F92-296

F92-296

F92-296

HANDBOEKBINDERIJ
Larcom Grafische Produkten
Tel. 05291 - 51122*

Volksgeneeskunst in Nederland

M. A. VAN ANDEL

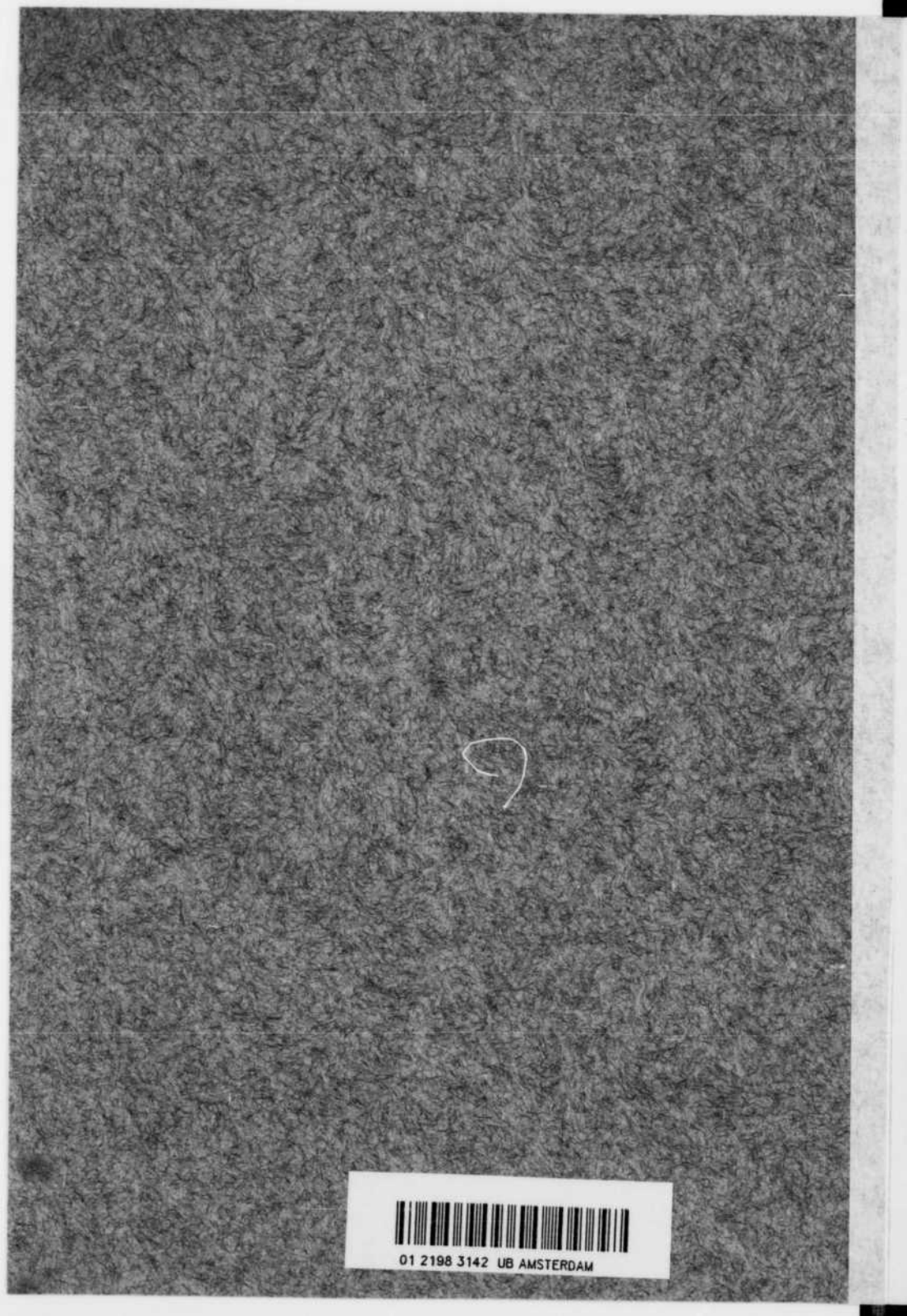
01 2198 3142 UB AMSTERDAM

VOLKSGENEESKUNST IN NEDERLAND.

T92-296

VOLKSGENEESKUNST IN NEDERLAND.

F92-296

PROEFSCHRIFT TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN **DOCTOR IN DE GENEESKUNDE** AAN DE RIJKSUNIVERSITEIT TE **LEIDEN,** OP GEZAG VAN DEN RECTOR-MAGNIFICUS DR. J. VERDAM, HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT DER LETTEREN EN WIJSBEGEERTE, VOOR DE FACULTEIT DER GENEESKUNDE TE VERDEDIGEN OP VRIJDAG 18 JUNI 1909, DES NAMIDDAGS TE 4 UUR, DOOR **MARTINUS ANTONIE VAN ANDEL** ARTS, GEBOREN TE GORINCHEM.

DRUKKERIJ J. VAN BOEKHOVEN TE UTRECHT.

OTA426600

AAN
MIJN VROUW

Het verschijnen van dit proefschrift is mij een welkome aanleiding, U, Professoren en Lectoren der medische en philosophische faculteiten te Utrecht, van wie ik mijn opleiding heb mogen ontvangen, hiervoor mijn oprechten dank te betuigen.

Jegens U, Hooggeleerde NARATH, *bij wien ik, tijdens uw professoraat aan de Utrechtsche Universiteit, het voorrecht heb genoten een assistentsplaats te vervullen, gevoel ik mij voor de ervaring, die ik in dien tijd mocht opdoen, tot bijzondere dankbaarheid verplicht.*

U, Hooggeleerde v. LEERSUM, *Hooggeachte Promotor, mijn erkentelijkheid te betuigen voor den steun en de aanmoediging, die ik bij het bewerken van dit proefschrift in zoo ruime mate van U heb ondervonden, is mij een diepgevoelde behoefte.*

In het bijzonder zeg ik U dank voor de groote vrijheid, die Gij mij bij het samenstellen van mijn dissertatie hebt vergund en voor de wijze, waarop Gij, bij voorkomende moeilijkheden, mij moed hebt gegeven, het aangevangen werk te voleindigen.

Naast U gevoel ik mij gedrongen, allen, die op eenigerlei wijze mij bij het verzamelen of bewerken mijner stof behulpzaam zijn geweest, hartelijk dank te zeggen voor de moeite, die zij zich ter wille van mij hebben willen getroosten. Waar hun aantal zoo groot is, dat het onmogelijk wordt, allen afzonderlijk te gedenken, moge het hun voldoende zijn, te vernemen, dat in hoofdzaak hun gewaardeerde hulp mij de bewerking van dit proefschrift heeft mogelijk gemaakt.

INHOUD.

Blz.

INLEIDING 1

ALGEMEEN GEDEELTE 16

BIJZONDER GEDEELTE.

I. ZWANGERSCHAP, GEBOORTE, KRAAMBED.

a. Middelen om tot zwangerschap te geraken 96
b. Middelen om de vrucht af te drijven (Abortiva) . . 100
c. Voorspelling van de sexe van het kind 103
d. Levenswijze gedurende de zwangerschap (Zwangerschapsdiaetetica) 105
e. Het verzien 108
f. De geboorte (Partus) 113
g. Nageboorte tijdperk 115
h. De helm 117
i. Het kraambed 120
j. Het zoogen 122
k. Het spenen 123
l. Zwerende borsten (Mastitis) 125

II. KINDERZIEKTEN.

a. Verpleging van den pasgeborene 126
b. Kinderdiarrhee 129
c. Spruw (Aphthae) 131
d. Engelsche ziekte (Rachitis) 132

Blz.

e. Bedwateren (Enuresis) 134
f. Tandenkrijgen en tandenwisselen 138
g. Stuipen (Convulsies) 146
h. Ingewandswormen 161
i. Klierziekte (Scrophulose) 166

III. Aandoeningen van hersenen, zenuwen en zintuigen.

a. Habitueele dronkenschap 170
b. Hoofdpijn 172
c. Vallende ziekte (Epilepsie) 172
d. Oogaandoeningen 186
e. Ooraandoeningen 198

IV. Aandoeningen der ademhalingsorganen.

a. Hoesten, verkoudheid en longaandoeningen 199
b. Keelpijn 204
c. Kinkhoest 211
d. Tering 215
e. Asthma 223

V. Aandoeningen der spijsverteringsorganen.

a. Kies- en tandpijn 225
b. Maagaandoeningen 240
c. De hik 245
d. Constipatie en koliek 248
e. Diarrhee 254
f. Lintworm 258
g. Geelzucht 261
h. Aambeien (Haemorrhoïden) 267

VI. Ziekten der piswegen en geslachtsorganen.

a. Menstruatiestoornissen 270
b. Stoornissen in de urineloozing 279
e. Waterzucht 288

Blz.

VII. Infectieziekten.

a. Malaria en andere koortsen 290
b. Mazelen en roodvonk 317
c. Typhus 318

VIII. Huidaandoeningen.

a. Wratten en eksteroogen 320
b. Winterhanden en voeten 331
c. Haarmiddelen 333
d. Hoofdzeer, haarworm 335
e. Zweethanden en voeten (Hyperhidrosis) 336
f. Vetwormpjes (Comedones) en sproeten (Ephelides) . 337
g. Gordelroos (Herpes zoster) 339
h. Huiduitslagen (Ekzemen) 340
i. Moedervlekken (Naevi) 344
k. Urticaria 344
l. Huidparasieten 345

IX. Chirurgische ziekten.

a. Wonden, bloedingen 347
b. Neusbloedingen 372
c. Verzweringen en ontstekingen 375
d. Wondroos (Erysipelas) 388
e. Brandwonden 393
f. Bijt- en steekwonden van dieren 396
g. Breuken 409
h. Krop (Struma) 411
i. Been- en gewrichtstuberculose, beeneter (Osteomyelitis) 412
k. Ontwrichtingen en verstuikingen (Luxaties en contusies) 416
l. Kanker 429
m. Doorliggen (Decubitus) 432

X. Rheumatische aandoeningen 432

Register 447

INLEIDING.

Naast de staatkundige en oeconomische geschiedbeschrijving, is de cultuurgeschiedenis een onderdeel der historiographie, dat in den laatsten tijd met voorliefde wordt bewerkt. Die voorkeur is te begrijpen, wanneer men bedenkt, hoe zij het ons mogelijk maakt, een blik te slaan in het bijzondere en openbare leven van vroeger eeuwen en voorbijgegane beschavingstoestanden voor ons doet herleven.

De bouwstoffen, waarvan zij zich voor dat doel bedient, zijn van verschillenden aard. Niet alleen aan de verschillende mededeelingen van tijdgenooten en de uit vroeger tijden bewaard gebleven stoffelijke overblijfselen ontleent zij haar gegevens; een oudere cultuur heeft niet plaats gemaakt voor een jongere, zonder in den geest der menschen sporen van een primitiever tijdperk van ontwikkeling te hebben achtergelaten. De nog bestaande volksgewoonten en volksgebruiken zijn de getuigen daarvan. Op het oogenblik beschikt het volk nog over een schat van overleveringen en eigenaardigheden, die in dat opzicht van groote waarde zijn en de moeite van het verzamelen in rijke mate beloonen. Het is tijd, dat deze voorraad zoo volledig mogelijk worde verzameld

en bewerkt, want van dag tot dag slinkt zij, waardoor tal van belangrijke feiten voor het onderzoek verloren gaan.

De verklaring daarvan ligt voor de hand. Afgelegen streken komen door de verbetering van de middelen van verkeer in nauwere aanraking met middelpunten van beschaving. De uitbreiding van het onderwijs brengt tevens een omwenteling teweeg in de daar heerschende levensbeschouwing, waarvoor de plaatselijke eigenaardigheden het veld moeten ruimen.

Overtuigd van het belang van de kennis der volkskunde zijn reeds velen op dit gebied met vrucht werkzaam geweest, maar het veld is zoo uitgebreid, dat het eerst dan mogelijk zijn zal, den nog te velde staanden oogst in zijn geheel binnen te halen, wanneer de arbeid verdeeld wordt en ieder onderzoeker zich een deel van het arbeidsveld afbakent, aan welks bewerking hij zijn krachten wijdt.

Het verdient aanbeveling dat men daarbij dat gedeelte kiest, waarop men zich niet geheel en al vreemd voelt, waardoor het mogelijk is, dieper in de te bewerken stof door te dringen.

Een onderdeel van de volkskunde nu, dat in ons land nog slechts fragmentarisch is bewerkt, is dat der volksgeneeskunde.

Toch is dit gedeelte niet alleen de aandacht van medici, maar van allen, die op eenige wijze belang stellen in de ideeën en meeningen van het volk, ten volle waardig.

Hier is op het oogenblik nog een rijke oogst binnen te halen, mits men geen tijd verloren laat gaan, want het lijdt geen twijfel, dat binnen afzienbaren tijd de op dit

gebied nog bestaande rijkdom van volksgewoonten en volksgebruiken belangrijk zal zijn geslonken. Niet alleen de toenemende ontwikkeling, maar ook de betere voorziening in geneeskundige hulp, een voorrecht waarin, dank zij de vermeerdering van het aantal artsen, ook het platte land deelt, is hiervan de oorzaak.

Natuurlijk zal de invoering van verschillende van overheidswege te verwachten maatregelen, dienende om de geneeskundige hulp voor minvermogenden gemakkelijker en minder kostbaar te doen worden, de volksgeneeskunde nog grooter afbreuk doen; op het oogenblik toch ziet men reeds, dat de ongevallenwet den verwonde naar den arts drijft en hem voor de therapie zijner omgeving behoedt.

Dat echter betere voorziening in geneeskundige hulp de volksgeneeskunde totaal verdrijven zal, behoeft men niet te vreezen. Hoe groot de vooruitgang en de technische ontwikkeling der geneeskunde ook moge zijn, hoe ver zij de grenzen harer therapie ook moge uitbreiden, er zullen altijd nog zieken genoeg overblijven, die te vergeefs haar hulp inroepen.

De artsen zelf zullen de eersten zijn dit te erkennen en niemand zal er de geneeskunde een verwijt van maken, dat voor vele ziekten „geen kruid gewassen" is.

Toch valt het den mensch dikwijls zwaar in die erkenning van de onmacht der officiëele geneeskunde te berusten; is men ziek, dan verstomt de logische redeneering. Dan tracht niet alleen het volk, maar ook de meer ontwikkelde door het toepassen van huismiddelen, die hem van allerlei kanten worden aanbevolen, of door het inroepen van de

hulp van kwakzalvers of wonderdokters de genezing te verkrijgen, die onder deskundige behandeling uitbleef.

Mag men dus niet op het volledig verdwijnen der volksgeneeskunde rekenen, een belangrijke vermindering van het aantal harer voorschriften kan men wel voorspellen. En nu moge het feit, dat zoodoende tal van wanbegrippen op het gebied der geneeskunde staan te verdwijnen, menigeen reden tot dankbaarheid geven, vooral den arts, wiens werk door de volkstherapie dikwijls wordt belemmerd, toch zal hij, die met belangstelling het volksleven gadeslaat, met een gevoel van spijt daarin veel eigenaardigs missen.

Wat moet men onder het woord volksgeneeskunde verstaan?

Men kan op die vraag het volgende antwoord geven: onder volksgeneeskunde verstaat men alles, wat het volk, steunende op mondelinge of schriftelijke overlevering, op eigen initiatief en op eigen verantwoording aanwendt, om ziekten of verwondingen te genezen, dus zonder daarbij medische hulp of medische voorlichting in te roepen. Deze laatste beperking is daarom van beteekenis, omdat vooral tegenwoordig bij een zeker deel van het publiek een groote neiging bestaat, onder voorlichting van populairgeneeskundige werken van allerlei aard en richting, aan de directe hulp van den medicus te ontkomen.

Laat men dezen vorm van populaire geneeskunde, die misschien uit een psychologisch oogpunt veel interessants vertoont, buiten beschouwing, dan blijft er toch nog een uitgestrekt gebied over, dat voor den medicus

terra incognita is en waarop de meest belangwekkende ontdekkingen zijn te doen. Wanneer men hierop een onderzoekingstocht gaat ondernemen, dan blijkt het, dat naast de officiëele therapie een andere bestaat, welke met totaal verschillende geneesmiddelen werkt, die minstens evenveel blijvende of tijdelijke aanhangers telt als de schoolgeneeskunde, en die meestal zonder bevredigende diagnose en zonder eenige duidelijke voorstelling te bezitten omtrent aard of werking der toegepaste middelen, alleen op de ruwe empirie steunende, vol vertrouwen haar zonderlinge middelen toepast. Dit is de eigenlijke volksgeneeskunde, die zich hoofdzakelijk op het gebied der therapie beweegt en haar adepten bij duizenden telt.

Hoe groot het aantal der officiëele geneeskundigen ook moge zijn, het wordt verre overtroffen door dat der „deskundigen" der volkstherapie.

Een aardige illustratie hiervan levert de door Cabanès medegedeelde anecdote van den nar van Alfonse d'Est, hertog van Ferrara, wien het mocht gelukken, door kiespijn voor te wenden, een tweehonderdtal adviezen daartegen te verzamelen en, daarmee zijn bewering, dat van alle beroepen dat van arts het sterkst vertegenwoordigd was, op afdoende wijze te staven.

Feitelijk is de toestand tegenwoordig nog dezelfde; iedereen, vooral hij, die aan een eenigszins langdurige of hardnekkige ziekte heeft geleden, kan dat uit eigen ervaring bevestigen.

Het is dan ook onmogelijk een eenigszins volledige opsomming te leveren van alle middelen, die door het

volk worden gebruikt; men moet zich wegens de veelheid van het materiaal bepalen tot het geven van een behoorlijk overzicht, dat de aanleiding zou kunnen zijn tot een grondiger en uitgebreider onderzoek van deze materie, dan één persoon in betrekkelijk korten tijd kan tot stand brengen.

Hebben wij zooeven aan den eenen kant het gebied der volksgeneeskunst afgebakend tegen dat der moderne populaire geneeskunde, ook aan de andere zijde is het noodig een grenslijn te trekken, om te voorkomen, dat men op een ander gebied verdwaalt.

Deze lijn maakt een scheiding tusschen de eigenlijke volksgeneeskunde en de kwakzalverij. Mogen beide soms al in keuze van middelen en in vertrouwen op de lichtgeloovigheid van hun publiek een treffende overeenkomst vertoonen, een overeenkomst, die gemakkelijk uit hun gezamenlijken oorsprong kan worden verklaard, toch bestaat er een fundamenteel verschil tusschen beide, n.l. dat de volksgeneeskunde belangeloos werkt en van het genezen geen vak of onderneming maakt. Voor de kwakzalverij daarentegen is de commerciëele zijde hoofdzaak en in haar meest modernen vorm treedt zij zelfs als zuivere koopmanszaak bijv. als naamlooze vennootschap op. Terwijl beide dus in den aard harer middelen geen principiëel verschil vertoonen, in haar optreden is dat des te duidelijker: „Ist ja doch schliesslich die Kurpfuscherei überhaupt nichts anderes, als die zu einem unlauteren Geschäftsbetrieb erweiterte Volksmedicin". [1])

[1]) H. Magnus. Die Volksmedicin. Abhandlungen zur Geschichte der Medicin. Heft XV, Breslau 1905.

Men moet echter niet uit het oog verliezen, dat de zooeven getrokken grens een kunstmatige is. Inderdaad bestaan er tusschen volksgeneeskunde en kwakzalverij allerlei overgangen.

In iedere stad en in ieder dorp vindt men personen, die zich in den roep verheugen, dat zij over genezende krachten beschikken of geheime recepten en geneesmiddelen bezitten, waarvan de geneesheeren totaal onkundig heeten te zijn.

Meestal wordt door hen dan ook die hulp belangeloos verstrekt; de wetenschap, dat zij in het bezit zijn van een, hun alleen bekend, onfeilbaar middel, schijnt streelend genoeg voor hun eigenliefde, om daarvoor geldelijk voordeel prijs te geven.

Anderen echter stellen zich hiermede niet tevreden. Wel heet het, dat sommige bezweerders en strijkers alleen met succes kunnen behandelen, wanneer ze voor hun hulp geen belooning vragen, doch zij wijzen daarom een vrijwillig gegeven geschenk niet van de hand; velen zelfs rekenen daarop als rechtmatige vergoeding voor hun verstrekte hulp. Hier nadert men het gebied der kwakzalverij. Nu volgt de volksgeneeskundige, die voor zijn hulp een honorarium verlangt, maar nog steeds de therapie als bijvak beschouwt; blijkt hem echter die oorspronkelijke bijverdienste loonender, dan zijn eigen beroep, dan geeft hij zich geheel aan de kwakzalverij over, ontpopt zich als „natuurgeneeskundige" en „uroscoop", gaat vaste spreekuren houden en zijn patiënten tegen een vastgesteld tarief behandelen.

Hier houdt de volksgeneeskunde op en begint de

kwakzalverij; maar toch blijft een verschil bestaan tusschen deze soort kwakzalvers, zooals bijv. het Staphorster boertje, in wiens middelen nog dikwijls de echte volkstherapie te herkennen is en de kwakzalversfirma's, die door middel van de pers en allerlei handige reclames het publiek misleiden.

Er bestaat bovendien nog een ander onderscheid: kwakzalverij is een grove vorm van oplichterij, terwijl de volksgeneeskunde te goeder trouw is en vast vertrouwen stelt in de werkzaamheid harer voorschriften. Zie hier nu het terrein, dat ik mij heb voorgesteld in deze studie te bewerken.

Het is mij echter bij het rangschikken van mijn stof gebleken, dat nog een andere grenslijn moest getrokken worden, om daardoor andere vormen van bijgeloof, zooals het geloof aan heksen, spoken, weerwolven, kollen en andere mysterieuse zaken, die ten deele met de volksgeneeskunde samenhangen, buiten mijn beschouwingen te houden. Slechts hier en daar, waar het mij noodig bleek, ter verklaring van het een of ander feit of verschijnsel, dezen vorm van bijgeloof aan te halen, heb ik mij genoopt gezien die grens te overschrijden.

Wat het bewerkte materiaal betreft, dit is van drieërlei oorsprong en bestaat uit:

1°. Persoonlijk uit den mond van het volk vernomen feiten.

2°. Schriftelijke mededeelingen van allerlei personen uit geheel Nederland.

3°. Gegevens uit de literatuur.

De eerste groep vormt de basis van mijn studie. Van plan zijnde een eenigszins volledige beschrijving van dit onderwerp te leveren, kon ik mij echter niet daartoe beperken.

Meestal toch is het publiek zeer terughoudend in het mededeelen van dergelijke middelen, vooral tegenover den arts, daar het vreest zich bespottelijk te maken, of op eenigszins hardhandige manier te worden terechtgewezen en het gebruikt ze dus liefst buiten diens medeweten. Daarom is het soms pas door langdurigen omgang met dezelfde personen, waardoor een wederzijdsche vertrouwelijkheid is ontstaan, mogelijk, het een of ander over dit onderwerp te vernemen. Zeer geschikte gelegenheden voor dit onderzoek zijn die, waarbij de medicus gedwongen is geruimen tijd in de woning van den patiënt te vertoeven, bijv. lang durende partus. Dan zijn nogal wat ontdekkingen te doen, vooral op verloskundig gebied. Ook komt het nogal eens voor, dat men ongezocht en ongevraagd van een middel hoort, dat de patiënt al heeft toegepast, of dat hem aangeraden is. Hoofdzaak is, dat men in het onderwerp belang stelt en den tijd heeft den persoon aan te hooren. Ik ben overtuigd, dat, wanneer de artsen de moeite wilden nemen aan dergelijke mededeelingen aandacht te schenken en ze op te teekenen, deze gegevens een rijke bron zouden vormen voor de kennis van de folklore in ons vaderland.

Hoewel deze methode van onderzoek de betrouwbaarste en de vruchtbaarste mag heeten, daar men in staat is door in een bepaalde richting door te vragen tal van bijzonderheden te vernemen, die anders verborgen zouden blijven, toch kleven haar ook talrijke bezwaren aan.

Het grootste bezwaar van deze methode is wel, dat ze zeer tijdroovend is en bezwaarlijk over het heele land kan worden uitgestrekt.

Men is dus wel genoopt zich ook te wenden tot anderen, op wier betrouwbaarheid men staat mag maken en die geacht kunnen worden, door den aard van hun werkkring of van de omgeving, waarin zij verkeeren, in de gelegenheid te zijn, kennis omtrent dit onderwerp op te doen.

Daarom heb ik mij door middel van de volgende circulaire gewend tot ± 400 hoofden van scholen in Nederland, waarvan standplaats en langdurig verblijf op dezelfde plaats mij factoren schenen, die een gunstig antwoord konden doen verwachten:

M.

Een onderzoek instellende naar de hier te lande in gebruik zijnde volksgeneesmiddelen, ben ik zoo vrij, teneinde voldoende gegevens te kunnen verkrijgen, u te verzoeken me daarin van dienst te willen zijn.

Mijn bedoeling is van u te mogen vernemen, welke geneesmiddelen en geneesmethoden bij het volk in uwe omgeving en eventueel andere u bekende plaatsen bij allerlei ziekten en kwalen — zonder medische voorlichting — worden aangewend.

Behalve geneesmiddelen in den engeren zin van het woord, zijn me dus ook welkom allerlei bijgeloovige gebruiken ter genezing of voorkoming van ziekten en ongelukken, volksgebruiken bij geboorte, kraambed en overlijden, bezweringsformulieren, pogingen tot gene-

zing door bedevaarten en het aanroepen van bepaalde heiligen, door middel van amuletten, reliquieën, enz.

Teneinde u het beantwoorden van mijn vraag misschien eenigszins te vergemakkelijken, ben ik zoo vrij hierachter een lijst van kwalen te voegen, waarbij dikwijls populaire middelen worden gebruikt.

Gaarne zou ik, wanneer ge aan mijn verzoek wilt voldoen, uw antwoord vóór 1 Augustus a.s. in mijn bezit hebben. Mocht u een adres bekend zijn, waar ge vermoedt, dat ik loonende inlichtingen kan ontvangen, dan houd ik me ook daarvoor aanbevolen.

Hopende, dat u geneigd moogt zijn, tenminste eenige van de vragen, die ik gesteld heb, te beantwoorden en u bij voorbaat dank zeggende voor de door u genomen moeite, heb ik de eer te zijn,

Uw dienstwillige,

M. A. VAN ANDEL.

Med. Doct^{s} Arts.

1. Spruw.
2. Tanden krijgen.
3. Engelsche ziekte.
4. Stuipen.
5. Bedwateren.
6. Ingewandswormen.

bij kinderen.

7. Vallende ziekte.
8. Hoofdpijn.
9. Rheumatische aandoeningen, spit in den rug, enz.
10. Oogaandoeningen.
11. Ooraandoeningen, loopende ooren.

12. Verkoudheid, hoesten.
13. Heeschheid, keelpijn.
14. Kinkhoest.
15. Asthma.
16. Tering.
17. Kiespijn.
18. Maagpijn, oprispingen, het zuur, hartwater.
19. Hik.
20. Diarrhee.
21. Verstopping.
22. Buikpijn en koliek.
23. Geelzucht.
24. Lintworm, enz.
25. Waterzucht.
26. Aandoeningen der geslachtsorganen en stoornissen der urineloozing.
27. Moeilijke en overvloedige menstruatie.
28. Bleekzucht.
29. Malaria (3en daagsche koorts) en andere koortsen.
30. Vruchtafdrijvende middelen.
31. Huidziekten, jeuk enz.
32. Zweren, steenpuisten enz.
33. Wratten en eksteroogen.
34. Hoofdzeer.
35. Luizen en vlooien.
36. Bloedingen, neusbloedingen enz.
37. Snij-, kneus- en bijtwonden.
38. Brandwonden.
39. Winterhanden en -voeten, kloven enz.
40. Insektensteken enz.

41. Roos.
42. Fijt, negenoog.
43. Klierziekte.
44. Kneuzingen, verstuikingen, ontwrichtingen.

Hoewel ik het lot van dergelijke circulaires kende en het ook voor deze vreesde, bleef mij geen andere weg open, om gegevens van het heele land te bemachtigen.

De 200 antwoorden echter, die op mijn vragen zijn binnengekomen, hebben die vrees beschaamd.

Natuurlijk waren er onder dit aantal vele, waarin slechts enkele vragen werden beantwoord en kwamen op de meeste vrijwel dezelfde antwoorden in, maar het totaal vormde toch reeds een verzameling, die de moeite van het bewerken waard was.

Bovendien gaven verscheidene personen waarvan ik antwoord ontving, mij nog adressen, waar ik waarschijnlijk meerdere inlichtingen zou kunnen ontvangen en dus kon ik, door mij met de daarin genoemde personen in verbinding te stellen, mijn verzameling nog meer uitbreiden.

Behalve door middel van die circulaires, heb ik getracht gegevens te krijgen van artsen, predikanten, apothekers en apothekersbedienden, van wie ik kon vermoeden, dat zij zich voor het onderwerp interesseerden, en in de gelegenheid waren ervaring omtrent dit punt op te doen; en ook deze poging werd met bevredigenden uitslag bekroond. Een andere groep van personen, die ik meende niet te moeten voorbijgaan, vormen de vroedvrouwen, welke ik door een ingezonden stuk in het Tijdschrift voor Practische Verloskunde van 15 Januari 1907 heb getracht

te bereiken. Het resultaat hiervan was, dat in de afleveringen van 1 en 15 Februari een artikel verscheen van mej. M. waarin dit onderwerp behandeld werd n.l.: „Het een en ander uit het leven der Zeeuwsche vrouw op Walcheren als zwangere, barende, kraamvrouw en moeder" en in die van 15 April 1907 een soortgelijk van mej. J. SCHIPPER-LENS uit Weesp: „Eenige volksbegrippen omtrent zwangerschap, baring, kraambed en zuigelingenverpleging". Later ontving ik nog van de laatste een uitvoerige mededeeling over dit onderwerp.

De laatste groep van gegevens heb ik ontleend aan verschillende Nederlandsche werken en tijdschriftartikelen, die dit onderwerp geheel of gedeeltelijk behandelen.

Dit zijn de drie bronnen, waaruit het materiaal afkomstig is, dat door mij is bewerkt en zooveel mogelijk, met vermelding van de plaats, waaruit het bericht is gekomen, gerangschikt.

Bij de bewerking heb ik mij bediend van de literatuur, die de volksgeneeskunde van andere landen behandelt en tevens gebruik gemaakt van oudere populairgeneeskundige geschriften, waardoor het mogelijk was, van de verschillende nog bestaande volksgeneeskundige gebruiken talrijke analoga te vinden en in den chaos van voorschriften eenig organisch verband te brengen. Bovendien kon ik in de oudere medische literatuur dikwerf opheldering vinden van op het oogenblik niet te begrijpen en duistere feiten.

Aangezien het onmogelijk is alle voorschriften stap voor stap historisch te volgen, heb ik mij bij de historische vergelijking bepaald tot enkele vertegenwoordigers van

de oudheid. de middeleeuwen en van later tijd. Dit zijn: „PLINIUS en DIOSKORIDES; MAERLANT, IJPERMAN en een verzameling Middelnederlandsche recepten in 1894 uitgegeven door Dr. W. L. DE VREEZE; DODONAEUS, v. BEVERWIJCK en DE LÉMERY".

Alleen die voorschriften heb ik aan hen ontleend, welke gelijkluidend zijn met nog bestaande, er een sterke overeenkomst mee vertoonen, of kunnen dienen om een hedendaagsch voorschrift op te helderen.

Tevens zijn nog verschillende andere schrijvers door mij geraadpleegd, die in de literatuuropgave zijn vermeld.

ALGEMEEN GEDEELTE.

To collect odd phrases and scraps of folklore and string them together for the benefit of the curious is not to investigate folklore; it is rather to bring ill-deserved ridicule upon a study, which has not for its object the pastime of a leisure-hour, but the investigation of the greatest problem which man can solve — the growth of his mental faculties.

BLACK (*Folkmedicine*).

Wanneer men het groote aantal geneesmiddelen, dat niet alleen in Nederland, maar over de geheele wereld door het volk wordt gebruikt, beschouwt, dan trekt het de aandacht, dat onder al die middelen slechts een zeer klein gedeelte door de officieele geneeskunde voor hetzelfde doel en op dezelfde wijze wordt toegepast. Vergelijkt men echter de therapie van vroeger eeuwen met de tegenwoordige volksgeneeskunde, dan is het verschil minder sterk en kan men zien, hoe deze gebruik maakte van middelen, die nu schijnbaar verouderd en vergeten zijn, maar die in de volkstherapie hun wetenschappelijken dood hebben overleefd. De volksgeneesmiddelen van heden zijn de wetenschappelijke middelen van gisteren.

Hoe beter men thuis geraakt in de oudere medische literatuur, des te meer bekenden uit de volksgeneeskunde ontmoet men, zoodat er ten slotte weinig huismiddelen overblijven, die men niet hier of daar als geneesmiddel door een arts ziet aanbevolen.

Terecht zegt M. NEUBURGER: „Sie werden erkennen in welch inniger Connexe die Volksmedicin mit der Gesammtanschauung der Medicin steht und wie ihre anscheinende Systemlosigkeit nur die Folge der Tatsache ist, dass sie gleichsam ein buntes Mosaik aus Steinchen darstellt, welche den verschiedensten Culturepochen von der grauen Heidenzeit bis heute entstammen". [1])

Het gaat echter niet op, de geheele volksgeneeskunde als een verzameling obsolete medische voorschriften te beschouwen.

Men mag aannemen, dat de primitieve mensch, bij ziekten of verwondingen alleen op eigen hulp aangewezen, zich, in den beginne alleen door zijn instinct geleid, zoo goed mogelijk heeft trachten te helpen. Later kunnen de therapeutische eigenschappen van allerlei middelen door herhaald gebruik eenigszins bekend geworden zijn en zullen er enkele personen hebben bestaan, die, door hun grootere ervaring op dit gebied, aangewezen waren om medische hulp te verleenen.

Deze veronderstelling is niet zuiver hypothetisch. Dezelfde primitieve toestand bestaat nog tegenwoordig op Nieuw-Guinea. Hier bevinden zich nog geen medicijnmannen of andere deskundigen, tot wie een zieke zich om

[1]) M. NEUBURGER. Wiener Mediz. blätter 1901, (22—23).

hulp kan wenden en is deze dus overgelaten aan zijn eigen behandeling of die zijner vrienden. [1])

Ook HERODOTUS verhaalt, dat de Babyloniërs hun zieken op de markt brachten, om van voorbijgangers, die mogelijk aan dezelfde kwaal hadden geleden, raad te verkrijgen. [2])

Op dezen vorm der volksgeneeskunde doelt OSIANDER wanneer hij in de voorrede zijner „Volksarzneimittel" zegt:

„Unter dem Namen Volksarzneimittel sind eigentlich solche Heilmittel zu verstehen, welche das Volk überhaupt und vorzüglich der Landmann oder einzelne unter denselben zur Heilung von Krankheiten anwenden, ohne zu solcher Anwendung durch die Aerzte geführt worden zu sein. Die Kenntnisz dieser Mittel hat in den seltensten Fällen ihren Ursprung aus der klaren Sinnenanschauung und den aus solcher Anschauung hergeleiteten Verstandesbegriffen, sie entsprang und entspringt noch täglich aus der von der Sinnenanschauung und den Verstandesbegriffen unabhängigen Erkenntnisquelle, welche der Mensch mit den Tieren gemein hat, aber in einem weit höheren und besonders weit ausgebildeteren Grade besitzt, dem Instinkte. Dieser überaus reichen Erkenntnisquelle verdankt die Heilkunst ihren Ursprung und noch täglich einen groszen Theil ihrer Bereicherungen.

---

[1]) J. H. BAAS. Die geschichtliche Entwickelung des ärztl. Standes. Berlin 1896, pag. 2.

[2]) τοὺς κάμνοντας ἐς τὴν ἀγορὴν ἐκροφέουσι. οὐ γὰρ δὴ χρέωνται ἰητροῖσι. προσιόντες, ὁκόν πρὸς τὸν κάμνοντα συμβουλεύουσι περὶ τῆς νούσου εἴ τις καὶ αὐτὸς τοιοῦτο ἔπαθε ὁκοῖον ἂν ἔχῃ ὁ κάμνων ἢ ἄλλον εἶδε παθόντα. ταῦτα προσιόντες συμβουλεύουσι καὶ παραινέουσι ἄσσα αὐτὸς ποιήσας ἐξέφυγε ὁμοίην νοῦσον ἢ ἄλλον εἶδε ἐκφυγόντα. (HERODOTUS, lib I, 197).

Die von den ältesten Völkern gemachten Entdeckungen von Heilmitteln durch den Instinct, hat der Vater der Heilmittellehre, DIOSKORIDES, gesammelt und der Nachwelt übergeben, und HIPPOKRATES, dem Vater der Heilkunst, verdanken wir eine ähnliche Sammlung von Entdeckungen zur Krankheitslehre und Therapie. In den neueren und neuesten Zeiten hat man zwar die Medicin vielmehr durch Benutzung und Anwendung der erweiterten Naturwissenschaften zu vervollkommen gesucht, und in vielen Stücken vervollkommnet, aber dessenungeachtet dürfen die Entdeckungen des Instinktes, wo es um wahre Erweiterung der Kunst und Wissenschaft zu thun ist, nicht vernachlässigt werden. Jedes Volk besitzt in Hinsicht auf Heilmittel einen Reichtum solcher Kenntnisse".

Naarmate de ontwikkeling voortschrijdt ziet men naast die instinctieve therapie een andere opvatting van ziekte en geneesmiddel opkomen en worden ziekten toegeschreven aan den invloed van vijandige personen of hooger staande machten. Dit is een idee, die men bij alle nog in een primitief stadium verkeerende volken aantreft. BAAS deelt mede, dat sommige inboorlingen van Nieuw-Guinea ziekten toeschrijven aan de vijandschap van een stamgenoot, dien zij daarom door geschenken trachten te verzoenen, terwijl de bewoners der Marquesas-eilanden dien vijandelijken invloed onschadelijk trachten te maken door den vermeenden vijand te dooden en op te eten. [1])

[1]) J. H. BAAS. Die geschichtl. Entwickelung des Aerztl. Standes. Berlin 1896, pag. 3.

Zoodra zich echter het geloof aan hoogere machten, die als oorzaak van de zich in zijn omgeving afspelende natuurverschijnselen worden beschouwd, bij den mensch ontwikkelt, ontstaat tegelijk daarmede de meening, dat die machten ook invloed uitoefenen op het leven van den mensch en worden zij voor ziekten, waarvan de verklaring in het duister ligt, verantwoordelijk gesteld.

Zoo vindt men in de Ilias vermeld, dat APOLLO het Grieksche leger met een pest sloeg. [1])

Vooral bij heftige infectieziekten werd en wordt nog aan een bestraffing door een hoogere macht gedacht.

Eenzelfde meening kan men ook in verschillende boeken van het Oude Testament vinden o.a. Exodus 9, vs 15: „Want nu heb ik mijn hand uitgestrekt, opdat ik u en uw volk met de pestilentie zoude slaan en dat gij zoudt van de aarde verdelgd worden."

In de meeste gevallen echter wordt de ziekte als het speciale werk van een boozen geest beschouwd; in het eene geval als een van buiten inwerkende verderfelijke macht, in het andere als de daemon zelve, die in het lichaam is binnengedrongen. Duidelijk is dat verschil niet altijd, maar hoe men de ziekteoorzaak ook beschouwt, in beide gevallen tracht men door gebeden, bezweringen en andere dergelijke maatregelen genezing te bewerken.

De eerste opvatting blijkt uit Job 2, vs. 7: „Toen ging de satan uit van het aangezicht des Heeren en sloeg JOB met booze zweren, van zijne voetzool af tot zijnen schedel toe."

[1]) ὁ γὰρ βασιλῆι χολωθείς
νοῦσον ἀνὰ στρατὸν ὄρσε κακήν, ὀλέκοντο δὲ λαοί (ILIAS I, 9—10).

De tweede vindt men in Lukas 4 vs. 40—41 weergegeven: „En als de zon onderging, allen die kranken hadden, met verscheidene ziekten bevangen, brachten die tot hem en hij leide een iegelijk van hen de handen op en genas dezelve. En er voeren ook duivelen uit van velen."

In denzelfden geest heeft LUTHER zich over den oorzaak van ziekten uitgelaten; hij zegt:

„Ueber das ist khein Zweyfel, dass Pestilenz und Fiber und ander schwer Krankheyten nichts anders sein, denn des Teufel werkhe." [1])

Dergelijke opvattingen, waarbij de ziekte als een in het lichaam binnengedrongen of op het lichaam inwerkende booze geest wordt beschouwd, zijn over den geheelen aardbol verspreid o.a. in Brazilië, de Mentaweieilanden, Nieuw-Guinea, Siam, Borneo, Sumatra, Alaska, Noord-Amerika, Victoria enz. [1]) Ook in meer beschaafde streken zijn zij nog lang niet verdwenen.

Behalve de meening, dat de ziekte een directe straf van het Opperwezen zou zijn, is ook het begrip: „bezeten of behekst zijn", nog lang niet uitgestorven.

Dat het volk zich de ziekte als een zelfstandig daemonisch wezen denkt, die van het lichaam van den lijder bezit neemt, blijkt o.a. ook uit tal van bezweringsformulieren, waarin zij als persoon optreedt.

Enkele voorbeelden hiervan mogen voldoende zijn. In het bekende rijmpje tegen den hik:

„Ik en de hik vlogen over het meer
De hik vloog weg en ik kwam weer,"

[1]) M. BARTELS. Die Medicin der Naturvölker. Leipzig 1893, pag. 11.

ziet men de kwaal als een zelfstandig wezen optreden, nog duidelijker misschien in het in Limburg gebruikelijke formulier tegen de nachtmerrie:

„Nachtmeer, leelijk dier,
Kom toch dezen nacht niet hier.
Alle wateren zult gij waaien,
Alle boomen zult gij blaaien,
Alle grasspiertjes zult gij tellen,
Komt gij mij dezen nacht nog kwellen."

of in dat tegen de koorts:

„Koorts, koorts ik ben niet thuis,
Ga maar naar een ander huis."

Ook wordt wel met krijt op de deur geschreven: „Koorts ik ben niet thuis," (Zevenhuizen), waardoor men hoopt gedaan te krijgen, dat de koorts het huis voorbijgaat.

Vooral bij ziekten, die zonder eenige voor de hand liggende aanleiding den mensch overvallen en zich door hevige of angstwekkende symptomen kenmerken, treedt deze opvatting op den voorgrond, bijv. bij malaria, nachtmerrie, stuipen en epilepsie. Behalve uit de daartegen uitgesproken formules blijkt de meening, dat de ziekte van bovennatuurlijken oorsprong is, ook uit andere toegepaste middelen. Bij allerlei langdurige en met onverklaarbare symptomen gepaard gaande ziekten, waar medische hulp te kort schiet, komt ten slotte de een of andere belangstellende op de gedachte, dat de patiënt misschien betooverd is. In dat geval wordt dikwijls de hulp van een duivelbanner ingeroepen, die

de diagnose stelt op het aanwezig zijn van een kransje van veeren in het hoofdkussen van den patiënt. De therapie bestaat meestal in het koken van een levende, geheel zwarte kip met veeren en al, waardoor degene, die aan de betoovering schuldig is, wordt gedwongen zich te vertoonen en men hem kan noödzaken de betoovering op te heffen. (Omstreken Gorinchem.)

Op een soortgelijke voorstelling wijzen talrijke middelen van dierlijken oorsprong, die door het volk als geneesmiddel worden gebruikt. Zooals bij de beschrijving der verschillende ziekten zal blijken, is hun aantal zeer groot; het zal voldoende zijn er hier een paar te vermelden waar het toegepaste middel nog herinnert aan de oude opvatting, dat de ziekte een booze daemon is, of dat zij daardoor wordt veroorzaakt.

Bij gordelroos smeert men de pijnlijke plaats in met het bloed van een zwart schaap; tegen erysipelas helpt het innemen van het bloed van een zwarte kat; bij stuipen neemt men drie druppels bloed uit het oor van een witte kat (Baarn), of eenige bloeddruppels uit het afgehakte staarteinde van een zwarte kat in, laat het bloed van een geheel witte eend drinken, of legt om iederen voet een opengesneden witte duif.

Bovenstaande middelen worden dus gebruikt bij kwalen, die sterk op de verbeeldingskracht inwerken; de namen: „sacer ignis," „St. Antonius-vuur" voor herpes, en „mal sacré, mal divin, morbus comitialis" voor epilepsie pleiten hiervoor.

Bij dergelijke ziekten mag men aannemen, dat de primitieve therapie hoofdzakelijk middelen aanwendde,

die ten doel hadden, den ziekteverwekkenden daemon te verdrijven of gunstig te stemmen. Een van de middelen nu, die overal voor dit doel worden toegepast, is het bloedig offer.

Verdwijnt die daemonische opvatting, dan verandert ook het offer in vorm en worden, inplaats van het offerdier, deelen van zijn lichaam of zijn bloed niet meer in hun oorspronkelijken vorm, maar als geneesmiddel gebruikt bij die ziekten, waarbij oorspronkelijk het bloedige offer werd gebracht. Dikwijls echter hebben die middelen in hun vorm of wijze van toediening nog sporen van hun vroegere beteekenis behouden.

In de hierboven genoemde middelen wijst de voorwaarde, dat een geheel wit of geheel zwart dier als geneesmiddel moet worden gebruikt, in verband met de kwaal, waarbij het wordt toegepast, op een dergelijke afkomst. Aan de zooeven genoemde voorwaarde, moesten de offerdieren bij Egyptenaren, Grieken, Romeinen, Germanen en tal van andere volkeren voldoen: „Schwarze Gegenstände und Heilmittel haben nur mit dem Totenreiche Beziehung deren Geister durch schwarze Opfer versöhnt werden sollten, wodurch der gequälte Kranke entsühnt und gereinigt erschien." [1])

Van gelijken aard is het gebruik van menschenbloed bij stuipen — in de tegenwoordige volkstherapie maar een paar druppels (Medemblik, Ermelo) — en het toedienen van een stukje van een placenta aan een aan

---

[1]) Dr. M. Höfler. Die volksmedicinische Organotherapie, pag. 3.
[2]) Dr. M. Höfler. Die volksmedic. Organotherapie, pag. 32.

stuipen lijdend kind (Oosterwolde), welke middelen door HÖFLER als rudimenten van oorspronkelijke menschenoffers worden beschouwd. Zoo wordt het oorspronkelijke bloedige menschenoffer langzamerhand vervangen door het gebruik van menschenbloed als geneesmiddel, terwijl hierbij achtereenvolgens van het bloed van krijgsgevangenen, van misdadigers (nog in de 18e eeuw een geneesmiddel bij epilepsie) en ten slotte van dierenbloed wordt gebruik gemaakt. Eenzelfde trapsgewijze afdaling ontdekt men niet alleen in de qualiteit, maar ook in de quantiteit; wordt op het oogenblik nog menschenbloed gebruikt, dan zijn een paar druppels voldoende. In de plaats van het offer van een onschuldig kind treden: het bloed van een barende vrouw, de placenta en het laken waarop de barende gelegen heeft. [1])

De voorbeelden van het gebruik van menschenbloed als geneesmiddel in vroeger tijd zijn talrijk. HARTMANN VON AUE (11e eeuw) laat den aan lepra lijdenden „armen Heinrich" van de Schola Salernitana den volgenden raad ontvangen:

„Ihr müsset haben eine Magd
Die unbefleckt an Ehre,
Und entschlossen wäre
Den Tod für Euch zu leiden,
Ihr mögt Euch selbst bescheiden,
Ob diese leicht zu finden sei,
Und doch bedürft ihr zur Arznei

[1]) Dr. M. HÖFLER. Volksmedicin und Aberglaube in Oberbayerns Gegenwart und Vergangenheit. München 1888.

Nichts als des Mägdleins Herzensblut,
Das wär für Euer Uebel gut." [1])

Dezelfde therapie wordt door G. DANIEL in zijn Histoire de France (1755) genoemd bij de bespreking van de laatste ziekte van Lodewijk XI: „Il avait recours à tous les remèdes naturels et surnaturels; et pour le guérir, dit un Historien contemporain, furent faites de terribles et merveilleuses médicines. Un autre dit plus en particulier, qu'on luy fit boire du sang, qu'on avait tiré à plusieurs enfans, dans l'espérance que cette potion pourroit corriger l'acreté du sien et retablir son ancien vigueur." [2])

De overgang van de barbaarsche tot de meer onschuldige middelen blijkt o.a. uit den: „Gart der Gesundtheyt", (1556), waarin de schrijver aanraadt bij epilepsie in plaats van menschenbloed, varkensbloed te drinken: „denn das Saublut und das Menschenblut seind gleich in allen Dingen". [3])

Niet alleen in de volksgeneeskunde vindt men die trapsgewijze vermindering van het offer, samengaande met het verlies van zijn oorspronkelijke beteekenis. Bij het bouwen van een huis is de gewoonte, in de fondamenten eenige munten te metselen, een rudiment van een vroeger offer aan de huisgoden gebracht; ook

[1]) WILLIAM MARSHALL. Neu-eröffnetes wundersames Arzneikästlein, Leipzig 1894, pag. 76..

[2]) H. L. STRACK. Das Blut im Glauben und Aberglauben der Menschheit, München 1900, pag. 39.

[3]) WILLIAM MARSHALL. Neu-eröffnetes wundersames Arzneikästlein, Leipzig 1894, pag. 77.

hier kan men zien hoe in den loop der tijden het bloedige menschenoffer achtereenvolgens wordt vervangen door een kinderoffer, kinderbloed, een menschenschedel, een kip, een ei en een pot met munten. [1])

Langs dezen weg kan het gebruik van tal van volksmiddelen opgehelderd worden, waar andere verklaringen onmogelijk of gezocht zijn. Tracht men op het gebruik van dierlijke stoffen of organen als geneesmiddel alleen den regel :„Similia similibus", toe te passen, dan blijft het bij een groot deel onbegrijpelijk, hoe men er toe is gekomen, ze voor een bepaald doel te gebruiken.

Dat deze laatste gedachte echter in de volkstherapie in 't geheel geen invloed heeft gehad, is evenmin aan te nemen. Talrijke voorbeelden toch wijzen er op, dat het volk de overtuiging had, door het gebruik van organen van gezonde dieren, ziekten van gelijknamige organen te genezen, een zienswijze, welke in den laatsten tijd weer aanhangers heeft gevonden. Zoo wordt door het volk op het oogenblik nog een kalverlong tegen tering gebruikt en tracht men, door eenige druppels bloed van een menstrueerende vrouw in koffie in te nemen, de menstruatie op te wekken.

Vele van die middelen evenwel ontsnappen aan alle poging tot verklaring. Wel is het mogelijk hun hoogen ouderdom aan te toonen, zonder dat echter de redenen, die tot hun toepassing hebben geleid, daardoor worden opgehelderd.

Een middel, dat de volkstherapie tegen enuresis toe-

[1]) Dr. M. Höfler. Die volksmedicinische Organotherapie, pag. 13.

past n.l. de kinderen een gebraden muis te doen opeten, vindt men reeds in denzelfden vorm bij PLINIUS.

Een ander, ter genezing van oogontsteking der neonati, hierin bestaande, dat de moeder wat van haar melk in het oog spuit, wordt insgelijks zoowel door PLINIUS als door DIOSKORIDES genoemd en wordt zelfs in den Papyrus EBERS voor dezelfde kwaal aanbevolen. Door den een van den ander overgenomen heeft dit laatste middel tot in de 18e eeuw zijn plaats in de officieele geneeskunde behouden, om op het oogenblik nog in de volksgeneeskunde voort te leven.

Daarnaast staan andere, misschien wel van gelijken ouderdom, die evenwel op hun tocht van de oudheid tot op heden door allerlei mondelinge en schriftelijke overzettingen zulke veranderingen hebben ondergaan, dat het ontbreken van eenige schakels ons hun spoor doet verliezen. Bovendien wordt het onderzoek naar de beteekenis van verschillende middelen bemoeilijkt, doordat hun indicatie niet altijd dezelfde is gebleven. Wordt een bepaald middel oorspronkelijk alleen tegen een bepaalde kwaal aangewend, dan ziet men dikwijls, dat zijn indicatie wordt uitgebreid tot ziekten, die met de oorspronkelijke eenige overeenkomst of samenhang hebben, om ten slotte bij geheel andere kwalen als geneesmiddel te worden toegepast, dan waarbij het in den beginne werd gebruikt.

Treden nu niet alleen veranderingen in toepassing, maar ook in vorm van dit middel op en is men niet in staat al die verschillende veranderingen stap voor stap te vervolgen, dan is het onmogelijk op eenigermate

bevredigende wijze te verklaren, waaraan men het gebruik van dat middel moet toeschrijven.

Zoo wordt bijv. een mollepootje oorspronkelijk gebruikt als amulet, te dragen door kinderen, wier tanden doorkomen. Daar bij dit proces dikwijls stuipen optreden wordt het ook een amulet tegen stuipen en ten slotte, wanneer de beteekenis van dit voorbehoedmiddel totaal verloren is gegaan, gebruikt men het ook bij andere kwalen, zooals hoofdpijn, kiespijn en kinkhoest.

Nu is het wel mogelijk een analogie te ontdekken tusschen den gravenden poot van den mol en het doorbreken der tanden door het tandvleesch; kent men echter alleen den mollepoot als amulet bij stuipen of hoofdpijn, dan is het onmogelijk daarvoor eenige verklaring te vinden. Behalve de daemonologische, kan men nog andere rudimentaire opvattingen van het ziektebegrip onder het volk terug vinden, bijv. het denkbeeld, dat vele ziekten door wormen worden veroorzaakt. In de eerste plaats blijkt dat uit verschillende ziektenamen, waarin dit woord voorkomt: haarworm (ekzema capitis), ringworm (herpes iris), dauwworm (ekzema faciei), vetworm (akne); vervolgens uit den overdreven angst voor ingewandswormen en het toeschrijven van allerlei kwalen, vooral bij kinderen, aan deze parasieten; ten laatste hieruit, dat verschillende pijnlijke symptomen aan het knagen van wormen worden toegeschreven.

Bij kiespijn zouden de pijnen een gevolg zijn van dat knagen van wormpjes, die men door verschillende kuren tracht te verdrijven en die bij het gelukken daarvan te voorschijn moeten komen. Bij PARACELSUS vindt

men diezelfde meening: „wan ex acuitate salis der Zan anhebt zu faulen und ist kein ruhe, darnach geht es ad generationem vermis und dann dieselben Würm zernagen mit Schmerzen den Zahn, darin er geboren ist, hebt an und frisst aus seiner Natur, dann ein jeglicher Würm, daraus er geboren ist, dass frisst er weg, als Tineae (Motten) die Kleider, wan nun der Wurm den lufft empfind, so stirbt er", [1]) en bij IJPERMAN speelt hij dezelfde rol:

„Het gevalt menechwerf, dat tanden siin gegaet dewelke reume sendet, die verteye humoren, diere gaten in maken. Ende onderwilen doent worme diere in wassen, dewelke gi moget kennen, want alse die worme stille liggen, dan so en sweren die tanden niet, mer alsi roeren, so sweren si." [2])

Hetzelfde denkbeeld van een worm als oorzaak van ziekten vindt men ook in andere landen. In Duitschland worden nog heel wat meer ziekten met het bestaan van wormen in verband gebracht zooals „Beinwurm" (osteo myelitis, caries), „Fingerwurm" (panaritium), „Herzwurm" (verschilllende maagaandoeningen, gepaard gaande met hyperaciditeit), „Hirnwurm" (neuspoliep, tengevolge van zijn vorm) en „Zahnwurm" [3]), maar ook bij natuurvolken vindt men diezelfde opvatting. BARTELS vertelt, dat de Sioux, de Indianen in Mexico, de Harrari

---

[1]) G. LAMMERT, Volksmedicin und medizinischer Aberglaube in Bayern. Würzburg 1869, pag. 130.

[2]) JAN YPERMAN, Cirurgi. Hs. Brussel, Die vierde boec, Cap. 19.

[3]) J. JÜHLING, Die Thiere in der deutschen Volksmedicin. Mittweida 1900, pag. 335.

in Afrika, de Siameezen, de inboorlingen van Celebes, Middel-Sumatra en de Aroeeilanden en de Xosa-kaffers voor allerlei ziekten een worm als oorzaak aannemen. [1])

Ook de inwoners van Nieuw-Pommeren gelooven aan den worm als ziekteoorzaak. Hun medicijnmannen en toovenaars genezen ziekten door met den mond aan den navel van den patiënt te zuigen en daarna de wormen, die zij op deze manier beweren verwijderd te hebben, uit te spuwen.

Een Engelsche vertaling van het „Regimen Sanitatis Salernitanum", uit het jaar 1607 luidt als volgt:

„If in your teeth you hap to be tormented
By meane some little worms therein do breed,
Which pain (if need be tane) may be prevented,
By keeping cleane your teeth, when as you feede," [2])

Ook in den Bijbel vindt men den worm als ziekteoorzaak. Bij de beschrijving zijner kwalen zegt Job: „Mijn vleesch is met het gewormte en met het gruis des stofs bekleed". (Job 7 vs. 5.)

Ten slotte vindt men bij tal van volkeren bezweringsformulieren tegen wormen, die groote overeenkomst in vorm vertoonen, hoewel ze tegen verschillende ziekten worden uitgesproken.

Voorbeelden hiervan zijn de volgende:

„Petrus en Jezus gingen uit naar den akker,
Zij ploegden drie voren

[1]) M. Bartels. Die Medicin der Naturvölker, Leipzig 1893, pag. 22.
[2]) A. Black. Folkmedicine, a chapter in the History of Culture, London 1883, pag. 32.

En ploegden op drie wormen,
De eene was wit,
De andere zwart,
De derde rood,
Nu zijn alle wormen dood." (Baarn.)

(Tegen ingewandswormen.)

en:

„Es zog ein guter Mann durchs Land.
Er hatte drei Würmer in seiner Hand.
Der eine war weisz, der zweite schwarz, der dritte rot,
Drum mach ich diesen Wurm tot." (Pruisen) [1])

(Tegen panaritium: Wurm im Finger.)

Beide wijzen in vorm en inkleeding op hoogen ouderdom, in beide doen het aantal en de kleuren der wormen vermoeden, dat deze hier als daemonische wezens worden beschouwd; men kan dus, ook in verband met de algemeenheid van deze volksmeening, wel aannemen, dat de voorstelling als zou een worm de oorzaak van ziekten zijn, een van de oudste is, waarmee de mensch zich het ontstaan van ziekten heeft trachten te verklaren.

Daar inderdaad ingewandswormen de oorzaak van allerlei pathologische verschijnselen kunnen zijn, bij vele ziekten symptomen voorkomen, die aan het knagen van een worm doen denken, of zich pathologische producten vormen, die een oppervlakkige gelijkenis met een worm vertoonen, zoo is het niet zoo verwonderlijk, dat

---

[1]) O. v. Hovorka und A. Kronfeld. Vergleichende Volksmedicin, Stuttgart 1908 I, pag. 453.

bij allerlei kwalen de worm als ziekteoorzaak wordt beschouwd.

In de hier behandelde voorstellingen en geneesmethoden heeft de volksgeneeskunde haar oorspronkelijk karakter van primitieve geneeskunde bewaard. Vat men het begrip volksgeneeskunde op in den strengen zin van uitsluitend door leeken beoefende en ontwikkelde geneeskunde, dan zou zij met een overzicht over deze en soortgelijke gebruiken volledig behandeld zijn.

Van dezen oorspronkelijken vorm heeft zich langzamerhand de officieele geneeskunde afgesplitst. Een eerste schrede naar die verwijdering vindt men reeds bij tal van natuurvolken, waar de behandeling van zieken niet ieders werk is, maar aan een bepaalden stand: medicijnmannen, priesters en toovenaars, is toevertrouwd.

Ook bij de cultuurvolken heeft de geneeskunde dit stadium, hetwelk met den naam „Priestermedicin" wordt aangeduid, doorloopen.

Het zij voldoende hier te herinneren aan de tempels van Asklepios te Knidos, Kos, Epidauros en Pergamos, waar de priesters uit de droomen van de in den tempel slapende zieken diagnose en therapie afleidden; aan Egypte, waar insgelijks priester en arts één waren en de zieken, behalve door geneesmiddelen, ook door tempelslaap, offers en gebeden werden genezen; aan Babylonië, waar de priesters door het opzeggen van bezweringsformules de in het lichaam van den zieke binnengedrongen booze geesten trachtten te verdrijven; aan het middeleeuwsch Europa, waar de geneeskunde bijna alleen in handen van monniken en geestelijken was, exorcismus

en genezing door gebed veelvuldig werden toegepast, medische werken door geestelijken werden geschreven en vertaald, vele kloosters tegelijk ziekenhuizen waren en in de daarbij behoorende tuinen geneeskrachtige planten werden gekweekt.

Hoewel in die periode al een duidelijke afscheiding tusschen beide vormen van geneeskunde valt waar te nemen, zijn de verschillen in methode van behandeling niet zoo groot, daar deze eerste beoefenaars der geneeskunde meer krachtens hun functie, dan uit hoofde van hun bekwaamheid de aangewezen geneesheeren waren. Hoe meer nu de ervaring, die door den priester gemakkelijker werd verkregen en geïnterpreteerd, tot rationeeler behandelingsmethoden voerde en van de theurgische therapie op de meer met aardsche middelen werkende overging, des te wijder werd de klove tusschen deze beide richtingen. Wanneer ten slotte de geneeskunde zich bij haar verderen groei van de priestervoogdij heeft weten te ontslaan, vertoonen beide nog slechts weinig punten van aanraking. Het verband tusschen deze twee vormen van geneeskunde is echter nooit totaal verbroken, al werd het in den loop der tijden voortdurend losser.

Te allen tijde en vooral in het begin van haar zelfstandig bestaan heeft de schoolgeneeskunde, vaak zonder eenige critiek, allerlei volksgeneesmiddelen overgenomen en toegepast, terwijl omgekeerd het volk zich niet kan onttrekken aan den invloed eener wetenschap, waarmee het bijna dagelijks in aanraking komt, en allerlei middelen, waarmede het kennis heeft gemaakt, zelfstandig gaat gebruiken. Hierdoor is het te begrijpen, dat de volksgenees-

kunde van heden overblijfselen van allerlei stelsels en methoden, die eens officieel zijn geweest, heeft bewaard.

Voorbeelden van beide verschijnselen zijn in overvloed te geven. Wanneer men bedenkt, dat de levertraan uit de volksgeneeskunde der Samojeden en Laplanders tot ons is gekomen en dat wij van de inboorlingen van Peru het gebruik van den cortex chinae, een onzer meest betrouwbare medicamenten, hebben geleerd, dan heeft de geneeskunde hierdoor alleen al reden haar oudere zuster dankbaar te zijn.

Naast deze twee voorbeelden kan de volksgeneeskunde nog op andere middelen wijzen, waarmede zij de therapie heeft verrijkt, zooals de behandeling met vochtige verbanden, waaraan de naam PRIESSNITZ is verbonden; de op het oogenblik verouderde kuur tegen lues door middel van lignum guajaci, een van de Indianen van Porto-Rico afkomstig middel, in welks volknaam: „pokhout" nog de herinnering aan zijn vroegere toepassing voortleeft en het gebruik van den radix ipecacuanhae, als adstringens bij ingewandsaandoeningen, welke wortel door TISON en MARCGRAF in 1648 als volksmiddel bij de Indianen van Brazilië werd ontdekt. [1])

Deze voorbeelden mogen tot voorzichtigheid aansporen, om niet alles, wat het volk toepast, van te voren te verwerpen en aan de les van HIPPOCRATES te denken: „Ne pigeat ex plebejis sciscitari, si quid ad curationem utile sit". [2])

---

[1]) CABANÈS, Remèdes d'autrefois, Paris 1905, pag. 373.

[2]) G. F. MOST. De sympathetische middelen en geneeswijzen 1844.

Omgekeerd vindt men sporen van alle stelsels en meeningen der officieele geneeskunde in de volksgeneeskunde terug.

Zoo ontmoet men nu en dan nog als herinnering aan de „kritische dagen" van HIPPOKRATES de meening, dat in acute ziekten de 7e en de 14e dag bijzonder gevaarlijk zijn; zoo spelen de getallen 3, 7 en 9 nog een groote rol.

Bezweringsformulieren moeten driemaal herhaald worden; bij het inslaan van een spijker in een boom, ter genezing van een breuk, moet dit met drie slagen gebeuren.

Een vrouw, lijdende aan een chronisch ekzeem, vertelde mij gehoord te hebben, dat zoo iets zeven jaar duurde. Kinkhoest gaat zeven weken op en zeven weken af. De zevende zoon heeft de macht verschillende ziekten te genezen.

Tegen maagpijn gebruikt men peperkorrels op de nuchtere maag, met één te beginnen, tot zeven opklimmend en daarna weer afdalend.

De derde en de negende dag van het kraambed zijn de gevaarlijkste dagen.

Een middel tegen koorts luidt als volgt:

Negen wegeblaadjes trekken op brandewijn en dit opdrinken, negen wegeblaadjes in een zakje op de borst dragen, negen wegeblaadjes aan de deur hangen.

Een ander voorschrift is het volgende: Eet 's morgens drie madeliefjes of vlierbladeren op de nuchtere maag, vervolgens vijf, zeven en negen en daal daarna weer af.

De maan heeft een grooten invloed op het verloop van tal van ziekten. Waterzucht neemt toe bij wassende en

af bij afnemende maan; de Maartsche maan oefent een nadeeligen invloed uit op slepende ziekten; de melktanden van kinderen breken door bij nieuwe maan; wratten kan men kwijt raken door de handen in het maanlicht te wasschen; wanneer men naar de maan wijst, zal men een zwerenden vinger krijgen. (Onneker). Een partus begint het vaakst bij volle maan; een kind wordt meestal geboren bij het opkomen van den vloed. Wormen moeten bij afnemende maan worden afgedreven, een meening, die overal voorkomt. Zoo vertelt JSÄGER: „Es trifft sich, dass man, wenn man ein Wurmmittel verordnet hat, in vollem Ernst gefragt wird, ob es auch angeht es zu geben, ehe der Mond im letzten Viertel steht. Leute, die so fragen können, lassen am liebsten ihr Haar schneiden bei Neumond" [1]).

Dit laatste doet men ook in Nederland. Laat men zijn haar bij afnemende maan knippen, dan verliest het zijn groeikracht. Verscheidene sympathische geneeswijzen moeten bij afnemende maan worden toegepast.

Al deze vormen van medisch bijgeloof kan men reeds vinden in de magische geneeskunde, een ontaarding van de vroegere priestergeneeskunde, daaruit voortgekomen, toen het gezag der priesters op medisch gebied niet onverdeeld meer was, en zij door allerlei wonderbaarlijke kuren en buitengewone geneesmiddelen zich tegenover de opkomende wetenschappelijke geneeskunde trachtten staande te houden [2]).

[1]) Aus der dänischen Volksmedicin Janus 1905, pag. 58.
[2]) MAGNUS, Der Aberglaube in der Medicin, pag. 14.

Deze magische geneeskunde, in het Oosten ontstaan en vandaar naar het Westen overgebracht, heeft voornamelijk in de eerste eeuw na Christus te Rome een tijdperk van bloei beleefd, zoo zelfs, dat tal van artsen zich tegen dien aandrang niet hebben kunnen verzetten en allerlei bijgeloovige geneesmethoden in hun werken opnamen [1]). Hierin hebben zij eeuwen lang hun plaats behouden en zijn zoodoende niet alleen onder het volk verspreid, maar ook, op het gezag dier oudere schrijvers, in de officieele geneeskunde binnengeslopen.

De zooeven genoemde meeningen vindt men dan ook zoowel in de antieke magie als in de moderne volksgeneeskunde [2]).

Bovendien vertoonen beide nog andere sporen van overeenkomst. Het volk maakt nu en dan nog wel gebruik van goud, zilver en andere kostbaarheden als medicament en in de magische geneeskunde spelen geneesmiddelen, uit edelgesteenten en edele metalen bestaande, een groote rol.

Ook het gebruik van amuletten om ziekten te genezen of af te weren hebben beide gemeen, hoewel het niet noodzakelijk is aan te nemen, dat het dragen van amuletten alleen aan den invloed der magische geneeskunde moet worden toegeschreven. Bij de meest verschillende volken, op verschillende trappen van beschaving verkeerende, ziet men toch allerlei voorwerpen als voorbehoedmiddelen tegen ziekten dragen. Waarom die

---

[1]) H. Magnus. Der Aberglaube in der Medicin, Breslau 1903, pag. 23.
[2]) H. Magnus. Der Aberglaube in der Medicin, Breslau 1903, pag. 20.

amuletten beschermend of genezend zouden werken, weet het volk op het oogenblik meestal niet meer, alleen verwacht men, dat ze helpen.

Dikwijls wordt hetzelfde middel, dat bij een bepaalde ziekte als geneesmiddel wordt ingenomen, daartegen ook als amulet gedragen.

Ziehier enkele voorbeelden: een middel tegen malaria bestaat in het eten van drie spinnen, ieder in een pruim gestopt, waaruit de pit gehaald is; een spin in een notedop op de bloote borst gedragen verricht dezelfde diensten.

Een aftreksel van maretakken (Viscum album-mistletoe) op rooden wijn is een nog hier en daar gebruikt volksmiddel bij epilepsie; bij DODONAEUS vindt men, dat ringen, uit het hout van die plant gemaakt en aan het lichaam gedragen, dezelfde uitwerking hebben. Poeder van wilde kastanjes, klipzout of peper, in een zakje op de maag gedragen, zijn werkzaam tegen maagpijn, maar worden voor hetzelfde doel ingenomen.

In een in 1758 te Leipzig verschenen dissertatie zegt de schrijver: „Dubium non est, quin medicamenta stomachica, carminativa et anthelmintica, amuleti vice gestata, debiles ventriculi vires erigere, aliosque eius intestinorumque morbos sanare queant, adeo ut et plantes pedum subdita, aut manuum carpus adalligata, stomachica et carminativa vim suam exercere in ventriculum et intestina posse, cum claris viris credam." [1])

Omtrent gember en alsem (summitates absinthi),

---

[1]) C. C. KRAUSE. De amuletis medicis cogitata nonnulla, Leipzig 1758, pag. 24.

nog op het oogenblik geliefde stomachica, vertelt hij:

„Nostrates utuntur zingibere, sacculo incluso, ex ventriculi regione gestato, quo iners ventriculus ad debitum officium praestandum adigatur. Alii in calceis absinthium gestatum commendant contra ciborum appetentiam, vomitum et nauseam".

De reden, waarom geneesmiddelen, als amulet gedragen, in staat zijn, het gewenschte succes te geven, is de volgende:

„Hominem cui medicamentum, effluvia efficacia sponte exspirans amuleti ratione appensum, adalligatum vel appositum sit, in continua istarum exhalationum sphaera versari adeoque medicamenti illius virtuti semper expositum esse, ergo in applicandis pharmacis efficacioribus diligenti cura opus esse" [1]).

Ook het omgekeerde komt voor. De pioen en het koraal zijn algemeen gebruikte amuletten tegen stuipen; reeds PLINIUS kent het koraal als een middel om zich tegen booze invloeden te beschermen en GALENUS raadt den pioenwortel aan tegen convulsies. Op het oogenblik worden beide nog als zoodanig gebruikt; een eveneens nog in Noord-Brabant toegepast middel, dat aan stuipen lijdenden kinderen wordt toegediend, bestaat uit deze beide stoffen met kreeftsoogen tot een poeder gemaakt.

Slechts een deel der amuletten kan op deze wijze verklaard worden.

De beteekenis van gewijde penningen en scapulieren is

---

[1]) C. C. KRAUSE. De amuletis medicis cogitata nonnulla, Leipzig 1758, pag. 23.

natuurlijk duidelijk, daar zij den drager onder de bescherming van den een of anderen heilige stellen, maar dan nog blijven er tal van amuletten over, waarvan men het gebruik moeilijk of in het geheel niet kan begrijpen.

Sommige schijnen gedragen te worden, omdat men meent, dat zij een grootere affiniteit tot de ziekte hebben, dan de mensch, die ze draagt, zoodat deze, wanneer hij met de ziekte in aanraking komt, door zijn amulet daarvan bevrijd wordt. PETERS geeft een uitvoerige beschrijving van amuletten tegen de pest, door OSWALD CROLL, lijfarts van CHRISTIAAN, vorst van Anhalt-Bernburg in zijn Basilica chymica, in 1606 te Frankfort verschenen, medegedeeld. [1]) Zij bestaan uit plaatjes, samengesteld uit de volgende stoffen: gedroogde padden, zenith juvencularum (sanguis menstrui primi), witte arsenik, roode arsenik of auripigment, radix dictamni, poeder van paarlen, koralen, hyacinth, smaragd en oostersche saffraan. Op de bovenzijde dragen zij het beeld van een slang, op de onderzijde dat van een schorpioen.

Omtrent het gebruik zegt hij het volgende: „Diese Pentakeln werden an einer seidenen Schnur zwischen den kleidern in der Gegend des Herzens aufgehängt, sie schützen nicht allein vor der Pest, sondern verhindern auch dass der Körper von Giften oder astralischen Krankheiten angegriffen wird; sie ziehen das Gift von innen heraus und verzehren das von auszen kommende".

Tot deze categorie kan men rekenen: de elandsklauw als amulet tegen stuipen, daar dit dier volgens het verhaal

[1]) H. PETERS. Aus Pharmazeutischer Vorzeit, Berlin 1899, I, 218.

zeer vatbaar voor epilepsie zou zijn; een gedroogde pad, tusschen de schouderbladen gedragen, of aan den zolder gespijkerd, tegen allerlei ziekten, daar dit, volgens de volksmeening giftige dier, ook allerlei vergiften aantrekt en het dragen van een snoek of spiering op de bloote borst, tot ze geel ziet, bij geelzucht.

Dergelijke pogingen, om door middel van amuletten de ziekte van den mensch af te leiden en als 't ware in dat voorwerp te vangen, treft men in allerlei vormen ook bij verschillende natuurvolken aan.

Zoo beschrijft BARTELS amuletten, bij de Golden en Giljaken in Siberië in gebruik, die dikwijls door hun uiterlijk aanduiden, welke ziekte zij kunnen overnemen. Een lang, mager houten beeldje met door inkervingen aangeduide ribben, helpt tegen de tering; een beer, die zich in de borst bijt, tegen pijnen in de borst; een menschelijke figuur met articuleerende gewrichten tegen gewrichtsrheumatiek [1]).

Ook op Nias worden bij epidemiën primitieve menschenbeeldjes als amulet tegen de besmetting beschouwd, op de Timorlao-eilanden en Sumatra worden in dat geval modellen van schepen gemaakt en met menschelijke figuren bemand, waarop de ziekte moet overgaan, welke scheepjes daarna te water worden gelaten [2]).

Ten slotte danken vele amuletten hun toepassing aan hun eigenschappen, waardoor zij in vorm, in naam, in kleur of een andere eigenaardigheid eenige overeenkomst

---

[1]) M. BARTELS. Die Medicin der Naturvölker, Leipzig 1893, pag. 23.
[2]) M. BARTELS. Die Medicin der Naturvölker, Leipzig 1893, pag. 255.

vertoonen met de ziekte, waarbij zij worden gebruikt.

Enkele voorbeelden mogen hier voldoende zijn, in het bijzonder gedeelte zullen nog tal van andere volgen.

Tegen neusbloeding helpt een draadje *roode* zijde, om den hals gebonden; een tand van een veulen, aan een koordje gedragen, doet de tanden der kinderen gemakkelijk doorkomen; de knolletjes van het speenkruid leveren een amulet tegen aambeien; die van de orchis zijn een aphrodisiacum; een varkensgehoor (os petrosum) in den zak gedragen helpt tegen kiespijn (dit been heeft den vorm van een menschenschedel); een amulet met de afbeelding der Drie Koningen, die voor Jezus *neervielen* en hem aanbaden, bevrijdt van de *vallende* ziekte.

Natuurlijk kan men slechts voor een deel der amuletten een eenigszins bevredigende verklaring vinden, een groot deel blijft onbegrijpelijk, omdat noch hun oorsprong noch de veranderingen, die zij waarschijnlijk hebben ondergaan, zijn na te sporen.

Ook bestaan er nog voorbehoedmiddelen tegen ziekten en ongelukken van allerlei aard, waartoe ook betooveren en beheksen te rekenen zijn.

Een kruissleutel op de borst gedragen beveiligt tegen ziekten en betoovering; hier werkt natuurlijk de kruisvorm beschermend, evenals bij het klaverblad van vieren, dat zijn krachten bovendien aan zijn zeldzaamheid heeft te danken.

Van ouderen oorsprong zijn waarschijnlijk de volgende: een gevonden hoefijzer boven de deur gespijkerd, of een paardenschedel op het dak of in den stal opgehangen,

(Giessen-Nieuwkerk, omstreken Arnhem), beschermt mensch en dier tegen ziekten. Het laatste middel is te beschouwen als een rudiment van het Germaansche paardenoffer aan WODAN, waarvan zich lang sporen hebben staande gehouden, waaruit zijn beteekenis, als apotropeion van daemonische invloeden bleek. In de 10e eeuw was op IJsland een paardekop op een paal een middel om booze geesten te verdrijven, in Duitschland en Zwitserland werd die schedel in den stal en op den nok van het dak bevestigd, als middel tegen nachtmerrie der paarden en veeziekten. [1])

Een eigenaardig middel om het vee tegen ziekten te beschermen bestaat daarin, dat men een bok in den stal houdt, die de ziekten zou aantrekken (algemeen). Onwillekeurig denkt men hierbij aan zijn oude rol van zondenbok, hier in zoover gewijzigd, dat dit dier zich op het oogenblik niet belast met moreele gebreken, maar de lichamelijke rampen, die zijn stalgenooten bedreigen, op zich neemt. Behalve als zondenbok evenwel vindt men den bok in het offergebruik en in de klassieke geneeskunde herhaaldelijk genoemd als offer aan daemonische godheden en als geneesmiddel bij ziekten, die aan hun invloed werden toegeschreven (epidemiën, epilepsie). [2])

Schelvischoogen en schelvischtanden in de klompen gedragen zijn eveneens middelen, om zich tegen den aanval van ziekten te beschermen.

Gaat men nu over tot de middelen, die op dezelfde

[1]) M. HÖFLER. Die volksmedicinische Organotherapie, pag. 106—107.
[2]) M. HÖFLER. Die volksmedicinische Organotherapie, pag. 93.

wijze worden toegediend, als de officiëele geneeskunde het de hare doet, dan wordt het tusschen beide vormen van therapie bestaande verschil niet minder groot.

De volksgeneeskunde ontleent het grootste gedeelte van haar medicamenten aan het planten- en dierenrijk; de minerale geneesmiddelen nemen in haar materia medica slechts een onbeteekenende plaats in. Vooral is het aantal dierlijke geneesmiddelen aanzienlijk; bijna geen dier is er, dat niet, dood of levend, therapeutisch wordt gebruikt. Niet alleen allerlei organen en lichaamsdeelen van dieren vinden hun toepassing als geneesmiddel, maar ook de physiologische excreta beslaan in de volksgeneeskunde een groote plaats; zelfs die van den mensch ontbreken niet.

Van den laatste worden bloed, urine, faeces, speeksel, nagels, oorsmeer, menstruaalbloed, neusslijm en melk gebruikt, het aantal van dergelijke stoffen, dat door de dieren geleverd wordt, is nog grooter.

De meeste van die middelen vindt men in vroeger eeuwen als officiëele middelen terug. Bij PLINIUS is de keuze in dierlijke geneesmiddelen nog heel wat grooter dan tegenwoordig, maar ook later ontbreken ze niet.

Zoo bevat het Dispensatorium Viennense de volgende: cancri fluviales, lumbrici terrestres, fel taurinum, pulmo Vulpis siccatum, tunica interior ventriculi Gallinae, adeps anatis, adeps anseris, adeps canis, adeps lucii, medulla cruris bovis, cornu cervi ustum, cranium hominis, ungula alcis, ossa sepiae, sangius hirci en unicornu, die op het oogenblik alle nog in de volksgeneeskunde worden gebruikt. Alleen is de kalverlong in de

plaats van de pulmo vulpis gekomen en leeft de eenhoorn, waarvoor de apotheek phosphas calcicus levert, nog maar in naam voort.

Ze dient op het oogenblik als middel tegen het zuur, een diepe val, daar zij vroeger een zeer krachtig middel was; aan het hof van KAREL IX van Frankrijk moest een stuk eenhoorn, in den beker des konings gelegd, dezen tegen vergiftiging beschermen. [1])

Een opsomming van allerlei middelen, die op het oogenblik nagenoeg alle nog worden gebruikt, geeft MONNIER, die in 1666 huisarts van de familie DE GUISE was:

„Les aragnées, l'if, les aulx, que les paisans attachent avec un heureux succès sur le col et les bras de ceux qui ont les fièvres tierces et quartes; le guy de chesne, duquel on fait tous les jours des chapelets et qu'on pend au col dans des sachets; le pied de l'élan qu'on enchâsse dans des anneaux et du quel on fait des bracelets contre le mal caduc; les scorpions, les frolons et les abeilles qu'on écrase pour les écraser sur leur propre piqueure, le poil des chiens enragés mis sur leur morsure; les crapauds qu'on lie sur les bubons de la peste; l'huile de scorpions et d'araignées, dont on oint les émonctoires dans les maladies malignes et contagieuses et plusieurs autres choses semblables que je passe soubs silence; l'expérience et le consentement général de tous ceux qui ont la moindre connaissance de la médicine ne nous permet pas de douter qu'il n'y ait des médicaments,

[1]) J. v. BEVERWYCK. Schat der ongesontheyt, Amsterdam 1663, pag. 67.

qui ont la puissance d'attirer le venin des maladies contagieuses du dedans au dehors du corps." [1])

De volgende regels van CATS zijn mede een illustratie van den aard der nog op het oogenblik in gebruik zijnde volksgeneesmiddelen:

„Het oorsweet van een mensch, het misloop van een verken
Word tot een drank gekookt om wondren uit te werken.
Den afganck van een wolf, gemengt in Spaansche wijn,
Dat schrijft men voor kolyck een nutten raet te zijn.
Men neemt een pad en muys, ja vers gevangen luysen
Om eenig slim gebreck uyt 't vleesch te doen verhuysen.
Geen mensch en is 'er kies van pis of menschendrek,
Wanneer sijn keele swelt van eenig slim gebreck.
Een esels verssen dreck en wat de gansen schijten,
Dat houd men wonder goet om geelzugt uit te bijten.
Men neemt fenijnig vogt en alle vuyl bejag,
Indien het eenigszins het lichaem dienen mag.
Een adder versch gekoockt, ja nieugebraden slangen
Daer siet men menigmael een sieken naer verlangen.
De pisse van een beer, het braeksel van een hont,
Dat neemt men dickmael in en houd het voor gesont." [2])

Het aantal plantaardige middelen is natuurlijk nog veel grooter. Toch is het op het oogenblik aan het minderen, wat o.a. blijkt uit tal van locale plantennamen, die

[1]) A. FRANKLIN. La vie privée d'autrefois (Les Médicaments), Paris, pag. 119.

[2]) JACOB CATS. Twee en tachtig jaerig leven.

op een vroegere therapeutische toepassing wijzen. Voorbeelden hiervan zijn de volgende plantennamen, ontleend aan het „Woordenboek der Nederlandsche Volksnamen van Planten":

Fliercijnkruid: Aegopodium podagraria.
Zeere oogenbloem: Anthemis arvensis.
Wondklaver: Anthyllis vulneraria.
Heilig wondkruid: Arnica montana.
Krampkruid: Artemisia abrotanum.
Kankerbloem: Batrachium Wimmeri.
Boerenwormkruid: Bidens tripartitus.
Kankerbloem: Caltha palustris.
Gemeen oogentroost: Cerastium arvense.
Schijtkruid: Euphorbia lathyris.
Kleine kakboom: Euphorbia lathyris.
Teringkruid: Galeopsis ochroleuca.
Longenbloem: Gentiana pneumonanthe.
Kruid tegen de keelgezwellen: / Roodeloopskruid: \ Geranium Robertianum.
Zeere oogenbloem: Glechoma hederacea.
Heelkruid: Heracleum.
Breukkruid: Herniaria.
Schijtbes: Hippophaes.
Aposteemkruid: / Schurftkruid: \ Knautia arvensis.
Keelkruid: / Mondkruid: \ Liguster.
Kankerbladeren: Nuphar luteum.
Kankerbloem: Nymphaea alba.

Kankerbloem: Papaver rhoeas.
Zeere oogenbloem: Papaver rhoeas.
Wandluizenkruid: Pedicularis sylvatica.
Pestblad, pestkruid, pestwortel, pestilentiekruid: Petasites officinalis.
Heelblaadjes, roodeloopskruid of groot vlookruid: Pulicaria dysenterica.
Jichtkruid of kankerbloempje: Ranunculus sceleratus.
Breukkruid of Heelkruid: Sanicula.
Koortskruid: Scutellaria galericulata.
Breukkruid of wondkruid: Sedum purpureum.
Oogenklaar: Stellaria holostea.
Blauw schurftkruid: Succisa pratensis.
Kankerbloem: Taraxacum officinalis.
Heelblad: Thalictrum flavum.
Tepelkruid: Thlaspi arvense,
Hoestkruid: Tussilago furfurea.

De meeste van deze planten worden nog door DODONAEUS als geneeskrachtig beschreven: Herniaria, Sanicula en Sedum purpureum genezen, zooals ook hun volksnaam uitdrukt, alle drie „de gescheurtheydt van de darmen"; Anthyllis vulneraria, Heraclea, Pulica dysenterica, Sanicula, Thalictrum en Sedum purpureum hebben alle de eigenschap „wonden ende seeren te ghenesen".

Bepaalt men zich tot die planten, welke op het oogenblik nog gebruikt worden, dan ontdekt men, dat een groot deel uit zulke bestaat, waaraan door het volk een bovennatuurlijke macht werd toegekend, of die in zijn religieuse opvattingen een rol hebben gespeeld. Natuur-

lijk is dat niet zoo op te vatten, alsof in onze volksgeneeskunde alleen planten zullen voorkomen, die in de Germaansche mythologie van beteekenis waren, of waarop door den invloed van het Christendom de aandacht werd gevestigd. Wanneer men bedenkt, dat tot de renaissance toe PLINIUS een der hoofdbronnen is geweest, waaraan het Westen zijn kennis der natuur ontleende en PLINIUS zelf waarschijnlijk uit Grieksche en Egyptische bronnen heeft geput, dan begrijpt men, dat ook tal van uitheemsche planten in onze volksgeneeskunde zijn binnengedrongen.

Een eigenaardig voorbeeld van het taaie leven van allerlei wonderverhalen aangaande planten, is het volgende, dat ik in dialect weergeef:

„De wòrtel van de hop hef groote krach. Op karsnach, um twaalf uur mo'j üm lös graven. Dan moj ow ooren dichte stòppen en trekken an de wòrtel zoodatte lösschiet. A'j de ooren niet dichte ebt estòpt, hör i'j en gil en dê is zoo izig da'j er de terink van zet." (Hengelo.) [1])

De wortel van de hop heeft hier dezelfde eigenschappen als de alruin of mandragorawortel, een plant, die van de oudheid tot in de 18e eeuw in de geneeskunde is gebruikt, en waarover allerlei wonderverhalen liepen.

DIOSKORIDES kent deze plant reeds groote krachten toe: „Mandragoram, aliqui antimalum, alii circaeum vocant, quoniam videatur radix ad amatoria conducere.

---

[1]) Driemaandelijksche bladen van de Vereeniging voor taal en volksleven in het Oosten van ons land, Jrg II, pag. 9.

Aliqui radices in vino ad tertias coquunt, cyathoque vino utuntur, in pervigiliis et doloribus et ante sectiones ustionesque, ne sentiantur." [1])

Bij PLINIUS vindt men reeds melding gemaakt van bijzondere maatregelen bij het uitgraven te nemen: „Effossuri caveant contrarium ventum et tribus circulis ante gladio circumscribunt, postea fodiunt ad occasum spectantes", [2]) maar in de middeleeuwen en later werd de alruin, wiens gedaante eenigszins op een menschelijke figuur geleek, een soort weldoende geest, werd gekleed, met wijn gewasschen en met den noodigen eerbied behandeld.

In ruil hiervoor beschermde hij tegen ongelukken, deed het geld vermeerderen, genas ziekten, hielp de vrouwen bij moeilijke bevallingen en was een geliefd aphrodisiacum. Een gevolg van deze vereering was, dat deze planten kostbaar waren en natuurlijk dientengevolge werden vervalscht, doordat men alruinmannetjes sneed uit de wortels van Allium victorialis en Bryonia dioica. [3])

De door PLINIUS reeds aangeduide voorzorgen, bij het uitgraven van zoo'n bijzondere plant in acht te nemen, namen eveneens in dezelfde mate toe.

Zoo ontstond het verhaal, dat de wortel, wanneer hij uit den grond getrokken werd, zoo'n verschrikkelijken gil gaf, dat degene, die het hoorde, terstond van schrik dood neerstortte; ongeveer hetzelfde dus, wat hierboven van

---

[1]) Pedanii Dioscoridis Anazarbei de medica materia libri sex. Ionne Ruellio Suessionensi interprete. Parisiis 1537 Cap. LXV, pag. 168.

[2]) Historia naturalis XXV. 13. (94).

[3]) M. KRONFELD, Zauberpflanzen und Amulete Wien 1898, pag. 46.

den wortel van de hop is gezegd. Men stopte dus, als men den wortel ging zoeken, de ooren met was dicht en nam een zwarten hond mede, die den alruin met een aan zijn staart vastgebonden touw uit den grond trok. Dit dier werd dan het slachtoffer van de onderneming.

VAN DEN BERGH geeft de volgende citaten, die over den alruin handelen:

„MONE, Arzneig. 3. 202. teekent uit het glossarium der 9e eeuw te Karlsruhe het volgende aan: „Mandragoras fructus similis pomi, in illa herba nascuntur et habent duorum sexum, masculinum et femininum et in radicibus ostendit similitudinem feminae et est fertilis et dicatur, qui eam eradicat, non posse vivere."

Nog uitvoeriger is een Brusselsch Hs. van 1351, bij WILLEMS, Belg. Mus. 1841 D. 5. bl. 114.

„Mandragora sijn wortelen van cruden, ende sijn tweerande, ent wast alse man ende wijf, ende dat mannekijn heeft bladeren alse beetcolen, ende dwijfken alse latuwe, ende diet uten eerden trect, hi moet sterven. Ende daert stervet siet men bi nachte groet licht. Ende dmankijn helpt den man ende dwijfken den wive. Ende thoeft van den mannekine es goet iegen den hoeft swere. Entie ogen sijn goet iegen die oogen ende also vort elc led van den mannekine jegen elc led van den man, al toten voeten toe. Ende van den wijfkine jegen dwijf." [1])

Ook SHAKESPEARE kent ditzelfde volksgeloof, zooals uit de volgende regels blijkt:

---

[1]) L. P. C. v. d. BERGH, Proeve van een kritisch woordenboek der Nederl. Mythologie, 1829, pag. 315.

SUFFOLK: „A plague upon them, wherefore should
I curse them.
Would curses kill as doth the mandrakes groan,
I would invent as bitter-searching terms
As curst, as harsh and horrible to hear.....
As lean-faced Envy in her loathsome cave."
(King HENRI VI, II, act. III sc. II.)

en in ROMEO en JULIA:

JULIA: „Alack, alack, it is not that like I
So earlywaking, what with loathsome smells,
And shrieks like mandrakes' torn out of the earth,
That living mortals, hearing them, run mad."
(Act IV sc. II.)

Behalve deze plant zijn er nog vele andere, waaraan zich allerlei wonderbaarlijke verhalen vastknoopen en die op het oogenblik als gewone geneesmiddelen gebruikt worden. Uit het aanzien, waarin zij hebben gestaan mag echter worden afgeleid, dat zij oorspronkelijk meer dienst gedaan hebben als tooverplanten, om de ziektedaemonen te verdrijven, dan als artsenijgewassen. Het Hypericum perforatum in de volkstaal: „Jaagt den duivel' genaamd, herinnert in zijn naam nog aan dat oorspronkelijke gebruik.

Een dergelijke functie moet aan de volgende planten worden toegeschreven:

Duivelsdrek (assa foetida) in een zakje op de borst gehangen, geneest degenen, die van den duivel bezeten zijn (Gorinchem) en is, op dezelfde wijze toegepast, een middel tegen allerlei zenuwaandoeningen.

Bijvoet (Artemisia vulgaris) in huis opgehangen, beveiligt tegen betoovering (Dokkum), in een infuus als geneesmiddel ingenomen geneest het hem, die door de kwade hand is geraakt. (Gorinchem.)

In een Engelsche vertaling van APULEJUS': de Virtutibus Herbarum", uit het jaar 1000 ongeveer, vindt men over de krachten van die plant het volgende:

„This wort, which is called artemisia, and by another name mugwort, is produced in stony places and in sandy ones. Then, if any propose a journey let him take him in hand this wort artemisia, and let him have it with him, then he will not feel much toil on his journey. And it also puts to flight devilsickness; and in the house in which one hath it within, it forbiddeth evil leechcrafts and also it turneth away the (evil) eyes of evil men." [1])

Een Engelsch versje zegt van haar:

„Thou hast might for three
And against thirty
For venom availest,
For plying vile things." [2])

Bovendien gebruikt het volk nog de els, waaruit volgens de Germaansche mythologie de vrouw is geschapen; de ui (Allium sativum), wier reuk bij de Romeinen de lemuren verjaagde en die nog op het oogenblik een soortgelijke rol speelt in de volksgeneeskunde, daar zij, in de wieg gehangen, de stuipen verdrijft. Niet alleen bij de

[1]) J. F. PAYNE, English medicine in the Anglo-Saxon Times, Oxford 1904, pag. 70.

[2]) BLACK, Folkmedicine, London 1884, pag. 201.

Romeinen stond deze plant in hoog aanzien, maar ook bij de Egyptenaren: „Alium cepasque inter deos in iureiurando habet Aegyptus". [1])

Op dezelfde manier toegepast als de ui, is ook de wijnruit een middel tegen stuipen. Ook deze plant werd in de oudheid hoog geschat: „Quaecumque autem ruta et per se pro antidoto valet foliis tritis et in vino sumptis, contra aconitum maxume et viscum, item fungos, simili modo contra serpentium ictus, utpote cum mustelae dimicaturae cum his rutam prius edendo se muniant. Sed valent et contra scorpionem et contra araneorum, apium, crabronum, vesparum, aculeos et cantharidas ac salamandras canisve rabiosi morsus". [2])

Deze eigenschap van universeel tegengif wijst op meer dan gewone krachten, waaraan zij ook waarschijnlijk haar rol als een der bestanddeelen van den theriac heeft te danken.

Eenzelfde rol speelt de pioen (Paeonia officinalis), insgelijks een middel tegen stuipen. Dat ook deze plant onder invloed van hoogere machten stond blijkt uit het verhaal van Plinius aangaande het verzamelen ervan: „praecipiunt eruere noctu, quoniam, si picus Martius videat, tuendo in oculos impetum faciat". [3])

De hondsdraf (Glechoma hederacea) wordt tegenwoordig als geneeskrachtige plant bij wonden en rheumatiek gebruikt, maar was oorspronkelijk aan Donar

---

[1]) Plinius, Historia naturalis, XVIII, 6 (32).
[2]) Plinius, Historia naturalis, XX, 13 (51).
[3]) Plinius, Historia naturalis, XXV, 4 (10).

gewijd en beschutte tegen allerlei toovenarij en het inslaan van den bliksem.

Ook het huislook (Sempervivum tectorum) herinnert door zijn volksnamen „Donderblad" en „Wodansbaard" nog aan zijn oorspronkelijke beteekenis van aan WODAN gewijdde plant, die het dak, waarop zij groeide, tegen het inslaan van den bliksem beschutte. [1])

De toorts (Verbascum thapsus), die o.a. bij haemorrhoïden en kinderdiarrhee wordt gebruikt, is eveneens een buitengewone plant. Wanneer iemand een wond heeft, die niet genezen wil, raakt men die in Oostenrijk driemaal met deze bloem aan en zegt daarbij:

„Unsre liebe Frau geht über Land
Hat den Himmelbrand in der Hand."

Van gelijke beteekenis zijn nog de maretak (Viscum album), de heilige plant der Galliërs; de vlier (Sambucus), de boom, waarop bij voorkeur ziekten worden overgedragen en de linde, in de Noorsche mythologie de boom van HOLDA, later die van de H. Maagd. Haar aanzien blijkt uit de bevoorrechte plaats, die zij nog op menig dorpsplein inneemt en uit het feit, dat zij de boom is, die hoofdzakelijk in aanmerking komt, om beeldjes der H. Maagd te dragen (België.)

Nog tal van andere planten hebben hun toepassing als geneesmiddel waarschijnlijk aan dergelijke eigenschappen te danken, het zou evenwel te ver voeren, dit voor ieder afzonderlijk na te gaan.

---

1) L. A. J. W. Baron SLOET VAN DEN BEELE, Het volksgeloof aan het bovennatuurlijke in het rijk der planten, Gids 1881 Deel II.

Eigenaardig is het, dat vele van die planten ook een rol speelden bij het offeren. HÖFLER[1]) geeft hiervan verschillende voorbeelden, zooals de Juniperus, die het hout voor de verbranding leverde en verschillende andere planten, die als het ware een symbool van deelen van het offer waren, en daaraan ook hun namen ontleenden.

Onder deze laatsten noemt hij de Artemisia, Erythraea centaureum, Matricaria chamomilla en Aspidium filix mas, die eveneens nog in de volksgeneeskunde voortleven.

Hiernaast staan natuurlijk tal van andere planten, die òf door de officiëele geneeskunde onder het volk zijn bekend geraakt, òf door het volk zelf als geneesmiddel zijn ontdekt.

Waaraan sommige hun genezende kracht te danken kunnen hebben, blijkt uit het volgende verhaal, dat ik in een Hs., uit het begin der 18e eeuw in de Bibliotheek van de Ned. Maatschappij tot Bevordering der Geneeskunst vond: „Een aardig kwakzalver had gezien in het overdwars opensnijden van den wortel van filix of Rhijnvaren de letters J. C. beteekenende de naam van Jezus Christus. Hij voegde in zijn medicijnen daarvan een stukje, alsoft vermogen had, bij zich gedragen, alle kwaadaerdige ziekten af te weren." [2])

Ziehier een der principia der volksgeneeskunde: de „signatura rerum".

---

[1]) M. HÖFLER, Die volksmedicinische Organotherapie.

[2]) Bijgelovige Overblijfselen onder Geneeskundige Oeffeningen bij de Hollanders bespeurd en nagedacht van WILLEM MYLIUS, Med. Doct. te Leiden, Hs. (begin 18e eeuw).

Allerlei stoffen, die als geneesmiddel worden gebruikt, wijzen door een bepaalde eigenschap in uiterlijk, vorm, kleur, smaak of andere eigenaardigheid er op, bij welke ziekte zij met succes kunnen worden toegediend.

Een paar typische voorbeelden hiervan ontleen ik aan VAN BEVERWYCK:

„Ockernoten hebben de gantsche teijckeningh van het Hooft; den Bolster van het Pannevlies, ende is derhalven 't zout van denselven seer bequeam voor het gequetste Pannevlies; de schelpen hebbense van de Pan, ende gestooten sijnde werden bequaem gehouden tot des selfs quetsuren; de twee binnenste Vliesen, die om de keerne sijn, gelijcken seer nae de twee, die de Herssenen bekleeden, gelijck oock de keerne de Herssenen, die hij versterckt, gestooten, ende met brandewijn besproeijt, op het hooft geleijt.

De knop van Peonye, eer de bloem nog ontsloten is, vertoont een gelijckenisse van het Hooft, met sijn naden, ende de aderkens, die om de Herssenen gaen, ende is dienvolgende nut voor alle sijn gebreken. De Bloemen, die daer na uijt komen, openen het buijtenste velleken, 't beckeneel niet qualick gelijckende, alsook het zaet, 't welck daer na als een blixem uit sijn hauwen berst verdrijft de Vallende Sieckte". [1])

Naast deze twee, waar de signatuur zeer duidelijk is, noemt hij nog vele andere planten, die krachtens hetzelfde beginsel worden toegepast.

Volgens een overeenkomst in kleur zijn bloedstelpend:

---

[1]) J. v. BEVERWYCK, Schat der Ongesontheyt, Amsterdam 1663 pag. 119.

„Meekrappe, Tormentille, Hertstonghe, Patig, Rood Sandelhout, Roode aerde, root Corael, Bloedsteen, roode Rosen en Drakenbloed", welke beide laatste nog voor hetzelfde doel in de volksgeneeskunde worden gebruikt.

Op hetzelfde principe berusten de twee tegenwoordig gebruikte middelen, dienende om de menstruatie op te wekken: een aftreksel van bieten op brandewijn of een van roode kool op jenever.

„Longenkruijt ofte Onzer-vrouwen-melckkruijt, Steenlongenkruijt, Waelwortel sijn wonderlik goet, volgens de gelijckenisse van haer bladeren, voor de gebreken van de longen, selver oock de Teringhe", een indicatie die voor de eerste der genoemde planten ook nog heden geldt.

Niet alleen echter door een overeenkomst met het een of ander lichaamsdeel wijzen de geneesmiddelen hun bestemming aan, ook door de een of andere eigenaardigheid, die aan een ziekte doet denken, kenmerken zich de voor die kwaal werkzame planten. Houdt men zich aan den „Schat der Ongesontheijt", dan vindt men daarin een groot aantal van die middelen, die voor een deel ook nog heden worden gebruikt.

Van Beverwyck noemt o.a. de volgende:

„Kruyden met knobbelige wortelen werden dienstigh gebruyckt tot knobbelen ende geswellen, gelijck Scrophularia, soo genoemt, omdat het de klieren in den hals, ofte kropsweeren (Scrophulae geheeten) kan helpen. Hiet oock groot Speenkruyt om deselfde reden. Waer toe geen minder kracht en heeft kleyne Gouwe, ook kleyn Speenkruyt geseyt, niet alleen van buyten opgeleyt, oft mede gestooft, maer selfs oock in de kleederen

gedragen. Tot hetselfde werden dienstigh gehouden kleyne Speerwortel, Witte lelye-wortel, Ajuyn, Loock. Kruyden die doorboort zijn, ofte gedaente hebben van een sage, bijl, pijl ofte yet anders dat quetsen kan, heelen de wonden, gelyck St. Jans-kruyt, Deurwas, Kleijn Maenkruydt, Sanikel, Betonye, Oyevaers-beck, Duysentbladt, Agrimonye, Synnauw, Heydenswondt-kruyt, Serratula, ofte saeghachtigh kruyt, Securidaca ofte Bijlkruyt, Peertyser, Waterruyterkruyt ofte Krabbenklauw". [1])

Ook hiervan zijn er op het oogenblik nog in gebruik zooals het speenkruid (Ficaria ranunculoides), het St. Janskruid (Hypericum perforatum) en het Heidenswondkruid (Solidago virgo aurea.)

Dat deze kenteekenen den geneeskrachtigen planten door het Opperwezen verleend waren, wordt door VAN BEVERWYCK zonder aarzeling geloofd:

„Nu al ist, dat de Teijckenen uijt de gelijckenisse te trecken voor een nietige leeringh gehouden wert van Dr. DODOENS en Dr. SPIEGEL, ja ook dat LIBAVIUS wel derft seggen, bij geval te komen, als de dingen met haer uijterlijcke gedaente overeenstemmen, so en is evenwel sulcx in 't minst niet te verwerpen. Want de uijterlicke gedaente en is de kruijden niet bijgeval toegevallen, maer door degene, die alles geschapen heeft, niet te vergeefs ende sonder reden ingestort. Ende al ist, dat ons deselve onbekend is, alsmede wat de gedaente, en de verwen in vele kruijden beteeckenen, daerom en is de

[1]) J. v. BEVERWYCK, Schat der Ongesontheyt, Amsterdam 1663, pag. 120.

sake niet te minder, dewijl wij moeten bekennen, noch weinigh te weten, bij hetgene noch te weten staet". [1])

Op dergelijke overeenkomsten berust de toepassing van tal van volksmiddelen. Het zij voldoende hier eenige voorbeelden te noemen, in het bijzonder gedeelte vormen zij schering en inslag.

Een middel tegen bedwateren is het volgende: Laat de kinderen brei eten, waarin een paar pissebedden (Porcellio scaber) zijn gekookt.

Tegen kanker helpt: een levenden kreeft met vastgebonden scharen op de aangetaste plaats bevestigen, tot hij sterft. Dit middel is waarschijnlijk uit Duitschland naar Nederland overgekomen en wordt dan begrijpelijk door de overeenkomst in naam.

Tegen rheumatiek neemt men een pook of hazelaarstok in bed. Het verband tusschen dit voorwerp en de stijve extremiteiten is duidelijk.

Tegen ingewandswormen geeft men gedroogde en tot poeder gewreven aardwormen (Venlo); het binnenste vlies van een kippenmaag zou maagpijn genezen, jachthagel tegen steenpuisten helpen (een overeenkomst in hardheid).

Het uitvallen van het haar zoekt men tegen te gaan door het hoofd met „manenvet", (vet van den hals van het paard, onder de manen), in te smeren, of door het in te wrijven met een infuus van brandnetel of kliswortel (beide harige planten).

Longtering tracht men te genezen door den patiënt

[1]) J. v. Beverwyck, Schat der Ongesontheyt, Amsterdam 1663 pag. 121.

een gelei van kalverlong te doen gebruiken; een infuus van oogenklaar (Chelidonium majus) dat een gele kleur heeft is een volksmiddel tegen geelzucht; tegen diezelfde kwaal legt men den geelbuikigen zeelt op de borst.

Dauwworm wordt in Friesland behandeld door een duif in de kamer te hangen, die de ziekte overneemt (douwe = duif); een kreeftsoog dient om een vuiltje uit het oog te halen; het vel van een aal om de lendenen gebonden, is een volksmiddel tegen lumbago, wat bij de lenigheid van dit dier niet behoeft te verbazen; een infuus van vuurwortel (Pyrethrum), is een middel tegen urticaria; erysipelas tracht men te genezen, door er vonken uit een vuursteen tegen te laten spatten; brand (ekzeem) wordt behandeld met bluschwater van den smid.

Hoe naief die leer der signaturen ook moge lijken, toch is zij niet het uitsluitend eigendom der volksgeneeskunde, maar heeft ook in de officieele geneeskunde een rol gespeeld. Dit dankt zij hoofdzakelijk aan Paracelsus, die in de geneesmiddelen een immaterieele alleen aan de specifieke werking herkenbare kracht veronderstelde, die hij Quintessence of Arcanum noemde. Deze is dikwijls te herkennen uit de betrekking, waarin het middel tot een der hemellichamen staat, of uit zijn vorm, kleur en andere eigenschappen. Zoo wijst de gele kleur van Chelidonium op de specifieke werking van die plant bij icterus, de vorm der knolletjes van de Orchis op een invloed bij aandoeningen der testikels. Geeft de vorm geen aanwijzing, dan trachte men te

vinden onder den invloed van welk hemellichaam een bepaalde plant staat en wende ze dan aan bij aandoeningen van lichaamsdeelen, die aan den invloed van hetzelfde hemellichaam zijn onderworpen. [1])

„Ein Artzneij, die da eingenommen wirt, spiritualiter in ihrer essentia, so bald in sie Leib kumpt, so steht sie in ihrer Form. Zu gleichweisz wie ein Regenbogen im Himmel, ein Bild oder Form im Spiegel. Also, hatt sie ein Form der Füsse, stehet sie in die Füss, hatt sie ein Form der Henden, so stehet sie in die Hende. Also mit dem Kopf, Rücken, Bauch, Hertz, Milz, Leber." [2])

Van het geloof aan dien invloed van sterren, planeten en andere verschijningen aan den hemel op ziekten en geneesmiddelen bestaan nog maar enkele sporen, zooals de verschillende volksbegrippen omtrent dien van de maan; het niet zoo gecompliceerde begrip van de uit de geneesmiddelen sprekende signatuur echter heeft vrijwel onverzwakt stand gehouden.

Juist die voor de hand liggende betrekking tusschen ziekte en geneesmiddel doet twijfel rijzen of de signatuurleer eerst door toedoen van PARACELSUS in de geneeskunde en vandaar in de volksgeneeskunde zou zijn opgenomen. Inderdaad vindt men reeds bij PLINIUS voorbeelden van signatuur.

Tegen icterus raadt deze het volgende aan :„Avis icterus vocatur a colore, quae si spectetur, sanari id

[1]) J. H. BAAS. Die geschichtliche Entwickelung des ärztlichen Standes, Berlin 1896 pag. 71.

[2]) Geciteerd door H. MAGNUS (Die Volksmedicin. Breslau 1903) uit den Labyrinthus medicorum van PARACELSUS.

malum tradunt et avem mori;" [1]) tegen uitvallen van het haar: „Capilli defluvia ursinus adips continet," (wat te begrijpen is, daar de beer een harig dier is).

Een middel tegen kiespijn is het volgende: „Praeterea in corde equorum invenitur os dentibus caninis maxumis simile, hoc scariphicari dolorem dentis." [2])

Ook in de middeleeuwen gelden voor geneesmiddelen dezelfde indicaties.

„Die Geister der Pflanzen," zegt SCHINDLER in „der Aberglaube des Mittelalters", „erkennt man an der Aehnlichkeit der Form; so wirken kugelrunde Kräuter wie Wermut, Akazie, Agrimonia, Anagallis, u.s.w. in Krankheiten der Kopfes; Abrotanum, Spargel, Fenckel, Meisterwurz in den Krankheiten des Haupthaares; Schlehenblüthe, Massliebchen, Anemone, Sonnenthau, Rosen in den Krankheiten der Augen, besonders aber Euphrasia, weil ihre Blüthe die Form der Augen hat." [3])

Naast de behandeling volgens de signatuur staat de sympathische behandeling. Deze veronderstelt tusschen ziekte en geneesmiddel, een mystieke betrekking, waaraan het effect moet worden toegeschreven, of een dergelijk geheimzinnig verband tusschen den zieke en den persoon die hem geneest, of het dier, de boom, de plant of het voorwerp, door welker toedoen de genezing tot stand komt.

„Onder sympathie verstaan we," zegt MOST, „den

[1]) Historia naturalis XXX 11. (28)

[2]) Historia naturalis XXVIII 11. (49)

[3]) H. MAGNUS. Die Volksmedicin (Abhandlungen zur Geschichte der Medicin) Breslau 1905.

nauwen zamenhang tusschen ieder schepsel op zich zelf en de overige wezens, welke onmiddellijk waargenomen wordt door het gevoel van dengene, die in zamenhang gebracht wordt of door beschouwingen en werken wordt voortgebragt, zonder dat men daarbij de nadere oorzaak dezer gemeenschappelijke overeenkomst tot nog toe kan opgeven. Het gebied der sympathie was vroeger veel uitgestrekter dan tegenwoordig, de geheele sterrewichelarij berustte op haar. Het geloof aan het bestaan eener geheime sympathie tusschen de schepselen der natuur was echter bij het volk van oudsher tamelijk algemeen verspreid en dit geloof heerscht ook nu nog meer dan men het gewoonlijk er voor houdt." [1])

Uit deze bepaling van sympathie vloeit voort, dat een deel der genezingen, namelijk die, welke op de sympathische betrekking tusschen twee personen zouden berusten, aan suggestie kunnen worden toegeschreven. Daarnaast staan echter andere waar de suggestie niet zoo direct werkt, maar gevonden kan worden in den geheimzinnigen en op de fantasie werkenden vorm, waarin het genezend middel is ingekleed.

Het is natuurlijk onmogelijk alle sympathische geneeswijzen behoorlijk systematisch te rangschikken, wil men echter een overzicht over dit onderdeel der volkstherapie verkrijgen, dan is men wel verplicht een zekere indeeling te maken.

Dit doende volg ik in hoofdzaak het voorbeeld van

[1]) G. F. Most. De sympathetische middelen en geneeswijzen. 's Hertogenbosch, 1844. Inleiding, pag. 70.

WUTTKE in zijn „Deutsche Volksaberglaube der Gegenwart."

In de eerste plaats vindt men dan de bezweringsformulieren. Het sympathisch karakter hiervan blijkt uit het feit, dat ze geen gemeen goed zijn, maar dat slechts aan enkele personen de kracht is gegeven, op deze wijze te genezen.

Gewoonlijk worden zij driemaal achtereen uitgesproken en gevolgd door de formule: „In den Naam des Vaders, des Zoons en des Heiligen Geestes."

Tegelijkertijd wordt over den patient of het zieke lichaamsdeel het kruisteeken gemaakt. Bij het uitspreken der formule moet stilzwijgen heerschen, meestal moeten bezweerder en omstanders het hoofd ontblooten en mag de eerste voor zijn hulp geen belooning vragen, noch zijn kunst aan anderen mededeelen, op straffe van zijn genezende kracht te verliezen.

Deze ziektebehandeling door tooverspreuken en formulieren vindt men bij alle volkeren der oudheid.

Een paar voorbeelden hiervan mogen voldoende zijn.

In Deuteronomium XVIII, 10 en 11 leest men: „Onder U zal niet gevonden worden een bezweerder, die met bezwering omgaat."

Ook PLINIUS maakt gewag van bezweringsformulieren, zonder ze echter groote kracht toe te kennen: „Ex homine remediorum primum maxume quaestionis et semper incertae est, valeantne aliquid verba et incantamenta carminum."

Behalve door het uitspreken van formulieren, zijn sommigen ook in staat, alleen door een bijzondere gave

van genezing, die hun eigendom is, zieken of verwonden te helpen.

Het is voldoende den koortsafnemer allerlei bijzonderheden over den zieke en den aard van zijn kwaal mede te deelen, om van hem de verzekering te ontvangen, dat de patient zal genezen en niet alleen tot menschen maar ook tot paarden en koeien strekt zich diens macht uit. Wratten kan men verdrijven, wanneer men den bezweerder het juiste aantal opgeeft.

Ook andere kwalen worden door dergelijke personen genezen, n.l. verstuikingen, ontwrichtingen, spierpijnen en rheumatiek. Hierbij wordt het z.g.n. „strijken" toegepast, dikwijls vergezeld van het uitspreken van een formulier. Dit strijken is niet, zooals de naam schijnt aan te duiden, als een soort massage te beschouwen; in de meeste gevallen bestaat het in een lichte, een drietal malen herhaalde strijkende beweging over het pijnlijke lichaamsdeel.

Dat het meer de bedoeling schijnt te zijn door deze manipulatie de pijn of de ziekte uit het lichaam te halen of te verdrijven blijkt uit het volgende verhaal van een genezing van een verstuikten voet door een strijker: „Hij haalde z'nen rooien zakdoek uit de zak en leej aon 'nen tip 'nen kneup ter in. En hiel zachtjes gonk ie toe van de kniej nor de teeë toe en 'k fuulde, dettie de pijn d'r uittrok. Mar zweête dettie deej, dê was meraokel." (N. R. Courant 1907).

Soortgelijke behandelingswijzen bij natuurvolken in gebruik deelt BARTELS mede:

„Wenn einem Siamesen von einem bösen Feinde,

gewöhnlich von einem Laoten, durch Zauberei Dämonen (Phi Phob) in den körper getrieben wurden, so lässt er einen Mo-Phi, einen Dämonen-arzt, rufen, deren berühmteste Cambodjer sind. Dieser vertreibt ihm die bösen Geister, „durch Fächeln und Reiben mit Heilkräutern".

TURNER berichtet von der Südseeinsel Fakaofo oder der Bowditch-Insel:

„Abgesehen von dem Gotte Tui TOKELAU war hier ein besonderer, Krankheiten verursachender Gott, dessen Priester vom Kranken Opfer von feinen Matten empfing. Wenn die Freunde des Kranken ein Geschenk zu dem Priester brachten, so versprach er, zu dem Gott für die Wiederherstellung zu beten, und dann ging er zum Kranken und salbte ihm den befallenen Theil mit Oel. Er benutzte kein besonderes Oel. Wenn er sich niedergesetzt hatte, so rief er irgend Jemanden von der Familie, ihm Oel zu reichen, und nachdem er die Hand in die Schale getaucht hatte, strich er sanft zwei bis dreimal über den befallenen Theil. Medicin wurde für den Kranken nicht benutzt." [2])

Behalve met de hand kan nog op andere wijze „gestreken" worden n.l. met de tong; ook kan men op het zieke lichaamsdeel blazen.

In Borculo is een bespreekster: „Poes Engele", die de vlek op het oog geneest met „poesen" (blazen), kruisen en bespreken. [3])

[1]) Historia naturalis XXVIII 2 (3).

[2]) M. BARTELS. Die Medicin der Naturvölker. Leipzig 1893, pag. 46.

[3]) H. W. HEUVEL. Volksgeloof en volksgebruiken. Driemaandelijksche bladen van de vereeniging voor taal en volksleven in het Oosten van ons land, jaargang II, pag. 9.

Deze methoden behooren tot de meest primitieve, die ter genezing kunnen worden aangewend en zijn van zuiver instinctmatige handelingen tot een soort geheimzinnige proceduur verheven. „Wem fiele bei dem Bepusten nicht seine Kindheit ein," zegt BARTELS, [1]) „wo die liebende Mutter gegen die schmerzende Stelle pustete, und nun, theils durch das kühlende des Luftstroms, theils durch die Ablenkung der Aufmerksamkeit, die Schmerzen vertrieb. So wird auch in Mittel-Sumatra den Fieberkranken der Kopf bepustet um ihnen Kühlung und gleichzeitig eine Linderung der Kopfschmerzen zu bringen. Auch in Canada und in Victoria ist das Bepusten der Kranken gebräuchlich, und in Alaska pustet ihnen der Medicinmann in Mund und Nase. In diesen Ländern hat das Bepusten, wie es scheint aber nur den Zweck, den Krankheitsdämon aus dem Körper zu entfernen."

Een soortgelijke beteekenis kan men aan het likken of de applicatie van speeksel op de een of andere zieke plaats toeschrijven.

Bij de Romeinen was het speeksel een apotropeion [2]); men placht het voorhoofd der kinderen den achtsten of negenden dag na de geboorte met speeksel te bevochtigen, om ze voor tooverkunsten te beschutten.

Ook bij natuurvolken vinden wij diezelfde kracht aan het speeksel toegekend.

De toovenaars der Kirghiesen, die alle ziekten aan

[1]) M. BARTELS. Die Medicin der Naturvölker. Leipzig 1893, pag. 127.
[2]) PLINIUS. Historia Naturalis XXVIII 4 (7).

daemonen toeschrijven, genezen hun zieken door ze te geeselen en te bespuwen, de medicijnmannen in Senegal genezen hoofd- en aangezichtspijn door het mompelen van bezweringen, gepaard gaande met het bespuwen van het gelaat van den zieke. [1])

In Midden-Sumatra worden deliriën, waanzin en bewusteloosheid op dezelfde manier behandeld, ziekten dus, die bij voorkeur aan daemonischen invloed worden toegeschreven. „Sollte hier nicht," vraagt BARTELS „der Gedanke verborgen liegen, dass die, man könnte sagen, unehrerbietige Art der Darreichung des Medicamentes zur schnelleren Vertreibung des Dämons benutzt werden soll? Hier führen uns die Einwohner von Koetei in Borneo wahrscheinlich auf die richtige Spur. Sie beschmieren und bespeien ihre kleinen Kinder unter dem Murmeln bestimmter Gebete fortdauernd mit gewissen Medicinen um die bösen Geister zu verjagen."

Een andere sympathische geneesmethode bestaat in het overdragen van ziekten. Het volk gaat hierbij van de juiste, maar verkeerd geïnterpreteerde waarneming uit, dat door contact met een zieke de kwaal op een ander kan overgaan. In verband evenwel met de meening, dat de ziekte een zelfstandig wezen is, meent men, dat hierdoor de eerste patiënt van zijn ziekte zal worden bevrijd. Bovendien gelooft men, dat zij niet alleen op een mensch kan overgaan, maar ook op dieren, planten en levenlooze voorwerpen. Dit kan gebeuren door contact met den patiënt, maar ook door middel van een voor-

[1]) CABANÈS et BARRAUD. Remèdes de bonne femme. Paris 1907. pag. 8.

werp, dat hem toebehoort, of met hem in aanraking is geweest.

Rheumatiek geneest men door een hond naast het pijnlijke gewricht te laten slapen; een duif in de kamer gehouden neemt de roos over; tegen stuipen helpt: een levende kip met vastgebonden pooten op het borstje van het zieke kind gelegd, of een levend opengesneden duif tegen den hals of op het hoofd gebonden.

Bij keelpijn of kiespijn houdt men een levenden kikvorsch met den kop in den mond; deze neemt de ziekte over.

Wanneer een koortslijder een jongen boom een half uur met een touw ranselt, gaat de koorts op den boom over; men kan ook een lapje van zijn kleeren of zijn kousenband aan een boom hangen, of zich in den vinger snijden en den bloedenden vinger onder den opgelichten bast van den boom steken.

Kiespijn verdrijft men door een stukje hout uit een boom te snijden, daarmee in de kies te peuteren tot er wat bloed aanzit en het daarna op zijn plaats terug te brengen, of door een spijker, waarmee men op dezelfde manier de kies bewerkt heeft, in een boom te slaan.

Breuken kan men kwijt worden door de breuk met een spijker aan te raken en dezen daarna in een boom te slaan. Is de spijker door den bast overgroeid, dan is de breuk verdwenen.

Op indirecte manier komen de volgende genezingen tot stand. Bij kiespijn boort men met een doorn in de kies, tot er wat bloed komt en gooit dan den doorn weg; wie hem opraapt neemt de pijn over. Bij een langdurige

ziekte doet men het afknipsel van de nagels van den patiënt in een stukje vleesch en geeft dat aan een hond. Eet hij het op, dan neemt hij daardoor de ziekte over.

Men kan allerlei kwalen ook nog op andere manieren genezen n.l. door ze te begraven, te verbranden of op een andere wijze te vernietigen.

Van deze methode bestaan talrijke voorbeelden.

Het eenvoudigst is, dat men het een of ander voorwerp, van den patiënt afkomstig, of dat met hem in aanraking is geweest, in den grond stopt.

Op deze manier geneest men kiespijn door wat bloed uit de kies op een lapje te smeren en dit te begraven. Rheumatiek kan men genezen door den patiënt in een nieuwe kruik te laten urineeren en deze met den hals naar beneden in den grond te stoppen; het verband van een wond moet begraven worden; wratten verdrijft men door zooveel knoopen in een touwtje te leggen, als men wratten heeft en dit onder den drempel te begraven of in het privaat te werpen. Ook wrijft men ze met een boonenschil of een halven aardappel in en begraaft die daarna, of men wrijft een slak er langs en steekt deze daarna, met een stokje doorboord, in den grond vast: is de slak verteerd, dan zijn de wratten verdwenen.

Ook deze methode, om zich van een ziekte te bevrijden, beperkt zich niet tot de Europeesche volksgeneeskunde, maar wordt eveneens in andere werelddeelen toegepast. Baas deelt omtrent de medicijnmannen der Betschuanen het volgende mede: „Unterricht ertheilen sie im Eingraben der Krankheitsstoffe, welche sie den Kranken

durch Schwitzen, Schröpfen und dgl. entzogen haben".[1])

Tot dezelfde categorie behooren de middelen, die beoogen de kwaal door een lijk mede in het graf te doen nemen, hetzij door een voorwerp, van den patiënt afkomstig, in de kist te leggen, hetzij door met het zieke lichaamsdeel een lijk aan te raken, of het met de hand van een doode te bestrijken. Zoo tracht men enuresis te genezen door een fleschje urine van den lijder bij een doode in de kist te leggen; wratten en moedervlekken verdrijft men door er mee langs een lijk te strijken of ze met de hand van een lijk aan te raken.

Ziehier nog enkele historische voorbeelden.

PLINIUS vertelt: „Immatura morte raptorum manu strumas, parotidas, guttura tactu sanari adfirmant, quidam vero cuiuscumque defuncti, dumtaxat sui sexus".[2])

Op deze manier is ook de natuurkundige BOYLE van gezwollen klieren aan den hals genezen. Hij verhaalt dit op de volgende manier: „J'avois une grosse Tumeur écrouelleuse au col, dont mon père étoit fort fâché, par la crainte qu'il avait d'être obligé de me donner plus pour me marier que ses affaires ne lui permettoient. Il consulta donc un Médecin sur mon mal et comme il le trouva fort difficile à guérir et qu'il ne trouva à propos de me tourmenter par des remèdes continuels, il dit à mon père que, s'il pouvoit tant gagner sur mon esprit, que de vouloir faire le remède qu'il me proposeroit, qu'il espéreroit m'en guérir sans la moindre douleur

[1]) J. H. BAAS. Die geschichtliche Entwickelung des Aerztlichen Standes, Berlin 1896, pag. 11.

[2]) Historia naturalis XXXVIII. 4, (11).

et sans diminuer mes forces. Après m'en avoir parlé et me l'avoir persuadé, l'on me mena dans une chambre auprès d'un lit où je vis un homme étendu mort, qu'une longue maladie avoit consumé; aussitôt le Médecin prit la main de ce mort, la tint et l'appliqua sur ma Tumeur, jusqu'à ce que je me plaignais de sa froideur, qui avoit bien pénétré bien avant. On remit souvent la même main sur mon mal, tandis que le corps demeura sans puanteur; après quoi ma grosse Tumeur disparut et je m'en trouvai entièrement guéri." [1])

Evenals allerlei andere sympathische geneeswijzen heeft ook deze methode verschillende wijzigingen ondergaan, zoodat ten slotte alles, wat met den dood of de begrafenis in verband staat, therapeutische kracht heeft gekregen. Hierdoor is in vele van dergelijke middelen de oorspronkelijke idee, de ziekte te vernietigen door ze te begraven, niet duidelijk meer te herkennen. Een illustratie hiervan is het volgende Engelsche volksmiddel tegen tering: boter eten, gemaakt van de melk van een koe, die op een kerkhof heeft gegraasd. [2])

Ook in Nederland bestaan allerlei volksmiddelen van dien aard.

Een ring, gemaakt van een nagel van een doodkist, is een amulet tegen rheumatiek. Het poeder van een sleutelbeen van een jonggestorven vrouw, inwendig genomen, helpt tegen icterus. Kiespijn verdrijft men

[1]) Anecdotes de médecine ou choix de faits singuliers, qui ont rapport à l'Anatomie, la Pharmacie, l'Histoire naturelle etc. Lille 1766. II pag. 92.

[2]) G. W. Black. Folk Medicine, a chapter in the History of Culture. London 1883.

door de kies aan te raken met een doodsbeentje, een kies van een lijk of een nagel uit een doodkist; dronkenschap wordt genezen door het drinken van brandewijn, waarin een doek heeft gelegen, die het gelaat van een lijk heeft bedekt; doodsbeenderenpoeder helpt tegen steenpuisten. Tegen koorts neemt men kerkhofsaarde in of loopt 's nachts om twaalf uur driemaal in zijn hemd om het kerkhof. Wanneer een vrouw het hemdje van een gestorven kind op haar borsten legt, houdt de zogsecretie op; huislook, omwonden met een lapje van een lijkkleed en op de polsen gelegd, verdrijft de stuipen.

Voorbeelden van het verbranden van ziekten zijn de volgende:

Wanneer men aan koorts lijdt, maakt men zooveel kerfjes in een stuk hout, als men dagen ziek is en gooit het in het vuur, of schrijft den naam van den patiënt op een turf of een stukje papier en verbrandt die. De pijn van een brandwond bedaart, wanneer men het gebrande lichaamsdeel zoo dicht mogelijk bij het vuur houdt. Het wondverband wordt begraven of verbrand.

Dat de genezende kracht van het verterende vuur ook de ziekte kan vernietigen, is een volksidee, die reeds in de Edda voorkomt en waarvan sporen tot heden zijn blijven bestaan. Behalve de hierboven genoemde, is het spatten van vuursteenvonken tegen roos een voorbeeld van dit oude volksmiddel. Een rudiment van deze therapie ziet Isäger, die verschillende voorbeelden van die aan het vuur toegeschreven genezende kracht citeert, in de nog veelvuldige toepassing van roodgekleurde voorwerpen in de volkstherapie, zooals het

dragen van een lapje rood flanel in den zak bij erisypelas, (Stiermarken), of van een rooden draad om een gezwel of ontstoken plaats. (Denemarken).

Voorbeelden hiervan komen ook in Nederland voor: tegen kramp bindt men een sajetten draad, in meekrap geverfd, om den pink. Roode baai is een zeer algemeene dracht van rheumatieklijders; angina wordt behandeld door een rood fluweelen bandje om den hals te dragen; een rozenkoordje (rood katoenen koordje) om den hals bevordert het doorbreken der tanden.

Ook deze methode wordt in verband gebracht met oude religieuze opvattingen. In zijn artikel over Deensche volksgeneeskunde verhaalt Isäger het volgende:

„Broberg, welcher derjenige ist, der die meisten Beispiele vom Vertrauen des Volkes auf rote Tücher und Schnüre gesammelt hat, meint dass sie ursprünglich als ein Symbol des Feuers in Anwendung gebracht worden sind, und erzählt, dass die rote Farbe, ein rotes Tuch an eine Stange gebunden, in der heidnischen Vorzeit Gegenstand der Anbetung gewesen ist. Wie es die roten Beeren sind, die dem Vogelbeerbaum die Zauberkraft gegeben haben, so meint er, ist es auch die feuerrote Farbe der Paeonia, welche deren Kernen die schirmende Macht gegeben hat. Sie werden in Schweden, wie hier in der Umgegend besonders gegen Epilepsie und Zahnkrämpfe angewandt. Der, der sie trägt, trägt die Farbe des Feuers, obgleich in vermummter Gestalt und stellt sich somit, unter den Schutz dieser Macht." [1])

[1]) K. Isäger. Aus der dänischen Volksmedicin. Janus 1906.

Er bestaan echter nog andere methoden om de ziekte te vernietigen. Een patiënt, lijdende aan geelzucht, laat men op een zakje met erwten urineeren en hangt dat in den schoorsteen. Is het vocht verdampt, dan is de zieke genezen.

Wratten en eksteroogen wrijft men in met een stuk spek of een halven aardappel en gooit die daarna weg. Zijn ze verrot, dan zijn ook de wratten verdwenen.

Zelfs uit de toepassing van het water blijkt, dat het volk zich de werking daarvan niet zuiver physisch voorstelt, maar dat die waterbehandeling dikwijls als een symbolische moet worden beschouwd: evenals het stroomende water van een rivier alle onreinheden wegspoelt en meevoert, moet het ook de ziekte medevoeren. Vandaar de voorkeur voor stroom- en vloedwater, die beide bij allerlei kwalen worden gebruikt; vloedwater wordt gedronken bij scrophulose, stroomwater wordt bij wonden en oogaandoeningen aangewend.

Duidelijker dan tegenwoordig is die oorspronkelijke idee uitgedrukt in het „Anglo-Saxon Leechbook of Bald" (900-950 n. Chr.), waarin een voorschrift tegen een huidziekte voorkomt, als volgt luidende:

„Scarify the neck after the setting of the sun, pour silently the blood into running water; after that spit three times, then say: „Have thoe this unheal (eval) and depart away with it." Go away by a clean way to the house and go either way in silence." [1])

[1]) J. F. Payne. English medicine in the Anglo-Saxon times. (The Fitz-Patrick lectures for 1903) Oxford 1904. pag. 135.

Nog op andere wijze is het mogelijk een ziekte onschadelijk te maken n.l. door ze te vernagelen of te beknoopen.

Eenige voorbeelden zullen duidelijk maken wat hieronder te verstaan is:

Een breuk kan men genezen door haar met een spijker aan te raken en dien in een boom te slaan; kiespijn wordt op dezelfde manier behandeld. De verklaring van deze therapie wordt gezocht in het feit, dat Christus aan het kruis genageld werd. Deze verklaring is echter daarom al zeer onwaarschijnlijk, omdat een dergelijke maatregel zooals MAGNUS vermeldt ter afwering van een epidemie in de 5e eeuw voor Christus te Rome werd toegepast. [1]) Bovendien ontdekte ik in de Historia Naturalis van PLINIUS een plaats, waar van dezelfde therapie sprake is, terwijl men mag aannemen, dat de invloed van Christelijke ideeën op PLINIUS niet van dien aard geweest zal zijn, dat ze al in zijn therapie zijn binnengedrongen. De bedoelde plaats luidt als volgt: „Clavum ferreum defigere in quo loco primum caput fixerit conruens morbo comitiali absolutorium eius mali dicitur." [2]) Ook BAAS vertelt, dat het inslaan van spijkers als therapeutische maatregel bij de Romeinen evenals bij tal van natuurvolken in gebruik geweest is. [3])

Een betere verklaring, schijnt mij, vooral naar aanleiding van de door PLINIUS medegedeelde therapie der epilepsie, de volgende: men wil door het inslaan

[1]) H. MAGNUS, die Volksmedicin, Breslau 1905, pag. 101.

[2]) Historia naturalis XXVIII. 6, (17).

[3]) J. H. BAAS. Die geschichtliche Entwickelung des Aerztlichen Standes, Berlin 1896, pag. 79.

van dien spijker de ziekte op die plaats bevestigen en zoo verhinderen, dat ze den lijder opnieuw lastig valt.

Hoe een dergelijk gebruik in gekerstenden vorm kan blijven voortleven, blijkt uit het feit, dat zich in het museum voor Folklore te Antwerpen onder nos. 2130 en 2131 bevinden: „Nagels van bijgeloof, getrokken uit lindeboomen, die kalvariebergen of meikens dragen," en „spelden van bijgeloof en exvoto."

Ook van het beknoopen bestaan hier te lande nog tal van voorbeelden, zooals het leggen van knoffelbanden — leeren banden, die door een bijzonderen knoop bevestigd worden — bij verstuikingen; het beknoopen van de koorts in een kousenband, die daarna wordt weggeworpen, en het leggen van knoopen in een touw om wratten te verdrijven. Ook hier heeft men waarschijnlijk te doen met een symbolische behandeling. Zij is, evenals de voorgaande, zeer oud, want reeds de Assyriërs gebruikten tooverknoopen om ziekten te genezen. Dezelfde behandeling vindt men in de Merseburger tooverspreuken genoemd en wordt op het oogenblik nog door de volksartsen in Turkije toegepast. Zij binden den koortslijder een draad om het hoofd en leggen bij elk gebedsformulier, dat zij uitspreken, een knoop daarin. [1]) v. Hovorka vermeldt, dat hij een kameeldrijver te Tripoli zich pijn in den rug zag verdrijven door met de handen achter den rug een knoop in een halm te leggen. [2])

[1]) J. H. Baas. Die geschichtliche Entwickelung des Aerztlichen Standes. Berlin 1896, pag. 20—22.

[2]) O. v. Hovorka und A. Kronfeld. Vergleichende Volksmedicin Stuttgart 1908 I pag. 242.

Naast deze middelen, waarvan men, zoowel in de oudheid als bij de natuurvolken analoga kan vinden, staan zulke waaruit de invloed van den Christelijken godsdienst op het volksleven blijkt en die, òf onder dien invloed zijn ontstaan, òf er door zijn vervormd.

Als bewijs moge dienen, dat bijna alle bezweringsformulieren besluiten met: „In den naam des Vaders, des Zoons en des Heiligen Geestes," terwijl bij het bestrijken het kruisteeken wordt gemaakt. Bovendien wordt aan verschillende Christelijke feestdagen groote invloed toegekend bij allerlei therapeutische maatregelen.

Zoo is in den Johannisnacht gevallen dauw een werkzaam middel tegen dauwworm en huiduitslagen; eieren op Witten Donderdag gelegd dienen ter genezing van kanker, tering en allerlei andere kwalen, terwijl het water, afkomstig van in den Kerstnacht gevallen sneeuw, voor een uitstekend oogmiddel wordt gehouden.

Allerlei heiligen worden bij ziekten om hulp aangeroepen, b. v. de H. Blasius tegen keelpijn, St. Bavo tegen kinkhoest, St. Cornelius tegen de vallende ziekte, St. Apollonia tegen tandpijn. St. Laurentius tegen brandwonden, de H. Drie Koningen tegen de vallende ziekte. Het patronaat over deze ziekten danken zij meestal aan de een of andere bijzonderheid uit hun levens- of martelaarsgeschiedenis, welke aan de ziekte, waartegen zij te hulp geroepen worden, herinnert.

Te Bergharen bevond zich voor ± 25 jaar nog een heilige eik, met een heiligenbeeld en offerbus, waarin de bedevaartgangers hun gaven konden storten. Dit

is te beschouwen als een der laatste overblijfselen van een heidenschen boomkultus, die door het Christendom in gewijzigden vorm is bestendigd.

Te Heilo bevindt zich een wonderdoende put, die naar den H. WILLEBRORDUS genoemd is en welks water oog- en keelziekten, ja zelfs stotteraars geneest. Het is vooral krachtig, wanneer het op Witten Donderdag is geschept.

Bedevaarten ter eere van heiligen, van wie men genezing verwacht, worden gedaan naar O. L. Vrouwe van den Bosch, naar den Briel ter vereering van de Gorcumsche martelaren, naar Schiedam voor de H. LUDOINA, naar Kapelberg bij koortsen, naar Steenbergen bij Engelsche ziekte. Aan de beroering van de reliquiën van heiligen wordt een gunstige invloed toegeschreven.

Deze reliquiëncultus, die in ons land onder de volksgeneeskundige gebruiken geen groote plaats inneemt, is slechts een flauwe naklank van de buitengewone vereering, waarin deze heilige overblijfselen zich in de middeleeuwen mochten verheugen. Niet alleen de voorwerpen van de heiligen afkomstig, maar ook het stof van hun graven, de verkoolde pit van de kaarsen, die te hunner eer gebrand hadden, het daarvan afgedropen was, het water, waarmee hun altaren gereinigd waren, de olie uit de lampen van het altaar, ja zelfs de gordijnen, die er voor hingen, hield men voor geneeskrachtig.

Gregorius van Tours liet zich in de volgende woorden uit over een mixtuur, tot welker bestanddeelen het afschraapsel van den grafsteen van een heilige behoorde:

„O unbeschreibliche Mixtur, unaussprechliche Specerei, Gegengift über alles Lob erhaben! Himmlisches Abführmittel, wenn ich mich des Ausdruckes bedienen darf, dass alle ärztlichen Recepten in den Schatten stellt, jedes Aroma an süssen Duft übertrifft und stärker ist als alle Essenzen, das den Unterleib reinigt wie Scammoniënsaft, die Lunge wie Ysop und den Kopf wie Bertramswurz, aber eben nicht allein die siechen Glieder herstellt, sondern, was viel mehr wert ist, die Flecken vom Gewissen wegwäscht." [1])

Zelfs hield men allerlei voorwerpen, die met den dienst of met de kerk in verband stonden, voor geneeskrachtig zooals de klokkenolie, die nog op het oogenblik tegen aambeien aangewend wordt, de gewijde waskaars, die een bestanddeel van een brandzalf vormt en de wijn van het Avondmaal, een middel tegen belroos.

Als exvota voor volbrachte genezingen of offers om genezing te verkrijgen worden afbeeldingen van het zieke lichaamsdeel bij het altaar of in de kapel van den heilige, van wiens voorspraak de genezing afhangt, opgehangen:

„Die Mutter Gottes zu Kevlaar
Trägt heut ihr bestes Kleid;
Heut hat sie viel zu schaffen,
Es kommen viel' kranke Leut'.

Die kranken Leute bringen
Ihr dar als Opferspend'

[1]) H. Magnus. Der Aberglaube in der Medicin. (Abhandlungen zur Geschichte der Medicin.) Breslau 1903. pag. 39.

Aus Wachs gebildete Glieder,
Viel wächserne Füss und Händ.
Und wer eine Wachshand opfert,
Dem heilt an der Hand die Wund';
Und wer einen Wachsfuss opfert,
Dem wird der Fuss gesund." [1])

Reeds in de oudheid vindt men therapeutische gebruiken, die herinneren aan de genezing door wonderdoende heiligenbeelden. Te Athene genas het standbeeld van den Scyth TOXARIS en te Olympia dat van den athleet POLYDAMAS de koortslijders, wanneer zij het beeld aanraakten. [2])

Ten slotte de middelen besprekend, welker gebruik niet op bijgeloof of mystiek berust, dan blijkt het, dat het begrip van het volk omtrent „geneesmiddel" een ander is, dan dat der officiëele geneeskunde en dat de volksgeneeskunde bijv. aan de wijze van toediening van een middel zeer weinig beteekenis hecht. Daarom ziet men, dat hetzelfde middel zoowel in- als uitwendig toegediend wordt. Zoo gebruikt men bij rheumatiek inwendig: meekrap, terpentijn, petroleum, slaolie, robbentraan en een infuus van brandnetels, maar past diezelfde middelen ook in linimenten of omslagen toe. Bij kneuzingen zijn pijlstaartolie en adderolie geliefde smeersels, bij inwendige kneuzingen worden ze echter ingenomen; insgelijks wordt de balsem van Art I uit den „Troost der Armen", bij ontsteking niet alleen in-

[1]) H. HEINE. Die Wallfahrt nach Kevlaar.

[2]) Anecdotes de médecine ou choix de faits singuliers, qui ont rapport à l'Anatomie, la Pharmacie, l'Histoire naturelle etc. Lille 1766. pag. 199.

maar ook uitwendig gebruikt. Uien en knoflook, die in den roep van vermifuga staan, worden voor dat doel ingenomen, maar ook op den navel geappliceerd.

In bijna al de middelen, die hierboven zoo goed mogelijk zijn gerangschikt, treft het ons, dat hun gebruik een verklaring vindt in de primitieve opvatting, dat de ziekte als een in het lichaam binnengedrongen, of op het lichaam inwerkend vijandelijk agens te beschouwen is.

Hoewel bijna al die middelen ook door de officieele wetenschap van vroeger eeuwen voor hetzelfde doel gebruikt werden, als in de tegenwoordige volksgeneeskunde, is in vele toch deze oorspronkelijke opvatting, waaraan zij haar toepassing hebben te danken, niet te miskennen.

Dat zij zich in de officieele therapie zoolang staande hebben kunnen houden, danken zij hoofdzakelijk aan het feit, dat deze zich slechts langzaam van de volksgeneeskunde heeft losgemaakt en langen tijd hoofdzakelijk putte uit de werken der klassieken. Onder hen namen ARISTOTELES, PLINIUS en DIOSKORIDES een voorname plaats in, dus is het niet te verwonderen, dat allerlei geneesmiddelen, door hen genoemd, in de materia medica werden opgenomen. Bij deze klassieken echter, vooral bij PLINIUS, is van een kritische bewerking der stof nog geen sprake; het medische gedeelte van de Historia naturalis kan beschouwd worden als een compilatie van de therapeutische wetenschap van alle volken, die in PLINIUS' tijd tot het Romeinsche rijk behoorden. [1])

[1]) Dr. L. HOPF. Zur Geschichte der Organotherapie Janus 1899.

Dat vele voorschriften uit deze klassieken zonder kritiek door Middeleeuwsche schrijvers werden overgenomen, blijkt uit allerlei behandelingswijzen, die tot in de kleinste bijzonderheden met deze bronnen overeenstemmen.

Voor een deel hebben die aan de klassieken ontleende methoden zich nog na de renaissance in de officieele geneeskunde kunnen handhaven, voor een deel hebben zij zich staande gehouden in populair-geneeskundige werken als: „Den troost der armen" en „De secreten van ALBERTUS MAGNUS" en zijn zoodoende, na de langdurige gastvrijheid hun door de officieele geneeskunde verleend, weer op hun oorspronkelijke plaats teruggekeerd.

Ook mag men niet uit het oog verliezen, dat van een wetenschappelijke beoefening der geneesmiddelleer in een tijd, waarin de chemische kennis nog weinig ontwikkeld was, geen sprake kon wezen.

De groote vooruitgang van de chemie en de stelselmatige toepassing van het dierexperiment hebben dat eerst mogelijk gemaakt.

Voor dien tijd werd de werking der geneesmiddelen bijna uitsluitend op den zieken mensch bestudeerd, een methode, die veel meer ruimte laat voor subjectieve opvattingen. Hierdoor was het mogelijk, dat zich, naast werkzame artsenijstoffen, geneesmiddelen konden staande houden, die slechts hun eerwaardigen ouderdom als aanspraak op een plaats in de materia medica konden doen gelden.

Zoo komt het, dat het verschil in de middelen der

school- en volksgeneeskunde van vroeger eeuwen veel kleiner is dan tegenwoordig.

Het spreekt echter van zelf, dat de bestaande volksgeneeskunde niet als een door tusschenkomst van de klassieken overgeleverde volksgeneeskunde der oudheid beschouwd mag worden. Naast de op die wijze bewaard gebleven middelen staan sommige, die klaarblijkelijk op eigen bodem zijn gegroeid en andere, die uit de officieele wetenschap als zoodanig onder het volk zijn bekend geraakt en zijn blijven voortleven.

De middelen van de eerste soort zijn evenwel het talrijkst. Hierdoor is het dan ook hoofdzakelijk te verklaren, dat de huis- en volksmiddelen van verschillende landen de meest treffende overeenkomst vertoonen. De overeenkomst van andere volksgeneeskundige gebruiken, voorkomende bij volken, die zeker geen enkel punt van aanraking met elkaar hebben gehad, vindt haar verklaring in het feit, dat hiertoe die begrippen en maatregelen behooren, welke men als de meest primitieve ter verklaring en bestrijding van ziekten kan beschouwen.

Tot de tweede soort behooren natuurlijk die middelen, welke aan een bepaalde plaats gebonden zijn, aan hier te lande voorkomende dieren of planten worden ontleend, of uit de Germaansche mythologie kunnen worden afgeleid.

Wat de derde soort betreft, moge het voldoende zijn eenige volksmiddelen aan te halen, waarin zich verouderde en op het oogenblik verlaten denkbeelden en theoriën hebben staande gehouden.

Bij allerlei kwalen ziet men het volk gaarne gebruik

maken van derivantia om de slechte sappen af te leiden. Voorbeelden hiervan zijn het steken van ringetjes in de ooren bij oogaandoeningen; het appliceeren van allerlei scherpe en blaartrekkende stoffen in en om het oor bij kiespijn; de vrees voor het wegmaken van hoofdzeer, daar dit beschouwd wordt als het middel, waardoor de „kwade sappen" uit het lichaam verwijderd worden; de voorliefde om bij allerlei acute ziekten eerst met purgantia te trachten de „slijm" te verwijderen en de groote beteekenis, die bij allerlei ziekten aan „de gal" wordt toegeschreven, wat o. a. blijkt uit de uitdrukking: „overloop van gal", al te gader voorstellingen, waarin de oude humoraalpathologie voortleeft.

Nu blijft nog de vraag te beantwoorden, welke kwalen in hoofdzaak het gebied der volksgeneeskunde vormen en welke personen op dit terrein een actieve rol spelen.

De ziekten, die bij voorkeur door het volk zelf behandeld worden, kan men in twee groote groepen onderscheiden.

In de eerste plaats die, welke de arts niet bij machte is te genezen, hetzij dat zijn kunst te kort schiet, of dat de omstandigheden, waarin de patiënt verkeert, aan de genezing in den weg staan; in de tweede plaats die, waarvan de symptomen niet verontrustend genoeg zijn, om het inroepen van de, toch altijd met kosten gepaard gaande medische hulp, wenschelijk te doen schijnen.

Ook kan men hiertoe de gevallen rekenen, waarin de angst voor chirurgisch ingrijpen den patiënt het bezoek aan den arts zoo lang mogelijk doet uitstellen

en tot adept der volksgeneeskunde maakt; verder de vele lichte aandoeningen der vrouwelijke geslachtsorganen, waar de schaamte oorzaak is van verzet tegen een onderzoek en ten slotte het gebied der verloskunde, waarop iedere vrouw, die kinderen ter wereld heeft gebracht, iedere baker, zelfs iedere belangstellende buurvrouw, over een schat van ervaringen meent te beschikken, die het advies van den medicus overbodig doet schijnen.

Het valt buiten het bestek van deze studie, het kwaad af te schilderen, dat de volksgeneeskunde in deze gevallen sticht. Reeds SEBASTIAAN BRANT (1494) heeft daartegen in de volgende regelen gewaarschuwd:

„Ein Narr ist, wer zum Arzte geht
Und folgt nicht dessen Worten stät,
Doch alter Weiber Rath hält fest
Und in den Tod sich segnen lässt,
Mit Amulet und Narrenwurz
Dess nimmt zur Helle er den Sturz.
Des Aberglaubens ist jetzt viel,
Womit man Heilung suchen will.
Wenn ich den all' zusammensuch;
Mach ich wol draus ein Ketzerbuch." [1])

Wat nu degenen betreft, die zich met de volksgeneeskunde afgeven, hun aantal is onbeperkt:

---

[1]) SEBASTIAN BRANT. Das Narrenschiff. ed. Reclam, pag. 70.

„Fingit se medicum quivis Idiota, Sacerdos,
Judaeus, Monachus, Histrio, Rasor, Anus,
Miles, Mercator, Cerdo, Nutrix et Arator,
Lamia, Decoctor, Pharmacopola, Magus." [1])

Ook door PLINIUS wordt een dergelijke klacht geuit: „Itaque Hercules, in hac artium sola evenit, ut cuicumque medicum se professim statim credatur, cum sit periculum in nullo mendacio maius." [2])

Toch zijn er personen, die, hetzij door hun natuurlijke geschiktheid, hetzij door het bezit van oude medische of botanische werken, in den naam staan meer van de geneeskunde te weten, dan de rest van het menschdom. Zoo leefde voor eenige jaren in een dorp in het land van Altena een oude vrouw, die haar grooten naam op dit gebied voornamelijk te danken had aan het feit, dat zij in het bezit was van een paar oude geneeskundige boeken, waaruit zij haar wijsheid putte.

In het Handelsblad van 13 October 1906 komt een gesprek voor met een dergelijken volksmedicus, dat ik, wijl het zeer kenschetsend is, niet kan nalaten, hier in zijn geheel over te nemen:

„Hoe komt het toch Jan, dat je broer alleen dokter is? Je vader heeft het jelui toch zeker allebei wel geleerd. Waarom doe je er dan niet aan?"

„Och ziet, wat za 'k oe zeggen! Mien voader hef het mien zeker ôk wel eleerd en ik ken het ook net even zoo

[1]) SIGISMUNDUS SCHMIDERUS. De superstitiosa morborum cura. Dissertatio Lipsiae 1710, pag. 3.

[2]) Historia naturalis. XXIX. 1, (8).

goed as mien breur. Eigenlijk geleuf ik nog wel better, zie j' wèl. Ik heb um nog nooit om road 'evroagt moar hie mien al voake genog. Moar hie wêt 't toch ôk wel en ie hef nou enmoal den loop. Dat giet zoo. Ie kump bie den riekdom en bie alle groote lu aan huus en zie bint dikke vrinden met um.

Moar of ik het ôk wette. Nou da zou 'k denken, 'k eb ôk een boek, net zoo goed als ie en het miende is nog bètter."

„Een boek! wat is dat dan voor een boek?"

„'k Zal oe wel ies loaten kieken. 't Is een best boek! 't Is al van 't jaar zeuventienhonderd twie en dartig, of eigenlijk is 't nog alder, want toen is het vernijt. En oe older oe bètter, dàt geet altied op veur een boek. Der stiet van alles in, van de peerden en van 't land, alles, En al de middels staan er ók in. Doar wèt ik 't van. Der is gien ien boek det zoo goed is. Mien voader wol mie is negen boeken gêven. Doar sting nog meer in, zei die, moar ik heb ze niet willen ebben. Dank oe wel, zei ik! Nèm ieje al oe boeken moar weer mè. In mien iene boek stiet meer in, as in al die hoop van oe."

Op de vraag hoe het toch komt, dat hij zooveel succes heeft antwoordt hij:

„Nou ziet, doar eb ik ook wel eens over edacht. Woar 't um eigentlijk in zit, dat is ook niet zoo in de middels. Het zit 'em in 't geleuve. Dat müt er wèzzen. En dat ebben de menschen in de dokters zeker niet genog. In mien en in mien breur geleuven de menschen wèl, zie je. En as je dan nog zulke bovenste beste middels eb, dan mutten ze wel bètter worden."

Die eerbied voor het boek en vooral voor een oud boek is teekenend voor den plattelandsbewoner; de marskramers weten dat zeer goed en reizen daarom ook met oude theologische werken de verschillende dorpen af. Ook zag ik een kwakzalver op de Utrechtsche weekmarkt dit suggestieve middel met succes aanwenden. Naast zijn medicamenten lag een eerwaardige, versleten foliant, het „Woordenboek der Drogerijen" van NICOLAAS DE LEMERY, waarvan hij de illustraties aan zijn publiek demonstreerde. Dit onwankelbaar vertrouwen van onontwikkelden in het oude kruidenboek is niet van vandaag of gisteren. In SEBASTIAAN BRANT's gedicht: „Von narrischer Arznei", leest men:

„Viel massen sich der Arztkunst an
Von denen keiner etwas kann,
Als was das Kräuterbüchlein lehrt
Und man von alten Weibern hört,
Die treiben Kunst, das ist so gut,
Das sie all' Bresten heilen thut,
Und ist kein Unterschied dabei,
Ob Jung, Alt, Kind, Mann, Frau es sei,
Ob feucht, ob trocken, heiss und kalt,
Ein Kraut hat so Kraft und Gewalt,
Gleich wie die Salb' im Alabaster
Daraus der Scherer macht sein Pflaster,
Und alle Wunden heilt damit,
Es sei Geschwür, Stich, Bruch und Schnitt,
Herr KUKULUS verlässt sie nit.
Wer zu der Heilung nur ein Unguent

Für Augen roth, blind, triefig kennt,
Purgiren will ohn' Wasserglas,
Der ist ein Narr, wie Zuohsta was." [1])

Daarnaast staan anderen, die aan de een of andere bijzonderheid hun bekwaamheid danken, bijv. degene, die met den helm geboren is, of de zevende of veertiende zoon uit een gezin, vooral wanneer deze mismaakt is. Te Alphen leefde indertijd een zevende zoon met een lamme hand, die zich in een grooten toeloop van patiënten verheugde.

De meening, dat personen bij wier geboorte zich iets bijzonders heeft voorgedaan, de gave van genezing door handoplegging bezitten, vindt haar oorsprong in het feit, dat men een dergelijke macht oorspronkelijk aan met bovennatuurlijke krachten begaafde personen toekende.

In den Bijbel vindt men hiervan verschillende voorbeelden, o.a. in MARKUS 6 vs. 5: „Dan hij leide weinigen zieken de handen op en genas ze" en in LUKAS 4 vs. 40: „En als de zon onderging brachten allen, die kranken hadden, met verscheiden ziekten bevangen, die tot hem en hij leide een iegelijk van hen de handen op, en genas dezelve," verder in Handelingen 9 vs. 12: „En hij heeft een gezicht gezien, dat een man met name ANANIAS inkwam en hem de hand opleide, opdat hij wederom ziende worde."

Niet alleen de Christelijke oudheid kent dezen vorm

[1]) SEBASTIAN BRANT. Das Narrenschiff. Ed. Reclam, pag. 97.

van genezing. PYRRHUS kon een persoon, die aan een ziekte van de milt leed, genezen, door hem met den teen van den rechtervoet aan te raken. [1])

In aansluiting aan de handoplegging van Christus werd deze geneeswijze later door de priesters en in den tijd van het absolute koningschap ook door verscheidene vorsten toegepast. De voorbeelden hiervan zijn zeer talrijk.

Het bekendst is, dat de koningen van Frankrijk door handoplegging klier- en andere gezwellen (escrouelles) genazen. [2]) De Habsburgers behandelden op dezelfde wijze de kropgezwellen, [3]) de koningen van Engeland konden deze beide ziekten verdrijven [4]), terwijl die van Castilië en Hongarije specialiteiten voor krankzinnigheid en geelzucht waren. [5])

In de 17e eeuw werd ook reeds aan den zevenden zoon de macht, om struma en gezwellen op dezelfde manier te genezen, toegekend. Eigenaardig is het, dat PRIMROSE hun deze gave ontzegt, maar die van de koningen van Engeland niet durft betwijfelen. Na over de genezing door den koning te hebben uitgeweid, zegt hij:

„Haec cum ita sese habeant, quis credet quibuslibet hominibus similem vim datam esse a simpliciter et

---

[1]) Anecdotes de médecine ou choix de faits singuliers, qui ont rapport à l'Anatomie, la Pharmacie, l'Histoire naturelle etc. Lille 1766, pag. 236.

[2]) A. FRANKLIN. La vie privée d'autrefois. Les Médicaments, Paris 1892. pag. 254.

[3]) G. LAMMERT. Volksmedicin und medicinischer Aberglaube in Bayern. Wurzburg 1869. pag. 27.

[4]) TH. J. PETTIGREW. On superstitions, connected with the history and practice of medicine and surgery. London 1844, pag. 117.

[5]) A. FRANKLIN. Les médicaments l. c.

absolute nativitate perpetuam, quam soli Reges solummodo cum inunctione consequuntur, atque sub conditione si sint in fide Christiana constantes, cum Deus miracula non faciat, nisi ad maiorem sui gloriam et fidei confirmationem. Nec probabile est Deum donum hoc jam ejus modi viris prius concessum et propterea satis vulgare (cum septimus foetus non sit rarissimus), Regibus in pietatis testimonium et tesseram indulsisse, quod alii pariter possident, quibus interdum nulla religio est.

Propterea certius est Diabolicam esse ejusmodi curationem. Scimus enim Diabolum Dei aemulum, ut illius cultus minuat, eadem imitari quae Deus fecit." [1])

Echter zijn er nog anderen, bezweerders of strijkers, die de koorts, de geelzucht of wratten kunnen afnemen, zonder dat de een of andere merkwaardigheid bij hun geboorte hen als 't ware daartoe heeft aangewezen.

Dikwijls is de smid, die vroeger algemeen voor veearts speelde en tegenwoordig in afgelegen streken nog wel als zoodanig optreedt, de aangewezen persoon, die door strijken en andere geheimzinnige manipulaties ook de kwalen zijner medemenschen kan genezen.

Gaan wij in deze richting verder, dan naderen wij het gebied der urinekijkers en andere kwakzalvers. De overgang hiertoe is niet scherp en de grens tusschen volksgeneeskunde en kwakzalverij is daardoor slechts kunstmatig. Dit blijkt o. a. uit de samenstelling van tal van echte kwakzalversmiddelen. Allerlei stoffen, die

---

[1]) Jacobi Primerosii. De vulgi erroribus in medicina libri IV. Amstelodamensis 1639, pag. 263.

het volk voor hetzelfde doel gebruikt, kan men daarin terug vinden.

Als voorbeelden hiervan noem ik de volgende:

Kruiden van de Haas: Drieblad (Aegopodium podagraria), Kruizemunt (Mentha aquatica), Gezegende distel (Carduus benedictus), Rosmarijn en Duizend guldenkruid (Erythraea centaureum).

Middel tegen epilepsie van MAHLER: Bijvoetwortel (Artemisia vulgaris).

HOMAN's klierendrank: Aftreksel van notebladeren met aardappelstroop.

MONTIJN's koortsmiddel: Aftreksel van wilgenbast.

Oogenbalsem uit Middelburg: Kweepittenslijm.

Geneeskrachtig oogwater van SNABE: Aftreksel van Oogentroost (Euphrasia).

Waterzuchtsmiddel uit Breda: Vlierbast, Heggerankswortel (Bryonia dioica) en Bremzaad, (Genista). [1])

[1]) Gedenkboek van de Vereeniging tegen de kwakzalverij. Dordrecht 1906.

BIJZONDER GEDEELTE.

I. Zwangerschap, geboorte, kraambed.

a. Middelen om tot zwangerschap te geraken.

Alvorens tot de heerschende volksbegrippen omtrent zwangerschap over te gaan, zij het mij vergund een en ander mede te deelen omtrent de middelen, waarmede men denkt een graviditeit te kunnen bevorderen.

In België zijn volgens de Cock die middelen bijna alle van religieuzen aard en bestaan in bedevaarten en geloften aan heiligen; in Nederland heb ik niets van dien aard kunnen ontdekken.

Toch ben ik in staat een eigenaardig gebruik mede te deelen, dat nog in de 18e eeuw hier te lande in zwang was. In de bibliotheek der „Ned. Maatschappij tot bevordering der geneeskunst" bevindt zich namelijk een handschrift uit dien tijd, waarin het volgende medegedeeld wordt:

„Men vond in vorige eeuwen en in deze gaan noch weinige met het oogmerk van zwanger te geraken naar Loosduinen, een dorp omtrent den Haag, waar men

verhaalt, dat MARGARIET, vrouwe van FLORIS DE VIERDE Graaf van Holland, oud 42 jaren, in den jare 1276 zoude gebaart hebben zovele kinderen als er dagen in het jaar waren en welke allen op Vrijdag voor Paschen des morgens ten negen ure zouden zijn gedoopt met de namen JAN en ELISABETH van den bisschop van Utrecht in twee bekkens, welke in de kerk van Loosduinen alsnog ophangende dagelijks zijn te zien en worden bezocht, hangende ook een schilderije tot nader verklaring van die gebeurtenisse aldaar, waar vrouwen, die graag kinderen hadden, haar neusdoek of handschoen werpen tegen die bekkens, welke geraakt zijnde, zij bij zich staken met zekerheid, dat zij, na de eerste gemeenschap met haar mannen, zullen zwanger worden." [1])

Deze MARGARETHA kwam kort na de de doopplechtigheid, „waarbij de knechtkens de naam JOHANNES, de meyskens die van HELISABETH hadden ontvangen," te overlijden. Haar grafschrift vermeldt het volgende: „soo zijn haerer aller zielen met haere moeder tot Gode om daer eeuwigh te leven weder ghekeert, doch haere lichaemen rusten onder desen steen." [2])

Het verhaal, dat door PHILIATROS à Gouda omtrent de oorzaak van het wonder gegeven wordt is merkwaardig genoeg om het in zijn geheel te citeeren.

Na den grafsteen uitvoerig beschreven te hebben, vervolgt hij:

[1]) Bijgelovige Overblijfselen onder Geneeskundige Oeffeningen bij de Hollanders bespeurd en nagedacht van WILLEM MYLIUS, Med. Doct. te Leiden. (Hs. uit de eerste helft der 18e eeuw.)

[2]) Medegedeeld in: De Wintersche avonden oft Nederlantsche Vertellingen van PHILIATROS à Gouda, 1617.

„Dit hebben wij uit ADRIANO JUNIO. Die oock de oorsaecke van dit wonder verhaelt, te weten dat eene arme vrouwe met twee kinderen van eender dracht voor de ghemelde Vorstinne is ghecomen, doch qualick is beiegent, sij haer van Overspel beschuldigende ende seggende „het en ware niet moghelijck, dat eene vrouwe van eenen man twee kinderen te ghelijcke soude ontfanghen": het arme wijf nam God eerbiedigh tot eenen getuijghe van haere eerbaerheijdt ende wenschte haer (ongetwijffelt door eenen bijsonderen ijver) soo vele kinderen als daer daghen in het jaer waeren, so haere eer was onbesoedelt ghebleven: sij is verhoort geweest van den verhoorder der arme verdruckte, die ten onrechte zijn beschuldicht."

Behalve door een grafschrift was dit feit ook door een opschrift in de kerk te Loosduinen vereeuwigd, waarschijnlijk „de schilderije", waarvan MYLIUS spreekt: [1])

„D'ontuitspreeckelicke Godeskracht
Mach men meninksins wel mercken,
Want eens een frouken voortbragt
Twee kijnder te samen in der wercken:
Dat verwonderde heur vrouw Margriet Hertogien
Dat een wijf bij eens mans beleijdt mach dragen
Kijnder niet meer dan ien.
Daer na let God geschijen
Wonder groot, want zij wan
Vierde half hondert kijnderen ende 15 tot eenre dragt
bij eenre man.

[1]) F. BEZEMER. Nieuws uit oude boeken Amsterdam 1908.

De kijnder kerstede Bisschop Gij in een Bekken claer,
Daer waren hoge gebooren Peeten, als Princen, Vorsten,
Vrouwen, dats waer.
Der fruchten starfsi, ende was Germana van Alemanniën
Willems Coninck, van Holland Grave al sonder wane.
Dit was wonderlick dinck. Doe sij bleef
Men jaeren duijsen CC ende LXXVI schreef
Op ten goeden Frijdach ten negen uuren
Haer siel moet in eeuwigheijt dueren."

Ten slotte de verklaring van dit zeldzaam geval van vruchtbaarheid.

Volgens VAN HEUSSE (Batavia Sacra of kerkelijke historie van Batavia, Antw. 1715) is in Loosduinen een zerk gevonden, waarop te lezen stond, dat aldaar begraven lag MARGARETHA, dochter van Graaf FLORIS IV, Gravin VAN HENNENBERG, die op Goeden Vrijdag of Vrijdag voor Paschen in 't jaar 1276 van twee kinderen, JAN en LIJSBET te gelijk was verlost en in 't kraambed gestorven. Het Nieuwe jaar begon toen met Paschen, zoodat met Goeden Vrijdag nog maar twee dagen van 't jaar over waren.

Zij was dus inderdaad van zooveel kinderen verlost, als er nog dagen in 't jaar waren.

Deze legende is bekend genoeg, maar of de therapie der steriliteit, die zich hiervan meester heeft gemaakt, het evenzeer is, moet ik betwijfelen. Als voorbeeld voor den gedachtegang, dien de volksgeneeskunde volgt, vond ik het echter merkwaardig genoeg om er de aandacht op te vestigen.

Evenmin als het mij gelukt is nog bestaande volksgebruiken, dienende om conceptie te verkrijgen, op te sporen, was het mij mogelijk anticonceptioneele volksmiddelen te ontdekken. Natuurlijk wil dat niet zeggen, dat dergelijke middelen niet dikwerf worden gebruikt, maar eigenlijke volksmiddelen, waarvan o. a. R. TEMESVARY [1]) een groot aantal verzameld heeft, schijnen in Nederland niet te bestaan.

b. Middelen om de vrucht af te drijven (Abortiva).

Talrijk echter zijn de middelen, dienende om aan de graviditeit een einde te maken, zelfs tegen de sterkstwerkende wordt niet opgezien. Ik laat hier natuurlijk de abortus-opwekking door zoogenaamde deskundigen buiten bespreking en bepaal mij alleen tot die middelen, welke bij het volk in den roep staan, de vrucht af te drijven.

Naast krachtig werkzame stoffen komen er hieronder vele voor, waar het beoogde effect problematisch schijnt.

Behalve de pogingen, om langs mechanischen weg een miskraam op te wekken, als: het gebruik van warme voetbaden, soms met mosterd of andere irritantia vermengd; het zich laten glijden van een trap en het naar beneden springen van een aanzienlijke hoogte, doen ook verschillende interne middelen dienst.

Hiertoe behooren: een mengsel van groene zeep, roet en sodawater; azijn, waarin een dag lang 7 koperen

---

[1]) R. TEMESVARY. Volksbräuche und Aberglaube in der Geburtshilfe in Ungarn, Leipzig 1900.

centen gelegen hebben; groene zeep met brandewijn; slijpsteenafval; geroeste spijkers op jenever; smidswater; huislook met stroop; het stof (opgedroogd zweet) dat bij het roskammen van de paarden komt, in den een of anderen drank ingenomen (Dirksland); Haarlemmerolie; zwarte bessen op jenever; een infuus van zevenboom (Sabina officin.), wijnruit (Ruta graveolens), Juniperus virginia, Ranunculus bulbosa, moederkoorn (Secale cornuti), saffraan, maanzaad (Papaver albus), Thuja, van de bladeren van het buksboompje (Taxus baccata), van de vruchtjes van den Larix, van rosmarijn, van den peperboom (Daphne mezereum), van kersenstelen, van ridderspoor (Delphinium staphisagra), van roode kool op brandewijn.

Zooals men ziet een eerbiedwaardige lijst, waarop heel wat krachtig werkende stoffen voorkomen, die in staat zijn een algemeene vergiftiging, waarvan abortus een der symptomen is, te veroorzaken.

Sommige hiervan zijn als abortiva in de volksgeneeskunde van allerlei landen bekend. Zoo wordt de Sabina, behalve in Nederland ook in Engeland, Frankrijk, Rusland, (Ploss), Stiermarken, (Fossel) en Beieren (Lammert) gebruikt en is de toepassing van saffraan, moederkoren, Thuja, Taxus baccata en Ruta graveolens nagenoeg even sterk verbreid.

Volgens Lammert werd in Beieren zooveel misbruik gemaakt van de Sabina, daar bekend onder den naam Mägdebaum, dat de daar vroeger algemeen voorkomende struik op het oogenblik bijna geheel is uitgeroeid.

Reeds in de middeleeuwen was deze werking van de

Sabina bekend. Een middeleeuwsch voorschrift zegt: „De savelboem, ghestampt ende ghedronken met wine, doet den vrauwen haere stonden hebben ende doese comen, ende doet den vrauwen ghenesen van dooder vrucht, die een doot kint in hebben." [1])

Ook DODONAEUS kent de abortieve werking van den „Savelboom" en schrijft daaromtrent: „Selfs is hij de levende vrucht seer schadelijk, als hij van de swanghere vrouwen in spijse of drancke gebruijckt wordt", [2]) en VAN BEVERWIJCK zegt in zijn Schat der Ongesontheijt het volgende: „Sij drijft de Nageboorte, wanneer zij de Vrucht niet terstond en volgt, uijtten lijve, alsmede de doode Vrucht, dan is doodelijck voor de levende."

Daphne mezereum werkt volgens hem nog sterker: „van buijten op gheleijdt oft ghehouden zijnde doet het de swangher vrouwen van kinde misvallen ende brenght de vrucht in haeren buijck totter doodt."

Zelfs de groene zeep heeft haar geschiedenis. PLOSS verhaalt daaromtrent: „In früherer Zeit scheint schwarze Seife als Abortusmittel gegolten zu haben, denn schon Lindenstolpe nennt sie unter denselben: „famosus in Belgio, Sapo niger". Het zonderlinge middel: zweet van een paard, is eveneens van hoogen ouderdom. Een Duitsch Hs. uit het jaar 1561 geeft het volgende recept: „Item rasius schreibt, der schweiss von einem pferde, gemischt mit wein und einer fraue zu drincken gebenn,

[1]) W. L. DE VREESE. Middelnederlandsche geneeskundige recepten en tractaten. Gent 1894, rec. 593.

[2]) REMBERTUS DODONAEUS. Herbarius oft Cruydtboeck. Antwerpen 1644, pag. 1337.

das treibet die tode frucht von ir" [1]), terwijl een ander, getiteld: „Die Bucher crotula (Trotula) macrobi gilvertini unnd mutro das docktor hartlib gedeuczht hatt", omtrent diezelfde stof het volgende zegt: „Bei der Geburt hilft der schweiss von einem pferde, gemischt mit Wein." [2])

c. *Voorspelling van de sexe.*

Meestal wil de aanstaande moeder gaarne weten, of ze een zoon of een dochter het leven zal schenken, en ook hier geeft de volksgeneeskunde uitkomst.

Nog steeds geldt de spreuk van Cats:

„Die van een soontjen swanger gaet
Heeft veel een schoon en blij gelaet,
Maer gaet se van een meijsjen swaer,
Soo is haer wesen niet te klaer".

Volgens Ploss gold die regel al bij de oude Indiërs en eveneens bij Grieken en Romeinen; ook Rhazes en Albukasem meenden, dat „pulchritudo faciei et agilis motus" op een jongen wezen. Het nog heden bestaande denkbeeld, dat het dikker zijn van de rechter buikhelft, of het sterker leven voelen aan de rechter zijde, op de op handen zijnde geboorte van een jongen zou wijzen, vindt men ook reeds in de oudheid. [3])

---

[1]) J. Jühling. Die Behandlung kranker und gebährender Frauen im 16 und 17 Jahrhundert. Janus XII pag. 205.

[2]) J. Jühling. Die Thiere in der deutschen Volksmedicin. Mittweida 1900. pag. 127.

[3]) H. Ploss. Das Weib in der Natur- und Völkerkunde. Leipzig 1905. I. pag. 361.

In den „Rosegaert van de bevruchte vrouwen", wordt gezegd: „En ist dat een knechtke is, so beroeret he dickwijls in die rechte side sijne moed en ist ee meijske, so beroert he meeste in de slincker side, mer niet so dickwils".

In de „Wijse jaerbeschrijver", een in 1661 verschenen almanak wordt dit feit als volgt verklaard: „Men seght, dat de knechtkens aen de rechter zijde legghen, om de warmt des levers en dat de mannen kracht van noode is: De meijsjes legghen gemeenlijck aen de slincker zijde, alwaer sij een kout oord en kout voetsel hebben".

Een andere manier om te weten te komen, van welk geslacht het te verwachten kind zal zijn, is de volgende: De vrouw laat, wanneer de borsten secerneeren, een druppel melk in water vallen; wanneer deze zich niet terstond met het water mengt, maar een oogenblik in zijn geheel blijft, zal zij een zoon ter wereld brengen, vermengt de melk zich terstond met het water, dan zal het een meisje zijn. (Gorinchem).

Dezelfde methode was in de middeleeuwen bekend: „Omme te bekenne dracht, nem twe dropele of. iiii. van harre melc, alsoe dat kint draghet ende druupse in watere, eist. i. knapelin, die melc sal staen alse. i. tarucoren, eist i meiskin, die melc sal boven vlieten ghespreedt." [1])

Ook Albertus Magnus kent deze wijze van geslachtsvoorspelling: „De plus, si le lait sortant des mamelles parait épais de telle sorte que le mettant sur quelque

[1]) W. L. De Vreeze. Middelnederlandsche geneeskundige recepten en tractaten. Gent 1894. N°. 465.

chose de bien propre il ne se sépare point, qu'au contraire ses parties se tiennent ensemble sans couler, c'est un garçon. De même, si on prend du lait d'une femme grosse et qu'en le jetant dans une fontaine d'eau claire ou dans son urine il va directement au fond, elle est grosse d'un garçon; si au contraire il demeure audessus, c'est une fille". [1])

d. Levenswijze gedurende de zwangerschap (Zwangerschapsdiaetetica).

Het volk beschouwt, evenals de arts, de zwangerschap als een gewichtig tijdperk in het leven der vrouw. Omtrent de levenswijze, die zij gedurende dien tijd moet volgen, is de zienswijze van beiden echter nogal uiteenloopend. Gedeeltelijk als gevolg van sociale omstandigheden, gedeeltelijk uit onverschilligheid, worden allerlei hygiënische maatregelen verwaarloosd, daarentegen let de volksgeneeskunde op andere dingen, die de officieele geneeskunde onverschillig laat.

Natuurlijk wenscht iedere vrouw, dat de op handen zijnde partus gemakkelijk en snel zal afloopen en gelukkig bestaat er een zeer eenvoudig middel, om dat doel te bereiken n.l. het eten van vijgen gedurende de zwangerschap. Niet alleen vergemakkelijkt dit nog dikwijls toegepaste middel de geboorte van het kind, maar het doet ook de nageboorte zonder moeite afkomen. Volgens

---

[2]) Les admirables secrets d'Albert le grand. Lyon z. j. pag. 37.

PLOSS werd dit middel vroeger ook in Engeland gebruikt.

Het eten van zure appels gedurende de zwangerschap heeft een soortgelijke uitwerking, omdat hierdoor het kind klein blijft (Nieuwpoort).

Ook wordt de baring vergemakkelijkt door gedurende de graviditeit slaolie te drinken en de sacraalstreek daarmede in te wrijven. Natuurlijk moet hier aan een geheimzinnig verband tusschen die olie en het gemakkelijk naar buiten glijden van de vrucht gedacht worden.

Dat het hoogst verkeerd is gedurende de zwangerschap waschgoed op te hangen, onder een drooglijn door te loopen, met de armen boven het hoofd te slapen, in 't algemeen werk te doen, waarbij de handen boven het hoofd worden gebracht, is een algemeen verbreide meening. Het gevolg hiervan zou zijn, dat zich de navelstreng om den hals van het kind slaat, hetgeen zijn dood tengevolge zou kunnen hebben. Dezelfde meening heerscht in Hongarije (TEMESVARY), Stiermarken (FOSSEL) en Zwitserland; M. ZAHLER deelt aangaande de door de zwangere in acht te nemen regelen het volgende mede: „Wenn sie unter einem Waschseil oder einem Legisparren durchgekrochen ist, so muss sie auf den gleichen Wege wieder zurück, sonst giebt es eine schwere Geburt; nach andern kann sie nicht gebähren, weil sich die Nabelschnur dem Kinde um den Hals wickelt." [1])

Ook is het voor een zwangere vrouw niet geraden, onder den hals van een merrie door te loopen, wijl zij

[1]) H. ZAHLER. Die Krankheiten im Volksglauben des Simmenthales Inaugural-Dissertation. Bern 1898, pag. 22.

dan het kind even lang moet dragen, als een merrie het veulen. (Nieuw-Leuven). [1])

Wanneer de vrouw gedurende de zwangerschap schreit, wordt het kind met roode oogjes geboren; zoogt ze in dien tijd, dan zal de jonggeborene blind zijn en heeft zij veel last van het zuur, dan zal het kind met een hoofd vol haar ter wereld komen. (Weesp.)

Volgens WALING DIJKSTRA mag een zwangere vrouw in de laatste dagen voor den partus het haar niet laten knippen, daar zij dan een kaalhoofdig kind ter wereld zou brengen en is een neusbloeding der gravida een zeker teeken, dat het kind bij de geboorte zal sterven. Misschien is deze laatste meening wel een gevolgtrekking uit het feit, dat bloedingen uit het genitaalapparaat gedurende de zwangerschap meestal op een placenta praevia en daardoor op een verminderde levenskans van het kind wijzen en wordt in dit geval hetzelfde noodlottig gevolg ook aan een andere bloeding toegeschreven.

Nog een paar voorbeelden van handelingen der moeder, die invloed op het kind zouden hebben, zijn de volgende: Een zwangere mag niet met de beenen over elkaar zitten; daardoor zouden de beentjes van het kind aan elkaar groeien; evenmin mag zij staande drinken, omdat dan het te verwachten kind, als het een jongen is, zeker een hydrocoele zou krijgen (Weesp).

Dat het niet toegeven aan de lusten der zwangeren een slechten invloed op moeder of kind zou hebben,

[1]) Driemaandelijksche bladen van de Vereeniging voor taal en volksleven in het Oosten van ons land. Jaargang IV, pag. 15.

gelooft men nog algemeen, hoewel die kwade gevolgen zelden in bijzonderheden worden genoemd; slechts een mededeeling ontving ik, volgens welke het kind dan den tepel niet zou willen nemen, of een merkteeken van het verlangde voorwerp op het lichaam zou dragen. Gelukkig bestaat er voor het eerste een remedie; die tegenzin wordt opgeheven, wanneer de tepel wordt ingewreven met datgene, waarin de moeder indertijd trek heeft gehad. (Zeeland.)

e. Het verzien.

De vraag, of het aanschouwen van het een of ander voorwerp, dat op den geest der zwangere een diepen indruk maakt, een uiterlijk zichtbaren invloed op het kind kan uitoefenen, heeft te allen tijde de belangstelling van medici en leeken opgewekt. Tot in de 18e eeuw meende men algemeen, die vraag bevestigend te moeten beantwoorden.

In het Oude Testament komt de bekende geschiedenis van de gespikkelde schapen van Laban voor, die JACOB werden toegewezen. De methode, die de laatste volgde, om een groot aantal bonte lammeren te doen werpen, bestond daarin, dat hij gedeeltelijk afgeschilde stokken zoo plaatste, dat de schapen, bij de paring deze zagen. (Genesis XXX, vs. 37—39).

Ook de oude Indiërs en Chineezen geloofden aan een dergelijken invloed, evenals HIPPOCRATES, die de zwangeren waarschuwt, aarde of kool als spijs te verlangen, opdat niet aan het hoofd van het kind een beeld van die

voorwerpen zichtbaar zijn zou. [1]) Door alle eeuwen heen heeft zich dat geloof staande gehouden en de oudere medische werken geven de zonderlingste gevallen in overvloed. Ik kan met enkele voorbeelden volstaan:

Een vrouw, biddende voor een kruisbeeld en tot haar schrik bemerkende, dat een heiligschenner daarvan de rechterhand had afgeslagen, beviel van een kind, dat eveneens de rechterhand miste.

Een vrouw, die door een stier vervolgd was, bracht een kind ter wereld, dat een hoornuitwas op het voorhoofd had.

Een zwangere vrouw, die geboeid naar de gevangenis was gebracht, baarde een zoon met een ringvormige bruine verkleuring om de handgewrichten. [2])

Behalve deze merkwaardige gevallen noemt de schrijver nog tal van gevallen, waar de oorzaak van op moerbeien, brandvlekken en wijnvlekken gelijkende abnormaliteiten van het kind, in een schrik of ander affect van de moeder gedurende de zwangerschap zou te vinden zijn.

In de 13e eeuw liet paus MARTINUS IV uit zijn paleis alle afbeeldingen van zijn wapen, waarop een beer voorkwam, verwijderen, omdat zich een dame daaraan zou verzien hebben en een geheel behaard kind ter wereld had gebracht. [3])

---

[1]) G. v. WELSENBURG. Das Versehen der Frauen. Leipzig 1899, pag. 8.

[2]) H. STEINHAUSER. Over het verzien of het zoogenaamde verschrikken gedurende de zwangerschap, 1846.

[3]) H. PLOSS. Das Weib in der Natur und Völkerkunde Leipzig 1905. I. pag. 879.

Jacob Cats spreekt uitvoerig over dit vraagstuk en geeft het volgende advies:

„Ghij, die genegen sijt, om saet te mogen winnen
Hebt geen wanschapen dier, geen monster in de sinnen.
Stelt liever voor het oog, wanneer gij vruchten teelt,
Een schoon, een geestig kint, een aerdig menschenbeelt.
Hierdoor ist wel gebeurt, dat van een leelick paer
Men wert, oock tegen hoop, een aerdig kint gewaer."

en

„Wanneer de vrouwe draegt, so dient de man te letten,
Dat niemant door het huys misschien en kome setten,
Yet dat wanschapen is, een wreet of seltsaem beelt,
Dat ons het ooge tergt en so de sinnen steelt.
Al wat onbolligh staet, of vreese kan verwecken
Of met een snelle schrick ons in de leden trecken,
En dient geen jonge vrou, vooral niet daer se slaept
En van de reyne trou, de soete vruchten raept.
Wilt oock om dese tijt u niet te seer vergapen
Aen eenig seltsaem dier, als simmen, katten, apen,
En draegt niet in den arm, en legt niet aen den mond
Een vreemden baviaen, of plat geneusden hont.
't Is bij de vrouwen selfs in geenen deel te mercken,
Hoe dat een vreemt geval kan op de vrouwen wercken,
Hoe onverwachte schrick tot aen de vrucht belent
En hoe een seltsaem spoock sich in de moeder prent."

Het meest eigenaardig voorbeeld van verzien, dat mij ter ooren kwam, is het volgende:

Van een roodharig echtpaar, dat eenige roodharige kinderen had, beviel de vrouw van een kind met zwart haar en was daarover niet zoo verwonderd als de andere leden van het huisgezin, omdat zij gedurende haar zwangerschap zoo veel mogelijk naar een zwartharig buurmeisje had gekeken. (Weesp.)

Dit verhaal herinnert aan dat van HELIODORUS, waar de vrouw van een aethiopisch echtpaar van een blank kind beviel en zich tegen de beschuldiging van overspel wist te verdedigen, door er op te wijzen, dat zij het marmeren naaktbeeld van ANDROMEDA voortdurend voor oogen had gehad. [1])

Een ander merkwaardig voorbeeld is van zeer recenten datum en betreft een kind te Arnhem geboren, welks moeder eenige maanden te voren van een luchtballon zou geschrokken zijn. Dit kind had op het hoofd een uitwas daarop gelijkende, (waarschijnlijk een meningocoele), waaraan zelfs de koorden van den ballon waren te onderscheiden. (N. Rott. Ct., Nov. '07.)

Behalve deze interessante gevallen heb ik nog de volgende voorbeelden vernomen. Een kind met een naevus vascularis op het voorhoofd had dezen te danken aan het feit, dat de moeder zich daar bij het vischbakken met de spattende olie had gebrand en met de hand tegen het voorhoofd had geslagen. Insgelijks hoorde ik voorbeelden van kinderen met een behaarden naevus, wier moeder van een muis zou zijn geschrokken. In

---

[1]) J. BLONDEL. Natuurkundige verhandeling wegens het vermogen der inbeelding van zwangere vrouwen op haar vrucht. 1727.

Leeuwarden zou een vrouw leven met een groote ruige plek op den rug, waaraan een aanhangsel, dat op een staart lijkt. Haar moeder is, toen ze zwanger was, van een aap geschrokken.

Ook worden algemeen de wit uitgetrokken, gerimpelde handpalmen van een neonatus toegeschreven aan het feit, dat de moeder nog kort voor de geboorte heeft gewasschen en schuift men het niezen en hoesten van het kind op rekening van een verkoudheid, die de moeder heeft opgedaan.

Komt het voor, dat een vrouw gedurende haar zwangerschap ergens hevig van schrikt, dan moet ze vooral oppassen niet met de hand aan eenig lichaamsdeel te komen: het kind zou op diezelfde plaats een vlek krijgen, gelijkende op het voorwerp, waarvan ze geschrokken is. Desnoods kan zij een gedeelte van het lichaam aanraken, dat door kleeren is bedekt, maar ze moet oppassen niet aan het gezicht te komen.

Nog altijd wordt de meening verkondigd, dat zevenmaandsch kinderen meer kans hebben in het leven te blijven dan achtmaandsch kinderen, een meening die men reeds bij HIPPOKRATES [1]) kan vinden en wordt de geringere levenskracht der achtmaandskinderen toegeschreven aan de vermoeienis, die het kind bij den culbute in het eind der zevende maand heeft doorstaan.

Invloed der maan. Sporen van den invloed der hemellichamen op het tijdperk der bevalling, die indertijd

[1]) Dr. H. PLOSZ. Das Weib in der Natur- und Völkerkunde. Leipzig 1893. I. 879.

van zeer groote beteekenis was, worden op het oogenblik nog teruggevonden in de aan de kust en de mondingen der groote rivieren algemeene meening, dat de kinderen geboren worden bij het opkomen van den vloed. Ook is het mij herhaaldelijk gebeurd, dat het tijdstip van een partus, die wat over den berekenden tijd kwam, door de gravida op den eersten dag van de nieuwe maan werd vastgesteld.

f. De geboorte (Partus).

Gedurende den partus is het, evenals gedurende de zwangerschap, verboden de armen boven het hoofd te leggen, daar dit de kracht der weeën vermindert, eveneens wordt de vrouw aangeraden gedurende een wee de kin op de borst te drukken en den adem in te houden, wat natuurlijk bij de uitdrijvingsperiode de kracht der weeën ten goede komt.

In den roep den partus te bespoedigen staan sterke koffie met veel suiker, waarschijnlijk terecht als men denkt aan de rol, die aan het gebruik van suiker als middel om de weeën te versterken, wordt toegeschreven; koffie met brandewijn en thee met foelie. Tegen krampweeën, die als „koude" betiteld worden, drinkt men een infuus van kamillen of lindebloesem. Als middel om een langdurigen partus te bespoedigen wordt hier en daar nog de roos van Jericho (Anastatica hierochuntica) gebruikt. Deze wordt in water gelegd en opent zich daarbij langzaam, de werking van dit middel is dus een sympathische. Bij de bevalling mogen geen vrouwen

aanwezig zijn, die op het oogenblik zelf menstrueeren.

Haemorrhagie. Bloedingen gedurende den partus en het kraambed kunnen worden bestreden door: 1 flesch witte wijn op een pond amandelen, waarvan dagelijks een glaasje moet gedronken worden; 1 oud lood aluin gekookt in 1 L. melk en dit ineens gebruikt en ten slotte door het stijf afbinden van den kleinen teen, een middel, dat ook buiten Nederland algemeen voorkomt en bij allerlei soort bloedingen wordt toegepast.

TEMESVARY zegt daaromtrent: „Von den gegen die Blutungen angewandten Verfahren muss besonders eines, nämlich das an vielen Orten gebräuchliche Unterbinden der Extremitäten in der Gelenkgegend (Unterbinden der Adern) unser Interesse erwecken. Obgleich dasselbe meistens nur an den Fingern und Zehen und zwar oft an jedem einzelnen Finger resp. an jeder einzelne Zehe geschieht, kann es doch als ein Surrogat der Autotransfusion betrachtet werden." [1])

Dezelfde methode werd in de 18e eeuw toegepast: „Et ligaturae quidem illud faciunt, non eo quod sanguinis cursum mutant, eiusque iter ad cor partemque affectam impediunt, sed quod systema nervosum certo quodam modo afficiunt quem ad modum ex eo liquet quod haemorrhagiae a causa interna ortae, sola digiti minimi ligatura forte compressione sistuntur." [2])

Een eigenaardige voorspelling omtrent den te ver-

---

[1]) R. TEMESVARY. Volksbräuche und Aberglauben in der Geburtshilfe in Ungarn. Leipzig, 1900, pag. 91.

[2]) CAROLUS CHRISTIANUS KRAUSE. De amuletis medicis cogitata nonnulla. Leipzig, 1758, pag. 19.

wachten levensloop van het kind, die uit de manier waarop het geboren wordt, kan worden afgeleid, is de volgende:

„Het gebeurt, dat na de eerste plas de vloed stuit, het kind diep indringende, welk doortocht gevonden hebbende, wordt gevolgd van een tweeden en somtijds ruimer plas, in een zak van een gedeelte der eivliezen zijnde opgesloten geweest en gebarsten. Dit noemen de vroedwijven: het kind is geboren tusschen twee waters en raden de moeders, dat zij het kind moeten voorbehoeden, dat het aan geen sloot of waetering of stranden nimmer ga, want dat het al zijn leven gevaar zal loopen onvoorziens te verdrinken." [1])

Deze, nog in het begin der 18e eeuw bestaande volksmeening, is echter op het oogenblik uitgestorven.

g. Nageboorte-tijdperk.

Omtrent het nageboorte tijdperk heerschen nog tal van bijgeloovigheden. Sommige vrouwen tellen het aantal knoopen in de navelstreng, omdat die het aantal kinderen, dat de vrouw nog te wachten heeft, aangeven.

Overal wordt er met angstvallige zorg voor gewaakt, dat de nageboorte een veilige plaats krijgt en vooral, dat geen hond of kat die zal kunnen opeten. Waarom dat gebeurt is op de meeste plaatsen niet bekend, alleen weet men, dat, wanneer de placenta niet goed verborgen

[1]) Overgenomen uit: Bijgelovige overblijfselen bij de Hollanders bespeurd en nagedacht van Willem Mylius, Med. Doct. te Leiden. (Hs. uit de eerste jaren der 18e eeuw.)

is, dit schadelijk voor moeder en kind zal zijn. In de meeste gevallen wordt ze begraven, soms verbrand, maar ze mag in geen geval in het water gegooid worden, daar dan het kind groote kans heeft te verdrinken. In de omstreken van Gorcum heerscht dezelfde meening omtrent de secundinae van het paard, die aan den hooiberg of schuur hoog worden opgehangen, om het veulen den kop hoog te doen dragen en niet in het water mogen gegooid worden, omdat dan het veulen zeker den een of anderen dag in een sloot zal geraken en verdrinken.

Wat de angst voor het opeten van de nageboorte door het een of ander dier betreft, een volksmeening, die volgens PLOSS door geheel Europa van IJsland tot Bosnië bestaat, eene meer gedetailleerde verklaring ontdekte ik in meergemeld Hs. van MYLIUS n.l. dat, wanneer de placenta geheel werd opgegeten, het kind later gek zou worden en wanneer dit gedeeltelijk gebeurde, het kind, al naar mate een grooter of kleiner stuk verdwenen was, meer of minder van zijn verstand beroofd zou zijn.

Ook bij DIGBY vindt men de nog op het oogenblik heerschende volksmeening: „De naegheboorte, indien dezelve niet verbrandt werdt of begraven, brengt de vrouwen groot onghemack aen." [1])

Het stuk navelstreng, dat aan het kind is blijven zitten, wordt, nadat het is afgevallen, soms in het water gegooid. Drijft het, dan zal het kind gezond blijven en lang blijven

[1]) L. DIGBY. Theatrum sympatheticum. Haarlem 1665.

leven, zinkt het, dan heeft het kind groote kans, dat het ziek zal worden en sterven.

h. De helm.

Wordt het kind met een stuk der vliezen over het hoofd geboren (met den helm), dan knoopen zich aan deze merkwaardigheid, die te allen tijde sterk op de verbeelding heeft gewerkt, allerlei bijgeloovige begrippen vast.

Volgens WALING DIJKSTRA zal de persoon, die op deze manier geboren is, wanneer dit vlies van boven naar beneden van het hoofd getrokken is, in het vervolg altijd naar boven zien en voorteekens in de lucht gewaar worden, wordt het van beneden naar boven verwijderd, dan zal hij zijn aandacht meer aan de aardsche zaken wijden en verschijningen op den grond zien.

Die voorspellende kracht wordt te niet gedaan, als de helm onmiddellijk verbrand wordt en wordt sterker, wanneer hij gedroogd en fijngemaakt het kind in de pap wordt ingegeven. Hoofdzakelijk kan zoo'n persoon voorspellingen doen omtrent op handen zijnde sterfgevallen, branden en het vergaan van schepen. Sommigen, die met den helm geboren zijn, moeten 's nachts opstaan, om de hekken te openen voor een lijkwagen. Als dat gebeurt, is een begrafenis ophanden. [1])

Uit Voorst ontving ik een gelijkluidend bericht, alleen

---

[1]) H. W. HEUVEL. Volksgeloof en Volksgebruiken, Driemaandelijksche bladen van de Vereeniging voor taal en volksleven in het Oosten van ons land, jrg. II, pag. 8.

kwam er bij, dat zoo'n kind later meer gevaar zal loopen voor ongevallen, terwijl dit laatste kan worden voorkomen door het kind den helm te doen nuttigen in melk of pap. Houdt het kind die binnen dan is het gevaar geweken.

Die gewoonte, den helm te doen opeten, wordt door Ploss als vrijwel alleenstaand gebruik voor Pommeren vermeld, hoewel dit verschijnsel overal tot ontelbare andere bijgeloovige gebruiken heeft aanleiding gegeven.

Ook in vroeger eeuwen heerschte hier hetzelfde gebruik: „Het kind met dat hoofdstel op uit de lijfmoeder ter waereld gebracht, zal wonderen doen en veel geluk in zijn leven hebben, bijaldien hij dat hoofdstel zal zelf hebben opgegeten of bij zich gedragen, dat hij ook tegen alle aanvallen van wapens zal geveiligd zijn." [1])

In Hongarije gelooft men nog, dat iemand, die met den helm geboren is, kogelvrij is.

Een eigenaardige speculatie op de nog algemeen verspreide meening, dat dergelijke personen in de toekomst kunnen zien, is de volgende advertentie in 1907 in het Nieuwsblad voor Nederland voorkomende:

> Mejuffr. N. N.
> **Planeet- en Handlijnkundige,**
> is met een helm geboren. Geeft opheldering in alle zaken, is elken dag te spreken.

[1]) Mylius, bijgel. overblijfselen.

Doch niet alleen zij, die met een helm geboren zijn, maar ook degenen, die zoo'n voorwerp in hun bezit hebben kunnen o.a. storm en hoogwater vooruit voelen aankomen. Voor zeelui is dat natuurlijk van veel belang, zoodat de helm vaak gestolen en voor hooge prijzen aan hen wordt verkocht. [1])

Bovendien heeft degene, die een stukje van den helm bezit, daardoor een onbeperkte macht over den daarmee geborene, zoodat dit vlies vroeger van de vroedvrouw voor een goede fooi werd overgenomen (Wolfaartsdijk).

De kracht van den helm, om ongelukken te doen vooruitzien en zijn bezitter te beschermen, was oorzaak, dat hij een vrij groote geldswaarde vertegenwoordigde. In Engeland werd hij volgens Ploss zelfs per advertentie in de Times te koop gevraagd en betaalde men in 1779 voor zoo'n helm 20 guinea's, terwijl het mindere vertrouwen, dat hij later genoot volgt uit den gereduceerden prijs van 6 guinea's waarvoor er een in 1848 nog verkocht werd.

In de Times van 27 Februari 1813 komt de volgende advertentie voor:

„To persons going to sea. A childs caul, in a perfect state, to be sold cheap.

Apply at 5 Duke Street, Manchester square, where it may be seen." [2])

---

[1]) C. Bakker. Iets over kollen en belezen. Ned. Tijdschrift voor Geneeskunde. Jrg. 1903. Dl. I.

[2]) Driemaandelijksche bladen van de Vereeniging voor taal en volksleven in het Oosten van ons land, jrg. III p. 83.

Ook DICKENS laat DAVID COPPERFIELD over zijn geboorte het volgende verhalen:

„I was born with a caul, which was advertised for sale, in the newspapers, at the low price of fifteen guineas. Whether sea-going people were short of money about that time, or were short of faith and preferred cork-jackets, I don 't know; al I know is, that there was but one solitary bidding and that was from an attorney connected with the bill-broking business, who offered the two pounds in cash, and the balance in sherry, but declined to be guaranteed from drowning on any higher bargain. Consequently the advertisement was withdrawn — for as to sherry, my poor dear mother's own sherry was in the market then — and ten years afterwards the caul was put up in a rafle down in our part of the country to fifty members at half-a-crown a head, the winner to spend five shillings. I was present myself, and I remember to have felt quite uncomfortable and confused, at a part of myself being disposed of in that way."

Behalve bovengenoemde eigenschappen bezat ze in Engeland en Denemarken evenals in het antieke Rome de kracht den advocaten eene overredende welsprekendheid te verschaffen. [1])

i. Het kraambed.

De walgelijke gewoonte de genitaliën der vrouw na

[1]) Dr. H. PLOSZ. Das Weib in der Natur und Völkerkunde. Leipzig 1906. Th. II, pag. 264.

den partus niet te wasschen en bovendien door een geweldige vracht dekens en hermetische sluiting van alle ramen en deuren te doen transpireeren, dit alles soms negen dagen lang, een behandeling in het kort door een mijner berichtgeefsters: „zweeten en stinken" genoemd, is gelukkig bijna uitgestorven. Zij berustte hoofdzakelijk op angst voor kouvatten, waardoor kraamvrouwkoorts zou kunnen ontstaan.

De angst voor schoon linnen is dat nog lang niet, zoodat de vrouw een reeds gedragen hemd aantrekt en door een ander beslapen lakens krijgt of in allen geval lakens, die eerst in een ander bed zijn gestopt.

Van dien angst voor verschoonen en wasschen geeft CABANÈS voorbeelden voor Frankrijk en insgelijks TEMESVARY voor Hongarije.

Bovendien moet de kraamvrouw er aan denken, zich de eerste negen dagen niet het haar te kammen, daar dit vloeiingen ten gevolge zou hebben. Eenzelfde gevolg heeft warm drinken of het kijken in den spiegel.

Pijnlijke naweeën worden bestreden door het gebruik van amandelpers of bitterkoekjes, die waarschijnlijk evenals aqua laurocerasi zullen werken.

De derde en negende dag van het kraambed zijn gevreesd. Na den derden dag staan vele vrouwen al eens op, maar dikwijls blijven ze den negenden dag in bed liggen. Na dien dag is voor velen de heele geschiedenis afgeloopen en beschouwen ze zich weer als volkomen hersteld.

j. Het zoogen.

Gelukkig bestaat in Nederland als regel nog de gewoonte de kinderen te zoogen, al is op de manier, waarop dit gebeurt dikwijls aanmerking te maken.

In de eerste plaats is de duur van het zoogen zeer verschillend. Bij velen duurt de uitsluitende borstvoeding niet langer dan vier of zes weken, ook al groeit het kind uitstekend en wordt in de meening, dat het kind bij melk alleen niet kan groeien de borstvoeding aangevuld door de een of andere soort van pap. Wanneer de borstvoeding niet voldoende is, ontmoet het voorstel, het tekort door fleschvoeding aan te vullen, bijna geregeld tegenstand: „borst en flesch verdragen elkaar niet."

Daartegenover staan andere gevallen, waar de kinderen dikwijls 2 jaar en langer aan de borst worden gehouden. De bedoeling, hierdoor een nieuwe graviditeit te voorkomen, is veelal hieraan niet vreemd.

Meestal wordt het kind voor de eerste maal niet aan de borst gelegd, vóór de moeder geurineerd heeft.

Om de tepels uit te halen worden, behalve de bekende tepelglaasjes en wasringen, ook gebruikt de monding van een flesch, aan den onderkant glad geslepen, notedoppen, die een tijd lang in brandewijn hebben gelegen, of een uitgeholde muskaatnoot. Bij het eerste aanleggen van het kind dient de vrouw er voor te zorgen, dat ze den adem niet inhoudt, daar dit het z.g.n. toeschieten van de borst verhindert.

Vóór het zoogen wordt nog vaak de tepel met speeksel

bevochtigd, om hem wat zachter te maken en het vormen van fissuren te voorkomen.

Kloven in de tepels of zeere tepels worden bedekt met een slablaadje, een wegeblaadje (een universeel middel bij alle wonden), een pleister van olie en was, of klimopblaadjes in brandewijn gelegd. Zooals DODONAEUS schrijft: „heelen de groene bladeren van Veyl in wijn ghesoden de groote wonden en sweeringhen ende genesen de quade voortsetende zeeren."

Klauwvet (vet of merg van een koeienpoot) is eveneens een hooggeschat geneesmiddel tegen die kwaal, evenals tegen zweerende borsten. Ditzelfde medicament komt al voor in een verzameling recepten van maistre ANDRÉ LE FOURNIER, docteur régent en la Faculté de médicine en l'Université de Paris, uitgegeven in 1530: „Pour les mamelles des femmes et pour faire devenir les tétins jolis, petis et durs. Prenez de la terrebintine, jus de consolida major gresse de chapon et mouelle de pieds de veau; aultant de l'ung comme de l'autre; et le tout incorporé ensemble en soit facit oignement. Duquel mettez sus deux drapeaulx et une pièce de cuyr, en y laissant un pertrus au droict du bout ou bicheron; et aussi tiens ledict oignement dessus par deux ou trois mois. Et la grosseur s'en yra et deviendrons petis et délectables à toucher". [1])

k. Het spenen.

Om kinderen van de borst af te wennen, smeert men

[1]) A. FRANKLIN. La vie privée d'autrefois. Les médicaments, Paris 1891, pag. 101.

den tepel in met bitterheil (Extractum gentianae), quassiapoeder met honing, of kolokwint (Extractum colocynthidis) (Schiedam).

Dezelfde methode paste men in den tijd van SHAKESPEARE toe. In Romeo and Juliet vertelt de min, hoe zij JULIA de borst afwende:

„For I had then laid wormwood to my dug,
Sitting in the sun under the dove-house wall;
My lord and you were then at Mantua —
Nay, I do bear a brain — but as I said,
When it did taste the wormwood on the nipple
Of my dug and felt it bitter, pretty fool,
To see it tetchy and fell out with the dug."
Act I scene III.

Aan kamfer wordt een sterke opdroogende kracht toegeschreven. Ze wordt in watten op de borsten gelegd, om de zogsecretie te doen ophouden, of eenvoudig in een zakje om den hals gehangen. Andere middelen hiervoor zijn: met teer gedrenkt werk onder de oksels, een blauw gedrukte doek op de borst, versch gesneden gras op de borst en groene zeep met blauwsel onder de armen.

Wil een vrouw, wier kind gestorven is, de zogsecretie doen ophouden, dan legt ze een hemdje van dat kind op haar borst (Heusden).

Eenzelfde gebruik bestaat in Hongarije, naast de hieraan verwante gewoonten, dat de moeder wat melk uit haar borst op het lijkje van het kind laat druppelen,

om het kind zoo haar melk mede in het graf te doen nemen, of dat zij wat aarde van het graf van het kind op de borsten legt. [1])

l. Zwerende borsten (Mastitis).

Zwerende borsten worden behandeld met olie van nip (witte lelieblaadjes-Lilium album-op olie) een universeel middel tegen verzweringen, of leliebollen in olie als cataplasma.

Reeds DIOSKORIDES roemt de lelie als cataplasma bij allerlei wonden: „succus adiecto melle aut aceto in aereo vase coquitur convenienti medicamento vetustate ulcerum et ad recentia vulnera", en haar roem is op het oogenblik bij het volk nog niet verminderd.

Een ander middel is pap met fenegriek (Foenum graecum) dat volgens BLANKAART: „versagt, rijpt, doet verdwijnen, derhalven werd het meel tot Pappen gebruikt en op de geswellen geplaatst," en dat men ook bij DIOSKORIDES vermeld vindt: „Foeni graeci farina vim habet emolliendi discutiendique in aqua mulsa decocta adversus tam internas, quam externas inflammationes efficaciter illinitur." [2])

Andere cataplasmata zijn, behalve de gewone lijnmeelpappen, een warme pannekoek op de borst gelegd, hennip van den touwslager gedrenkt met Stockholmer teer,

[1]) R. TEMESVARY. Volksbräuche und Aberglauben in der Geburtshilfe in Ungarn. Leipzig 1900, pag. 119.

[2]) PEDANII DIOSKORIDIS Anazarbei de medica materia libri sex. Yonne Ruellio Suessionensi interprete. Parisiis. 1537. Cap. XLVII, pag. 136.

terwijl ik ook een geval vernam, waar als Priessnitz verband een vuile vaatdoek op de borst werd geappliceerd.

Nog ongewoner cataplasmata zijn de volgende:

Een jonge hond, uit het nest, levend opengesneden en op een zwerende borst gelegd, waar het vuur in zit, (Schiedam), of een pas gedragen wollen slaapmuts van den man (Deventer).

II. Kinderziekten.

a. Verpleging van den pasgeborene.

Hoe primitief er met de reiniging van jonge kinderen ook wordt omgesprongen, de eerste wassching is over het algemeen een grondige, omdat een dan niet goed gewasschen plaats later nooit meer schoon is te krijgen.

Het mondje wordt direct na de geboorte met brandewijn uitgewasschen, wat het ontstaan van spruw zou voorkomen.

Dikwijls bestaat het eerste, waarop de jonge wereldburger wordt onthaald, in plaats van het hem van nature toekomend voedsel, in een paar lepeltjes zwarte koffie, die moeten dienen om „de vuile boel" d. i. het meconium op te ruimen. Voor hetzelfde doel geeft men in Frankrijk den pasgeborene een stukje van een gebraden appel. [2])

[1]) Pedanii Dioskoridis, de materia medica libri sex. Parisiis 1537. Cap XCIIII. pag. 78.

[2]) Cabanes et Barraud, Remèdes de bonne femme, Paris 1907, pag. 57.

Navel. Het navelverband wordt nog dikwijls met olie bevochtigd, om de streng spoedig te doen afvallen; is zij afgevallen, dan is een doorgebeten rozijn, op den navel gelegd, een probaat middel om de navelwond te genezen (Walcheren).

Nog bedenkelijker behandeling bestaat hierin, dat men een bij het hoesten opgegeven fluim op den navel smeert. Dit is geen middel, dat een enkele keer is voorgekomen en als curiositeit kan worden beschouwd, want ik heb niet alleen uit twee verschillende plaatsen (Weesp, Walcheren) de vermelding van dit middel ontvangen, maar het wordt ook door TEMESVARY medegedeeld:

„Im Háromszéker Comitat wird auf den Nabel nach Abfallen der Nabelschnur ein Fetzen gelegt, auf welchen man ein Gemengsel von der Asche eines verbrannten Stück Zeuges und dem Nasenschleim der Hebamme geschmiert hat." en:

„Im Csiker Comitat bestreicht man den Nabel mit Speichel und Nasenschleim oder schneuzt nur von letzerem darauf." [1])

Om de gele kleur of „geeling" der pasgeborenen te voorkomen wordt hier en daar het gezicht van het kind met den eersten natten luier afgewasschen. De oorzaak van deze verkleuring wordt gezocht in den invloed van het licht, waarom de wieg, omgeven door groene gordijnen, in een donkeren hoek moet staan.

[1]) R. TEMESVARY. Volksbräuche und Aberglauben in der Geburtshilfe n Ungarn. Leipzig 1900, pag. 127.

Het bij de geboorte misvormde hoofd wordt vaak „opgewreven" om er een andere vorm aan te geven, welke behandeling wordt ondersteund door het stijf opzetten van een of meer mutsen. Dat het hoofd na één of twee dagen een anderen vorm heeft aangenomen, wordt als succes van deze behandeling beschouwd.

Een minstens even schadelijk gebruik is het, dat de borstjes van pasgeboren meisjes door de baker of moeder worden uitgeknepen, tot er een droppeltje vocht uit komt. Doet men dit niet, dan zal het kind, groot geworden en moeder zijnde, geen zog en geen behoorlijke tepels hebben (Weesp).

Ontwikkelt zich een crusta lactea de z.g.n. „berg", dan wordt die als een natuurlijke beschutting voor de hersentjes aangezien en mag niet verwijderd worden.

Intertrigo. In 't algemeen worden de kinderen zeer dik gekleed en in meerdere luiers gewikkeld. Een gevolg daarvan is, dat het droogleggen van het kind een heel werk is en veel te weinig gebeurt, waardoor het ontstaan van intertrigo in de hand gewerkt wordt. Behalve de nog al veel gebruikt wordende rijstpoeder en talk worden nog de volgende middelen gebruikt: bluschwater van den smid (waarin deze zijn gloeiend ijzer afkoelt,) of bluschwater, dat men zelf maakt, door water op een gloeiende kool te gooien. Deze laatste middelen berusten op de leer der signatuur daar intertrigo „brand om 't gatje" heet.

Een zeer praktisch middel, dat ik eenige malen bij vrouwen van machinisten en stokers aantrof, is een stuk verpakkingskoord, (gevlochten linnen met talk gevuld),

waarmee het kind als met een kwast gepoederd werd.

Conjunctivis neonatorum. Oogaandoeningen der neonati worden nog veelvuldig behandeld, doordat de moeder wat zog in het oog spuit: een oeroude therapie. Reeds in den papyrus EBERS wordt als middel tegen sterke chemosis het indruppelen van melk van een vrouw, die een zoon heeft geboren, aanbevolen. [1])

Om lastige kinderen te doen slapen, wordt nog wel eens slaapgoed (Laudanum liquidum Sydenhami) in de apotheek gevraagd (Gorinchem, Schiedam).

b. Kinderdiarrhee.

Over het algemeen wordt aan diarrhee der kleine kinderen, wanneer zich tenminste geen andere verontrustende verschijnselen daarbij voordoen, niet veel aandacht geschonken en bij een beginnende dyspepsie geen medische hulp ingeroepen. Zijn de verschijnselen heviger dan schijnt er weinig van huismiddeltjes gebruik gemaakt te worden en wordt deskundige hulp gezocht. Toch bestaan er nog verschillende middelen tegen deze kwaal.

Een van de meest gecompliceerde is de behandeling van het z.g.n. „fiefleen", een verbastering van het Waalsche „fiflinte", dat weer is afgeleid van fièvre lente en waarmee de cholera infantum wordt bedoeld (Maastricht).

Deze is als volgt: voor drie cent kamfer in een zakje op de borst dragen of z.g.n. „welverrekes" (pissebedden:

---

[1]) Dr. L. HOPF, Zur Geschichte der Organotherapie, Janus 1899.

Porcellio scaber, een dier, dat in de materia medica van het volk een groote rol speelt), ten getale van het aantal dagen, dat de ziekte reeds geduurd heeft, in een zakje op de borst dragen.

Verder in een aarden pannetje van 3 cent kloppen: een ei met schaal, zuurdeesem, 1 lepel gewijd water, 3 cent geele bloemen (Verbascum), 3 cent muscaat en daarvan gedurende 12 uur pappen onder de voetjes. Vervolgens het pannetje in stroomend water gooien, nadat men den linkschen oever een poosje biddend heeft gevolgd.

Een eenvoudiger behandelingswijze is het dragen van een zakje met 3 cent gele bloemen op de borst. Bovendien doet men 9 dagen lang boete door per dag 9 „onze vaders" en 9 „wees gegroeten" te bidden.

Een belangrijke rol spelen bij deze sympathie-middelen, als bij zoovele anderen, de getallen 3 en 9, die bijv. hier een essentieel gedeelte van het voorschrift bij den prijs van het geneesmiddel en het aantal gebeden uitmaken en met het getal 7 de drie meest geliefde getallen bij allerlei kuren vormen. Waarschijnlijk berust die voorkeur voor het getal 3 op de Drieëenheid, 4 is het wereldgetal, de som van beiden vormt het getal 7. [1])

Magnus houdt ze voor nog ouder en denkt dat de 3 als heilig getal een erfenis der Babylonische cultuur zou zijn, terwijl de 7 onder invloed van Pythagoras tot zijn groote beteekenis zou zijn geraakt. [2]) Een feit

---

[1]) G. Lammert, Volksmedizin und medizinischer Aberglaube in Bayern. Wurzburg 1869. pag. 33.

[2]) H. Magnus, die Volksmedizin. (Abhandlungen zur Geschichte der Medizin). Breslau 1903.

is het, dat deze getallen bij alle magische en sympathetische kuren in geheel Europa een overwegende rol spelen.

Nog een paar middelen tegen het z.g.n. „koperzuur" (diarrhee met door groene galkleurstof gekleurde faeces) zijn: een aftreksel van paardevijgen met geschraapt spek (Wilnis bij Olst), of het uitgeperste vocht daarvan druppelsgewijze ingegeven; de schaal van een hardgekookt ei fijn gewreven en met suiker gemengd, of een afkooksel van jong gras (Gorinchem).

c. *Spruw* (*Aphthae*).

Een algemeen onder zuigelingen voorkomende kwaal, meestal door onvoldoende reinheid van moeder en kind veroorzaakt, is de spruw. Een prophylacticum daartegen is: de tepels met klimopblaadjes te bedekken. Veel vertrouwen wordt daar echter niet in gesteld, want aan spruw kan niemand ontkomen: „Krijg je het niet in je jeugd, dan krijg je het op je sterfbed." Ook hier speelt het getal 3 weer een rol, want spruw gaat drie maal op en drie maal af. Gedurende den tijd, dat het kind spruw heeft, mag het niet verschoond worden, een hygiënische maatregel, die deze aandoening met vele andere ziekten gemeen heeft. Algemeen is het gebruik van huislook (Sempervivum tectorum) met suiker, violenstroop (Viola tricolor), salie (Salvia officinalis) en venkelwater (Foeniculum-capillaceum). Minder algemeen, dat het mondje van het kind met den eersten natten luier wordt uitgeveegd, ja zelfs, dat een paar druppels warme urine van den vader het kind op de tong worden

gestreken. FOSSEL vermeldt dit eerste middel voor Stiermarken en DE COCK voor de omstreken van Luik.

Ook prikt de vader zich in den pink en geeft het kind eenige druppels van dat bloed in (Ermeloo).

Nog andere middelen zijn: magnesium, boraxoplossing, witte honing, een speentje met roode wijn of brandewijn en een mengsel van stroop met azijn.

d. Engelsche ziekte (Rachitis).

Rachitis wordt alleen, wanneer ze sterk ontwikkeld is, als zoodanig herkend en in dat geval worden in het meerendeel der gevallen middelen aangewend, waartegen ook de officiëele geneeskunde weinig bezwaar kan hebben. Men laat de kinderen slapen op een hard bed bijv. van varens, laat ze in de zon spelen en geeft hun in sommige kustplaatsen baden van zeewater, in andere baden van water, waarin kalmoeswortel is afgetrokken, zooals ook in Rusland en Duitschland gebeurt:

„Im Gouv. Poltawa bereitet man aus den Wurzeln der Pflanze (Kalmus) Wannenbäder für schwächliche Kinder. Nach Prof. KOBERT ist diese Behandlung noch jetzt in Deutschland üblich." [1])

Ook hier echter, zooals men nog herhaaldelijk zal zien, beperkt de volksgeneeskunde zich niet tot deze rationeele toepassing van zand en water, maar breidt

---

[1]) W. DEMITSCH, Russische Volksheilmittel aus dem Pflanzenreich. (Hist. Studiën aus dem Pharmokologischen Institut zu Dorpat, herausgegeben von Dr. R. KOBERT). Th. I. pag. 149.

zij het gebruik van deze stoffen uit, door ze ook voor inwendig gebruik aan te bevelen.

De bedoeling, het beenstelsel te versterken, blijkt uit het voorschrijven van het gebruik van gestampte eierschalen, kalkwater en doodsbeenderenpoeder, waarvoor in de apotheek phosphas calcicus wordt gegeven.

Dit laatste middel is, als zoovele anderen, nog in naam onder het volk blijven voortleven. Soortgelijke voorbeelden bestaan er in menigte en nog steeds worden hier en daar in de apotheek de volgende middelen gevraagd:

Aardwormzalf, waarvoor unguentum oxydi zinci,

Balsem van Art. I uit den troost der armen, een universeele balsem, (voorkomende in „den Troost der Armen" van Willem Simons een vroeger zeer verspreid receptenboekje), die bestond uit een mengsel van olijfolie, rood Sandelhout, gele was, petroleum, spijkolie, rozenwater en Venetiaansche terpentijn, waarvoor unguentum therebinthinaceum wordt gegeven.

„Beulzalf," herinnerend aan den tijd, toen de beul een specialiteit in het behandelen van fracturen, ontwrichtingen en verstuikingen was, en de leverancier van menschenvet, dat een constituens van zijn zalven vormde.

„Boter van Saturnus" (Ung. Acetatatis plumbici basici), waarin nog de oude naam voor lood voorkomt.

„Eenhoorn," den hoorn van het bekende mythische dier, dat soms nog als uithangbord op apotheken voorkomt en die afkomstig was van den rhinoceros, nog vaker van den narwal. Hij werd als amulet gedragen of als poeder inwendig genomen en beveiligde tegen alle vergiften en besmettelijke ziekten:

„Vom Einhorn wird bey den Gelehrten disputirt,
Gewisz ists, dasz das Horn, das böse Gifft wegführt." [1])

Ganzen, reiger, katten en kikkervet, die met nog vele andere vetten in de oude materia medica voorkwamen en waarvoor op het oogenblik de een of andere zalfsoort wordt geleverd.

Nog worden bij rhachitis inwendig gegeven: reinvaren of boerenwormkruid (Tanacetum vulgare), terwijl ook de voeding niet uit het oog verloren wordt en schapenmelk en eidooiers worden aangeraden.

Een laatste eigenaardig naief middel om de verdikking der epiphysen tegen te gaan is, de kinderen een bandje stijf om enkels en polsen te binden.

e. Bedwateren (Enuresis).

Tegen deze kwaal bestaan tal van geneesmiddelen, meestal sympathische, al is het soms moeilijk den samenhang tusschen kwaal en middel te begrijpen.

Het meest algemeene middel is tegelijk van hoogen ouderdom en in de populaire therapie van geheel Europa tegen deze kwaal bekend. Reeds PLINIUS geeft het voorschrift, zooals dat heden nog zonder eenige wijziging wordt aangeraden: „Urina infantium cohibetur muribus elixis in cibo datis". [2])

Het verband tusschen beide is niet te verklaren,

---

[1]) Uit: J. BECHER, Parnassus medicinalis illustratus. (Ulm 1663), geciteerd door L. WINKLER. Animalia als Arzneimittel einst und jetzt. Innsbruck 1908, pag. 59.

[2]) Historia naturalis XXX, 14 (47).

waarschijnlijk is het voorschrift direct aan PLINIUS ontleend, die ontelbare soortgelijke remediën aanbeveelt. Voor deze opvatting pleit ook de algemeene bekendheid, het middel wordt o. a. in geheel Duitschland aanbevolen (WUTTKE, JÜHLING) en wordt eveneens in Frankrijk gebruikt. Zoo verhaalt BÉAL: „Les bonnes femmes vous diront avec conviction, qu'une friture de rats empêchent les mioches de pisser au lit". [1])

Duidelijker is de sympathie in het volgende middel, dat alleen in Nederland bekend is: een mengsel van pissebedden in brei innemen.

Hier vertoonen kwaal en geneesmiddel een overeenkomst in naam, waardoor ze met elkaar in verband worden gebracht, terwijl deze dieren in andere landen onder een anderen naam, bekend zijn, die met het bedwateren geen enkele overeenkomst vertoont.

Een ander sympathisch middel is echter weer, 't zij dan met enkele variaties, meer verspreid, n.l. het volgende:

Men legt een fleschje urine van het kind bij een lijk in de kist en laat het daarmee begraven. Een mijner berichtgevers deelde mij mede, dat bij het opruimen van oude graven daar ter plaatse (Fijnaardt) nog wel eens zulke fleschjes zijn gevonden, maar ook heden is dit gebruik nog niet uitgestorven.

Hetzelfde middel wordt volgens WUTTKE gebruikt in Oldenburg en Oostfriesland.

Variaties daarop, die hier te lande niet voorkomen, zijn de volgende:

---

[1]) A. BÉAL, Passe temps d'un praticien d'Auvergne. Paris 1900.

Men gaat met een lijkstoet mede en laat het kind in het pas gedolven graf wateren of: men gaat onder een brug zitten, wanneer een lijk daarover gereden wordt; het lijk neemt dan de kwaal mede. [1])

Een middel dat onder dezelfde rubriek is te rangschikken is nog het volgende, in Nederland voorkomende. Men trekt het kind het hemdje van een gestorven kind aan.

Bij al deze middelen is de bedoeling, zooals bij zoovele andere sympathische middelen: in de eerste plaats een verbinding tusschen het lijdende lichaam en een ander voorwerp tot stand te brengen en daarna dit voorwerp zoo spoedig mogelijk te doen verdwijnen. Nu is er bijna niets, dat met grooter zekerheid bestemd is vernietigd te worden, als een lijk, derhalve is er geen probater middel een ziekte te verdrijven, dan ze met een lijk in verbinding te brengen, of op een lijk over te dragen.

Zoodoende worden gezwellen, wratten en uitslag genezen door ze met de hand van een lijk te strijken en andere ziekten en gebreken. door met etter of bloed bevlekte lappen, een stuk kleeding, of een stukje hout, dat met het zieke lichaamsdeel in aanraking is geweest, bij een lijk in de kist te leggen. [2])

Bij de zooeven genoemde middelen tegen enuresis wordt overeenkomstig dien gedachtengang gehandeld, alleen bij het laatste meer indirect, doordat het kind niet met het lijk zelf, maar met een voorwerp, dat aan een lijk toebehoort, in contact wordt gebracht.

---

[1]) V. Fossel. Volksmedicin in Steiermark. Graz. 1885, pag. 81.

[2]) H. L. Strack. Das Blut im Glauben und Aberglauben der Menschheit. München 1900. pag. 48—49.

Een ander sympatisch middel, waar de analogie tusschen geneesmiddel en kwaal niet ver te zoeken is, is het volgende: de penis van jonge biggen braden en opeten. [1])

Eenzelfde voorschrift geeft Most [2]) eenigszins uitgebreider, daar hij voorschrijft de pudenda van een mannelijk varken, als worst verwerkt, aan een jongen, die van een vrouwelijk aan een meisje te geven.

Het similia similibus wordt in een anderen vorm toegepast in het voorschrift, dagelijks de eigen urine te drinken.

Waaraan de werking van andere middelen is toe te schrijven, of waarom ze worden aangeraden, is een raadsel, tenminste ik heb geen enkel motief kunnen vinden voor het gebruik van stierenzwezerik, of het eten van een gebraden kippenmaag.

Nog andere in Nederland gebruikte middelen zijn: thee van steennetels (Urtica urens) of brandnetels (Urtica dioica); een infuus van kersensteelen (Prunus cerasus), een middel, dat ook gebruikt wordt tot het opwekken der menstruatie en soms als abortivum wordt aanbevolen; slapen op een plank; iederen dag een tijdje op een warme stoof zitten; gekookte melk met uien drinken; 's avonds voor het naar bed gaan brood met zout of een lepel zout innemen.

---

[1]) C. Bakker. Iets over kollen en belezen. Ned. tijdschrift voor Geneeskunde. 1903, 1, pag. 692.

[2]) G. F. Most. De sympathetische middelen en geneeswijzen. 's Hertogenbosch, 1844.

f. Tandenkrijgen en tandenwisselen.

Het zou te ver voeren al de kwalen en gebreken der kinderen op te noemen, die op rekening van het tandenkrijgen worden geschoven. Een acute gastroënteritis is een gevolg van de tandjes, bij een bronchopneumonie zitten de tandjes op het borstje vast en alle stuipen worden door hen veroorzaakt.

In verband met het gewicht, dat aan het doorbreken der tanden wordt gehecht, wordt dan ook aan dit proces de noodige aandacht gewijd en staan tal van middelen in den roep dit te vergemakkelijken.

Het meest geliefkoosde amulet is een snoer pioenzaden, dat ook als prophylacticum tegen stuipen dienst doet en dus ook hier, waar stuipen zoo dikwijls uit bemoeilijkte doorbraak der tanden ontstaan, op zijn plaats is. Een soortgelijke rol vervullen halskettinkjes van Jobstranen, een rozenkoordje (rood katoenen koordje), een kettinkje van lijsterbessen of donkere koralen, of een zwart fluweelen bandje om den hals gedragen.

Een officiëel recept, dat vroeger werd voorgeschreven, ter vervaardiging van een soortgelijk halsbandje, is het volgende:

R. pulvis Boli Armenici
Gummi laccae aà. p. VIII.
Gummi Styracis aut Benzoës p. I.

Hiervan moesten koralen gevormd worden, 3 stuks daarvan aan een groen koordje worden bevestigd en

om den hals gedragen. Zoo'n snoer kostte / 1.—. [1]) Het geloof aan den invloed van dergelijk soort bandjes is herhaaldelijk door allerlei kwakzalvers geëxploiteerd, zoodat zelfs reeds electro-motorische tandhalsbandjes hun intrede hebben gedaan.

In het algemeen spelen amuletten in dit onderdeel der volksgeneeskunde een hoofdrol. Het volgende is van eerbiedwaardigen ouderdom:

Hang het kind den tand van een veulen aan een koordje om den hals.

Nagenoeg hetzelfde recept vindt men bij PLINIUS n.l.: „Dentes qui equi primum cadunt facilem dentitionem praestant adalligati infantibus, efficacius si terram non attigere," [2]) en 18 eeuwen lang is dit aanbevolen, zooals men uit verschillende voorschriften kan gewaar worden. Zoo schrijft o. a. ALBERTUS MAGNUS: „La dent d'une bête ou d'un poulain d'un an, pendue au cou d'un enfant, fait que les dents lui sortent sans douleur", en deelt JÜHLING uit een handschrift der zestiende eeuw het voorschrift mede: „Die ersten Zän (so den Pfärdten aussgefallen) angehenckt den jungen Kinden, machend die Kinder ohne schmerzen zanen". [3])

Hetzelfde vindt men in den „Rosegaert van de bevruchte vrouwen": „Waert, dat ghi naemt paerts tande dier eerst ghescoten hevet en hangtse den ionghe kindere aen. Si sullen te lichter en met min pijne tanden crijghen".

---

[1]) Maandblad van de Vereeniging tegen de kwakzalverij. Jrg. 1. Afl. 5.
[2]) PLINIUS. Historia Naturalis XXVIII. 19, 20.
[3]) J.JÜHLING. Die Thiere in der deutschenVolksmedicin. Mittweida 1901

Behalve in Nederland is dit gebruik ook nog algemeen in Duitschland.

In de Vogezen hangt men het kind voor hetzelfde doel een tand of kies van een zijner overleden grootouders om den hals [1]) en hier te lande kan men ook volstaan met den kies van een paard in den rok van de moeder te naaien.

Een zeer eigenaardig amulet is ook het volgende: Men snijdt de voorpooten van een levenden mol af en hangt die aan den hals, waarschijnlijk opdat de tand het tandvleesch zal doorboren, evenals de mol met zijn voorpooten een gang door de aarde wroet. In Duitschland evenals in Frankrijk wordt hetzelfde amulet gebruikt. Een enkele keer luidt het recept, dat de poot een levenden mol moet worden afgebeten; WUTTKE vermeldt voor Duitschland (Koburg) dat de mol eerst in de hand moet worden doodgedrukt.

Behalve deze middelen worden nog andere voorwerpen aan den hals gehangen. Deze vervullen echter minder de rol van amulet, daar ze dienen om er op te bijten en zoo het doorkomen der tanden te bevorderen. Behalve beenen ringen gebruikt men hiervoor iris- en althaeawortel, die beide onder den naam tandwortel bekend zijn. Ook wrijft de moeder met haar nuchter speeksel of met zog den kaakrand der kinderen in, om zoodoende het tandenkrijgen te verlichten.

Men ziet in de zooeven genoemde voorschriften, hoe het kan voorkomen, dat dezelfde middelen tegen twee

---

[1]) CABANÈS et BARRAUD, remèdes de bonne femme. Paris 1907.

totaal verschillende ziekten worden gebruikt, zooals hier het geval is met de pioenzaadjes en den poot van den mol, welke laatste o. a. een bestanddeel uitmaakt van een bandje met amuletten tegen stuipen.

Een dergelijke uitbreiding van een middel komt vaak voor, zoo zelfs, dat het tegenwoordige gebruik van het een of ander volksgeneesmiddel totaal verschillend is van het doel, waarvoor het vroeger werd toegepast. In dit speciale geval is de oorzaak hiervan wel na te gaan. Waarschijnlijk is de mollepoot in verband met de zooeven besproken analogie van het graven, het eerst als middel voor het doorbreken der tanden gebruikt, maar tengevolge van het dikwijls samenvallen van die periode met krampen en stuipen, tegelijk een amulet tegen deze kwaal geworden. De pioenzaadjes en wortel zijn vanaf de oudheid middelen tegen stuipen en vallende ziekte geweest, maar ook hun gebruik is later om dezelfde reden uitgebreid. Gaat men nog een stap verder, dan vervalt het oorspronkelijke gebruik en blijft alleen de latere uitbreiding bestaan, zoodat hierdoor voor een deel het verschil tusschen oudere en latere aanwendingen van eenzelfde middel is te verklaren.

Evenals in België bestaat hier het gebruik, dat kinderen, die hun tanden wisselen, den uitgevallen tand over het hoofd gooien, opdat in plaats van den oude een nieuwe tand zal groeien.

Er bestaan tal van rijmpjes en bezweringsformulieren, die hierbij worden opgezegd.

De volgende zijn mij door tusschenkomst van Dr. Boekenoogen bekend geworden:

Als kinderen een tand verliezen, behoort deze onder het kabinet geworpen te worden, waar hij na 100 jaar in een stukje goud zal veranderen.

Ze zingen daarbij:

„Moes, moes, daer is mien olle tand
Och Low'n Heer, och Low'n Heer
Geef mie ain nei tandje wêer." (Groningen.)

In de omstreken van Eindhoven bestaan de volgende rijmpjes, die gezongen worden terwijl de tand over het hoofd gegooid wordt zonder dat men mag weten waar ze blijft:

1. „Tand, tand, taauwe,
Geef me een nieuwe voor een aauwe."

2. „An tan taauwe
Lieve Heerke lankt me eenen nieuwe voor eenen aauwe."

3. „Tand, tand, geef me een andre tand
Ik kan geen korstje meer bijten."

4. „Vleremuis, kom 't avend thuis
Breng me een nieuwe tand thuis."

In Zuid-Holland bestaat het volgende:

„Onze lieve Heertje
Daar hebt u een oude tand,
Geef me weer een nieuwe tand
Die er vaster in staat
En er niet meer uit gaat." [1])

---

[1]) Navorscher, I. pag. 259.

In Aardenburg:

„Vleremuus
Kom 't avend t'uus
Brieng mien en nieuwe tand t'uus". [1])

In Sluis:

„Vleremuis
Kom 't avond t'huis
Breng mijn nieuwen tand t'huis
Mijn oude is versleten
Mijn moeder mag 't niet weten,
Mijn vader heeft geen geld,
Heeft het al op hoopen gesteld."

In Overijsel:

„Olden tand
'k Smit ow tegen den wand
Lieven Heer
Geef min en nij tändjen weer." [1])

„Onze lieve Heertje
Gimme een peertje
Gimme een tand
Dat i er noot meer uit kan." (Tiel.)

„Muis, muis, gimme een tand
Di der noot meer uit kan." (Tiel.) [2])

---

[1]) Driemaandelijksche bladen van de Vereeniging voor taal en volksleven in het Oosten van ons land. jrg. I, pag. 93.

[2]) Driem. bladen enz. jrg. IV, pag. 34. (D. H. v. Uden.)

„Tand, ik gooi je over de wand,
Ik gooi je over 't meer
Lieve Heer, geef mij een nieuwe tand weer."
(Assen.)

„Hier kat hest men olle tand
Lieve Heer geef mi een neie tand weer."
(Groningen.)

„Moes, moes, Hier is mien olle koes
Lawe Meneer, geef mi 'n neie weer."
(Leens.) [1])

Ook hier weer ziet men in deze formulieren in verschillende landen een groote overeenkomst in inhoud en vorm.

LAMMERT geeft voor FRANKEN het volgende formulier, waarbij de tand in een muizegat wordt gegooid:

„Mäuslein, Mäuslein, da hast du einen beinernen,
Gib mir einen steinernen."

HOVORKA en KRONFELD voor GALICIË:

„Maus, Maus, komm heraus,
Hier hast du einen leinernen
Gib mir deinen steinernen."

We zien hier, dat de muis een zelfde rol speelt als in onze formulieren. Voor Vlaanderen geeft DE COCK een formulier, dat nog meer overeenkomst vertoont:

---

[1]) Driem. bladen enz. jrg. II, pag. 18.

„Muize-muize-manneken
Geef mij een ander tanneken,
Liever 'nen tand van been
Als eenen van steen."

Soortgelijke formules, waarin de muis voorkomt, zijn in gebruik in Brandenburg, de Rijnprovincie, Tirol, Würtemberg, Hessen, Baden, Pruisen, Bohemen, Galicië, Bukowina en Rusland [1]). Bovendien komt de muis, als amulet bij het doorbreken der tanden, voor in Stiermarken: „Wenn die Pillen einschiesen," d. i. „wenn die Zahnpapillen sich erheben, soll die Mutter einer lebenden Maus den Kopf abbeissen und diesen dem Kinde umhangen". [2])

Eenzelfde gebruik vermeldt LAMMERT voor Beieren [3]) GROHMAN voor Bohemen, HAASE voor Rüppen en omgeving, [4]) ja zelfs bij DIOSKORIDES vindt men een voorschrift, dat op een dergelijken samenhang wijst: „Mures, qui in domibus oberrant, si inassatos infantes ederint, oris salivam exiccari promittunt". [5])

Zoowel de betrekking tusschen tand en muis, als de treffende overeenkomst van allerlei formulieren wijzen dus hoogstwaarschijnlijk op een zeer hoogen ouderdom.

---

[1]) O. VON HOVORKA und A. KRONFELD. Vergleichende Volksmedicin. Stuttgart 1908. Th. II, pag. 828.

[2]) V. FOSSEL. Volksmedicin in Steiermark. Graz 1885, pag. 79.

[3]) G. LAMMERT. Volksmedicin und medizinischer Aberglauben in Bayern. Wurzburg 1869, pag. 126.

[4]) PEDANII DIOSCORIDIS, de materia medica libri sex. Cap. LXI, pag. 46.

[5]) J. JÜHLING. Die Thiere in der deutschen Volksmedicin. Mittweida 1900, pag. 126.

g. Stuipen (Convulsies).

Evenals bij vele andere ziekten steunt de door het volk gemaakte diagnose stuipen op het bij verschillende kinderziekten optredende symptoom van convulsies en wordt de groote schat van therapeutische wapenen, die de volksgeneeskunde tegen deze kwaal bezit, onverschillig of men te doen heeft met de echte ecclampsia, met stuipen in het begin van infectieziekten, of tengevolge van een gastro-intestinale aandoening, hiertegen in het veld gebracht. Al naar den aard worden nog verschillende soorten als: schreeuwende en stille stuipen, onderscheiden.

Wanneer men de hier te lande tegen deze kwaal gebruikte middelen de revue laat passeeren, dan is het ook hier weer moeilijk een strenge scheiding te maken tusschen de middelen, welke tegen stuipen en tegen epilepsie, twee in hun symptomen overeenkomende kwalen, worden aangewend.

In de eerste plaats staat nog steeds de elandsklauw in den roep, een specificum tegen deze kwaal te zijn, en wordt als prophylacticum of geneesmiddel in de wieg gehangen.

Een bijzondere vorm van dit middel werd mij uit Venlo medegedeeld; de therapeutische kracht van dit specificum is hier nog door andere toevoegsels verhoogd. Het is een amulet, bestaande uit een lint, waaraan de werkzame bestanddeelen bevestigd zijn. Op het oogenblik zijn er nog vier aanwezig (de andere zijn door het gebruik verloren gegaan), bestaande in:

Afbeelding I.

1. een elandsklauw.
2. een mollenpootje in zilver gevat.
3. een schelp in den vorm van een oor, in zilver gevat,
4. een violette steen in den vorm van een medaillon, in zilver gevat, waarop aan beide zijden een figuur is ingesneden, waarschijnlijk Jezus voorstellende. (Afb. I.)

Volgens mijn berichtgever dateert, te oordeelen naar die figuren, het middel ongeveer uit de 15e eeuw, wat den eerbiedwaardigen ouderdom van deze therapie wijst.

Het bevindt zich in het bezit van een familie, die het dikwijls uitleent, waarbij het onder het kussen van het kind wordt gelegd.

Behalve dat het gebruik van den elandsklauw reeds zeer oud is, is het ook van algemeene bekendheid en niet tot Nederland alleen beperkt.

Een eigenaardige verklaring van de werking hiervan geeft PONCET in zijn: „Histoire des drogues": „l'Elan ne vit que dans les lieux inhabités, parce qu'il est extrèmement sujet á tomber du haut mal. Et aussitôt, qu'il en est attaqué, il ne manque pas de se mettre le pied gauche dans son oreille gauche pour se guérir de cette maladie: ce qui a donné sujet de croire que l'ongle ou la corne du pied gauche de cet animal estait un remède spécifique pour se garantir de l'épilepsie, du haut mal, du mal caduc, que nous appelons ordinairement mal de saint ou de Saint-JEAN." [1])

Een soortgelijk verhaal geeft PETTIGREW:

---

[1]) A. FRANKLIN. Les medicaments, (La vie privée d'autrefois) Paris. 1891, pag. 115.

„In Father JEROM MEROLLA DE SORRENTO's Voyage to Congo, he mentions the foot of the elk as a certain remedy against epilepsy. The way to find out the foot in which this virtue lies, he says is to knock the beast down when he will immediately lift up that leg, which is most efficacious to scratch his ear. Then you must be ready with a sharp scymitar to lop off the medicinal limb and you shall find an infallible remedy against the falling sickness treasured up in his claws."

Daar het volk dikwijls aan een juiste waarneming een foutieve gevolgtrekking verbindt, heb ik mij, om te weten te komen, in hoeverre er iets waar was van het verhaal, dat de eland aan epilepsie zou lijden, gewend tot DR. KERBERT, directeur van Artis, die mij het volgende mededeelde:

In BREHM's Tierleben, IIIe Auflage, 1891, p. 442 vindt men: „Bei eiligem Laufe legt der Elchhirsch das Geweih fast wagerecht zurück und hebt die Nase hoch in die Höhe, deshalb straukelt er öfters und fällt auch leicht nieder; dann zuckt er um sich wieder aufzuhelfen in eigentümlicher Weise mit den Laufen und greift namentlich mit den Hinterlaufen weit nach vorwärts. Hierauf gründet sich die Fabel, dass das Tier an der Fallsucht leide".

In STEPHAN BLANKAART „Collectanea medico-physica of Hollands Jaarregister enz. 1680", komt voor de volgende „remedie tegen vallende ziekte, waardoor veel hondert menschen mede geholpen zijn, door de Grave van Culenburg":

„Elantsklauw.

Koole van Lindenhout, Ana een erwetegroot.

Nux Muschata, een half.
Twee Hasesprongen wit gebrant.
Sacch: Album, een roomse boon groot.
Witte peerels, Num. ses.
Dit al te samen fijn gepulveriseert, deelt het dan in seven gelijke deelen en alle avonden een deel hiervan ingenomen. De patiënt moet hem sober in drinken houden en wat stil." (*w. g.*) DIRK BURGER.

Van deze werking van de elandsklauw spreken ook de volgende regels:

„Das Elend Thier das giebt die Hörner und die Klauen
Ein Scrupel Elends-Klau, die Fraisz erlegt im schauen." [1])

Ook in het Medisch-Pharmaceutisch Museum te Amsterdam bevinden zich in den inventaris der apotheek een paar elandsklauwen, die voor hetzelfde doel hebben dienst gedaan.

Het gebruik van den elandsklauw komt voor in Nederland, in Beieren (LAMMERT), in Noorwegen en bij de Amerikanen van Noord-Amerika en in Frankrijk (CABANÈS).

Naast den elandsklauw vindt men een zoo mogelijk nog meer verbreid middel in allerlei variaties, n.l. den wortel of de zaden van den pioen, (radix et semina paeoniae), reeds door GALENUS als middel tegen epilepsie aanbevolen.

[1]) L. WINKLER. Animalia als Arzneimittel einst und jetzt. Innsbruck 1908, pag. 26.

Men hangt den wortel als amulet om den hals (algem.) of legt den geschrapten wortel van roode pioenrozen in een neteldoeksch lapje aan de voeten en ververscht dien gedurende 14 dagen dagelijks (Utrecht), of geeft het kind een mengsel van fijngemaakte pioenzaden, roode koraal en kreeftsoogen in. (N.-Br.)

Omtrent deze eigenschap van den pioenwortel weet MAERLANT in „der Naturen bloeme", het volgende te berichten:

„Pionia seghet PLATEARIUS,
Dat heet ende droeghe is.
GALIENUS seght over waer,
Dat wilen over menech jaer
Dit cruut ghehanghen was enen kinde
An den hals als ict bevinde,
Ende 'tgroet evel verdreef;
Maer al waest, dat hi dit screef
Menne vint nu niet dese macht
Ant cruut datmen pionie acht."

Bij DODONAEUS echter vindt men niets van dien twijfel omtrent de kracht van den radix paeoniae en wordt hij in de volgende woorden aangeprezen:

„Als dese wortel noch versch is, wordt sij de jonghe kinderen aen den hals ghehangen, omdat sij seer goedt is om de vallende zieckte te genesen, als GALENUS, datselve door sekere ende merckelijcke ervarentheydt gheleert ende bevonden hebbende, betuyght", terwijl VAN BEVERWIJCK in den „Schat der Ongesontheijdt", onder

de middelen tegen epilepsie, „Peoyne-manneken, Elandtsklauw, mey-bloemkens en marentacken", opnoemt.

Wanneer men aan den hoogen leeftijd van dit middel denkt, kan het niet verwonderen, dat het niet tot Nederland is beperkt, maar dat in Stiermarken de kinderen een halssnoer van „Petonigrallen" of „Fraisperlen" (Semen paeoniae) (FOSSEL) dragen, dat LAMMERT hetzelfde voor Beieren vermeldt, dat in Frankrijk, (CABANÈS) zoowel als in Vlaanderen (DE COCK) hetzelfde middel bekend is.

Ook kettinkjes van bloedkoraal of fijngewreven koraal inwendig genomen, zijn middelen tegen stuipen (Gorinchem, Oud karspel). Dat deze ziekte aan daemonischen invloed werd toegeschreven, blijkt uit de toepassing van dit middel. Immers reeds bij PLINIUS vindt men: „Auctoritas bacarum eius non minus Indorum viris quoque pretiosa est quam feminis nostris uniones Indici. haruspicis eorum vatesque inprimis religiosum id gestamen amoliendis periculis arbitrantur. Surculi infantiae adalligati tutelam habere creduntur," [1]) en PETTIGREW zegt: „Coral is a substance which was generally considered to possess te power of keeping off evil spirits and averting the baniful consequences of the Evil Eye. PARACELSUS recommends it to be worn round the necks of children as a remedy aqainst fits, sorcery, charms and poisons.

LEVINUS LEMNIUS says: Coral bound to the neck takes off turbulent dreams and allays the nightly fears

[1]) Historia Naturalis XXXII. 2 (11).

of children. It preserveth such as bear it from fascination or bewitching and in this respect is hanged about children's necks", terwijl bij DODONAEUS het middel tot een middel tegen stuipen is geworden en de anti-demonische invloed op den achtergrond treedt:

„Corael met water inghenomen verdrijft de vallende sieckte.

Veele gelooven, dat bollekens van Corael aen Snoerkens ghereghen om den hals van de ionghe kinderen ghehanghen hun stuypkens ende ongherustigheydt verhoeden." [1])

Nog een ander middel, vrij veel aangeraden en gebruikt, kan op hoogen ouderdom bogen, al is de vorm, waarin het wordt toegediend in den loop der eeuwen minder barbaarsch geworden, dan hij oorspronkelijk is geweest. Dit is het bloed van menschen en dieren.

Om te beginnen de verschillende manieren, waarop dit nog heden bij de behandeling van stuipen wordt toegepast:

1. Drie druppels bloed uit het oor van een witte kat innemen (Baarn).
2. Eenige druppels kattenbloed innemen (Schoondijke).
3. Eenige druppels kattenbloed uit het oor innemen (Bierum).
4. Moeder prikt zich in den vinger en geeft het kind een druppel van het bloed in (Medemblik).
5. Vader prikt zich in den pink en geeft het kind

---

1) REMBERTUS DODONAEUS. Herbarius ofte Cruydtboec, Antwerpen 1644, pag. 1491.

een paar druppels van het bloed in (Ermelo, Gelderland).

6. Eenige druppels bloed uit het afgehakte staarteinde van een zwarte of driekleurige kat (verschillende plaatsen).

Hiermede kan men de volgende voorschriften vergelijken:

„Man hackt einer Katze den Schweif ab und giebt von dem abfliessenden Blute drei Tropfen dem Kinde ein". [1])

„Der Vater sticht sich in den Finger und gibt dem Kinde drei Blutstropfen aus der Wunde in den Mund". [2])

„Die Esten benutzen das Blut von einem schwarzen Hahn oder einer schwarze Katze bei epileptischen Krämpfe der Kinder". [3])

„Wenn einem etwas trifft (Epilepsie), so soll man einer schwarzen Katze die Ohren abschneiden und das Blut eingeben. (HALTRICH J. Zur Volkskunde der Siebenb. Sachsen.)" [4])

Ook CABANÈS vermeldt bij de oude middelen tegen epilepsie, het volgende: „Le sang, tiré de la queue du même animal (chat) donné à la dose de trois gouttes, dans une infusion de tilleul, jouissait, assurait-on, des mêmes propriétés."

Uit dit algemeen voorkomen mag men afleiden, ook hier met een oud middel te doen te hebben.

---

[1]) V. FOSSEL. Volksmedicin in Steiermark. Graz. 1885, pag. 73.

[2]) G. LAMMERT. Volksmedizin und medizinischer Aberglaube in Bayern. Wurzburg 1869, pag. 215.

[3]) A. A. v. HENRICI. Weitere Studiën über Volksheilmittel in Rusland, Hist. Stud. aus dem pharmakol. Institut zu Dorpat. Kobert Bd. IV.

[4]) J. JÜHLING. Die Thiere in der deutschen Volksmedicin. Mittweida 1900, pag. 102.

Men leest bij PLINIUS: „Sanguinem quoque gladiatorum bibunt intuentibus populis comitiales (morbi), quod spectare facientis in eadem harena feras quoque horror est, at Hercule, illi ex homine ipso sorbere efficacissimum putant calidum, spirantemque et una ipsam animam ex osculo volnerum cum plagis ne ferarum quidem admoveri ora mos sit humana". [1])

Dat deze afschuwelijke therapie tegen epilepsie den tijd van PLINIUS verre overleefd heeft, blijkt uit verschillende mededeelingen, o.a. een lange reeks medegedeeld door HERM. STRACK in: „Das Blut im Glauben und Aberglauben der Menschheit", waarin gevallen worden beschreven, nog in de vorige eeuw voorgekomen, omtrent het gebruik van bloed van een ter dood gebracht misdadiger als middel tegen epilepsie.

Onder de vele voorbeelden meen ik te kunnen volstaan met een te citeeren:

„Ich war Schüler des berühmten Prof. HERMANN in Göttingen. Auf seine Veranlassung wohnte ich Anfangs Januar 1859 der öffentlichen Hinrichtung einer Giftmischerin bei Göttingen bei. Dieselbe erfolgte mittels Schwertes. Als der Kopf vom Rumpf getrennt war und die Blutfontäne wohl 1½ Fuss emporsprang, durchbrach das Volk das von Hannoverschen Schützen gebildete Carré, stürzte auf das Schaffot und setzte sich in den Besitz des Blutes der Hingerichteten, es aufsaugend und weisse Tücher darin eintauchend. Es war geradezu ein grauenvoller Eindruck. Auf meine entsetzte Frage

[1]) Historia naturalis XXVIII. 1 (2).

wurde nur geantwortet, dass dieses Blut zur Heilung der Fallsucht verwendet werde". [1])

Een soortgelijke therapie wordt door BUCK (Medicinischer Volksglauben und Volksaberglauben aus Schwaben 1865) door LAMMERT (Volksmedizin etc. in Bayern 1869) en anderen medegedeeld. Ook de officiëele geneeskunde heeft nog lang aan het gebruik van bloed bij epilepsie waarde toegekend.

DE LÉMERY noemt het onder de geneesmiddelen op: „Sanguis humanus moet van een jong gezond mensch zijn, dan in de zonne gedroogd worden, totdat 't hard zij en dat men het tot een poeder kan maken.

Het is zweetdrijvende en goed tegen de vallende ziekte". [2])

Zoowel dus de oorspronkelijke therapie door PLINIUS beschreven, als de meer humane vorm van het gebruik van menschenbloed tegen convulsies, zooals die in ons land nog wordt toegepast, heeft zich meer dan 18 eeuwen gehandhaafd.

Een niet minder weerzinwekkend middel tegen stuipen is het volgende, mij medegedeeld door Dr. PRAKKEN te Oostwolde:

„Bij stuipen is meestal een tjoenster de schuldige oorzaak. In dit geval bevindt zich in het kussen een krans van veeren. Volgens wijlen mijn vader zagen de ouders in zulk een geval een frissche placenta machtig te worden,

---

[1]) H. L. STRACK. Das Blut in Glauben und Aberglauben der Menschheit. München 1900, pag. 45.

[2]) N. DE LÉMERY. Woordenboek of algemeene verhandeling der enkele Drogerijen. Rotterdam 1741, pag. 629.

die gebakken aan het gebetsjoende kind werd gegeven."

Hoe vreemd deze therapie ook moge lijken, toch is het geen alleenstaand geval. FOSSEL bericht uit Stiermarken: „Pulver einer gedörrten und zerstossenen Nachgeburt gilt als Cardinalarznei bei Epilepsie, Fraisen und Veristanz", [1]) en ook in de officiëele therapie kan men dit volksgeneesmiddel terugvinden, daar DE LÉMERY zegt: „gedroogd en tot poeder gemalen neemt men ze (de nageboorte) ook in tegen de vallende ziekte, om de baring voort te zetten en de naweeën te stillen". [2])

Een andere interessante therapie is de volgende, waarvan verschillende varianten bestaan:

1. Een duif levend opensnijden en tegen de nates van het kind binden (Nieuwe Schans).
2. Een levende kip met de pooten vastgebonden op het borstje leggen (Stiens).
3. Aan iederen voet een opengesneden duif (Gorcum).

Ook dit middel is niet uitsluitend Nederlandsch, in soortgelijken vorm wordt het vermeld door FOSSEL: „Kranken Knaben legt man ein lebendiges Huhn, Mädchen eine Henne während des Anfalles auf dem Leib. Wiederholt sich trotzdem das Leiden, so zerreist man den Vogel in zwei Theile und legt diese gegen Darmfrais dem Kinde über den Bauch", terwijl CABANÈS en BARRAUD het volgende mededeelen: „Récemment, le docteur LEGUÉ nous racontait, qu'on faisait, aux Halles, un véritable commerce de pigeons sacrifiés vivants, pour être appliqués sur la

---

[1]) V. FOSSEL. Volksmedicin in Steiermark. Graz 1885, pag. 91.

[2]) Woordenboek der drogerijen, Rotterdam 1741, pag. 650.

tête des enfants atteints de méningite. Cette idée n'est pas née d'hier. Un voyageur du commencement du XIXe siècle a rapporté le fait suivant, à peu près analogue (la région seule diffère), qu'il avait été à même d'observer de visu:

Dans un cas pareil (convulsion des enfants) je fus témoin à Batavia d'une cure très extraordinaire. On prit un jeune pigeon qu'on dépluma dans la region de l'anus; on le pressa contre l'anus de l'enfant malade. En peu de minutes, le pigeon eut de fortes convulsions et mourut; on le remplaça aussitôt par un autre qui eut le même sort et on continua ainsi, jusqu'à ce que l'enfant fut sauvée". [1])

De bedoeling van deze therapie schijnt te zijn de ziekte, die hier als een wezen sui generis wordt beschouwd, door het innig contact met een ander levend, of nog warm, pas gedood lichaam te noodzaken, den lijder te verlaten en in het op den lijder geappliceerde dier te varen.

Dat ook de uitstekendste artsen in vroeger tijd er niet tegen op zagen, dergelijke avontuurlijke behandelingswijzen aan te raden blijkt uit den „Traité de médecine", van Mr. JEHAN IJPERMAN, den vader der Nederlandsche chirurgie, wiens voorschriften voor het grootste gedeelte nog waard zijn gelezen te worden, maar die toch in een hoofdstuk, betiteld: „van den heten evele" het volgende adviseert: „Op 't hoeft es goet dit geleit enen hane gecloeft over den rugge met allen metten darmen also

---

[1]) Remèdes de bonne femme. Paris 1907, pag. 240.

levende als men mach, want die hitte van den hane sal conforteren die hersenen". [1])

Insgelijks vermeldt DIGBY in zijn Theatrum sympatheticum: „Op dit fondament is het dat de Medicijns ordonneren de warme applicatie van Duyven of jonge honden of andere warme dieren aen de planten der voeten, pols der handen of maeg van siecke luyden om uyt de lichamen te trecken alle quade dampen, infectiën en vuyrigheden".

Een ander geneesmiddel is de wijnruit, (Ruta graveolens), als amulet in de wieg gehangen, soms alleen, soms in combinatie met de elandsklauw of met uien.

Uit St. Annaland ontving ik hetzelfde voorschrift, alleen moet de wijnruit in de wieg gehangen worden, terwijl de moeder afwezig is.

Hoewel niet als amulet wordt toch de wijnruit reeds door MAERLANT als middel tegen epilepsie bezongen in de volgende woorden:

„Ruta is van groter macht
Bi naturen gheven cracht,
Beide dat saet ende blade
Behoren ter medicine rade.
Wijn met ruten ghesoeden allene
Maect des menschen hersine reyne,
Ist datmer pulver mede doe
Van peonien daer toe,
Hets goet jeghen die maladie,
Diemen heet epilencie".

[1]) M. C. BROECKX. Traité de médecine pratique de Maitre JEHAN YPERMAN, médecin Belge (XIIIe—XIVe siècle). Anvers 1867.

De overige volksgeneesmiddelen bestaan in derivantia zooals: een mosterdpleister, schijfjes ui of zuurdeeg aan de kuiten, een warme kruik met mosterd besmeerd aan de voetzolen, terwijl inwendig worden gebruikt: kruiskruid, (Senecio vulgaris), uitgeperst sap van brandnetels (Schildwolde), fijngewreven bloedkoraal of goud, afgeschrapt van een ring of van de krullen, die aan de kap worden gedragen (Schoondijke). Dit laatste herinnert aan den tijd toen goud en edelgesteenten ook nog een therapeutische waarde bezaten en een bestanddeel van tal van medicamenten vormden. Als typisch voorbeeld van een dergelijk voorschrift, dat waarschijnlijk ook tegen epilepsie werd gebruikt, diene: het „poudre de M. DAQUIN", volgens DE LÉMERY'S: „Histoire des Drogues", bestaande uit Oostersche paarlen, hyacinthen, rood koraal, wortel van de mannelijke pioen, geplukt bij afnemende maan, poeder van den schedel van een man aan een geweldadigen dood gestorven, van den eenhoorn en van de elandsklauw.

Op het oogenblik nog spelen goud en bloedkoralen een zekere rol als diagnosticum, want door ongezonde en teringachtige menschen gedragen, worden ze dof en bleek, evenals bij dergelijke personen de sleutels in den zak roesten.

Op dit geloof zinspeelt BEETS als hij zijn Noord-Hollandsche boerin met de volgende woorden beschrijft: [1])

„Haar aangezicht blinkt van dat frissche rood en dat glanzige wit, hetwelk aan de Westfriesche vrouwen

[1]) Camera obscura, 12e druk, pag. 247.

eigen is, waarbij als zij „op er Zundagsch zijn", het snoer van bloedkoralen, groot als knikkers, zoo helder „afspeurt" (afsteekt). Ik verzeker u dat zij die niet bleekdragen".

Ten slotte nog de volgende middelen.

Het kind wikkelen in het pas uitgetrokken hemd van den vader (Wehe).

Stukken van een gedragen doodskleed om polsen en enkels wikkelen (Dockum).

Huislook omwonden met een lapje van een lijkkleed aan de polsen (Schoondijke).

Een mollepootje als amulet op het hart (Wolfaartsdijk).

Het kind met het hoofd boven een put houden, (Medemblik) en als meer radicale kuur:

Het kind in water onderdompelen (Dokkum).

Een ui of grof grauw papier rookende onder den neus houden (Westland).

De reliquiën van den H. CORNELIUS te Leur vereeren (Rucphen). (Gedurende zijn leven heeft de H. CORNELIUS vele epileptici genezen).

Een willekeurige hoeveelheid koren bedelen, om Godswil, van wege het nederig hart en dit aan het een of ander klooster bezorgen (Maastricht), waarbij een bidboete moet worden volbracht.

Een van de meest algemeen verspreide begrippen is, dat een kind tijdens de stuipen niet mag worden aangeraakt, omdat dan het aangeraakte lichaamsdeel zou verlammen. In vele gevallen geldt dat verbod van aanraken alleen voor de moeder, of mag zelfs de moeder niet in de nabijheid van het kind zijn als het stuipen heeft.

h. Ingewandswormen.

De diagnose: wormen, wordt vrij gauw gemaakt, wanneer een kind er slecht uitziet, een wasbleeke kleur heeft of blauwe kringen onder de oogen, vaak met de vingers in den neus zit en veel kan eten.

Evenals bij jongere kinderen de tanden de schuldige oorzaak zijn van allerlei afwijkingen, spelen bij oudere kinderen de wormen deze rol. Mocht bij een kind, dat niet gezond is, in de ontlasting een spoelworm worden gevonden, dan bestaat er geen enkele twijfel meer, of alle klachten zijn van het voorkomen van die dieren afhankelijk, waartegen de volksgeneeskunde met een gansch arsenaal van middelen kan optrekken. Behalve wormkoekjes en wormkruid (Chrysanthemum vulgare) wordt nog inwendig gegeven: Paardewortels of gele peen op de nuchtere maag, knoeven (knoflook) op jenever (Wehe), 's morgens een stukje beschuit in brandewijn, een glas verschaalde witte wijn, een lepel boterpekel, d. i. de pekel die bij de bereiding van boter wegvloeit, roode koolbladeren op witte wijn en ten slotte om ook het „similia simibilus" te huldigen: gedroogde en gepoederde aardwormen (Venlo), een remedie, door JÜHLING uit een med. Hs. der 15e of 16e eeuw als volgt vermeld: „Vor die Wurme zu dem leybe. Nempt regenworme unnd berneth dye zu pulver unnd trinckt die mit warmen weyne drey moll dz hilfft". [1]) Bij

[1]) J. JÜHLING, die Thiere in der deutschen Volksmedicin. Mittweida 1900, pag. 137.

bijna al die middelen wordt opgegeven, dat ze 's morgens nuchter zijn te nemen, want dan zitten de wormen met de koppen omhoog, om hun ontbijt op te vangen.

Behalve dat wormmiddelen op de nuchtere maag moeten worden genomen speelt ook de Vrijdag als geliefkoosde dag bij vele voorschriften een groote rol, zoo in de volgende:

Drie Vrijdagen achtereen groene zeep om den navel smeren. [1])

Op Vrijdagmorgen een stuk brood, in bitter gedrenkt, opeten, ze komen dan door den mond uit (Wehe).

Wormzaad moet Vrijdags ingenomen worden (Venlo).

De beteekenis van den Vrijdag voor het gelukken van tal van sympathische en andere kuren treft ons herhaaldelijk en wijst op hoogen ouderdom, daar de Vrijdag als aan FREYA gewijd een gelukkige dag was, sedert de invoering van het Christendom echter, in verband met den Goeden Vrijdag, als een ongunstige werd beschouwd (WUTTKE).

Behalve als geneesmiddelen die per os worden ingenomen, staan ook uiennat, of melk waarin knoflook is afgetrokken, per anum ingespoten, in den roep van vermifuga en ten slotte beschikt de volksgeneeskunde nog over een anderen weg, om deze gevreesde vijanden te bekampen, die de schoolgeneeskunde onbekend is, n.l. den volgenden. Men legt op den navel een pleister van brandewijn, honig en ossengal (Utrecht), een doorge-

---

[1]) W. DIJKSTRA. Uit Frieslands Volksleven van vroeger en later.

sneden ui of men strijkt een handvol groene zeep op den buik rondom den navel, tegen de zon in (Stiens).

Ten slotte kan men 's nachts een notendop met fijn gestooten glas op den navel binden. De wormen kruipen dan door den navel daarin en sterven dientengevolge (Rossum).

Het eerste dezer drie recepten is reeds zeer oud.

In den „Rosegaert der bevruchte vrouwen" vindt men: „Maect een plaester vá wil ghepulverde róosche camille mit ossengalle getepert en legtse dé kinde op sine navel".

Ook bestaat hetzelfde voorschrift nog in Beieren en Stiermarken.

Het laatste recept is even merkwaardig en is waarschijnlijk van diagnosticum tot geneesmiddel geworden. SLOET deelt hieromtrent het volgende mede: „Om te ontdekken of verschillende ziekteverschijnselen bij kinderen op de aanwezigheid van wormen wijzen, bindt men in Zuid-Duitschland des avonds op den navel een halven notedop, gevuld met lood en spiesglans (Antimon. crudum) ook wel met fijngestooten Venetiaansch glas (vitrum venetum pulverisatum). Zijn dan den volgenden morgen afdrukken van de plooien van den navel in de half opgedroogde brei aanwezig, dan hebben de wormen die veroorzaakt. Zij zijn door den navel gekropen om de lekkernij te genieten". [1])

Eigenaardig is het echter, dat in het: „Leechbook of Bald", een Engelsch geneeskundig Hs. uit de 10e

---

[1]) L. A. J. W. Baron SLOET VAN DEN BEELE. De dieren in het Germaansche volksgeloof en volksgebruik. 's Gravenhage 1888.

eeuw, tegen een aandoening, door een worm, den z.g.n.: „Ana worm", veroorzaakt, het volgende voorschrift wordt gegeven: „If the ana worm grow in a man smear with the black salve. If the worm eat through to the outside and make a hole, take a drop of honey, drop it on the hole, then have broken glass ready ground, shed it on the hole; then as soon as the worm tastes of this he will die". [1])

De ossengal, (fel tauri inspissatum), die op het oogenblik nog wel als cholagogon wordt gebruikt, is een zeer geliefd middel tegen ingewandswormen.

Bij SEXTUS PLATÔNICUS PAPYRENSIS (330 n. Chr.) vindt men: „Idem fel taurinum infantibus praestat super umbilicum positum ut lumbricos etiam dejiciant". [2])

Ook JÜHLING geeft een dergelijk recept (16e eeuw): „Nimm Rindergal mit Kürbisz wurtzel zustossen vnnd ober den nabel gelegt, totet alle würmer vnnd wen man es auf die brust leget, so macht es einen brechen", en op het oogenblik gebruikt men nog in het Frankenwald een pleister van uien en knoflook die men het kind op den navel smeert. [2])

Uien en knoflook zijn ook in Rusland bekende volksmiddelen tegen ingewandswormen.

GALENUS (de morbis mulierum. II) maakt om wormen af te drijven van de volgende middelen gebruik: vruchten of bladeren van Vitex Agnus castus, met ossengal en cederolie vermengd, worden om de drie dagen als sup-

[1]) J. F. PAYNE. English medicine in the Anglo-Saxon times. (The Fitz-Patrick lectures for 1903). Oxford 1904, p. 46.

[2]) Dr. M. HÖFLER. Die volksmedicinische Organotherapie, pag. 205.

positorium ingebracht, tegelijkertijd moet de patiënt rauwe en gekookte uien eten". [1])

Ook PLINIUS kent deze wormafdrijvende kracht: „(Allium) taenias et reliqua animalia interaneorum pellit in aceto mulso coctum," [2]) en in de middeleeuwen maakt men eveneens van dit middel gebruik, zooals uit het volgende voorschrift blijkt: „Loec ghestampt ende hute ghetempert mit aysine ende dicwile gheten, dat doot de worme ende gheneest de steecte in de siden." [3])

Bovendien kunnen wormen door bezweringsformulieren verdreven worden.

Het volgende werd mij uit Baarn medegedeeld:

„Petrus en Jezus gingen uit naar den akker,
Zij ploegden drie voren
En ploegden op drie wormen,
De eene was wit,
De andere zwart,
De derde rood,
Nu zijn alle wormen dood." (Dr. GREIDANUS.)

Een gelijkluidend formulier geeft FOSSEL:

„Petrus und Jesus fuhren gegen Acker
Ackerten fleissig drei Furchen,

[1]) R. v. GROT. Ueber die in den hippokratischen Schriftsammlung enthaltenen pharmacologischen Kenntnisse. (Historische Studiën aus dem Pharmakologischen Institut zu Dorpat, herausgegeben von Dr. R. KOBERT). Theil I, pag. 96.

[2]) Hist. nat. XX. 6 (23).

[3]) Dr. W. L. DE VREEZE. Middelnederlandsche geneeskundige recepten en tractaten. Gent 1894. rec. 162.

Ackerten auf drei Würmer,
Der eine war weiss
Der andere schwarz,
Der dritte rot.
Da waren alle Würmer todt."

i. Klierziekte (Scrophulose).

Evenals bij zoovele andere ziekten dekken de namen klierachtigheid en scrophulose elkaar niet volkomen. In de meeste gevallen weet echter het volk uit het uiterlijk der kinderen, die aan scrophulose lijden, wel de diagnose te stellen, maar bovendien worden ook vele huidziekten van niet scrophuleuzen aard als klierachtigheid beschouwd.

Over het algemeen ziet men bij klierachtige kinderen gaarne het optreden van ekzemen en andere huidaandoeningen, omdat dan bij den patiënt, aan z.g.n. binnenklieren lijdende, de klieren naar buiten uitbreken. Om dezelfde reden wordt er dikwijls bij ekzemen niet spoedig medische hulp ingeroepen, omdat men bang is, dat de arts door zijn behandeling de ekzemen zal doen genezen, wat wordt opgevat als een „naar binnen slaan" van de klieren, terwijl eerst de kwade stoffen of sappen gelegenheid hadden door de huid naar buiten te komen. We zien hier dus een overblijfsel van de humoraalpathologie voortleven. Als een adiuvans voor dat naar buiten breken der klieren worden de pediculi capitis beschouwd en dat dit merkwaardig geloof niet alleen onder de meest onbeschaafden heerscht blijkt uit het

advies door een hoofdonderwijzeres aan de moeder van een klierachtig meisje gegeven en medegedeeld in de N. Rott. Crt. van 5 Aug. 1906: „Juffrouw, uw kindje zit vol met binnenklieren en deze zullen moeten doorbreken, anders zal zij niet genezen. U moest eens maken, dat ze flink beestjes op haar hoofd kreeg, dan zouden de klieren wel naar buiten openbreken; het is wel niet zeker, dat ze daardoor zal genezen, maar u kunt het toch allicht eens probeeren."

Vooral bij deze ziekte wordt groote invloed toegekend aan de genezende kracht der handoplegging van een zevenden zoon van een onafgebroken reeks van zeven jongens, uit één moeder geboren. Reeds bij ALBERTUS MAGNUS vindt men: „le septième des garçons nés d'une même mère, sans mélange de filles, guérit les écrouelles par le simple attouchement" en in geheel Europa is de zevende zoon gezocht als genezer van verschillende kwalen.

De genezende kracht, die van hem uitgaat is hier te lande nog sterker, wanneer hij óf met den helm geboren, òf mismaakt is. Ook heb ik eenmaal een 14e zoon, waarschijnlijk wel een unicum, in dezelfde functie hooren noemen. In Frankrijk meent men, dat zoo iemand ook lichamelijke aanwijzingen van zijn roeping moet vertoonen zooals de figuur van een lelie onder de tong, [1]) een vlek op het voorhoofd, in de handpalm of op den rug. [2])

---

[1]) A. BEAL. Passe-temps d'un praticien d'Auvergne. Paris 1900.

[2]) CABANÈS et BARRAUD. Remèdes de bonne femme. Paris 1907, pag. 182.

Onwillekeurig treft ons hier de overeenkomst tusschen deze gave van den zevenden zoon, die hij, door de bijzondere omstandigheid van zijn geboorte, aan hoogere machten heeft te danken en dezelfde macht, die de koningen van Frankrijk bezaten om door aanraking en het uitspreken van de formule: „le Roy te touche, Dieu te guérit," de kliergezwellen te genezen, van welke gave zij van af de middeleeuwen tot in het laatst der 18e eeuw gebruik maakten. [1])

Ook de koningen van Engeland beweerden die macht te bezitten, zooals men o. a. van SHAKESPEARE in Macbeth Act. IV Sc. 3, kan vernemen:

„MALCOLM: Comes the king forth, I pray you?
DOCTOR: Ay, sir: there are a crew of wretched souls,
That stay his cure, their malady convinces
The great assay of art; but at his touch,
Such sanctity hath heaven given his hand,
They presently amend.
MALCOLM: I thank you doctor. (Exit Doctor)
MAIDUFF: Whats the disease he means?
MALCOLM: 'T is call'd the evil:
A most miraculous work in this good king,
Which often, since my here remain in England,
I have seen him do. How he solicits heaven,
Himself best knows; but strangely-visited people,
All swoln and ulcerous, pitiful to the eye,

[1]) A. FRANKLIN. La vie privée d'autrefois, les médécins, Paris 1892, pag. 254, etc.

The mere despair of surgery, he cures;
Hanging a golden stamp about their necks,
Put on with holy prayers: and 't is spoken,
To the succeeding royalty he leaves
The healing benediction."

Algemeen echter was dat geloof aan die genezende kracht der koningen ook in vroeger eeuwen niet.

Zoo zegt IJPERMAN:

„Van des conincs evele, sal men jou nog segghen her hebben vele lieden ghelove ane den coninc van Vranckerike, dat hem God macht heeft ghegheven scrouffelen te ghenesene, die loepen ende dat alle met sine begripe van der hant ende dese lieden ghenesen vele bi hore ghelove ende onderwilen ghenesen si niet". [1])

Een meer rationeele therapie wordt gevolgd door: het gebruiken van veel vet, het drinken van thee van notebladeren of van akerkoffie en het drinken van schapenmelk.

Ook worden toegepast: het drinken van zeewater, bij het opkomen van den vloed geschept,[2]) van smidswater uit den koelbak, het dragen van een kattensnaar om den hals (Bunschoten) of aan den arm (Warfum), of van een floretten bandje om dezelfde lichaamsdeelen (Friesland).

---

[1]) M. C. BROECKX. La chirurgie de maitre JEHAN YPERMAN, chirurgien Belge (XIII—XIVe siècle), Antwerpen, 1866, pag. 137.

[2]) G. W. S. LINGBEEK (Genezing door zeewater, Amsterdam 1909 pag. 5 vertelt: Ouden van dagen hier in den Haag herinneren zich nog, dat de knecht eens in de week naar het strand werd gezonden om „zooveel mogelijk zuiver" zeewater te halen, dat aan de kinderen werd ingegeven tegen klierachtigheid."

III. Aandoeningen van hersenen, zenuwen en zintuigen.

a. Habitueele dronkenschap.

Slechts enkele volksmiddelen worden hiertegen aangewend.

Het oudste en meest verbreide is, een paling in jenever of brandewijn te doen sterven en dezen drank den patiënt te doen gebruiken, zonder dat hij weet wat er mee gebeurd is (algemeen). Deze therapie was reeds Galenus bekend: „Si anguilla vino suffocata sit, vinumque id detur potui, efficit odium vini" en bij Maerlant [1]) vindt men hetzelfde voorschrift n.l.:

„IJsidorus sprect, die meester goet,
Die den paeldine in den wijn doet
Ende die den wijn drinct, dat hem sal
Die wijn daer bi verleiden al",

terwijl Albertus Magnus zelfs den duur weet aan te geven van den door dit middel opgewekten tegenzin:

„Si on met plusieurs anguilles dans un pot de vin et qu'on les y laisse mourir, celui qui en boira, haïra le vin pendant un an et n'en boira peut être jamais de sa vie".

Voor het algemeen geloof aan de werkzaamheid ervan spreekt, dat ook Wuttke [1]) het gebruik van paling

[1]) Maerlant, der Naturen Bloeme.
[2]) Der Deutsche Volksaberglaube der Gegenwart, Berlin 1869, pag. 152.

opgeeft als een werkzaam middel tegen koorts en dronkenschap.

Een soortgelijke remedie bestaat in Auvergne en wordt door CABANÈS [1]) medegedeeld, overgenomen uit een artikel van Dr. POMMEROL in de „Gazette des Hôpitaux", van 1905, die naar aanleiding van proeven, waarbij het serum van een paard, waaraan groote hoeveelheden alcohol werden gegeven, aan dronkaards geinjiceerd, bij hen een tegenzin tegen alkohol deed ontstaan, zich het middel herinnerde om bloed van een paling in den wijn te doen. Volgens hem veroorzaakte dit bij den dronkaard eveneens misselijkheid en een sterken tegenzin voor alle soorten alkoholische dranken, die soms tot ware symptomen van vergiftiging overgingen. Het bloed en ook het rauwe vleesch van den paling zouden toxisch werken en daaraan is misschien deze speciale eigenschap toe te schrijven.

Een tweede middel bestaat in, den dronkaard brandewijn te geven, waarin te voren een doek heeft gelegen, die 24 uur het gelaat van een lijk heeft bedekt. [2])

v. HOVORKA [3]) noemt hetzelfde middel uit Bayreuth: „Wenn man einem Säufer Branntwein zu trinken gibt, der durch einen Totenlappen gesieht worden, so verliert er seine Trunksucht".

Als voorbeelden van deze twee middelen verhaalt hij verder hoe een koopman in Freiburg in 1907 slijm

---

[1]) CABANÈS et BARRAUD, remèdes de bonne femme. Paris 1907, p. 154.

[2]) Maandblad tegen de kwakzalverij, jrg. XVII, afl. 5.

[3]) O. v. HOVORKA en M. KRONFELD. Vergleichende Volksmedicin, Th. II, pag. 350.

van paling als middel tegen drankzucht voor 10 Mark verkocht en bij zijn in hechtenisneming al voor meer dan 5000 M. had ontvangen en dat in 1906 een vrouw in Königshütte water, waarmee een lijk gewasschen was, haar man in brandewijn ingaf, om hem van zijn kwaal te genezen.

b. Hoofdpijn.

Alleen op Vrijdag de nagels knippen beveiligt tegen hoofdpijn (Waling Dijkstra).

Men bestrijdt ze verder door een cent of een schijfje rauwe aardappel tegen het hoofd te plakken, een doek stijf om het hoofd te binden, een doorgesneden citroen of een citroenschilletje tegen het hoofd te houden, een roode koolblad op het hoofd te leggen, of een stukje theelood tegen de slapen te plakken. Verder kan men een zakje indigo in de pet dragen (W. Dijkstra), een zakje kemp (hennipzaad) in de muts of onder de slaapmuts een schapenmilt dragen (Middelburg, thans in onbruik).

Ten slotte helpen de volgende middelen:

't Hoofd boven kokend water of warm eten houden, drooge beschuit of harde duivenboonen eten of een lepel zout innemen (Bierum).

c. Vallende ziekte (Epilepsie).

Ofschoon de therapie van vallende ziekte en stuipen door de overeenkomst in verschijnselen dikwijls gelijk

is, zijn er toch bepaalde geneesmiddelen, die het volk alleen maar bij volwassenen aanwendt en die bij het hoofdstuk: „Stuipen", nog niet zijn vermeld.

In de eerste plaats de maretakken (Viscum album), waarvan een infuus in rooden wijn wordt gedronken (Middelburg). De officiëele geneeskunde heeft ditzelfde middel tegen dezelfde kwaal aangewend.

„Het hout van Marentakken word dikwijls in de geneeskunde gebruikt. Men moet dat kiezen dik, wel gevoedt, hard, zwaer en zoo 't mogelijk is, nog vast aen een stuk van den Eikeboom, om verzekert te zijn, dat het daer af komt, want men verkoopt zeer dikwijls bij de kooplieden gemeene Marentakken voor Eike-Marentakken.

Dit hout wordt inwendig gebruikt om de hersenen te versterken, voor de vallende ziekte, lammigheit, beroerte, slaepziekte, stuiptrekkingen en wormen.

De Marentakken van andere boomen hebben bijkans dezelve krachten als die van de Maretakken van den Eikenboom, doch slapper", zegt de LÉMERY. [1]) Door dien voorkeur voor de op eiken groeiende plant wordt men herinnerd aan de gewichtige rol, die zij bij de oude Galliërs speelde, waar de eikenmistel bij het begin van het jaar te middernacht door de Druïden onder tal van plechtigheden met een gouden sikkel werd afgesneden en vervolgens in een gouden bekken aan het volk getoond.

Evenals andere voorwerpen van vereering had ook deze plant wonderbaarlijke genezende kracht. Zij werd

[1]) N. DE LÉMERY. Woordenboek der drogerijen. Rotterdam 1741, pag. 570.

in water gelegd en dit water genas allerlei kwalen en beschutte tegen tooverijen. [1]) PLINIUS verhaalt omtrent deze vereering van den maretak: „Nihil habent Druidae ,ita suos appellant magos, visco et arbore in qua gignatur, si modo sit robur, sacratius", geeft een uitvoerige beschrijving van de ceremoniën bij het plukken van deze plant in gebruik [2]) en noemt haar ook als middel tegen epilepsie: „quidam id religione efficacius fieri putant prima luna collectum e robore sine ferro, si terram non attingat, comitialibus mederi."

Voor de belangrijke rol, die de maretak in de oudheid heeft gespeeld, pleiten o. a. nog de sage van den dood van BALDR, door toedoen van LOKI door een misteltak gedood, de eenige plant, die geen eed had gedaan hem niet te zullen deren en het verhaal van AENEAS, voor wien de poorten der onderwereld zich openen, wanneer hij ze aanraakt met den staf van Proserpina — een misteltak. [3]) In DODONAEUS' tijd werd ook nog aan deze plant een geheimzinnige invloed toegeschreven: „Men seydt oock, dat het hout van de Marentacken, die op de Eyckenboomen gewassen zijn, seer goedt is tegen de vallende sieckten ende popelsijen, aen den hals gehangen.

Andere maecken ringhen van dit hout, die sij teghen de vallende sieckte aen hun vingers draghen. Oock maeckt men daer hechten van messen van, omdat de kracht van 't selve hout door de hitte der handen werckende

---

[1]) O. J. v. D. HAER. La superstition des campagnards, Arnhem 1900, pag. 167.

[2]) Historia naturalis XVI. 44, (95).

[3]) O. J. v. D. HAER, La superstition des campagnards, pag. 165.

de vallende sieckte gheneest, oft belet te komen". [1]) Op het oogenblik nog dragen lijders aan vallende ziekte in Zweden een mes met zoo'n hecht bij zich. [2])

Een zeer merkwaardig middel tegen epilepsie is ook de hippomanes, een geneesmiddel mij door Dr. DE MAN te Middelburg medegedeeld.

Volgens hem was dit in Zeeland een specificum tegen deze kwaal. Het moest zoo versch mogelijk worden ingenomen.

Naar mededeeling van een veearts zijn de hippomanes (Pferdemilz, Füllengift, Füllennährung, paardenmilt), tamelijk vaste lichaampjes, in het allantois-vocht bij de vrucht van paarden voorkomende. Gewoonlijk zijn zij 3—4 duim lang, in het midden ½ à 1 duim dik, ovaal, plat, geelachtig bruin en in vorm op de milt gelijkende.

Het zijn uitstulpingen van het endochorion, soms gesteeld, soms los in het vocht ronddrijvende, of praecipitaten in het allantoisvocht.

Heeft het veulen bij de geboorte toevallig de hippomanes in den bek, dan zal het een groot renner worden, omdat het de milt in den bek heeft, deze dus kwijt is en niet door miltsteek zal worden geplaagd. — Het is n.l. een nog veel verspreide meening, dat hardloopers zich hun milt hebben laten exstirpeeren. —

Bij aanwending van die hippomanes in een berichtgever bekend geval, werd de onvoldoende werking aan het feit toegeschreven, dat het middel niet versch, maar

---

[1]) REMBERT DODONAEUS, Herbarius oft Cruydtboeck, Antwerpen 1644, pag. 1294—95.

[2]) BLACK, pag. 190.

reeds een dag oud was. Niet alleen in Zeeland schijnt dit middel bekend te zijn, maar een bericht uit Teugen (N. B.) noemt ook als epilepsie-middel, zonder nadere omschrijving: „miltjes van een veulen", waarmee hoogstwaarschijnlijk wel hetzelfde bedoeld zal zijn.

Dit middel was al voor eeuwen bekend. HÖFLER citeert uit SCHRÖDERS: „Trefflich versehene Medicin-Chymische Apotheke," (1685): „Sobald das Füllen auf die Welt kommt, so wirft es durch das Erbrechen eine Materie von sich, die, wo man es nicht bald weg nimmt, die Mutter alsbald frisst, wann man ermeldete Materie trocknet und zerpulvert, so befreit es von der schweren Noth," [1]) en JÜHLING geeft een recept uit de 16e eeuw: „Vor die schwer Krankheit", waarvan het voornaamste bestanddeel uit dezelfde stof bestaat. Het begint n.l. als volgt:

„Nim ein pferdtfüllen Vund greife dem füllen als baldt Ins Maul, da hat es seine Miltz auf der Zunge, die Soll man nehmen," etc.

Onder den naam hippomanes verstond men echter ook het genitaalslijm van een merrie, dat o. a. in de voorschriften voor allerlei philtra onder dezen naam voorkomt.

Andere middelen zijn:

Een zakje op den hartkuil dragen met poeder van radix zedoar, semen peoniae en lapis cancrorum (Appingadam).

Een aftreksel van boschbessen op water.

Lindebloesemwater (Deventer). DE LÉMERY noemt

---

[1]) Dr. M. HÖFLER. Die volksmedicinische Organotherapie, pag. 268.

de bloemen van de linde: „goed voor de vallende ziekte, beroerte en draeijingen in 't hoofd". [1])

Een beroemd familierecept tegen deze kwaal, in het Maandblad tegen de kwakzalverij [2]) gepubliceerd, bestond uit poeder van geneeskrachtig esschenhout (pulv. rad. dictamni albi) en van zedoarwortel, dat met lindebloesemwater moest worden ingenomen.

Een nog samengestelder middel circuleerde onder den naam van „geheim geneesmiddel van Ragolo," te Hamburg.

Het bestond uit:

radix paeoniae.	22.5.	
,, dictamni.		
,, valerian.		
Visci querci pulvis.	aa 50.4.	
pulvis radicis Belladonnae.		
oleum cajapoeti.	120.	
,, valerian.	20.	
,, rutae.	12.	

S 3—4 d. d. een theelepel. [3])

Ziehier, roept de schrijver uit, een verzameling gevallen grootheden, die alle hun rol gespeeld hebben in de behandeling der epilepsie.

In zooverre is die uitroep onjuist, dat ze nog voor

---

[1]) Nicolaas de Lémery. Woordenboek of algemeene verhandeling der enkele drogerijen, Rotterdam 1741, pag. 718.

[2]) Maandblad tegen de Kwakzalverij, jrg. II, afl. 4.

[3]) Janus, jrg. 1902.

het grootste deel op het oogenblik hun rol spelen, al heeft de officiëele geneeskunde ze ook verlaten. De pioenwortel, de dictamnus, de maretak, de valeriaan en de wijnruit worden, zooals uit de voorbeelden blijkt, nog heden door het volk tegen stuipen en epilepsie gebruikt.

Zijn wij wel zeker, vraagt hij, dat de broombehandeling terecht de geneesmiddelen van vroeger heeft vervangen en in haar werking die van al die plantaardige middelen overtreft?

Herhaaldelijk toch zijn oude geneesmiddelen, door de officiëele geneeskunde verworpen, door kwakzalvers en de volksgeneeskunde weer toegepast en vroeg of laat in de officiëele therapie teruggekeerd. De overeenkomst tusschen het geciteerde recept en de verschillende middelen, die hier te lande nog voortleven, leek mij merkwaardig genoeg hier even bij stil te staan.

Een even merkwaardig recept, ontleend aan PAULLINI's „Heilsame Dreckapotheke", is het volgende:

„Nimm Pulver der Nachgeburt von einer 1sten Geburt. 1 Loth.
Präparirte Regenwürmer, Leber und Herz vom Storch.
Bibergeil.
Gepulvert Menschenblut.
Pulver des Zahnes vom Meerpferd.
Horn und Klauen vom Eland.
Pfauenkoth.
Wolfshertz.
Drachenblut, jedes ein Quentlein.

Gedörrt Vipernfleisch.
Krebsaugen, jedes 1½ Quentlein.
Karpfenstein.
Päoniënwurzel im Leuen und Juli gesammelt, 1 Loth.
Giftheil.
Giftwurz.
Eichelmispeln.
Lindenblüth.
Blüth vom Giftheil und Rauten, jedes 1 Quentlein.
Opoponax, 1 Skrupel". [1])

De verzameling geneesmiddelen in dit recept vereenigd, is ongetwijfeld grooter, dan waarop de tegenwoordige volksgeneeskunde kan bogen, maar wij ontdekken er toch allerlei bekenden in, die wij in den een of anderen vorm bij de behandeling van epilepsie of stuipen hebben ontmoet. De nageboorte, menschenbloed, elandsklauw, kreeftsoogen, pioenwortel, maretak, lindenbloesem en wijnruit hebben nog op het oogenblik hun plaats behouden.

Eieren, op witten Donderdag gelegd en met dop en al geklutst, genezen epilepsie evenals kanker en andere zware ziekten. Deze eieren hebben wonderbaarlijke krachten. In den „Catholycken Pedagoge," in 1690 te Antwerpen verschenen, wordt reeds verteld: „De eieren van den Witten Donderdag zijn nuttig tegen donder en bliksem". [2])

---

[1]) Dr. med. L. Hopf. Zur Geschichte der Organtherapie. Janus 1899.
[2]) L. Ph. C. v. d. Berg. Proeve van een kritisch Woordenboek der Nederl. Mythologie, 1829.

Ook het hart van een mol opeten wordt als geneesmiddel aanbevolen (Dwingelo). [1])

Een recept uit de 17e eeuw luidt: „Wie man einem helffen soll, der den schweren gebrechen hatt oder die fallende seuche: „Nimm wein, darinnen ein moltwurf gekocht ist, so lang, das es den moltwurf verzehret hat". [2])

Ook de vereering van heiligen kan in deze kwaal genezing brengen. Bij de behandeling van stuipen hebben wij gezien, dat te Leur de H. CORNELIUS hiervoor vereerd wordt. Voor ongeveer twee jaar kon men in de N. Limb. Koerier een bericht lezen, hoe een oplichter van dit geloof gebruik maakte, door voor te geven, dat hij, ten einde zijn broeder te genezen, de voorschriften van den H. CORNELIUS volgde. Hij moest daartoe zooveel koren verzamelen als het gewicht van den lijder bedroeg of een som geld, die daarmee overeenkwam. Deze methode komt overeen met die, welke te Maastricht bij stuipen in gebruik is, n.l. een willekeurige hoeveelheid koren bijeenbrengen om Godswil, van wege het nederig hart en die aan het een of ander klooster bezorgen.

Ditzelfde gebruik wordt ook door A. HOCK vermeld: „A la frontière et dans beaucoup de villages hollandais une oraison à Ste. CORNELIE est souveraine contre le mal caduc. La personne malade passe par trois fermes, où elle demande le poids de son corps en grain. Ce grain est remise ensuite au curé en forme d'offrande." [3])

---

[1]) J. BERGSMA. Volksgeneeskunst. Driem. bladen van de Vereeniging voor Taal en Volksleven in het Oosten van ons land. Jrg. II, 19.

[2]) J. JÜHLING. Die Thiere in der deutschen Volksmedicin, pag. 210.

[3]) A. DE COCK. Volksgeneeskunde in Vlaanderen. Gent 1891, pag. 102.

Ook de H. DRIE KONINGEN worden tegen de vallende ziekte aangeroepen. In de meeste gevallen berust de macht van een heilige om een ziekte te genezen, hetzij op een soortgelijke genezing, door hem volbracht, hetzij in het een of ander voorval in zijn leven of lijdensgeschiedenis, dat overeenkomst vertoont met de kwaal, waartegen hij wordt aangeroepen, dikwijls ook op een, soms zeer gezochte, naamsovereenkomst.

De DRIE KONINGEN zullen hun patronaat wel te danken hebben aan Matth. 2, vs. 11:

„En in het huis gekomen zijnde, vonden zij het kindeken met MARIA zijne moeder; en nedervallende, hebben zij hetzelve aangebeden".

In de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage bevindt zich nog een papierstrook uit het begin der 19e eeuw, een amulet tegen de vallende ziekte, waarop te lezen staat:

„H. Dry Coningen
CASPAR, MELCHIOR, BALTHASAR
Bidt voor ons nu en in de Ure onser Doot.

Dit Billet is geraeckt an de Hoofden van de H. Dry Coningen. is goet voor rijsenden Persoonen, tegen de Ongelucken der wegen, Hoofdpijn, Vallende Sieckte, Cortsen, Trooveije, alle soorten van Qualen ende een haestige Doot."

En een soortgelijk met de formule:

„SANCTI TRES REGES
CASPAR, MELCHIOR, BALTASAR
ORATE PRO NOBIS NUNC ET
IN HORA MORTIS NOSTRAE."

met denzelfden tekst in het Fransch. Alleen wordt hier nog vermeld, dat het papier de hoofden der Drie Koningen te Keulen — waar deze reliquiën bewaard worden — heeft aangeraakt. Beide bevatten een afbeelding van de H. Drie Koningen. (Afb. II.)

Ook bij PETTIGREW vindt men een dergelijk verhaal:

„WILLIAM JACKSON, a Roman Catholic and a proscribed smuggler, was tried for and convicted of murder at Chicester, in January 1748—49 and sentence of dead was passed upon him and he was directed to be hung in chains. He however died in goal a few hours after the sentence had been delivered. Upon being measured for his chains, in a linen purse upon his person was found the following charm:

Sancti tres Reges
GASPAR, MELCHIOR, BALTHASAR,
Orate pro nobis nunc et in hora,
Mortis nostrae,"

gevolgd door den hierboven genoemden Franschen tekst. [1])

V. D. BERGH deelt het volgende mede uit een Brusselsch Handschrift van 1351:

„Noch Got gaf den drien coningen, dien versochten, so wu dat hare namen droege over hem bescreven, dat

[1]) TH. J. PETTIGREW. On superstitions connected with the history and practice of medicine and surgery. London 1844, pag. 53.

SANCTI TRES REGES
GASPAR MELCHIOR BALTHASAR
ORATE PRONOBIS NVNC ET IN HORA MORTIS NOSTRÆ.

Ces Billets ont touche aux trois testes des Saints Roys a Cologne. ils sont pour les Voyageurs contre les malheurs des chemins, maux de testes mal caduque fievre sorcellerie, tout sorte de malefice, et mort Subite.

H. Dry Coningen
Caſpar, Melchior, Balthaſar,
Bidt voor ons nu en in de Ure onſer Doot.

Dit beldt is geraeckt aen de Hoofden van de H. Dry Coningen tot Ceulen, is goet voor ryſenden Perſoonen tegen de Ongelücken der wegen, Hooftpyn, vallende Sieckte, cortſen Tooveye, alle Soorten van Qualen, ende een haeſtige Doot.

H. Dry Coningen
Caſpar, Melchior, Balthaſar,
Bidt voor ons nu en in de Ure onſer Doot.

Dit Beldt is geraeckt an de Hoofden van de H. Dry Coningen tot Ceulen, is goet voor ryſenden Perſoonen tegen de Ongelücken der wegen, Hooftpyn, vallende Sieckte, cortſen Trooveye, alle Soorten van Qualen, ende een haeſtige Doot.

Afbeelding II.

hi niet en soude vallen van den evele: JASPAR, MELCHIOR, BALTHASAR". [1])

Dezelfde functie verrichten de Drie Koningen in een bezweringsformulier in een middeneeuwsch Utrechtsch handschrift [2]) medegedeeld.

Als iemand een aanval heeft, dan moet een ander zijn mond houden boven het oor van den patiënt en driemaal zeggen:

„JASPER fert mirrham, MELCHIOR thus, BALTHAZAR aurum,
Hec tria, qui secum portaverit nomina regium
Solvitur a morbo, domini pietate caduco".

De vlaag zelve zal dan wijken en als de lijder de namen der Drie Koningen aan den hals draagt, dan zal hij volmaakt genezen.

In Engeland moesten deze drie regels met het bloed uit den pink van den lijder op een papier worden geschreven en dit om den hals worden gedragen (Pathway to Health 1664). [3])

Hetzelfde formulier ontdekte ik in een dissertatie, in 1710 te Leipzig verschenen, vermeld als van algemeen gebruik: „Ad Epilepsiam depellendam sequentes tres

---

[1]) L. PH. C. VAN DEN BERGH. Proeve van een kritisch woordenboek der Nederlandsche Mythologie, 1829, pag. 3.

[2]) J. VERDAM. Bezweringsformulieren. Handelingen en mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche letterkunde, 1900—1901.

[3]) G. W. BLACK. Folksmedicine, a chapter in the History of Culture. London 1883, pag. 169.

versus chartae inscribunt, collo appendunt en quotidie aliquotie recitant". [1])

Ook de bloedtherapie is hier in gebruik, evenals bij stuipen. Een wonderdokteres in de buurt van Roermond gaf een patiënte het bloed van een geheel witte eend te drinken met de verzekering, dat ze hierdoor genezen zou, [2]) de applicatie van een levend opengesneden duif op den schedel, onder het opzeggen van de formule: „In den Naam des Vaders, des Zoons en des Heiligen Geestes," wordt door WALING DIJKSTRA uit Friesland medegedeeld.

Het gebruiken van een boterham met luizen (Teugen) is waarschijnlijk een verdwaald middel, daar ik hiervan voor deze kwaal maar een mededeeling ontving.

Een middel, dat niet zoo alleen staat is: poeder van tot kool verbrande eksters inwendig genomen.

„Eine gute artzeney fur der Schlag und fallenenndenn Siechtag", wordt door JÜHLING medegedeeld:

„Nimm eine lebendige Allster und reisz die mitten voneinand und thue es dann mit federnn unnd allem in den Helm unnd brenne wasser davon vund setz in darnach acht tage in die Erden. Vund nimbs daraus vund setz in darnach acht tage in die Sonne. Das ist auch gut zu der schweren Kranckheitt, zum schlag vund allerlei Kranckheitt" (17e eeuw). [3]) Hetzelfde voorschrift

[1]) M. SIGUSMUNDUS SCHMIDERUS. De superstitiosa morborum cura. Leipzig 1710, pag. 36.

[2]) Maandblad tegen de kwakzalverij, jrg. VI, afl. 10.

[3]) J. JÜHLING. Die Thiere in der deutschen Volksmedizin. Mittweida 1900, pag. 189.

geldt nog op het oogenblik in het graafschap Ruppin. [1])

Ook DE LÉMERY noemt den ekster in zijn „Handboek der drogerijen" en zegt van zijn vleesch:

„Het is goed voor de vallende ziekte, de razernye, zwaermoedigheit, pijnen der gewrichten, oogziekten, in een vleeschnat gebruikt of uitwendig gelegt". [2])

Dezelfde indicaties in poëtischen vorm geeft de „Parnassus medicinalis illustratus" (1663):

„Die Atzel ist auch zu den Augen trefflich gut,
Das Atzelwasser vor den Fräsz bewahren thut". [3])

Men geloofde dat de eksters leden aan epilepsie — waarschijnlijk naar aanleiding van hun levendige bewegingen — waarom ze natuurlijk in staat waren deze kwaal te genezen. Men distilleerde daarvoor uit jonge eksters een water: „Aqua picarum." Nog geen 50 jaar geleden genas een dorpspastoor bij Dresden met een ekstersoep de vallende ziekte. [4])

Ook gebraden muizen worden tegen epilepsie aanbevolen (Oud Karspel). Dit middel wordt ook o. a. genoemd door de H. HILDEGARD: „Bei der Fallsucht lege man eine Maus in Wasser und lasse dieses den Kranken trinken, wasche ihm auch Stirn und Fusse damit". [5])

---

[1]) J. JÜHLING, Die Thiere enz., pag. 169.

[2]) N. DE LÉMERY. Woordenboek of algemeene verhandeling der enkele Drogerijen. Rotterdam 1741, pag. 549.

[3]) L. WINKLER. Animalia als Arzneimittel einst und jetzt. Innsbruck 1908, pag. 27.

[4]) ORNIS, de vogels als geneesmiddel. Vragen v.d. dag, jrg. XXI N°. 11.

[5]) O. v. HOVORKA und A. KRONFELD. Vergleichende Volksmedicin, Stuttgart 1908, Th. I, pag. 293.

Ook in de Heilsamer Dreckapotheke van K. F. Paullini (1714) is de muis een middel tegen epilepsie: „Dr. Weickardt nimmt eine lebendige Maus, streift ihr die Haut ab, würfft das Eingeweide davon, ohne das Herz und Leber, thut sie in ein Töpflein, stellt solches wohl vermacht im Bachofen, lässt es dorren, pulverisierts und theilt es in 3 Theile. Solche gibt er 3 Morgen nach einander mit Lindenblüthen oder Maienblümen oder Schlüsselblüthenwasser ein". [1])

Iemand, die een aanval heeft, een tinnen lepel of sleutel in den mond te steken, dient waarschijnlijk alleen om tongbeet te voorkomen.

Gemalen wilde kastanjes in een zakje op de borst te dragen, wordt als bij zoovele andere ziekten ook bij epilepsie aanbevolen.

Ten slotte is een middel om het op nieuw optreden van aanvallen tegen te gaan: Nooit vleesch van den kop van een dier eten (Friesland).

d. Oogaandoeningen.

Het aantal middelen, dat voornamelijk tegen ontstoken oogen wordt gebruikt, is vrij groot, in de meeste gevallen worden ze locaal aangewend. Toch zijn er enkele die de rol van derivantia moeten vervullen n.l. het dragen van ringetjes in de ooren, om de kwade sappen af te leiden, eene zuivere humoraal-pathologische opvatting, het dragen van een kattesnaar om den hals (St. Anna-

[1]) Dr. L. M. Hopf. Zur Geschichte der Organtherapie. Janus 1899.

land), van een trekpleister boven het oog of, bij een dikte op het oog (hordeolum), van een stuk lood in den zak (Zaandam).

Inwendig wordt het drinken van zeewater en levertraan aanbevolen, waarschijnlijk bij oogaandoeningen, op scrophulose berustend.

Van water wordt bij oogontstekingen veel gebruik gemaakt; in den geest der volksgeneeskunde ligt het echter, daarvoor water te gebruiken, met de een of andere zeldzame eigenaardigheid, zooals het algemeen gebruikelijke Maartsch sneeuwwater. In sommige plaatsen is Maartsch sneeuwwater alleen nog niet voldoende, maar moet het van een leien dak komen, of na 12 Maart gevallen zijn.

Ook wordt dit water bij voorkeur gebruikt om geneesmiddelen bijv. wit hondeklamey (sulfas zinci) in op te lossen.

Bovendien gebruikt men nog dauwwater, dat in den Kerstnacht is verzameld (dit bederft niet); Lourdeswater, stroomwater, tegen den stroom op geschept; op plaatsen, waar eb en vloed in de binnenwateren nog merkbaar zijn, bij voorkeur vloedwater en bluschwater van den smid.

Speciaal voor oogaandoeningen helpt het water van de St. Willebrordus-put te Heiloo, het best, wanneer het 's morgens voor 7 uur is geput. Zijn grootste kracht heeft het op Witten Donderdag.

Plantaardige middelen, tegen oogontstekingen gebruikt zijn de volgende:

Judasooren, een bekerzwam, in water geweekt en

op de oogen gelegd. Het heeft dezen naam gekregen, omdat het den vorm van een oor heeft en op den vlierboom groeit, den boom, waaraan JUDAS zich zou hebben opgehangen. Dit middel wordt volgens HÖFLER, FOSSEL en LAMMERT ook in geheel Duitschland voor hetzelfde doel gebruikt.

Een infuus van eereprijs (Veronica) (Gouda), of versche blaadjes muur (Stellaria media) op het oog. DODONAEUS, die beide planten als soorten van muer beschrijft, zegt er van: „het sap, op de ooghen ghestreken, verdrijft de verhittinghen der ooghen."

Ook DIOSCORIDES schrijft: „Chamaedrys caliginem oculorum discutit". [1])

Misschien berust het gebruik van veronica ook wel op de signatuur, daar de bloemen aan oogen doen denken. Ik herinner hierbij aan een bekenden versregel van F. v. EEDEN: [2])

„Wat al veronica! — ik wou, ik kon,
Mijn voet bezy hun diep blauwe oogjes zetten".

Om dezelfde redenen wordt ook een infuus van oogentroost (Euphrasia) gebruikt.

Omtrent dit middel leest men in een middeleeuwsch voorschrift: „Eufragia es. j. cleene crudekin ende wast. j. spanne lanc ende draghet witte bloumen als muer;

---

[1]) PEDANII DIOSKORIDIS Anazarbei de medica materia libri sex. Yonne Ruellio Suessionensi interprete. Parisiis 1537. Cap. XCIIII.

[2]) LIOBA, pag. 10.

hets cout ende dro in den. j. graet; het conforteert de oghen". [1])

v. BEVERWIJCK zegt in zijn Schat der Ongesontheyt: „de Bloemen van Oogen-troost en Sterrekruid (Stellaria media) hebben eenige gelijkenisse met de Ooghappel, ende is derhalven haer sap in de Oogen gedruypt synde, seer bequaem voor de Duysterheyt ende andere gebreken der Oogen". [2])

BLACK citeert uit MILTON's: Paradise lost, de volgende regels, waarin van dezelfde kracht van Euphrasia sprake is:

„Michael from Adam's eyes the film removed,
Which that false fruit, which promised clearer sight
Had bred, then purged with euphrasy and rue,
The visual nerve for he had much to see."

en Culpeper (The English Physician enlarged, 1684) zegt: „Eyebright made into powder hath powerful effect to help and restore the sight decayed through age, and Arnoldus de villa nova saith, it hath restored sight to them that have been blind a long time before". [3])

Het vocht uit de ranken en jonge uitspruitsels van den wijnstok (Vitis vinifera) (Zoutelande), witte lelie-bladeren op olie (algem.), aftreksel van Viola tricolor, (Gorinchem), kweepitten op water en brandewijn (algem.),

---

[1]) W. L. DE VREESE. Middelnederlandsche geneeskundige recepten en tractaten. Gent 1894, Rec. 143.

[2]) J. v. BEVERWIJCK. Schat der Ongesontheyt, Amsterdam 1663, pag. 119.

[3]) G. W. BLACK. Folkmedicine a chapter in the History of Culture. London 1883, pag. 200.

aftreksel van vlierbast zijn eveneens plantaardige middelen, die bij ontstoken oogen worden aangewend.

Volgens DODONAEUS zijn de violen — misschien ook wel door haar overeenkomst met oogen — goed bij oogontstekingen: „Men leghtse op de ontsteken oogen, als GALENUS betuygt", [1]) welke indicatie men ook bij PLINIUS vindt: „oculorum privatim epiphoris imponuntur". [2])

Het vocht uit den wijnstok kende men reeds in de middeleeuwen als oogmiddel: „Men sal winnen wingaert water in den lentin, als men den wingaert snijt; dat daer hute leken sal, dat salmen ontfaen in een scone vat; het heet zonderlinghe cracht smerte ende steecte der oghen te verdrivene van heeten zaken, ende donker oghen te claersene, updat men doe in elken houc van den oghen eenen dropel". [3])

„Wanneer men in de Lente de toppen van den Wijngaerd, die in 't sap is, afsnijd, druipt 'er natuurlijk een vocht uit als tranen; men wascht 'er de oogen mede, om 't scherpe vocht te zuiveren, en 't gezicht helder te maken" vindt men bij DE LÉMERY. [4])

Als kataplasmata doen dienst: een lapje met theebladeren, rotte appelen, geraspte aardappelen, het wit van een hardgekookt ei of een stuk rauw kalfsvleesch,

---

[1]) R. DODONAEUS. Herbarius oft Cruydtboeck. Antwerpen 1642, pag. 232.

[2]) Historia naturalis, XXI, 19, (76).

[3]) W. L. DE VREEZE. Middelnederlandsche geneeskundige Recepten en Tractaten. Gent 1894, rec. 52.

[4]) N. DE LÉMERY. Woordenboek of algemeene verhandeling der drogerijen, Rotterdam 1741, pag. 750.

welke middelen ook buiten Nederland gebruikt worden: A poultice made of rotten apple is applied in Lincolshire to cure eyes affected by rheumatism or weakness," zegt BLACK. [1])

Vlekken op de cornea tracht men te verdrijven door het sap van stinkende gouwe (Chelidonum majus) (Bierum).

„Caecatis pullis, hoe lumine mater hirundo,
(PLINIUS ut scripsit) quamvis sint eruta, reddit".[2])

Bij PLINIUS vindt men namelijk het verhaal: „Hoc enim hirundines oculis pullorum in nido restituunt visum ut quidam volunt, etiam erutis oculis". [3])

Dezelfde geschiedenis vindt men ook bij DIOSKORIDES en bij beiden wordt daarom deze plant als een voortreffelijk oogmiddel geprezen:

„Succus in aereo vase, cum melle prunis decoctus, oculis claritatem adfert".

Ook bij v. BEVERWIJCK vindt men nog steeds hetzelfde verhaal:

„Soo werdt oock geschreven, dat de swaluwen het ghesicht van haer blinde jonghen beteren met stinckende Gouwe, daerom Chelidonium Hirundinaria: Swaluwe kruydt, gheheeten". [4])

Als oogwater vraagt men hondenklamei (sulfas zinci) en ooglied of oogniet (oxydum zinci: nihil album), wat in

---

[1]) G. W. BLACK. Folkmedicine. London 1883, pag. 201.

[2]) Schola Salernitana sive de conservanda valetudine praecepta metrica cap. LXXI, Rotterdam 1649.

[3]) Historia naturalis XXV, 8, (50).

[4]) J. v. BEVERWIJCK. Schat der Ongesontheyt, Amsterdam 1663, c. pag. 6.

Beieren waar men denzelfden naam schijnt te gebruiken, aanleiding heeft gegeven tot de woordspeling: „Nichts ist gut für die Augen."

Ook de physiologische secreta en excreta worden veelvuldig als oogmiddelen toegepast.

In de eerste plaats het nuchtere speeksel, dat tientallen van eeuwen reeds in den roep van een uitstekend oogmiddel heeft gestaan.

Zoo vindt men in het Nieuwe Testament de volgende plaatsen, die op de toepassing van speeksel als oogmiddel betrekking hebben:

„En de hand des blinden genomen hebbende, leidde hij hem uit, buiten het vlek, en spoog in zijn oogen en leide de handen op hem en vraagde hem of hij iets zag. En hij opziende zeide: „Ik zie de menschen," (Mark. 8 vs. 23—24) en:

„Dit gezegd hebbende, spoog hij op de aarde en maakte slijk uit dat speeksel en streek dat slijk op de oogen des blinden," (Johannes 9 : 6.)

Ook Plinius wijst op de aanwending van speeksel bij coniunctivitis:

„Credamus ergo et lichenas leprasque ieiuna (saliva) inlitu adsidua arceri, item lippitudines matutina cotidie velut inunctione." [1])

„Mulieris quoque salivam ieiunae potentem diiudicant cruentatis oculis et, si contra epiphoras ferventes anguli oculorum subinde madifiant, efficacius, si cibo vinoque se pridie ea abstinuerit." [2])

[1]) Historia naturalis. XXVIII, 4, 7.
[2]) Historia naturalis. XXVIII, 6, 7.

Insgelijks wordt in JANUS 1904 door v. GORKOM in een referaat verteld, dat VESPASIANUS, toen hij Alexandrië bezocht, een inwoner dier stad in de oogen spuwde om hem het gezicht terug te geven en wel met goed gevolg.

CABANÈS geeft in zijn „remèdes de bonne femme" een uitvoerige beschrijving van een door sommige personen in Griekenland toegepaste methode ter genezing van oogaandoeningen door middel van het speeksel n.l. door er aan te likken, een behandeling die hier te lande voor een dertig à veertig jaren door een hond werd verricht. Er worden bij deze kuur talrijke voorzorgsmaatregelen genomen. De genezer moet jong en gezond zijn, niet rooken en geen onaangename lucht uit den mond verspreiden. De behandeling begint 's morgens nuchter, nadat men zorgvuldig den mond gespoeld heeft en wat knoflook gekauwd. G. A. COSTOMIRIS, door wien dit verhaal is medegedeeld, beweert, dat hij in zeven jaar verschillende gevallen van corneaal-vlekken, keratitides pannosae en parenchymatosae, chronische ulcea en een geval van keratoconus heeft gezien, waar dit procédé zeer bevredigende resultaten had gegeven. Ook bij natuurvolken wordt het speeksel op dezelfde manier gebruikt. Op Madagascar is het nuchtere speeksel een algemeen bekend middel bij oog- en ooraandoeningen. [1])

Niet minder beroemd is de vrouwenmelk, die in het hoofdstuk: Neonatus, reeds als een bij zuigelingen toegepast middel is vermeld.

---

[1]) G. W. BLACK. Folkmedicine a chapter in the History of Culture. London 1883, pag. 184.

Zooals daar reeds is gezegd komt dit middel al bij de oude Egyptenaren voor. Ook PLINIUS kent het en beweert er van: „eum qui simul matris filiaeque lacte inunitus sit, liberari omnium oculorum metu in totam vitam adfirmant". [1])

Het is echter niet alleen een prophylacticum, maar ook een geneesmiddel: „Oculo icto cruore subfuso et in dolore aut epiphora, si immulgeatur, plurimum prodest, magisque cum melle et narcissi suco ant turis polline, superque in omni usu efficacius eius quae marem enixa sit, multoque efficacissimum eius quae geminos maris et si vino ipsa, cibisque acrioribus abstineat", en na hem wordt dit middel door allerlei schrijvers in velerlei variaties trouw herhaald.

In het: Leech Book of Bald (900—950) vindt men het volgende recept:

„Contra glaucomata. For dimness of eyes. This shal be for dimness of eyes, which the Greeks call glaucomata. Take of woman's milk three spoonfuls, and celandine id est celidonia juice one spoonful, and aloes and crocus, saffran gallice and mingle them together", etc. (Cap. III, 97). [2])

Een paar middennederlandsche recepten luiden: „Jeghen bloeghe oeghen, neemt wijfsmelck of tevemelc; doe dat in din oeghe als ghi slapen gaet", [3]) en: „Item

---

[1]) Historia naturalis. XXVIII, 7, 2.

[2]) J. F. PAYNE. English medicine in the Anglo-Saxon times. Oxford 1904, pag. 151.

[3]) W. L. DE VREEZE. Middelnederlandsche geneeskundige recepten en tractaten. Gent 1894, rec. 270.

die de oeghen smerten, hi neme wijfsmelc metten witte vanden eye, ende temperse; dat ghedaen, nette daer in wel ende legse up die oeghe; dat er daer jeghen goet". [1])

Zoo zegt ook v. BEVERWIJCK over de behandeling van conjunctivitis: „Wanneer de pijn te seer steeckt, soo en moet men niet licht komen tot middelen, die verdooven: maer liever daerin laten druypen werm Vrouwen-sogh hetwelck seer versachtende is", [2]) en de LÉMERY vertelt van de vrouwenmelk: „men doet er ook van in de oogen om de scherpte te verzachten en de ontstekingen te matigen."

Ook de urine wordt als oogmiddel aanbevolen, hetzij in compressen op het oog gelegd, hetzij dat men den aanslag, die in een geglazuurden pot aan den rand van de vloeistof zich vastzet, met den vinger om het oog smeert (Boxmeer).

Alweer vindt men bij PLINIUS dit middel aanbevolen „contra oculorum albugines, obscuritates, cicatrices, argema, palpebras et cum ervi farina contra adustiones" [3]) en DIOSCORIDES beveelt den neerslag van de urine aan bij aandoeningen der oogleden en wonden van het oog. [4]) Niet alleen zooveel eeuwen geleden, maar zelfs nog in de 18e eeuw schreef FR. HOFFMAN het volgende recept voor een collyrium:

---

[1]) W. L. DE VREESE. Middelnederlandsche geneeskundige recepten enz. rec. 274.

[2]) J. v. BEVERWIJCK. Schat der Ongesontheyt. Amsterdam 1663, pag. 95.

[3]) Historia naturalis, XXVIII, 6.

[4]) DIOSKORIDIS, de materia medica libri sex. Parisiis 1537. cap. LXXIII, pag. 73.

Knabenurin	1	Pf.
röm. Vitriol	8	Loth
Schwalbenwurz	1½	pf. [1])

Dat de keuze van dit middel dikwijls zijn eigenaardige bezwaren meebracht, verhaalt de volgende klassieke anecdote: „PHERONO, de zoon van SESOSTRIS, was in zijn jeugd blind geworden en vernam, man geworden zijnde, van een orakel, dat hij zijn gezicht terug kon krijgen, wanneer hij zich de oogen waschte met de urine eener getrouwde vrouw, die nooit ontrouw had gepleegd. Hij begon met de urine van zijne eigen vrouw toe te passen; echter zonder resultaat. Na vele vruchtelooze pogingen evenwel gelukte het hem een vrouw te vinden, wier urine het gewenschte succes had. Hij nam haar onmiddellijk tot vrouw en liet al de anderen, wier hulp hij te vergeefs had ingeroepen, zijn eigen vrouw incluis, verbranden". [2])

Is er het een of ander vreemd voorwerp in het oog gewaaid of gevallen, dan geldt de regel, dat men niet aan dat oog moet wrijven, maar liefst aan het andere, het uitstroomende vocht zal dan het stofje wel wegspoelen: door te wrijven brengt men het dieper onder de oogleden. Letterlijk denzelfden raad geeft PLINIUS: „Cum quid oculo inciderit, alterum comprimi prodest." [3])

---

[1]) O. v. HOVORKA und A. KRONFELD. Vergleichende Volksmedicin. Stuttgart 1908, I, pag. 197.

[2]) WILLIAM MARSHALL. Neu-eröffnetes wundersames Arzneikästlein. Leipzig 1894, pag. 112.

[3]) Historia naturalis. XXVIII, 6.

CATS geeft een even verstandigen raad, om het wrijven in een ontstoken oog tegen te gaan:

„Hebt ghy een quaet of vuurigh oogh,
Geneest het met den elleboogh."

Helpt dit niet, dan brengt men een kreeftsoog, een klein steentje, dat in het lichaam van den kreeft wordt gevonden en eenigszins den vorm van een oog heeft, onder het bovenste ooglid. Doordat het aan de eene zijde bol, aan de andere hol is, sluit het zich gemakkelijk aan den oogbol aan en drijft het vreemde lichaam voor zich uit. Dit middel is over geheel Europa bekend. ISAGER maakt er melding van voor Denemarken, de verschillende auteurs, die over volksgeneeskunde in Duitschland hebben geschreven, maken er evenzeer gewag van.

Reeds FABRICIUS HOLDANUS (1560—1643) beveelt dit middel aan.

Bij kinderen, die scheel zien, heb ik hooren aanraden twee notendoppen met een gaatje in het midden voor de oogen te binden en tot mijn verrassing vond ik in den „Schat der Ongesontheyt":

„De kleyne kinderen magh men twee Notenschelpen ofte diergelycke met elck een ront gaetjen recht in de midden voor d'Oogen binden om haer soo allenckskens te leeren en gewennen den appel daer recht na toe te dragen". [1])

[1]) J. v. BEVERWIJCK. Schat der ongesontheyt. Amsterdam 1663, pag. 92.

e. Ooraandoeningen.

Bij oorpijn (otitis) steekt men een schijfje of het hart van een ui of van een prei in het oor (Schoondijke), waarvan PLINIUS schrijft: „Porro aurium vero vitia cum felle caprino sanantur", [1]) of men druppelt er olie van Orego (Origanum vulgare) in, een middel, dat men reeds bij DIOSKORIDES vindt: „succus aurium dolores cum lacte mulcet" [2]) en waarvan ook DODONAEUS zegt: „Het sap uyt de versche Orega gedruckt oft ghestampt, met melck in de ooren ghegoten oft ghedrupt, versoet de smerten van dien". [3])

Voor hetzelfde doel dient de bloesem van boonen op olie (Warfum), een wegeblad met een korreltje zout (Bergharen) of een schijfje van den wortel van den smeerwortel (Symphytum officinalis) in het oor gestoken (Schoondijke).

Ook het wegeblad is DIOSKORIDES als middel bij ooraandoeningen bekend: „Foliorum succus, colluta subinde oris ulcera purgat. Fistulis infusus prodest. Lippitudinibus et aurium doloribus inde succus instillatur" [4]) en bij DODONAEUS komt het voorschrift nog meer overeen met het tegenwoordige volksgebruik: „de bladeren van

---

[1]) Historia Naturalis, XX, 6 (21).

[2]) PEDANII DIOSKORIDIS Anazearbei de materia medica libri sex Jonne Ruellio Suessionensi interprete. Parisiis 1537, XXVIII, pag. 115.

[3]) R. DODONAEUS. Herbarius oft Cruydtboeck. Antwerpen 1644, pag. 452.

[4]) DIOSKORIDIS de materia medica libri sex. Parisiis 1537, cap. CXIX, pag. 86.

Wechbre met sout ghemenght, verdrijven de sweerende klieren omtrent de ooren". [1])

Tegen doofheid gebruikt men 15 droppels bittere amandelolie en cyclamen fijn gesneden en opgelost in wat rooden wijn (Dr. DE MAN, Middelburg).

Waaraan de cyclamen haar invloed op doofheid heeft te danken, wordt duidelijk, wanneer men bij v. BEVERWIJCK leest:

„De bladeren van Verckensbroot hebben groote gelyckenisse met de Ooren ende de wortels helpen tot het tuyten ende de Doofheyt". [2])

Ten slotte kan men bij otitis, in plaats van de gebruikelijke watjes, ook hondenhaar in het oor doen". [3])

IV. AANDOENINGEN DER ADEMHALINGSORGANEN.

a. Hoesten, verkoudheid en longaandoeningen.

Een voorschrift, dat duidelijk illustreert, hoe weinig vertrouwen het volk heeft in de middelen, die tegen hoesten en verkoudheid worden aanbevolen is het volgende: Koop een pond suikermuisjes, gebruik er driemaal daags een van. Als ze op zijn is de verkoudheid genezen (Westland). Een dergelijke meening verkondigt

---

[1]) R. DODONAEUS. Herbarius oft Cruydtboeck, Antwerpen 1644, pag. 147.

[2]) J. v. BEVERWIJCK. Schat der Ongesontheyt, Amsterdam 1663, I, pag. 119.

[3]) Maandblad tegen de kwakzalverij, jrg. XIV, afl. 12.

DE COCK: „Als gij een valling meestert, duurt ze 31 dagen, meestert gij ze niet, zoo duurt ze er maar 30". [1])

Bij bronchitis legt men op de borst: grauw papier met kaarsvet (van een vetkaars) of met peper, of een lapje met groene zeep en zout (Oosterwijk).

Men smeert de borst in met foelieboter (Oleum Myristicae), oude reuzel, azijn met peper (Houten) en balsem van Artikel I uit den Troost der Armen, waarvoor in de apotheek meestal ung. therebinthinaceum wordt gegeven, maar die volgens het oorspronkelijke recept bestaat uit:

Een half pinte Olijfolie, geseyt Boomolie.
Een onse root Salderhout, fijn gestamt oft gemalen.
Een onse geelen Was.
Een onse Peter olie.
Een onse Spijckolie.
Een half muddeken Roosewater.
Een half vierendeel Veneetschen Terpentijn [2])

en die ook voor allerlei wonden en kwetsuren een panacee is. Het wordt tegen verkoudheid ook ingenomen (Schiedam).

Inwendig worden aangeraden:

10 ct. hyssop,
10 ct. wijnruit,

en een handvol wijnruit op rooden wijn met witten honig (Middelburg).

---

[1]) A. DE COCK. Volksgeneeskunde in Vlaanderen. Gent 1891, pag. 129.
[2]) G. SIMONS, den Troost der Armen.

Een mengsel van vijgen en Boerhavensche klontjes op brandewijn (Gorinchem).

Alfrank of elfrank (Solanum dulcamara) als waterig aftreksel (Gorinchem).

IJslandsch mos (Chondrus crispus).

Kersenstelen op water (Gorinchem).

Lijnzaadwater.

Aftreksel van mosterdzaad (Brassica nigra) (Bierum).

Gedroogde hondsdraf als thee getrokken (Schiedam).

Nat van gekookte uien met kandijgruis.

Heete braam (infuus van braambladeren: Rubus fruticosus) (Katwijk).

Bernagie (Borago officinalis) en

Eereprijs (Veronica) als thee (Assen).

Een decort van Alantwortel (Assen).

Salie als thee getrokken of heemstwortel (radix Althaeae).

Thee van vlier en lindebloesem (algem.).

Rauwe uien.

Koffie met stroop.

Zoute haring.

Een geklutst ei met honing en zoete olie, of een ei, dat in de azijn heeft gestaan tot de schaal is opgelost (Oosterwijk).

Spijkerbalsem (ung. therebinthinaceum) en ruwe wierook (Thus vulgare) worden ook beide inwendig gebruikt (Zierikzee).

Dit laatste recept was al in de middeleeuwen bekend: „Weder den snuven.

Nim rosen unde droge di, stot di unde witte wirok,

stot dat tosamene. Nim honighsem unde make dat even duke, lat dat stan achte daghe. Make darut kloteken also bonen; lat dat droghe werden, nim ene bonen, sluke di also du slapen geyst, holt in deme munde." [1])

Solanum dulcamara wordt door J. ALKNIS als borstmiddel genoemd [2]) en is ook een huismiddel in Stiermarken en Beieren, evenals de hondsdraf, waarvan DODONAEUS zegt: „'T gedistilleert water van Onderhave vierenveertigh dagen achter een ghedroncken, is seer goedt in de etterachtigheydt oft sweeringhe der longheren". [3])

De bladeren van de braam zijn een Fransch volksmiddel tegen verkoudheid (l'on fera gargariser avec une infusion de feuilles de ronce") [4]) en worden door de LEMERY ook tegen een ontstoken keel aanbevolen. [5])

Eerenprijsthee wordt reeds door DIOSKORIDES genoemd: „Recens in aqua decocta, potu tussibus, auxiliatur" [6]) en DODONAEUS meldt: „De selve Bernagiebladeren, met Honighwater ghesoden, zijn zeer goedt deghene die hoesten." [7])

---

[1]) J. H. GALLEE. Mittelniederdeutsches Arzneibuch. (Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung), jrg. 1889.

[2]) J. ALKNIS. Materialiën zur lettischen Volksmedicin. Historische Studiën aus dem pharmokologischen Institut zu Dorpat, herausgegeben von Dr. R. KOBERT. Th. IV, pag. 184.

[3]) R. DODONAEUS. Herbarius oft Cruydtboeck, Antwerpen 1644, pag. 646.

[4]) CABANÈS et BARRAUD. Remèdes de bonne femme, Paris 1907, pag. 214.

[5]) N. DE LÉMERY. Woordenboek of algemeene verhandeling der enkelvoudige drogerijen, Rotterdam 1741, pag. 609.

[6]) PEDANII DIOSKORIDIS, de materia medica libri sex. Parisiis 1537. XCIII, pag. 136.

[7]) R. DODONAEUS. Herbarius oft Cruydtboeck, Antwerpen 1644, pag. 979.

Een infuus van kersenstelen wordt ook in Engeland (Glascow) tegen den hoest gebruikt [1]) en werkt waarschijnlijk kalmeerend door het daarin in sporen voorkomende blauwzuur, evenals aqua laurocerasi.

Uien en knoflook rauw, gebakken of met suiker en honing vermengd zijn een Russisch volksmiddel tegen hoesten. [2]) Ook DIOSKORIDES zegt van de ui: „Veterem tussim crudum, coctumve lenit." [3])

Nog enkele andere middelen, die hier en daar gebruikt worden, zijn de volgende.

Bij verkoudheid 's avonds een lepel zout innemen (Stiens) of 's morgens en 's avonds een lepeltje wit mosterdzaad (Sinapis albus).

Bij een verstopten neus wrijft men den neusrug met kaarsvet in (algemeen), een middel ook door OSIANDER medegedeeld: „Manche wollen den Ausbruch eines drohenden Schnupfens dadurch verhüten, dass sie Abends flüssiges Talg auf den Rücken der Nase einreiben (Holländisches Volksmittel)". [4])

Tegen longontsteking raadt men aan: bruine teer in de kamer te koken te zetten (Schiermonnikoog), een infuus van duizendguldenkruid (Erythraea centaureum) (Teugen), van hondsdraf (Glechoma hederacea) (Schiedam), of een decoct van varkensgras (Polygonum aviculare) (Gouda).

---

[1]) Algem. Handelsblad. 17 Januari 1909.

[2]) W. DEMITSCH. Russische Volksheilmittel aus dem Pflanzenreich. Historische Studiën. KOBERT, Th. I, p. 192.

[3]) PEDANII DIOSKORIDIS Anazarbei de materia medica libri sex. Jonne Ruellio Suessionensi interprete. Parisiis 1537. Cap. CXIV. pag. 93.

[4]) OSIANDER. Volksarzneimittel, Tübingen 1829, pag. 14.

Dezelfde indicatie voor het duizendguldenkruid vindt men bij PLINIUS:

„Facit per se facilis exscreationes, item centaurium majus sanguinem reicientibus cui vitio et plantaginis succus medetur". [1])

„Pleuriticis et peripleumonicis centaurium minus bibitur." [2]) Behalve als koortsmiddel wordt het in Rusland ook in infuus tegen borstaandoeningen gebruikt. [3])

„Polygonum prodest cruentae excreationi" zegt DIOSKORIDES [4]) wat door DODONAEUS van hem wordt overgenomen. Omtrent den hondsdraf zegt de laatste: „'t Ghedistilleert water van Onderhave vierenveertigh dagen achtereen ghedronken, is seer goedt in de etterachtigheydt oft sweeringhe der longheren." [5])

Een radicaal middel tegen een verkoudheid is het volgende: als het brood uit den oven is, in den oven kruipen en er, zoo lang men het kan uithouden, in blijven (Ruurlo). [6])

b. Keelpijn.

Men kan deze kwaal behandelen met de volgende middelen:

1. Een zouten haring op de keel binden, tot hij zwart

---

[1]) Historia naturalis, XXVI, 5.

[2]) Historia naturalis, XXVI, 7. (25).

[3]) W. DEMITSCH. Russische Volksheilmittel aus dem Pflanzenreich. Historische Studiën, herausgegeben von Dr. R. KOBERT. Th. I. pag. 212.

[4]) DIOSKORIDES. Cap. IIII, pag. 150.

[5]) R. DODONAEUS. Herbarius oft Cruydtboeck, Antwerpen 1644, pag. 646.

[6]) Driemaandelijksche bladen van de vereeniging voor Taal en Volksleven in het Oosten van ons land, jrg. IV, pag. 42.

wordt. Dit laatste is een bewijs, dat hij de ziektestof in zich heeft opgenomen. Behalve een haring wordt ook aangeraden een levenden visch tegen de keel te binden (Bunschoten), de kuit van een haring (Baarn) of rauwe mosselen (Ierseke).

2. Een gedragen wollen kous als halsdoek ombinden.

3. Levende pieren in een zakje op den hals gebonden trekken eveneens de ziekte uit (Wolfaartsdijk, Goes).

4. Men neemt een levenden kikvorsch en houdt dien in den mond met zijn bek naar de keel, tot hij gestorven is, hij wordt dan zwart en dik en heeft den brand van de keel afgetrokken (Goes).

5. Een zwaluwnest met melk koken en dit in een doek op de keel leggen (Bierum, Schoondijke).

6. Een opengesneden duif tegen de keel, (v.n.l. bij croup toegepast) (Westland).

Bijna al die middelen vindt men ook in de volksgeneeskunde van andere landen, of bij andere schrijvers over geneeskunde terug.

Bij PLINIUS vinden we wel niet het zwaluwnest, maar toch de zwaluw als geneesmiddel tegen angina genoemd: „Anginis cinere hirundinis ex aqua calida pota succurritur", [1]) en DIOSKORIDES raadt aan de zwaluw in een pot tot asch te verbranden en die asch met honig te vermengen: „anginae eo (cineri) commode perunguntur". [2])

Bij ALBERTUS MAGNUS wordt het zwaluwnest als kataplasma aangeraden:

---

[1]) Historia naturalis, XXX, 4 (12).

[2]) PEDANII DIOSKORIDIS ANAZARBEI dem ateria medica libri sex. Parisiis 1537, cap. XLVII.

„Si on fait cuire un nid d'hirondelle avec du vin blanc, par un vertu particulière, si on s'en frotte, il guérit en peu de temps les maux de gosier, le croira, qui voudra; pour moi je préférerai ce remède pour me délivrer d'un si cruel mal à tous les remèdes de la médecine d'Orient et d'Occident", [1]) evenals in den Troost der Armen:

„Oock als imant seer in de keele heeft, soo verre datter noch eten noch drincken meer kan passeeren, is dit een souvereine remedie, soeckt eenen Swalemen nest, nemt daer van den nest met een handtvol van de binnenste aerde van denselven nest, doet dat in een aerde steertpanneken, nauw gestopt, doet daer bij een muddeken en half wijnazijn (ten magh niet te nat wesen), laet dat samen wat koken een half quartier uers, de pluymen en de aerde ondereen wat roerende, dan men leght daervan met eenen doeck heel warm op de keele, als zij slapen gaen, waermede zij twee of dry uren daer naer genesen syn, of niet al genesen synde, moet 's anderdaeghs de reste leggen, waermede bij experientie zij alle genesen zijn, die de remedie gebruikt hebben". [2])

Ook Jühling geeft een recept voor: „Weme der hals wehe Thutt oder Schweer bewlen daran krigett. Der nehme ein Schwalben nhestt, stoss es zu Pulver, das sichte durch ein Sieb fein klein. Thu dann honnigk unter, rhur es woll durch einander, mache ein pflaster daraus auf ein tuch, lege es dem Krancken umb den halsz, das

[1]) Les admirables secrets d'Albert le Grand (z. jrt.) pag. 146.
[2]) G. Simons, de Troost der Armen.

Zeuchtt die Schweer zusammen und weichet sie, das sie auss gehen" [1]) (16e eeuw).

De „Parnassus medicinalis iliustratus" zegt van dit middel:

„Das Schwalben-Nest das pflegt man umb den Hals zu binden,
Das Halsgeschwer darvon musz weichen und verschwinden", [2])

en nog bij DE LÉMERY vindt men: „Het Zwaluwnest is goed voor de keelontsteking, van buiten er opgelegt". [3])

Behalve in Nederland wordt dit middel nog in Vlaanderen, Beieren, Stiermarken en in de Lettische volksgeneeskunde toegepast.

De haring is ook in Brunswijk een middel tegen keelontsteking.

Het gebruik van een kikvorsch of een opengesneden duif, om de ziektestof in zich op te nemen, wordt niet alleen bij keelpijn toegepast, maar bij allerlei ziekten.

In Engeland is de kikvorsch een zeer geliefd middel om de keelpijn (frog in the throat) over te nemen, waarbij hij dezelfde behandeling ondergaat als hier te lande.

„I assure you, we used to hear the poor frog whooping

---

[1]) J. JÜHLING. Die Thiere in der deutschen Volksmedicin. Mittweida 1900, pag. 23.

[2]) L. WINKLER: Animalia als Arzneimittel einst und jetzt. Innsbruck 1908, pag. 71.

[3]) N. DE LÉMERY. Woordenboek of algemeene verhandeling der enkele Drogerijen. Rotterdam 1741, pag. 337.

and coughing, mortal bad, for days after; it would have made your heart ache to hear the poor creature coughing as it did about the garden", beweerde een oude vrouw uit Shropshire toen ze verslag van een dergelijke behandeling had uitgebracht. [1])

Een vuile kous als omslag wordt ook door CABANÈS als een bekende remedie in Frankrijk genoemd, [2]) in Stiermarken is het wenschelijk, dat die kous van een reine jonkvrouw afkomstig is, [3]) in Zwaben moet het de linker kous zijn en vier weken gedragen, [4]) bij de Letten wordt ze met warme asch gevuld. [5])

Behalve deze middelen wordt aanbevolen: het drinken van paardenmelk, eten van ongezuiverde krenten of rozijnen (St. Anna ter Muiden), gorgelen met gortwater, waarin vijgen zijn gekookt (Goes), uitgebrande jenever drinken (Ermelo), slangenkruid (pulvis Aristolochiae) met keukenstroop (Middelburg), gorgelen met azijn en stroop, of met koolraapnat.

Van de Aristolochia wordt een decoct van den wortel door BLANKAART bij keelontsteking aanbevolen: „Een kooksel van deze wortel doet zweeten, doet wateren; daermede gegorgelt, verdrijft de keelgeswellen en stin-

---

[1]) G. W. BLACK. Folkmedicine a chapter in the History of Culture. London 1883, pag. 35.

[2]) CABANÈS et BARRAUD. Remèdes de bonne femme. Paris 1908. pag. 157.

[3]) V. FOSSEL. Volksmedicin in Steiermark. Graz 1885, pag. 101.

[4]) G. LAMMERT. Volksmedizin und medizinischer Aberglaube in Bayern. Wurzburg 1869, pag. 240.

[5]) J. ALKNIS, Materialiën zur lettischen Volksmedicin. Historische Studiën herausgegeben von Dr. R. KOBERT, Dorpat Th. IV, pag. 183.

kenden adem." [1]) In Rusland is het op het oogenblik nog een Volksmiddel bij angina; [2]) het koolraapnat wordt door DODONAEUS als middel tegen een ontstoken keel genoemd: „Water, daer de Rapen in ghesoden zijn geweest, is seer goedt voor de ghene, die hoesten ende heesch van verkoutheyt geworden zijn, te weten 's avonds ghedroncken, met suycker of wat gheschuymden Honigh"[3]) en ook het gebruik van vijgen vindt men bij BLANKAART: „Vijgen met Ysop gekookt, dient het sop om te gorgelen in heesche keelen en d'ontstekinghe der keel". [4])

Als kataplasmata gebruikt men eveneens fijngekookte rapen, eendenkroos (Rijswijk), wortelschraapsel (Schildwolde), grauw papier met reuzel of kaarsvet, spek, een rauwe mossel (Ierseke) of ongewasschen schapenwol (Ameland).

„Eendenkroost verlicht door haere verkoelende ende vochtigh-maeckende gematigheyt, alle Ontsteeckingen ende heete Geswellen", zegt VAN BEVERWIJCK. [5])

Ook bindt men een strengetje Keulsche zijde (Stiens) of een zwart lint (Middelburg) om den hals.

Wanneer bij een angina de uvula gezwollen is en het benauwende gevoel van een corpus alienum op de tong-

---

[1]) STEPH. BLANKAART. Den Nederlandschen Herbarius ofte Kruidboek. Amsterdam 1698, pag. 80.

[2]) W. DEMITSCH. Russische Volksheilmittel aus dem Pflanzenreich. Historische Studiën. KOBERT, I, pag. 183.

[3]) R. DODONAEUS. Herbarius oft Cruydtboeck, Antwerpen 1644, pag. 1052.

[4]) STEPH. BLANKAART. Den Nederlandschen Herbarius, ofte Kruidboek. Amsterdam 1698, pag. 261.

[5]) J. v. BEVERWIJCK. Heelkonste. Amsterdam 1663, pag. 11.

basis veroorzaakt, noemt men dat: „de huig" en cureert die door ze met den vingertop of een lepeltje met peper en zout aan te raken. (Algem.)

Eenzelfde methode beschrijft J. IJPERMAN: „Sulke sijn, die den huif opduwen met haren dume op denwelke si leggen pulver van canele en duwen also den huif op longe". [1])

Interessanter zijn de volgende methoden, die geen algemeen goed zijn.

De personen, die de huig kunnen lichten, doen dat door aan drie bepaalde haren op de kruin van het hoofd te trekken. Dezelfde methode is in Stiermarken gebruikelijk [2]) en zelfs bij PLINIUS ontmoet men reeds deze zonderlinge methode echter in nog vreemder vorm: „si iaceat uva, verticem morsu alterius suspendi (prodest)".[3]) Anderen verrichten die kunstbewerking door bepaalde spieren van den arm van beneden naar boven te strijken (Gorinchem) een methode, die in Stiermarken eveneens bij keelpijn wordt toegepast. [4])

De H. BLASIUS, die volgens het verhaal een kind van een in de keel vastzittende vischgraat heeft verlost, is daardoor patroon voor de keelziekten geworden en wordt door de katholieke bevolking van Nederland ook hiervoor aangeroepen.

---

[1]) M. C. BROECKX. Traité de médecine pratique de maitre JEHAN YPERMAN, Médecin Belge (XIIIe—XIVe siècle). Antwerpen 1867.

[2]) V. FOSSEL, Volksmedicin in Steiermark. Graz, 1885, pag. 100.

[3]) Historia naturalis, XXVIII, 5, (17).

[4]) V. FOSSEL. Volksmedicin in Steiermark, Graz 1885, pag. 101.

c. Kinkhoest.

Zeer algemeen zijn de volgende middelen.

Een ramenas uithollen, de holte met bruine suiker opvullen en de in deze holte ontstane vloeistof theelepelsgewijze ingeven. Dit middel vindt men in de volksgeneeskunde van alle landen terug.

In Rusland is het sap van de ramenas overal een geliefkoosd middel bij het hoesten van kinderen, [1]) in Stiermarken wordt het middel op dezelfde manier toegepast [2]) als hier te lande en in België.[3]) Ook DIOSKORIDES zegt reeds van de ramenas: „Radix, quae Graecis raphanus dicitur, decocta contra veterem tussim et pituitae crassitudinem in pectore efficax est". [4]) Bij PLINIUS gelijkt het voorschrift nog meer op het onze: „ad tussim etiam mane ieiunis raphanus prodest cum melle". [5])

Een even bekend middel is de slakkenstroop, een middel dat op het oogenblik nog wel in de apotheken wordt gevraagd en waarvoor meestal syr. althaeae wordt gegeven, maar dat volgens het voorschrift moet vervaardigd worden uit naakte slakken, die men met suiker bestrooit. Het zoo ontstane vocht wordt met theelepels gebruikt.

---

[1]) W. DEMITSCH. Russische Volksheilmittel etc., Historische Studiën aus dem pharmakologischen Institut zu Dorpat. KOBERT I, pag. 176.

[2]) V. FOSSEL. Volksmedicin in Steiermark. Graz. 1885, pag. 93.

[3]) A. DE COCK. Volksgeneeskunde in Vlaanderen. Gent 1894, pag. 141.

[4]) PEDANII DIOSKORIDIS ANAZARBEI de materia medica libri sex. Parisiis 1537, CV, pag. 52.

[5]) Historia naturalis, XX, 4, 13.

„Die Schnäcken auss ihren schalen genommen kochend etlich mit gärsten, gebend die brüijen den hustenden, den auszwurff zu bewegen", citeert JÜHLING [1]) uit GESNER's Thierbuch (1563), een middel, dat ook PLINIUS vermeldt: „cochleae crudae tritae cum aquae tepidae cyathis tribus si sorbeantur, tussim sedant." [2]) In Beieren gebruikt men de olieachtige vloeistof, die zich bij het koken van de wijngaardslak (Helix pomatia) afscheidt, als middel tegen „Lungensucht",[3]) in België gebruikt men het middel op dezelfde manier als hier te lande. [4])

De „Parnassus medicinalis illustratus", kent de slak dezelfde krachten toe als de tegenwoordige volksgeneeskunde:

„Die gantze Schnecke ist zu vielen Sachen gut,
In Lungensucht, und wann man Blut auswerfen thut". [5])

In 1847 raadde Dr. LAMARE in zijn boek: „du Traictement curatif de la phtisie pulmonaire par le mucilage animal à haut dose", het slijm van slakken aan, welk voorbeeld door anderen werd gevolgd, zoodat van deze stof zelfs een specificum tegen de tuberculose werd vervaardigd. [6])

[1]) J. JÜHLING, Die Thiere in der deutschen Volksmedicin. Mittweida 1900, pag. 164.

[2]) Historia naturalis XXX, 6 (15).

[3]) M. HÖFLER. Volksmedicin und Aberglaube in Oberbayerns Gegenwart und Vergangenheit. München 1888, pag. 152.

[4]) A. DE COCK, Volksgeneeskunde in Vlaanderen. Gent 1894, pag. 142.

[5]) L. WINKLER. Animalia als Arzneimittel einst und jetzt. Innsbruck 1908, pag. 82.

[6]) Commentaire scientifique sur l'organotherapie des anciens. Dr. H. GREMONT. JANUS, 1906, pag. 609.

Een decoct van thym (Thymus sylvestris) of onze-lieve-vrouwen-bedstroo is een volksgeneesmiddel, dat eveneens den circulus therapiae heeft doorloopen. Bij DIOSCORIDES vindt men: „decocti (thymi) ius prodest orthopnoïicis et anhelatoribus. cum melle in eclegmate faciles facit excreationes." [1])

DODONAEUS neemt deze indicaties van DIOSKORIDES over, maar beveelt bovendien nog het bovengenoemde decoct van thym aan voor degenen: „die den kickhoest hebben." [2]) In latere eeuwen verdwijnt de thym als hoestmiddel, om eerst weer in het begin dezer eeuw onder verschillende namen als specificum tegen kinkhoest in gebruik te komen. In de volksgeneeskunde echter heeft ze hare plaats behouden. Ook CABANÈS deelt een Fransch volksrecept tegen kinkhoest mede, bestaande in twaalf uien en een handvol thym, in een liter water gekookt. [3])

Een ander middel bestaat in een ei, met schaal en al in den azijn gelegd, tot de schaal is opgelost, daarna vermengd met bruine suiker en bij theelepels ingegeven (Loppersum). Eigenaardig is het, dat een dergelijk recept ook in Frankrijk in gebruik is, waarom ik het hier in zijn geheel laat volgen:

„On presse le jus de deux ou trois citrons dans une tasse; on met dedans un oeuf frais pondu; on couvre la

---

[1]) PEDANII DIOSKORIDIS ANAZARBEI de materia medica libri sex. Parisiis 1537. Cap. XXXV, pag. 117.

[2]) R. DODONAEUS. Herbarius oft Cruydtboeck, Antwerpen 1644, pag. 443.

[3]) CABANÈS et BARRAUD. Remèdes de bonne femme, Paris 1907, pag. 369.

tasse et on laisse vingt-quatre heures. Au bout de ce temps, l'oeuf doit être dissout.

On bat le mélange, jaune et blanc tout ensemble; on passe dans un gros linge deux fois, si cela est nécessaire.

Quand tout le mélange est passé, on y met du sucre râpé, pour le sucrer comme un sirop." [1])

Een aftreksel van Maartsche viooltjes (Viola odorata) is een ander volksmiddel (Eysden). DODONAEUS kent die bloemen bij hoesten een soortgelijke kracht toe als het volk nog tegenwoordig: „De bloemen van Violetten versoeten ende versachten de rouwigheydt en schraepachtigheydt van de borst, van de keel, strote, ende diergelycke deelen des lichaems." [2])

Geknipte (niet gesneden) vijgen, uit een trekpot gedronken, is een middel (Westland), dat ook bij andere soorten van hoest wordt toegepast.

Het dragen van een amulet, bestaande uit de voorpooten van een mol (Venlo), kan ik mij alleen verklaren, doordat de mollepootjes, oorspronkelijk een amulet voor het doorbreken der tanden, welke periode dikwijls gepaard gaat met stuipen ook als amulet tegen stuipen zijn gebruikt. Vandaar hebben zij weer een verdere uitbreiding gekregen, waardoor ze ook bij kinkhoest, een ziekte waarbij vooral bij jonge kinderen, nogal eens stuipen optreden, als amulet worden gebruikt. [3])

---

[1]) CABANÈS et BARRAUD, remèdes de bonne femme, Paris 1907, pag. 369.

[2]) R. DODONAEUS, Herbarius oft Cruydtboeck, Antwerpen 1644, pag. 23.

[3]) A. FRANKLIN, La vie privée d'autrefois, les médecins, Paris 1892, pag. 227.

St. Bavo is hier te lande, evenals in Frankrijk en België, [1]) de patroon tegen kinkhoest.

d. Tering.

Een der eigenaardigste middelen tegen deze ziekte is het volgende familierecept, dat ik in extenso mededeel:

„Ontdoet de long van een kalf, zoodra het geslacht is en de long dus nog warm is, van alle pezen en zenuwen, waardoor men kleine stukjes krijgt, die men in een nieuwe aarden kan doet met 1 K.G. bruine kandijsuiker, zoodanig dat eerst een laag suiker in de kan komt, vervolgens een laag long, enz; tusschen de lagen strooit men een weinig anijszaad, men heeft slechts een handvol noodig, bij de bereiding gebruikt men volstrekt geen water.

Bedoelde kan wordt met een deksel door middel van zuurdeegsem hermetisch gesloten en vervolgens in een ijzeren pot gezet, die men met zooveel kokend water vult, dat het zich in de kan bevindende een paar duim beneden het water blijft; om het wiegelen der kan te beletten legt men een steen of ander zwaar voorwerp op dezelve. De pot wordt nu over het vuur gehangen en tien uren onafgebroken aan de kook gehouden.

Daar nagenoeg dezelfde hoeveelheid water gedurende het koken in de pot moet blijven, vult men die telkens met kokend water aan. Wanneer het tien uur gekookt heeft, zijgt men het kooksel zoo warm mogelijk door

---

1) A. de Cock. Volksgeneeskunde in Vlaanderen. Gent 1894, pag. 144.

een stuk neteldoek in een potje, brengt het op een koele plaats en gebruikt bij elke prikkeling een eierlepeltje".

Ziehier een zuiver organo-therapeutisch praeparaat, dat zich in alle opzichten gelijkwaardig kan noemen met de moderne praeparaten Pulmonin en Glandulen (uit bronchiaalklieren) waarover VON LEYDEN zich als volgt heeft uitgesproken: „Auch die Organtherapie ist für die Lungentuberculose herbeigezogen werden. Wir haben Pulmonin und Glandulen, Mittel welche weniger durch ihren Werth, als durch die Kühnheit und Sicherheit mit welcher sie als specifisch wirkende Heilmittel angepriesen werden, Verwunderung erregen." [1])

Niet alleen de longen van een kalf, maar die van tal van andere dieren zijn ter genezing van borstkwalen aanbevolen. Zoo leest men in VAN BEVERWIJCKS „Schat der Ongesontheyd": „Tot ghenesinge van wegen bysondere eygenschappen ghebruyckt de Longhe van een Vosch, waervan een Loch in de Apotheek is."

Op den ouderdom van dit middel wordt gewezen door Dr. GRASSET, [2]) die het gevonden heeft bij CELSUS, SCRIBONIUS LARGUS, ALBUCASIS, MESUE, BERNARD DE GORDON, FERNEL en tal van schrijvers uit de 16e en 17e eeuw. Zij beschouwen het als werkzaam tegen hoesten, asthma en tering, en bevelen o.a. de longen van den valk, het damhert, den vos of den haas, dieren met

[1]) Dr. med. L. HOPF, Zur Geschichte der Organtherapie, JANUS 1899. pag. 69.

[2]) Dr. GRASSET. Commentaire scientifique sur l'organotherapie des Anciens. Jan. 1900.

veel uithoudingsvermogen, waarvan de long dus uitnemende eigenschappen moest bezitten aan, terwijl alleen de longen van kalf of schaap werden aanbevolen, omdat ze goedkooper zijn. Volgens hem is dit echter niet de eenige reden, waarom aan de longen van in het wild levende dieren de voorkeur werd geschonken, daar ook de long van een koe gemakkelijk en met weinig kosten is te krijgen, maar nergens wordt aanbevolen. De eigenlijke reden van die voorkeur zou de volgende zijn: de organen van in het wild levende dieren zijn gewoonlijk gezond, die van tamme dikwijls ziek. Gebruikt men die van tamme dieren, dan is de long van het kalf te verkiezen boven die van het volwassen dier omdat de laatste dikwijls tuberculeus is, de eerste zelden.

Niet alleen in Nederland is deze therapie bekend gebleven — behalve het geciteerde recept heb ik uit verschillende streken soortgelijke voorschriften ontvangen, zooals: Kalverenlong koken met krenten en driemaal daags een lepel innemen (Houten), nuchtere kalverlong en 1 pond broodsuiker in roggebroodsvorm bakken — maar ook in Zwaben wordt dit middel tegen het z.g.n. „Lungenaufsteigen" toegepast. [1]) Flügel [2]) neemt het eveneens onder zijn volksmiddelen op en J. Alksnis verhaalt in zijn „Materialiën zur lettischen Volksmedicin", dat ook daar een fijngesneden kalfslong met honig in een dicht gesloten flesch een paar uur in een oven wordt

[1]) Dr. M. R. Buck, medicinischer Volksglauben und Aberglauben in Schwaben. Ravensburg 1865.

[2]) Flugel. Volksmedicin und Aberglaube in Frankenwalde. München 1863, pag. 104.

gezet en het mengsel daarvan door teringlijders wordt ingenomen. [1])

Ook bij haar leven kan de koe den teringpatiënt nuttig zijn, n.l. wanneer deze op den til (zoldering) boven de koeien slaapt. De daar heerschende atmosfeer is weldadig (Nieuwpoort). Bij Duitschers en Magyaren wordt eveneens aan die atmosfeer een genezende kracht toegeschreven; het Lettische volksmiddel [2]) raadt zelfs aan den patiënt in den stal tot den hals met koemest te bedekken; volgens v. HOVORKA werd deze therapie zelfs vroeger door artsen herhaaldelijk aanbevolen [3]).

Het eten van hondenvet (o.a. Oosterwijk) wordt nog dikwijls aanbevolen, minder vaak dat van kattenvet (Gouda) of hondenvleesch (Dockum).

Ook de officiëele geneeskunde heeft dit middel niet veracht, zoo vertelt DE LÉMERY: [4]) „Het vet van den hond is een wondmiddel, afvegende, heelende; goed voor de tering en om 't geronnen bloed dergenen, die van een hoogte gevallen zijn te ontbinden, als men het inneemt". In Beieren wordt zoowel het vleesch als het vet van zwarte honden tegen longtering gebruikt, waarin HÖFLER een rudiment van de Germaansche mythologie ziet, daar de zwarte hond de begeleider van Hella en de Nornen was. [5])

[1]) R. KOBERT. Historische Studiën aus dem pharmakologischen Institut zu Dorpat, Th. IV.

[2]) O. v. HOVORKA und A. KRONFELD. Vergleichende Volksmedicin. Stuttgart 1908, II pag. 49.

[3]) Vergleichende Volksmedicin pag. 62.

[4]) N. DE LÉMERY. Woordenboek of algemeene verhandeling der enkelvoudige drogerijen, Rotterdam 1741. pag. 30.

[5]) M. HÖFLER, Volksmedicin und Aberglaube in Oberbayerns Gegenwart und Vergangenheit. München 1888. pag. 144, 164.

Overigens wordt dit middel in Duitschland, Hongarije, Oostenrijk en tal van andere landen als specificum aanbevolen. In de 17e eeuw schijnt het ook reeds hier te lande volksmiddel te zijn geweest, in de „Wyse Jaerbeschrijver" wordt het, zij het dan ook in minimale hoeveelheid, als volgt aanbevolen: „Als de patiënt van weghen dese sieckte te seer uyt de Neus bloedt, gheeft men hem vijf of seven droppelen vets van een ghesneden Hondt in synen dranck of potagie, sonder dat hij het weet, anders sou hij daervan grouwelen. Den derden dagh gheeft men hem 't selve weder en dat tot acht dagen toe. Dit recept is van een cheurvorst gekomen en voor goet gevonden."

OSIANDER beweert: „Thierisches Fett namentlich Hundefett, als ein altes Volksmittel in der Lungenschwindsucht bekannt, wurde neuerdings ernstlich wieder empfohlen."

Het drinken van veel melk is ook in de volksgeneeskunde een geliefkoosd middel, vooral de geitenmelk geniet de voorkeur. Deze voorliefde voor geitenmelk wordt reeds door v. BEVERWIJCK in zijn „Schat der Ongesontheyt" uitgesproken, waar hij bij de behandeling der middelen tegen tering van haar zegt: „welcke laetste ick kan verklaren te zijn als een groot wonder, werm gelyck se even van de Geyt komt, gedroncken."

De waarde, die aan het gebruik van melk wordt toegeschreven blijkt zoowel uit de versregels door VAN HOVORKA [1]) medegedeeld:

---

[1]) Vergleichende Volksmedicin. Stuttgart 1908. Th. II, pag. 30.

„Lungen und Schwindsüchtigen ist die Milch von den Kamelen
Tüchtig: und vom Schneider-vieh vielen an deren vorzuziehen.
Was man von dem trägen Esel melcket, nehret träfflich sehr;
Doch die Milch von Schaff und Kühen übertrifft sie sie noch viel mehr",

als uit de volgende, die men in den „Parnassus medicinalis illustratus" kan vinden:

„Geiszmilch behält den Preis, sie bringt zu rechte wieder
Durch Schwind- und Lungensucht die abgematte Glieder". [1])

Zelfs buiten Europa staat melk en speciaal geitenmelk in den roep een specificum tegen tering te zijn.

De Kalmukken beschouwen, naast paardenmelk, vette geitenmelk als een der voortreffelijkste geneesmiddelen bij bloedspuwingen. [2])

Behalve geitenmelk alleen kan men ook geitenmelk met watervenkel (Oenanthe aquatica) gebruiken (Bergharen), welk middel volgens OSIANDER ook in Saksen wordt gebruikt.

In Beieren wordt de kracht van dit mengsel van geiten-

---

[1]) L. WINKLER. Animalia als Arzneimittel einst und jetzt. Innsbruck 1908, pag. 86.

[2]) A. A.v. HENRICI, Weitere Studiën über Volksheilmittel in Russland. KOBERT IV.

melk en watervenkel nog verhoogd door het in een omgekeerde kruik gedurende drie maal vierentwintig uren te begraven. [1])

PLINIUS zegt van de watervenkel: „(folia oenanthis) tussim e melle tollunt." [2])

Het eten van het vleesch van marmotjes (cavia cobaya) als middel tegen longtering ('s Hertogenbosch) is in verband met de hooge vatbaarheid van dit dier voor tuberculose zeer eigenaardig en doet aan een poging tot immuniseering denken, door het virus van een andere diersoort als middel tegen de ziekte te gebruiken. In de literatuur is het mij niet mogen gelukken een soortgelijk gebruik te ontdekken, wel wordt dit dier bij Duitschers, Slaven, Magyaren en Joden gebruikt om de tuberculose op over te dragen, door het bij den zieke in bed te houden. Dat het hierdoor tuberculeus wordt is hoogst waarschijnlijk en hieraan zal het dan ook wel zijn toepassing te wijten hebben; echter gaan de begrippen „infectie" der schoolgeneeskunde en „overdragen" der volksgeneeskunde maar gedeeltelijk paralel en zal die therapie wel noodlottig voor de cavia, maar niet heilzaam voor den patiënt zijn.

Een infuus van schaafstroo (Equisetum arvense) helpt tegen tering en bloedspuwing (Medemblik), welke eigenschap ook reeds door DODONAEUS wordt vermeld: „het sap der bladeren van peerdt-steert ghedroncken helpt

[1]) G. LAMMERT. Volksmedizin und medizinischer Aberglaube in Bayern. Wurzburg 1869, pag. 245.

[2]) Historia naturalis XXI, 24 (95).

deghene die bloedt spouwen oft bloedingh pissen". [1]) Dezelfde indicatie vindt men ook bij DIOSKORIDES: „Radix cum sua herba tussim, orthopnoeam, ruptamque adiuvat". [2])

Tegen bloedspuwen helpen eveneens drakenbloed (sanguis draconis) een geneesmiddel, dat op overeenkomst in naam en kleur berust, gekookte bieten, waarvan het gebruik waarschijnlijk aan de kleur is toe te schrijven, kruizen (middenschotten) van noten en kersenstelen in infuus (Gouda). Dit laatste is een volksmiddel, dat ook door LAMMERT als in Beieren gebruikelijk wordt vermeld. [3])

Verder worden nog gebruikt:

Een aftreksel van melkbladeren (Lamium album) (Zaandam).

Een infuus van hondengervel (Achillea millefolium), dat ook in Rusland door het volk gebruikt: wordt: „Ein kalter Auguss der Schafgarbe wird von RICHTER als ein Hausmittel bei Brustkrankheiten und Bluthusten angeführt". [4])

Longenmos. (Lichen islandicus).

Longenkruid (Pulmonaria officinalis) (Staphorst), welke

---

[1]) R. DODONAEUS. Herbarius oft Cruydtboeck. Antwerpen 1644, pag. 99.

[2]) PEDANII DIOSKORIDIS ANAZARBEI de materia medica libri sex. Jonne Ruellio Suessionensi interprete. Parisiis 1537. XXXVIII, pag. 160.

[3]) G. LAMMERT. Volksmedizin und medizinischer Aberglaube in Bayern. Wurzburg 1869, pag. 197.

[4]) W. DEMITSCH. Russische Volksheilmittel aus dem Pflanzenreich. Historische Studiën aus dem pharmakologischen Institut zu Dorpat, herausgegeben von Dr. R. KOBERT, Th. I, pag. 193.

beide laatste planten door hun naam al op hun geneeskrachtige eigenschappen wijzen.

Drie lepels petroleum inwendig per dag.

Teerwater drinken.

Roggebloem op de nuchtere maag.

Brood met een paar luizen er op eten. Dit middel wordt ook in Pommeren gebruikt: „Der Kranke soll vier Tage nach Neumond morgens nüchtern und ohne sein Vorwissen vier Läuse auf Brot geniessen und danach 2 Stunden fasten". [1])

Ook de urine van een jongeling drinken is een remedie tegen tering. [2]) Hier luidt de voorwaarde, waaraan het geneesmiddel moet voldoen, nog letterlijk als bij DE LÉMERY, [3]) die vertelt: „Wij bedienen ons zeer dikwijls van Menschen-pis in de Geneeskunde, die van een zeer gezonden Jongman is boven alle andere te achten."

Behalve het kouvatten, dat bijna algemeen als de oorzaak van tering wordt aangezien, bestaat ook de meening, die over geheel Europa onder het volk verbreid is, dat het inslikken van een kattenhaar de oorzaak van deze kwaal kan zijn.

e. Asthma.

De karakteristieke asthmatische aanvallen zijn bij

---

[1]) J. JÜHLING. Die Thiere in der deutschen Volksmedicin. Mittweida 1900, pag. 94.

[2]) Maandblad tegen de kwakzalverij. Jrg. XIV. Afl. 12.

[3]) Woordenboek of algemeene verhandeling der enkelvoudige drogerijen, Rotterdam 1741, pag. 757.

het volk goed bekend. De daartegen gebruikte middelen hebben voor een deel narcotische werking, zooals:

Het inademen van den damp van brandende doornappelbladeren (Datura Stramonium) (Schoondijke) of het rooken van een pijp tabak, vermengd met deze bladeren (Bergharen).

Papaverbladeren drogen en op de nuchtere maag als tabak rooken (Boxmeer).

Het inademen van de lucht van den koestal (Bierum) geeft waarschijnlijk door de ontwikkelde ammoniakdampen verlichting, evenals het inhaleeren van andere alkalische stoffen.

Bovendien gebruikt men nog een druppel of tien petroleum op water (Oldebroek), of ademt de dampen van brandende zwavel of brandend grauw papier (Franeker) in.

Inwendig gebruikt men een infuus van watervenkel (Oenanthe aquatica) (Bergharen), welke plant DRAGENDORFF als diureticum, sedativum, carminativum en als middel tegen longaandoening en asthma vermeldt en die ook bij de Letten als borstmiddel wordt gebruikt. [1])

Als amuletten worden gebruikt: een zakje met kamfer of duivelsdrek op de borst, (Oosterwolde) een zakje met zout, of zout met bloem van zwavel op den rug (Wijk bij Duurstede) of een zakje met pieren op de borst gedragen (Schoondijke).

---

[1]) J. ALKNIS. Materialiën zur lettischen Volksmedicin. KOBERT, Hist. Studiën. IV, pag. 134.

V. Aandoeningen der spijsverteringsorganen.

a. Kies- en tandpijn.

In verband met het algemeen voorkomen van kiespijn en de even algemeene angst voor het trekken is het aantal huismiddeltjes onafzienbaar.

In de eerste plaats tracht men de pijn te doen bedaren door allerlei stoffen en voorwerpen in de holle kies te steken, als: creosoot, een watje met brandewijn, zout, een worteltje van de weegbree of een stukje wrangwortel (Helleborus niger) (Oldebroek), een stukje van een galnoot, een peperkorrel, een kruidnagel, tabak met teer, [1]) peper en zout, of een watje met petroleum of nagelolie.

Een tandabces wordt doorgetrokken met een opengespouwen vijg die men er op legt (algemeen.) Radicaal tracht men de pijn te genezen door met een gloeiende naald of priem in de kies te boren en ze daarna met was te vullen (Dirksland).

Men spoelt den mond met brandewijn, een infuus van witten nieswortel (Helleborus viridis) (Dr. de Man, Middelburg), een aftreksel van pokhout (lignum Guajaci) op brandewijn of met eigen urine (Gorinchem, Bierum e. a. pl.)

Ook derivantia worden veel gebruikt. Allerlei pappen worden op de wang gelegd zooals boekweitepap met blauwsel (Stiens), roggebrood, azijn en mosterd (Fries-

[1]) W. Dijkstra. Uit Frieslands volksleven van vroeger en later.

land), [1]) varkensmest (Schoondijke), en armeluis pleister (charta resinosa) (Ierseke).

Veel vaker wordt het middel, dat als derivans dient, in of bij het oor geappliceerd. De watjes in het oor tegen kiespijn zijn zeer algemeen, maar bovendien gebruikt men nog knoflook, cajaputolie, een weegbreeworteltje, het hart van een ui of gekauwde vermicelli (Stiens) en brengt achter het oor een Spaansche vlieg (Rucphen), een lapje met zeep of zeep met peper (Friesland), [1]) kalk met groene zeep (Bierum), fijngemaakte boterbloem (Ranunculus acer) of stinkende gouwe (Chelidonium majus) (Gorinchem) en grauw papier met groene zeep (Deventer), tot er een blaar getrokken is.

Voetbaden van mosterdmeel, water en houtasch worden als derivantia aangewend (Eysden), of geschrapte ramenas op de polsen gelegd (Dirksland).

Het inademen van den rook van brandend werk of van brandende koffie (Gorinchem) behoort eveneens tot deze reeks volksmiddelen, evenals het volgende: „Voor kiespijn is de rook van „tandpinenzaad" (Hyoscyamus niger), op gloeiende kolen in een test verbrand en opgevangen in een kom met kokend water, probatum.

De lijder gaat met wijd geopenden mond boven het dampende water zitten en wordt met een deken over 't hoofd geheel toegedekt. Het gelukken van de kuur blijkt uit een paar wormpjes, die op het water moeten

---

[1]) Waling Dijkstra. Uit Friesland volksleven van vroeger en later.

drijven en uit de zieke kies afkomstig zijn" (Borculo). [1])

Dezelfde therapie beschrijft PETERS, als in gebruik bij de middeneeuwsche kwakzalvers:

„Nach mittelalterlichen Anschauungen, die auch von den Salernitaner Platearius vertreten wird, entstanden manche Zahnleiden durch Zahnfressende Würmer. Diese entfernte man in der Weise, dass der Kranke, unter einem Leinentuche sitzend, auf ein glühendes Kohlenbechen Bilsensamen streute, hierüber ein Blechtrichter stülpte und den Rauch des narkotischen Samens durch das Trichterrohr an den leidenden Zahn leitete. Durch die narkotische Wirkung des Bilsenrauches verschwinden die Schmerzen. Auf dem glühenden Kohlenbecken springt der weisze Kern des Bilsensamens aus der grauen Schale heraus und wird von der unwissenden Menge leicht für den bösartigen Wurm des Zahnes angesehen". [2])

Ook kan men de pijn uitzweeten door het hoofd in een warmen bakkersoven te steken en het er zoolang mogelijk in te houden. [3])

Tal van die middelen zijn reeds eeuwen in gebruik. Omtrent den wortel van het zwarte nieskruid zegt DODONAEUS: „Als men oock den mondt spoelt met azijn daer dese wortel in gesoden is, soo vergaet den tandt-

[1]) H. W. HEUVEL. Volksgeloof en volksgebruiken. Driemaandelijksche bladen van de Vereeniging voor taal en volksleven in het Oosten van ons land. Jrg. III, pag. 6.

[2]) H. PETERS. Der Arzt und die Heilkunst in deutscher Vergangenheit, Leipzig 1900. pag. 43.

[3]) Maandblad tegen de kwakzalverij, Jrg. XIV, afl. 2.

sweer; ende deselve wortel gheneest alle ghebreecken des mondts". [1])

DEMITSCH deelt uit een Russisch handschrift der 16e eeuw een voorschrift mede, waarin Helleborus niger in decoct als mondwater bij kiespijn wordt aanbevolen [2]) en DIOSCORIDES zegt: „dentium dolorem collutione mitigat." [3])

„'t Middelste, dat in de Galnote is, is goedt op eenen quaden ende ghegatten tandt gheleyt" is een van de werkingen door DODONAEUS aan de galnoten toegeschreven, een middel, dat reeds DIOSKORIDES aangeeft: „nucleus (gallae) dentium cavernis inditus dolorum sedat." [4])

De vijg, op wier digestieve functiën te voren is gewezen, ontmoet men reeds als middel om verzweringen te doen rijpen in het Oude Testament. In II Koningen 20, vs. 7 en Jesaia 34, vs. 4 wordt „een klomp vijgen" als kataplasma bij zweren toegepast.

De Chelidonium majus als derivans vindt men in de wyse Jaerbeschrijver: „Ick heb een handtvol bladeren afgebroken, daer rood sap uyt komt en hebse tusschen mijn handen gemorselt en hiervan bollekens gemaeckt (als in de ooren mogen gaen) en het sal soo haest niet

---

[1]) R. DODONAEUS. Herbarius oft Cruydtboeck, Antwerpen 1644, pag. 632.

[2]) W. DEMITSCH. Russische Volksheilmittel aus dem Pflanzenreich. Historische Studiën, KOBERT I, pag. 214.

[3]) PEDANII DIOSKORIDIS ANAZARBEI de materia medica libri sex. Parisiis 1573. Cap. CXXXIII, pag. 183.

[4]) PEDANII DIOSKORIDIS ANAZARBEI de materia medica libri sex. Parisiis 1537. Cap. CXXIII, 45 (2).

warm gheworden zijn of de Tandtpijn sal vergaen," [1]) terwijl in een Zwitsersche verzameling van huismiddelen (Hs. circa 1820) de kruidnagelen worden aanbevolen: „Nehmt glühende Kolen und Granäglin, dan Nimt in Trächter und ziht den dampf auf den Schmertzhaften Zand." [2])

Wanneer men alleen op Vrijdag zijn nagels knipt is men zeker voor kiespijn gevrijwaard te blijven. (Ouddorp.)

Het laten groeien van huislook (Sempervivum tectorum) op het dak is een prophylacticum tegen kiespijn, maar ook tegen het inslaan van den bliksem (Ouddorp), daar de plant aan Thor gewijd was. Aan deze omstandigheid heeft het waarschijnlijk nog heden zijn geheimzinnige krachten te danken. In plaatselijke namen: „donderblad, donderbaard" is de herinnering aan die krachten bewaard gebleven.

Dezelfde beteekenis als hier wordt in Stiermarken aan het knippen der nagels op Vrijdag gehecht, alleen is het voorschrift daar ingewikkelder. Daar moet het op een Vrijdag bij afnemende maan gebeuren, de afgesneden nagels doet men in een papier en brengt ze voor zonsopgang naar een eenzame plaats. Hier gooit men ze over den schouder weg, zonder omzien en bidt daarbij drie onze vaders. [3])

Wanneer men iederen morgen koud water achter de

[1]) De wijse Jaerbeschrijver met wonderlijcke Genees- en Heelkonst door J. C. Amsterdam 1661.

[2]) H. Zahler. Die Krankheiten im Volksglauben des Simmenthales, Inaugural. Dissertation. Bern 1898. pag. 71.

[3]) V. Fossel. Volksmedicin in Steiermark Graz 1885, pag. 109.

ooren laat loopen zal men nooit last van kiespijn hebben (Franeker), een ook in Beieren bekend prophylacticum. [1])

Evenals bij alle mogelijke andere kwalen worden ook hier tal van amuletten gedragen.

Voor een deel zijn het de gewone middelen, die men ook bij andere ziekten kan ontdekken, n.l. een stuk Jeruzalemsche zeep (Sapo medicatus) in den zak, een zwartzijden band met wat zout om den hals (Dirksland), een zakje met zout op de borst, een koperen ring of een mannetjes noot bij zich gedragen, maar er zijn er ook, die alleen maar bij deze kwaal worden gebruikt.

Een speciale kracht wordt toegeschreven aan den kiespijnwortel (rhizoma galangae) in den zak gedragen (algemeen).

Een eigenaardig amulet is het z.g.n. varkensgehoor d.i. het rotsbeen (os petrosum) uit een zwijnenschedel, (Gorinchem). Dit heeft den vorm van een menschenschedel en heeft daaraan zijn beteekenis als amulet waarschijnlijk te danken. Waarom het gedroogde puntje van een koeietong, in den zak gedragen, tegen kiespijn zou kunnen helpen (Gorinchem) is minder duidelijk; het bij zich dragen van een uitgetrokken kies is natuurlijk een zuiver sympathisch middel, evenals het in den zak dragen van doodstanden (Wolfaartsdijk).

Een middel, dat alleen maar bij kiespijn wordt gebruikt, is het dragen van een plaatje lood (Rossem) of zink (Ambt Doetinchem) op den rug.

---

[1]) G. Lammert. Volksmedizin und medizinischer Aberglaube in Bayern. Wurzburg 1869, pag. 233.

Wanneer men den pijnlijken kies aanraakt met het beentje uit den achterpoot van een pad, dan houdt de pijn op (Eysden), een voorschrift door JÜHLING als reeds in de 16e eeuw bestaande, medegedeeld [1]) en dat nog op het oogenblik ook in Duitschland [2]) en in Rusland [3]) wordt toegepast.

Niet minder oud is het volgende: Met een nagel van een doodkist in de kies peuteren en dien daarna weggooien (Zevenhuizen, Oosterwolde), een symbolische handeling, waarbij de kwaal met het een of ander voorwerp, dat met een lijk in aanraking is geweest, in betrekking wordt gebracht en op die manier wordt begraven.

Iets dergelijks treft men reeds bij PLINIUS aan: „Iam vero vi interempti dente gingivam in dolore scariphicari Apollonius efficacissimum scripsit", [4]) een middel, dat ook door v. d. BERGH wordt medegedeeld: „Sommigen, om de tandpijn te stillen, strijken dezelve met een doodsbeen van een kerkhof".[5]) Eenzelfde gebruik memoreert CABANÈS: „Que pour guérir une rage de dents on frotte la dent malade avec un os de mort, cela ne doit nullement étonner, car de tout temps, les os de morts ont passé pour très efficaces contre nombre d'affections." [6])

---

[1]) J. JÜHLING. Die Thiere in der deutschen Volksmedicin. Mittweida 1900, pag. 118.

[2]) J. JÜHLING. Die Thiere etc. pag. 118.

[3]) A. A. v. HENRICI Weitere Studiën über Volksheilmittel in Russland, KOBERT, IV, pag. 120.

[4]) Historia naturalis XXVIII. 1, 2.

[5]) L. PH. C. v. d. BERGH, Proeve van een kritisch woordenboek der Nederlandsche Mythologie.

[6]) CABANÈS et BARRAUD. Remèdes de bonne femme, Paris 1907.

In het museum voor Folklore te Antwerpen vindt men een „gekleede tand", die men, om zijn kiespijn kwijt te raken, in gewijde aarde moet begraven, verder een stok, met een doodstand erin bevestigd, waarmede men de kiespijn kan verdrijven en „schelptanden van de H. APOLLONIA", tandvormige schelpen, die men tusschen de kiezel vindt en die als voorbehoedmiddel tegen die kwaal dienst doen.

In Engeland draagt men voor dat doel een kies in een zakje om den hals; in het Noord-Oosten van Schotland tracht de lijder met zijn eigen tanden een tand uit de kaak van een doodshoofd te stooten. [1])

Tot dezelfde soort behoort het volgende middel: Doe wat bloed uit de kies op een lapje en begraaf dat (Middelburg, Dr. de MAN).

Behalve door begraven kan men de kiespijn ook nog op andere manieren kwijt worden.

Uit een vlierboomtakje wordt een driehoekig spits stukje hout gesneden, nadat men vooraf de schil losgemaakt heeft. Met dat houtje boort de bespreker in de holle kies, totdat er wat bloed aan zit en brengt het daarna weer op zijn plaats terug. De losgemaakte bast wordt er over heen gebracht en met een windsel omwonden, waarbij met ontbloot hoofd driemaal de formule: „In den Naam des Vaders, des Zoons en des Heiligen Geestes," wordt uitgesproken en het kruisteeken over den tak wordt gemaakt. (Heumen.)

---

[1]) W. G. BLACK. Folkmedicine a chapter in the History of Culture. London 1888, pag. 98.

Dit is een geliefde therapie bij kiespijn, die ook door MOST in zijn: Sympathetische geneesmiddelen, wordt genoemd. De variaties hierop zijn talrijk. Soms neemt men, in plaats van een splinter, een spijker, waarmee men de kies aanraakt en slaat dien daarna in een boom [1]): „Nimb Einen Issigen nagel Und grübli den zann, schlage in In Einen baum, kehr Deich Gägen Sonen aufgang es wird bald besser werden." (Hs. anno 1772) [2]) Het volgende middel vertoont eigenaardigheden, die zoowel aan het begraven, als aan het overbrengen van ziekten doen denken: „Die Personen, welche sich mit dem vernageln von Zahnschmerzen beschäftigen, haben Sargnägel vorräthig. Mit diesen Nägeln wird das Zahnfleisch unter dem kranken Zahn berührt, wohl auch blutig geritzt und der Nagel dann im Namen Gottes u. s. w. + + + in eine Thür des Seitengebäudes oder in eine Feueresse geschlagen)" [3]).

Niet altijd is het noodig, dat de kies eerst met den spijker wordt aangeraakt. PETTIGREW vermeldt:

„A nail driven into an oak-tree is reported to be a cause for this pain." [4]) Ook in POITOU luidt het voorschrift eenvoudig: „Plantez un clou dans la muraille [5])".

---

[1]) W. STUHLMANN. Volksaberglaube und abergläubische Gewohnheiten in Mecklenburg. Globus XV. 1869.

[2]) H. ZAHLER. Die Krankheiten im Volksglauben des Simmenthales. Inaugural-Dissertation. Bern 1898, pag. 93.

[3]) M. J. MEISZNER. Volksaberglaube und Sympathetische Curen im Herzogthum Altenburg. Globus XVII, pag. 104.

[4]) Th. J. PETTIGREW. On superstitions, connected with the history and practice of medicine and surgery. London 1844, pag. 64.

[5]) CABANÈS et BARRAUD. Remèdes de bonne femme. Paris 1907, pag. 151.

In het volgende voorschrift moet men het succes der behandeling blijkbaar in een andere richting zoeken: „Adversum Odontalgiam adhibent verba Ps. XCI. 15: „Eripiam eum", quae scribunt in stylo ligneo, quo dentem affectum scalpunt et pungunt," [1]) terwijl in de door CABANÈS medegedeelde methode de wijze van overbrengen weer een andere is: „Il est aussi une recette très ancienne en usage aux confins de la Brie et de la Champagne: Munissez-vous d'un ruban et vers la brume allez-vous asseoir le long d'une haie d'aubépine; touchez la joue malade avec le ruban et attachez l'étoffe le plus vite possible à une branche, en récitant quelques mots." [2])

Hoe het volk zelf de oorspronkelijke beteekenis van dergelijke manipulaties kan vergeten blijkt uit het volgende:

„De oorzaak van vele ziekten is volgens het volksbegrip een worm. Zoo bij kiespijn is men overtuigd, dat aan de zieke kies een worm knaagt. Kan men nu maar doordringen tot dien worm en hem gelegenheid geven te ontsnappen, dan is men een heel eind op streek. Ter illustratie hiervan diene de genezing der kiespijn in een naburig dorp (bij Venlo). De patiënt gaat met zijn helper achter een doornenheg staan. De helper snijdt een doorn van de heg en maakt met zijn zakmes de punt nog spitser. Dan brengt hij den doorn in den tand en werkt daarmee zoo lang, tot er bloed aan zit. De patiënt werpt dan zelf

[1]) M. S. SCHMIDERUS. De superstitiosa morborum cura. Leipzig 1710, pag. 23.

[2]) CABANÈS et BARRAUD. Remèdes de bonne femme. Paris 1907, pag. 152.

den doorn over de heg; de worm is weg en met hem de pijn." [1])

Klaarblijkelijk is dit een methode, dienende om de pijn over te dragen, waarin een ander volksbegrip, dat van den worm als ziekteoorzaak, is binnengeslopen.

Bij kiespijn wordt nog dikwijls aan het knagen van een worm gedacht, de verdikte ontstoken pulpa, die zich aan den wortel van de uitgetrokken kies bevindt, wordt dan voor den worm aangezien. Ik herinner mij, hoe een kwakzalver op de markt te Gorinchem van dit volksgeloof partij trok. Hij stopte een kiespijnlijder een watje met een medicament, dat hij verkocht, in de holle kies, liet hem den mond dicht houden en na een paar minuten het in den mond verzamelde vocht op den bodem van zijn pet uitspuwen. In dat vocht toonde hij twee witte langwerpige voorwerpjes: volgens hem de wormen, die door zijn middel waren gedood en verdreven.

Ditzelfde geloof aan den worm als oorzaak van kiespijn heerscht in Stiermarken [2]) en komt voor in het volgende bezweringsformulier uit Beieren:

„Der Herr Jezus warne die Zahnwütigen, darin waren Würmer, 3 weisse, 3 schwarze, 3 rothe; er nahm die andern 2 und schlug sie damit todt. Das sag ich dir zu Busse + + +". [3])

Ten slotte vindt men ook bij SHAKESPEARE hetzelfde begrip in de volgende regels:

[1]) D. SCHRIJNEN. Volksgeneeskundige Aanteekeningen. Pharmaceutisch Weekblad 1902. Afl. 1.

[2]) V. FOSSEL. Volksmedicin in Steiermark. Graz 1885, pag. 110.

[3]) G. LAMMERT. Volksmedizin und medizinischer Aberglaube in Bayern. Wurzburg 1869, pag. 263.

D. Pedro: „What, sigh for the toothache?"

Leonato: „Where is but a humour or a worm." [1])

Als amulet gebruikt men: een voorpootje van den mol, gedroogd en in de voering van de pet genaaid. (Gorinchem). Ditzelfde amulet wordt door Flügel [2]) medegedeeld en ook Zahler vermeldt het: „Reisse einem Lebendigen Schärren (Maulwurf) der Rächt fues ab. So thut dir kein Zan mehr wehe ist Probat". [3])

Waarschijnlijk heeft men hier te doen met een uitbreiding van de toepassing van dit amulet, dat in denzelfden vorm gebruikt wordt om het doorbreken der tanden te bevorderen. Kon men daar een verklaring voor zijn toepassing vinden, in den hier besproken vorm is het onmogelijk zich van zijn gebruik een eenigszins aannemelijke verklaring te vormen.

Bij Plinius vindt men den tand van den mol voor hetzelfde doel aangeraden; „dente talpae vivae exempto dentium dolores adalligato adfirmant" en in het Theatrum sympatheticum van Digby komt hetzelfde voorschrift voor: „De Tandt van een levenden Mol gheneest Tandtpijn."

Ook de kiespijn kan belezen worden. De man, bij wien men raad zoekt, legt den vinger op den zieken tand en zegt:

---

[1]) W. Shakespeare. Much ado about nothing. Act. III, scene 2.

[2]) Flügel. Volksmedicin und Aberglaube im Frankenwalde. München 1863, pag. 53.

[3]) H. Zahler. Die Krankheit im Volksglauben des Simmenthales. Inaugural-Dissertation. Bern 1898, pag. 39.

„Heden is de pijn verschenen,
De pijn verdwijnt.
In den naam des Heeren
Geen zeer."
(Maasheze. Noord-Brabant) [1]).

Een andere formule luidt als volgt:

„'t Mot weg, 't kan weg, en ik wil 't weg hebben."
(Weerdinge).

Hierbij wrijft de „bezetter" over den wang van den patiënt. Te Vries woont iemand, die de kiespijn „afschrijft"; men krijgt nog eenmaal een hevige pijn, daarna niet meer en de kies brokkelt langzaam af [2]).

Tegen ontstoken tandvleesch spoelt men met een infuus van salie (Salvia officinalis) (Gorinchem), een eertijds zoo hoog geschatte plant, dat de Schola Salernitana haar de volgende versregels wijdde:

„Cur morietur homo, cui Salvia crescit in horto?
Contra vim mortis non est medicamen in hortis." [3])

Op dezelfde manier gebruikt men de kruizemunt. (Mentha aquatica) waarvan MAERLANT zegt:

---

[1]) 't Daghet, 12—118.

[2]) J. BERGSMA. Volksgeneeskunst. Driemaandelijksche bladen van de Vereeniging voor taal en volksleven in het Oosten van ons land. Jaargang II, pag. 13.

[3]) Schola Salermtana sive de conservanda valetudine praecepta metrica. Rotterdam 1639. Cap. LX.

„Hem, die tandvleesch ende mont
Quaet hevet ende onghesont,
Siede hofmente in aisine
Ende wriver mede die tande sine
Sachte, en wrive daer an
Tpulver van droegher menten dan". [1])

Ook een infuus van kaasjesbladeren (Malva), kleine kamillen (Chamomilla vulgaris) of lepelblad (Cochlearia officinalis) worden hiervoor gebruikt, terwijl het binnenblad van huislook (Sempervivum tectorum-Donderbaard) op het ontstoken tandvleesch wordt gelegd.

Al die middelen kan men bij oudere schrijvers terugvinden. „De soorten van Groot Sedum ende van Donderbaert worden zeer krachtigh ghehouden om alle ontstekinghen ende sweeringhen, die van eenighe sinckinghen veroorzaekt zijn, te ghenesen, als Galenus betuyght", zegt Dodonaeus [2]) en ook de malve wordt door hem met de volgende woorden aanbevolen: „De bloemen van Maluwe in Wijn oft Water gesoden, met Honigh ende Aluyn, ghenesen de zeeren ende puysten van de keele ende mondt, als men die daermede spoelt of gorghelt. Het water, daer deselve bloemen in ghesoden zijn, oft het water, daervan ghedistellert, ghegorghelt oft in den mondt ghehouden, is nut tegen de ontstekinghen ende verhittingen van de tonge ende van alle andere, soo wel uytwendighe als inwendighe deelen des lichaems" [3]).

[1]) Jacob Maerlant. Der Naturen Bloeme.
[2]) R. Dodonaeus. Herbarius oft Cruijdtboeck. Antwerpen 1644, pag. 182.
[3]) R. Dodonaeus. Herbarius oft Cruijdtboeck. Antwerpen 1644, pag. 1021.

De kamille was reeds DIOSKORIDES voor hetzelfde doel bekend: „Anthemides commanducatae ulcerum eruptiones in ore sanant, [1])" en bij DODONAEUS vindt men diezelfde indicatie terug: „Camille gheknauwt gheneest de sweeringhen des mondts. Tselve doet zij oock als men met het water den mondt spoelt, daer sij in ghesoden is". [2])

Het lepelblad, het bekende middel tegen scheurbuik, wordt door DODONAEUS, behalve tegen deze kwaal ook tegen ontstekingen van den mond aanbevolen: „Lepel cruydt in water ghesoden, is zeer goedt teghen de vuyle sweeringhen, gheladenheydt ende slymigheydt des mondts." [3])

Als patrones tegen kiespijn wordt in het Zuiden van Nederland de H. APOLLONIA, wier tanden haar uit den mond werden gerukt, vereerd.

Volgens DE COCK [4]) bezaten de Augustijnen te Brussel vroeger een tand van deze martelares, waarmede de kiespijnlijder, door er den zieken kies mede aan te raken, de pijn kon verdrijven. Hier vindt men dus dezelfde therapie, die reeds bij PLINIUS voorkomt terug, met het verschil, dat zij hier met de vereering van een heilige in verband is gebracht.

---

[1]) PEDANII DIOSKORIDIS ANAZARBEI de materia medica libri sex. Jonne Ruellio Suessionensi interprete nunc primum ab ipso Ruellio recogniti et suo nitori restituti. Parisiis 1537. Cap. CXXXI, pag. 145.

[2]) R. DODONAEUS. Herbarius oft Cruijdtboeck. Antwerpen 1644, pag. 411.

[3]) R. DODONAEUS. Herbarius oft Cruijdtboeck. Antwerpen 1644, pag. 941.

[4]) A. DE COCK. Volksgeneeskunde in Vlaanderen. Gent 1891, pag. 169.

b. Maagaandoeningen.

Het aantal volksmiddelen tegen maagpijn en het zuur is aanzienlijk. Wanneer ik hier de mij bekende opnoem, ben ik mij bewust verre van volledig te zijn, hoewel deze al een lange lijst vormen.

Evenals de officieele geneeskunde maakt de volksgeneeskunde ter opwekking van den eetlust gaarne gebruik van amara, zooals: knoppen van aalst (Summitates Absinthi), kalmoeswortel (Acorus Calamus), duindoorn (Rhamnus cathartica), gentiaan en de bekende Berenburgerkruiden, uit een mengsel van alsem, waterdrieblad (Menyanthes trifoliata), kalmoes, gentiaan, wortels van wilde wijngaard, oranjeschillen, laurier- en jeneverbessen, hertshoorn, rood sandelhout en malvebladeren, bestaande.

Een paar daarvan raadt PLINIUS voor hetzelfde doel aan: „Stomachum conrobat centaurium, gentiana ex aqua potae". [1])

Als carminativa worden aanbevolen: steranijs op oude jenever, peperkorrels als pillen ingenomen, hondspeterselie (Aethusa sinapium) als tabak gekauwd of als infuus ingenomen, paradijszaad (Fructus cardamomi) en mosterdzaad per theelepel gebruikt. Tegen het zuur zijn verschillende middelen in gebruik, die in staat zijn, de in te groote hoeveelheid gevormde zuren te neutraliseeren, zooals: fijngestampte eierschalen of krijt, zeeschuim (Ossa sepiae), Jeruzalemsche zeep en kreeftsoogen,

[1]) Historia naturalis XXVI. 7.

(kleine steentjes, die in de maag van den kreeft voorkomen; zij zijn langwerpig van vorm, aan de eene zijde hol, aan de andere bol en waren vroeger officineel).

Daarnaast echter komen andere middelen voor, waarvan de werking minder duidelijk is. Aan het „similia similibus", herinnert het voorschrift: azijn drinken; het zuur tracht men met zoet te bestrijden door het eten van suiker of van zoete appelen.

Andere middelen zijn de volgende: rauwe wortelen, zand, gekookte grauwe erwten of klei eten. Bovendien gebruikt men nog des morgens een beschuit, in brandewijn geweekt, eet rauwe eieren of tracht vier hard gekookte eieren, met schaal en al, achter elkaar op te eten. Enkele van deze middelen zijn misschien in staat, het vrije, in te groote hoeveelheid voorkomende zoutzuur, te binden.

Een meer samengesteld recept, dat geheel het uiterlijk heeft van een officieel voorschrift van een paar eeuwen terug, is het volgende: Neem voor 2½ cent roode koraal, rhabarber, kreeftsoogen, spiritus van anijs, venkelwater en siroop van venkel, schud dat door elkaar en gebruik daar elken dag een lepel van. Het werkzame bestanddeel hiervan wordt natuurlijk geleverd door het koraal en de kreeftsoogen, die beide hoofdzakelijk uit calcium-carbonaat bestaan en reeds voor eeuwen voor hetzelfde doel werden aangewend.

„Krebsaugen dienen im Sode, oder Brennen des Magens, so von aufwallen der Säure entstehet." [1]) luidt

[1]) L. Winkler. Animalia als Arzneimittel einst und jetzt. Innsbruck 1908, pag. 28.

een oud voorschrift, terwijl omtrent het koraal het volgende geldt: „Sonsten ist mehr, denn zu wohl bekandt, dass sie praecipitiren, destruiren und das Acidum primis viis invertiren, als in den sauren Aufstössen der Hypochondriën, Durchlauffe und Chronischen Krankheiten, deren Ursprung von Acido herrühret" [1]).

Ook DE LÉMERY zegt van het koraal, dat het goed is, „om de scherpe en al te zure zouten van het lichaam te verzwelgen en te verzachten." [2])

Tegen maagpijn gebruikt men een decoct van alantwortel (Inula Helenii) (Schiedam), een reeds in de oudheid beroemde plant, die uit de tranen van HELENA zou zijn ontstaan.

De Schola Salernitana gebruikte haar voor hetzelfde doel: „Enula campana reddit praecordia sana", [3]) en DODONAEUS vertelt van haar: „Deselve wortel gheconfijt oft in suycker gheleydt zijnde, is seer bequaem ende nuttelyck om de maghe te verstercken" [4]).

Een andere plant, uit wier naam reeds het hooge aanzien, waarin zij stond, blijkt, is de meesterwortel, Imperatoria Ostrutium, die voor hetzelfde doel wordt gebruikt (N.-Amsterdam) en waarvan DODONAEUS meldt dat zij: „doet vergaen de waterigheydt van de maghe ende doet

---

[1]) L. WINKLER, Animalia als Arzneimittel einst und jetzt. Innsbruck 1908, pag. 47.

[2]) N. DE LÉMERY. Woordenboek of algemeene verhandeling der enkele Drogerijen. Rotterdam 1741, pag. 212.

[3]) Schola Salernitana sive de conservanda valetudine praecepta metrica. Rotterdam 1639, Cap. LXVIII.

[4]) R. DODONAEUS. Herbarius oft Cruijdtboeck. Antwerpen 1644, pag. 515.

den verloren appetijt oft lust om eten wederkommen." [1])

Ook past men toe een infuus van wilde wijngaardwortel (Bryonia) (Westland), dat hoofdzakelijk als laxans werkt en kwalsterbeien (Sorbus aucuparia), een ook in Rusland bekend volksmiddel. [2])

Tegen brakingen gebruikt men een infuus van paradijszaad (Semina paradisi) (Gorinchem).

Verder worden nog tegen maagpijn allerlei, ten deele vrij onverteerbare stoffen aanbevolen, zooals: rauwe paardeboonen, geraspte wilde kastanjes; gedroogde jeneverbessen; vijgen, op de nuchtere maag gebruikt; de buitenste bast en de kruisjes van okkernoten op brandewijn; zwarte bessen met stroop; berkenbast, (van Betula alba) als thee getrokken (Schiedam); brandewijn met notemuskaat; gekookt spek; IJslandsch mos (Chondrus crispus) op brandewijn, op de nuchtere maag; een poeder bestaande uit gember en fijngewreven dakpannen, die niet door de zon zijn beschenen; een vel papier in melk gekookt; Haarlemmerolie, iederen dag zooveel druppels, als men jaren oud is en slaolie op de nuchtere maag.

Vele van die middelen helpen niet alleen bij inwendig, maar ook bij uitwendig gebruik. Klipzout, gestampte wilde kastanjes en peper worden op die manier gebruikt.

Bovendien kan men bij maagpijn een levenden mol in een zakje (Dirksland), of werk op den hartkuil dragen.

Ook hier speelt het getal 7 een rol; bij het gebruiken

[1]) R. Dodonaeus. Herbarius oft Cruijdtboeck, pag. 557.

[2]) W. Demitsch. Russische Volksheilmittel aus dem Pflanzenreich. (Hist. Stud. aus dem pharmakol. Institut zu Dorpat. herausgegeben von Dr. R. Kobert. Th. I), pag. 233.

van peperkorrels moet men iederen dag met 1 opklimmen, tot men het getal 7 heeft bereikt en daarna weer afdalen.

Het merkwaardigste middel, waarvan het gebruik op de signatuurleer berust, is het volgende: het binnenste vliesje van een kippenmaag, gedroogd en tot poeder gewreven, wordt bij maagpijn ingenomen ('s Hertogenbosch). Aangezien de kip over een goede spijsvertering beschikt, ligt het voor de hand, dat de maag van dit dier den maaglijder zal helpen. Zooals de meeste zonderlinge voorschriften is ook dit al oud. Bij DIOSKORIDES vindt men: „Quae interiore ventriculi gallı sinu resıdet membrana, secti in laminas cornus speciei similis, siccatur, tritaque in vino convenientissime stomachicis datur in potu." [1])

Een recept tegen maagpijn uit de 15e—16e eeuw luidt als volgt: „R. Mucosae stomachi galli speciei, quae belgice „Kapoen" dicitur bene siccatae, pulverisataeque et mixtae aliis stomachicis." [2])

Zelfs in de door mij gebruikte uitgave van DE LÉMERY's „Woordenboek der Drogerijen", uit het jaar 1743 vindt men: „het binnenste vlies van een Hoendermaag, gedroogt en tot poeder gemaeckt, word gebruikt om de maag te versterken, de vertering te bevorderen, de braking en buikloopen te doen ophouden en de pisloozing te verwekken." Wat deze laatste indicatie betreft, ook heden wordt dit vlies nog bij een afwijking van de urineloozing aanbevolen n.l. bij enuresis van kinderen.

---

[1]) PEDANII DIOSKORIDIS ANAZARBEI de materia medica libri sex Parisiis 1537. Cap. XLI, pag. 61.

[2]) Uit de „Collectanea de Gildenauer". Janus 1902, pag. 55.

Niet alleen de maag van de kip kan men met succes bij maaglijden toepassen, maar er bestaat een vogel, wiens spijsvertering volgens het verhaal zelfs in staat is hoefijzers de baas te worden, zoodat men zich niet te zeer moet verwonderen insgelijks te vinden: „Het binnenste vlies van de maeg van den struisvogel wordt goed geacht om de maeg te versterken". [1])

Het merkwaardige van dit middel is, dat hier de volksgeneeskunde, die de kippenmaag gebruikt en de officieele geneeskunde, die bij maagstoornissen naar zoutzuur en pepsine grijpt, langs verschillende wegen tot een analoge therapie zijn gekomen.

c. *De Hik.*

De volkstherapie tegen den hik bestaat in middelen, die de bewegingen van thorax en diaphragma tegengaan, bijv. iemand te doen schrikken.

Hetzelfde bereikt men door aan de uitgestrekte armen te gaan hangen; languit te gaan liggen met de armen boven het hoofd (Bierum); den neus dicht te knijpen en driemaal te slikken, zonder adem te halen (St. Annaland) en een glas water met de rechterhand onder den oksel van den linkerarm door te brengen en zoo uit te drinken, (Gorinchem).

Het aantal manieren, waarop men iemand kan doen schrikken is natuurlijk onbegrensd. Zij komen in hoofd-

[1]) N. DE LÉMERY. Woordenboek of algemeene verhandeling der enkele Drogerijen. Rotterdam 1741, pag. 684.

zaak neer op zulke, als JEAN GOEUROT, geneesheer van FRANS I al tegen den hik aanraadde: „Aussi est bon gecter eau froide contre la face de celuy qui ha le hocquet, lui faire paour, donner crainte, le courroucer ou induyre à tristesse. Car par ces choses la chaleur naturelle revoquée au dedans est fortifiée." [1])

Ook het afleiden van de aandacht wordt als werkzaam beschouwd. Dit kan men op verschillende manieren bereiken, zooals uit de volgende middelen blijkt:

Den duim zoo stijf mogelijk in de hand knijpen. (Stiens).

Zich in den pink knijpen (Westland).

Pink en duim stijf tegen elkaar houden (Wijk bij Duurstede).

Strak op een punt kijken.

Den pols dicht knijpen (Schoondijke).

Sterk aan iets denken, bijv. aan een schimmel (Gorinchem) of over den duim gapen en daarbij aan een wit paard denken (Dokkum).

Waarom dat witte paard invloed heeft, is niet duidelijk; wel is het eigenaardig, dat WUTTKE onder de tegen den hik toegepaste middelen aangeeft:

„Schlucken vergeht, wenn man recht eifrig an etwas denkt z. B. an einen Schimmel (Erzgebirge, Voigtland). [2])

Tal van rijmpjes, die alle groote overeenkomst met elkaar vertoonen en driemaal achter elkaar moeten worden opgezegd, zijn nog in gebruik.

---

[1]) A. FRANKLIN. (La vie privée d'autrefois). Les médicaments. Paris 1891, pag. 165.

[2]) A. WUTTKE. Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart. Berlin 1869.

De volgende zijn mij bekend geworden, ongetwijfeld bestaan er nog wel meer:

1. „Ik en de hik vlogen over het meer,
   De hik vloog weg en ik kwam weer." (Baarn)

2. „Snik en ik sprong over 't meer,
   Snik bleef weg en ik kwam weer." (Bierum)

Een soortgelijk rijmpje kent men in Duitschland, n.l.:

„Snickup un ick gungen öwern Steg,
Snickup fullt rin un ick gung weg." (Oldenburg). [1])

3. „Hik, sprik, sprouw,
   Ik geef den hik aan jou,
   Ik geef hem aan een ander man,
   Die hem beter verdragen kan." (Gorinchem)

4. „Ik heb den hik,
   Ik heb den pik.
   Ik gif um aon miene naoberman,
   Die um good verdragen kan." (Venlo)

5. „Nok, sprok, sprouw,
   Ik heb jou op mijn mouw." (N.-Holland) [2])

6. „Hik, spik, sprouw,
   'k Geef den hik aan jouw
   'k Geef den hik aan vader Jan,
   Die hem best verdragen kan." (Westland)

---

[1]) A. Wuttke. Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart. Berlin 1869.
[2]) C. Bakker. Iets over kollen en belezen. Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde. Jrg. 1903. Dl. I.

7. „Ik heb den hik,
Ik heb de glik,
Ik heb hem nu, ik heb hem dan,
Ik geef hem aan me' broer Jan." (Maastricht) [1])

8. „Hikke, prikke, prouw,
'k Heb den hik en 'k geef hem jou." (Nijmegen) [2])

9. „Ik heb de hik,
Ik heb de snik,
Ik geef ze aan mijn buurman Flik,
Die ze beter dragen kan dan ik." (Zwolle) [3])

10. „Ik heb den hik,
Ik heb hem zoo dik,
Ik geef hem joe,
Tot morgen toe." (Veluwe) [3])

d. Constipatie en koliek.

De geregelde functie van hun spijsverteringsorganen is voor velen een zaak van belang.

„Plurimum tamen homini negoti alvos exhibet, cuius causa maior pars mortalium vivit, alias enim cibos non transmittit, alias non conficit, eoque mores venere ut homo maxume cibo pereat ..... ergo numerosissima est circa hanc medicina." [4])

---

[1]) A. DE COCK. Volksgeneeskunde in Vlaanderen. Gent 1894, pag. 177.
[2]) Driemaandelijksche bladen van de Vereeniging voor Taal en Volksleven in het Oosten van ons land. Jrg. I, pag. 47.
[3]) Dr. J. BOEKENOOGEN. Driemaandelijksche bladen enz. Jrg. I, pag. 18.
[4]) Historia naturalis XXVI. 8. (28).

De echte volksgeneesmiddelen ter behandeling der constipatie zijn echter niet talrijk. Meestal worden allerlei middelen gebruikt, die ook door de officieele geneeskunde worden toegepast: zenuwbladeren (folia sennae), bastjes (Sortex frangulae), rheum, aloë, zwavel met cremetart (Cremor tartari), wonderolie, Engelsch zout of bitterzout (Sulfas magnesicus), groene poeder (Pulvis liquiritiae compositus), jalappe, rabarber ((Radix rhei), zijn de meest voorkomende.

Volksmiddelen zijn de volgende: boven warm water gaan zitten; karnemelk drinken; op de nuchtere maag een pijp tabak rooken; een glas warm water drinken; pruimengelei; sterke koffie met stroop; gekookte melk met boter; spek; boomolie; ongewasschen krenten; stroop met bloem van zwavel; oud gerstebier, warm gemaakt; pillen van roet (Stiens); een infuus van sprokkenhout (Frangula alnus), of van cichorei (Cichorium intybus) (Bierum) en het rooken van chrysantenbladeren (Chrysanthemum parthenium) (Katwijk).

Omtrent de cichorei zegt PLINIUS: „Sucus decocti (cichorei) ventrem solvit", [1]) en DODONAEUS vertelt: „de wortelen van de Cicoreye ghesoden ende oock de bladeren, 't sy rouw, 't sy oock ghesoden in salaet gebruyckt, hebben macht om de verstoptheden wegh te nemen, meer dan eenigh ander moescruydt". [2])

De binnenste bast van den vlierboom in infuus werkt laxeerend, wanneer hij van boven naar beneden wordt

[1]) Historia naturalis XX. 8. (30).

[2]) R. DODONAEUS. Herbarius oft Cruijdtboeck Antwerpen 1644, pag. 991.

geschild, in het omgekeerde geval doet hij braken (Baarn en andere plaatsen). In Oldenburg schrijft men hem dezelfde eigenschappen toe [1]) en ook in het Zuiden en Westen van Rusland gelooft men dat zijn werking afhankelijk is van de manier, waarop hij is afgeschild.

Het merkwaardigst is echter wat BARTELS vertelt: „Der Curiosität wegen müssen wir noch eines Abführmittels der Winebago-Indianen gedenken, das ist die Rinde der weissen Hollunders. Die abführende Wirkung hat diese aber nur, wenn der Medecin-Mann sie von oben nach unten schabt d.h. von den Zweigen nach der Wurzel zu. Schabt er aber in umgekehrter Richtung, also von der Wurzel aufwärts gegen den Stiel, so wirkt sie nicht abführend, sondern als Brechmittel". [2])

PLINIUS maakt alleen gewag van de purgeerende werking: „Cortex interior tritus ex vino albo potus alvom solvit." [3]) Bij DODONAEUS vindt men beide werkingen: „Desen Vlier wordt van veelen gheacht als bequaem om alle taeye oft slijmachtighe overvloedigheden ende alle waterachtighe vochtigheden af te jagen: ende daertoe worden zijn jonghe malsche scheuten veel gesoden ende gegeten, dan van andere wordt de binnenste schorsse alleen gebruyckt. Vlierschorssen groen gestootten, in water ghesoden ende soo ghedroncken doen bequaemelijk braecken ende overgheven." [4])

---

[1]) A. WUTTKE. Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart. Berlin 1869.

[2]) M. BARTELS. Die Medicin der Naturvölker. Leipzig 1893, pag. 121.

[3]) Historia naturalis XXIII. 8. (35).

[4]) R. DODONAEUS. Herbarius oft Cruijdtboeck. Antwerpen 1644, pag. 1321.

De schors schijnt werkelijk beide eigenschappen te bezitten, het volk zoekt echter een sympathische betrekking tusschen de manier, waarop ze verkregen wordt en de werking, die ze uitoefent.

Ook een aftreksel van galkruid of Godsgenadekruid (Gratiola officininalis) wordt als laxans gebruikt (Gorinchem). Van deze plant zegt BLANKAART: „Het groeit veel aan de dijken bij Gorkum, maar men vindt het hier in de hoven van de artzeneibereiders en het bloeid in 't midden van den Somer. Het is seer bitter van smaak, men gebruikt het hier alleen, om te doen braken. Men geraakt van onder en van boven daar veel slijm en water door quijt." [1])

Paardenmest, in melk gekookt, is een volksmiddel tegen constipatie; het daaruit geperste vocht wordt tegen koliek gebruikt. (Heiloo).

Dit eigenaardige middel is overal bekend. CABANÈS, die uitvoerig de rol van faeces als geneesmiddel bespreekt, zegt: „On s'est en outre servi (et nous nous abritons, pour que nos lecteurs ne nous tiennent pas trop rigueur, derrière l'autorité d'un de nos devanciers) du jus exprimé de cette substance à l'état frais, contre la colique, en l'administrant dans de la bière; ou en en faisant un sirop, regardé souverain dans cette affection, et spécifique dans les cas de pleurésie; sirop connu autrefois, en quelques parties de l'Allemagne, sous le nom bizarre de Sirop de Saint-Luther." [2])

[1]) STEPH. BLANKAART. Den Nederlandschen Herbarius ofte Kruidboek. Amsterdam 1698, pag. 294.

[2]) CABANÈS et BARRAUD. Remèdes de bonne femme. Paris 1907, pag. 95.

Een zelfde recept wordt door JÜHLING uit een Hs. der 16e—17e eeuw medegedeeld:

„Vor die Colica einen Trank: Nim Pferdt Treck, der von einem hengst: der Eittel hafer frisst, vund nicht hackerling Unter Seinem futter Iszet, vund denselben Rosz solltu Nehmen dreij Pferde feigen. Desgleichen ein halb Nöszel wein, las es eines daumens Breit zusammen einsiedten. Darnach nim ein rein tuchlein, Trucke den Saft dar durch." [1])

Zelfs DE LÉMERY schrijft nog: „de Paerdedreck is goed tegen de keelontsteking en 't zijdewee, inwendig gebruikt, hij verwekt Crisis of schielijke verandering in de ziekte." [2])

Den naam „Sirop de Saint-Luther", waarvan CABANÈS spreekt, zal dit medicament te danken hebben aan den volgenden uitroep van LUTHER naar aanleiding van een hierdoor genezen geval van pleuritis: „Profecto, mich verwundert, dass Gott so hohe Arzney in den Dreck gesteckt hat." [3])

Ook nog heden is dit middel tegen koliek niet alleen bij het volk in Nederland, maar ook in Pommeren [4]), Oldenburg [4]) en Stiermarken [5]) bekend.

---

[1]) J. JÜHLING. Die Thiere in der deutschen Volksmedicin. Mittweida 1900, pag. 128.

[2]) N. DE LÉMERY. Woordenboek of algemeene verhandeling der enkelvoudige Drogerijen. Rotterdam 1741, pag. 268.

[3]) W. MARSHALL. Neu-eröffnetes wundersames Arzeneikästlein. Leipzig 1894, pag. 107.

[4]) J. JÜHLING. Die Thiere in der deutschen Volksmedicin. Mittweida 1900, pag. 132.

[5]) V. FOSSEL. Volksmedicin in Steiermark. Graz 1885, pag. 117.

Moge dit geneesmiddel al niet aan het „jucunde" eener goede therapie beantwoorden, een therapeutische werking is er misschien niet aan te ontzeggen. GRASSET, de medicina stercoralis der ouden behandelende, zegt er het volgende van: „Les matières fécales, d'après les données les plus récentes ne sont pas composées que de détritus alimentaires et de produits biliaires, elles sont surtout en majeure partie, formées par une sécrétion propre de l'intestin; or ce qui domine dans la fonction intestinale, c'est la production d'une zymase invertissante (invertine ou analogue). L'invertine (qui se trouve abondamment sécrétée par la levûre de bière) a une influence marquée dans la diabète, la furunculose, les suppurations, les troubles gastriques et intestinaux, comme l'ont démontrés les travaux les plus récents sur l'emploi de la levûre de bière dans ces affections et même dans les bronchites et les pneumonies.

De la présence et de l'action des produits biliaires, de celle de l'invertine, constante dans les matières excrémentielles de l'intestin découlent les raisons physiologiques de l'action médicamenteuse. Les excréments devaient donc réussir contre les diarrhées et constipations, les convulsions d'origine toxiques gastro-intestinaux et même la phthisie où elles pouvaient relever l'état général par l'amélioration des fonctions digestives. Nous comprendrons aussi pourquoi PLINE nous dit: La fiente d'hyène en poudre est bonne contre la dysentérie, surtout celle qu'on trouve dans les intestins." [1])

[1]) H. GRASSET. Commentaire scientifique sur l'organothérapie des Anciens. Janus V, pag. 571, 605.

Behalve het laatstgenoemde geneesmiddel gebruikt men bij koliek hoofdzakelijk carminativa, zooals venkelwater, anijsspiritus, karwij op azijn, kamillen en pepermuntolie.

Op den buik legt men allerlei pappen, een warm gemaakt potdeksel, een zakje met nat gemaakte haver, een heete pap van zware tabak, een lap met eau de cologne of brandewijn en peper, of een warmen pannekoek.

Ook smeert men oude boter om den navel, of gaat met den buik op een warmen stoof liggen.

e. Diarrhee.

De meest gebruikte huismiddelen tegen diarrhee zijn: een beschuit met notemuskaat; brandewijn met notemuskaat; arrowroot of sago met wijn; harde eieren; melk met kaneel; een geklutst ei met kaneel, melk en suiker; geroosterd wittebrood; een ongelpannekoek (ongel = reuzel); gekookte thee (tannine); gaar gekookte stijfsel; eiwit met suiker; melk met kruidnagelen; jenevervessen (Juniperus communis) (Eysden); een vingerhoed vol zand; hertshoornpoeder; galappels; eikelkoffie (Rucphen); aardbeien- of ananasbladeren op water (Gorinchem); thee van eikenschors (Schoondijke, St. Anna-ter-Muiden); gebakken rookvleesch tot stof gewreven (Eethen); karwijzaad op jenever (Ouddorp); zwarte bessen op stroop (Rucphen); velletjes van okkernoten op jenever (St. Annaland); boschbessen (Vaccinium myrtillus) (Nijmegen); weegbreezaad (Plantago) in melk gekookt (Ierseke); thee van ridderzaad (Rumex obtusifolius)

(Schildwolde); granaatappelbast in melk gekookt en kweeëngelei.

Verschillende van die middelen zijn al oud.

Bij PLINIUS vindt men: „cortex (querci) datur ex vino dysentericis." [1]) Een middelnederlandsch recept „Jeghen troede menisoen" luidt als volgt: „neemt die ronde appelen die wassen up ekenblaederen, eetse smorgens: het gheneest te hant." [2])

DE LÉMERY kent eveneens deze werking van eikel en eikenschors en zegt: „De bladers en bast van den Eikeboom zijn 't zamentrekkende, ontbindende; zij stoppen de buikloopen en bloedstortingen, in een afkooksel inwendig gebruikt. De eikel is 't zamentrekkende, goed om 't windkolyk te stillen en voor alle buikloopen." [3])

Ook de jeneverbessen worden door PLINIUS voor hetzelfde doel aanbevolen: „Juniperus alvom bacis ex nigro vino potis sistit." [4]) Een oud recept door HÖFLER medegedeeld, luidt als volgt: „wer des leibes ruor hat zu fast, der koch des krannwittpaumes frucht mit regenwasser oder wein, dem wird besser." [5]) Het aanzien, waarin deze struik bij het volk stond, blijkt uit het volgende verhaal. Toen in 1832 in Gaaden bij Weenen

[1]) Historia naturalis. XXIV. 3.

[2]) W. L. DE VREESE. Middelnederlandsche geneeskundige recepten en tractaten. Gent 1894. Rec. 75.

[3]) N. DE LÉMERY. Woordenboek of algemeene verhandeling der enkelvoudige Drogerijen. Rotterdam 1741, pag. 588.

[4]) Historia naturalis XXIV. 8. (36).

[5]) M. HÖFLER. Volksmedicin und Aberglaube in Oberbayerns Gegenwart und Vergangenheit. München 1888, pag. 124.

de cholera heerschte, kwam er een vogel aanvliegen, die zich op een boom neerzette en riep:

„Esst Kranenbeer und Bibernel,
So stirbts du nicht so schnell." [1])

Ook aan den rook van zijn hout werd een genezende kracht toegeschreven. Toen de Beiersche schoolmeester SCHMELTZL in 1548, tijdens het heerschen van de pest in Weenen kwam, zag hij daar:

„ in den gassen und ringen
Ettlich hundert Feuer prinnen
Von Kranwitzholtz, weijrauch dazu,
Damit die lufft sich raynigen thu." [2])

Het gebruik van dit middel is niet tot Nederland beperkt, in Rusland [2]) en Beieren (LAMMERT) wordt het voor hetzelfde doel als hier gebruikt.

Van de aardbeiplant zegt DODONAEUS: „Eerdtbeziëncruydt ghesoden ende ghedroncken, stelpt den loop des buycks ende roodtmelizoen." [3])

De kweepeer (Cydonia) noemt reeds DIOSKORIDES: „prosunt coeliacis, dysentericis, purulenta extussientibus, cholericis, praesertim cruda." [4]) Ook de LÉMERY raadt

[1]) M. KRONFELD. Zauberpflanze und Amulette. Wien 1898, pag. 36.

[2]) W. DEMITSCH. Russische Volksheilmittel aus dem Pflanzenreich. Historische Studiën aus dem pharmakologischen Institut zu Dorpat. Herausgegeben von Dr. R. KOBERT. Th. I, pag. 218.

[3]) R. DODONAEUS. Herbarius of Cruijdtboeck. Antwerpen 1644, pag. 1050.

[4]) PEDANII DIOSKORIDIS ANAZARBEI de materia medica libri sex. Parasiis 1537. Cap. CXXXI, pag. 48.

ze voor hetzelfde doel aan: „Zij zijn zeer t' zamentrekkende, versterken de maeg, vervrolijken 't hart: men gebruikt ze tegen de buikloopen, bloedlozing en om de vertering te bevorderen." [1])

De thee van ridderzaad is eveneens een oud middel: „semen ex aqua aut vino utiliter bibitur contra dysentericas," vindt men bij DIOSKORIDES [2]). Op het oogenblik wordt Rumex crispus nog in Rusland door het volk tegen buikpijn en diarrhee gebruikt [3]). Omtrent de boschbessen zegt DODONAEUS: „sy stoppen den loop, ende maecken den buyck hardt; sy stelpen ende beletten het braecken, walgen ende opworpen van de maghe: daer-en-boven zijn sij oock bequaem om het roodt-melizoen te genezen".[4]) In heel Duitschland zijn de „Heidelbeeren" een bekend volksmiddel tegen diarrhee [5]), in Rusland worden ze met voorliefde bij darmcatarh, dysenterie en zelfs bij cholera gebruikt [6]) en ook de officieele geneeskunde maakt in den laatsten tijd bij chronische darmkatarh van boschbessenjam en boschbessenwijn gebruik.

Het weegbreezaad wordt door PLINIUS genoemd:

[1]) N. DE LÉMERY. Woordenboek of algemeene verhandeling der enkelvoudige Drogerijen. Rotterdam 1741, pag. 237.

[2]) PEDANII DIOSKORIDIS ANAZARBEI de materia medica libri sex. Parisiis 1537. Cap. CVI, pag. 803.

[3]) A. A. v. HENRICI. Weitere Studiën über Volksheilmittel in Russland. Historische Studiën aus dem pharmakologischen Institut zu Dorpat. Herausgegeben von Dr. R. KOBERT. Th. IV, pag. 188.

[4]) R. DODONAEUS. Herbarius oft Cruijdtboeck. Antwerpen 1644. pag. 1206.

[5]) G. LAMMERT. Volksmedicin und medizinischer Aberglaube in Bayern. Wurzburg 1869, pag. 255.

[6]) W. DEMITSCH. Russische Volksheilmittel aus dem Pflanzenreich. Hist. Studiën. KOBERT I, pag. 237.

„sistit (alvum) semen plantaginis in vino tritum, vel ipsa ex aceto cocta" [1]) en het door GALLEE gepubliceerde middelnederlandsche artsenyboek zegt: „Se is gut weder den blotganck. Se is gut den liiden de de hebbet emorrodias, dat sint de aderen di somelicken tospleten sint in deme hemelicken weghe." [2]) Ook IJPERMAN raadt het in het volgende voorschrift aan

„Van den menisoen.

Nemt wegebrede saet ontwee gewreven ende geminct metten witte van den eije ende gebacken op 1 trechle, dat ete wel gelijc ouden case gesneden wel dunne ende dat gereit met zeeme." [3])

ALBERTUS MAGNUS kent de tusschenschotten van noten als constipeerend middel: „Les entre-deux des noix, quoique on ne les mange pas, ont une vertu cachée et souveraine pour guérir toutes sortes de coliques, détrempés avec du vin blanc et bus dans les douleurs".[4]) Evenals bij koliek wordt bij diarrhee een aftreksel van paardenvijgen met geschrapt spek aanbevolen, vooral bij diarrhee van kinderen. (Wilsum bij Olst).

f. Lintworm.

Evenals in Vlaanderen, schijnt het volk in Nederland te meenen, dat de lintworm een voorliefde voor melk heeft.

[1]) Historia naturalis XXVI. 8. (28).

[2]) J. H. GALLEE. Mittelniederdeutsches Arzneybuch (Jahrbuch des Vereins für Niederdeutsche Sprachforschung). Jrg. 1889.

[3]) M. C. BROECKX. Traité de médecine pratique de maître JEHAN IJPERMAN, médicin Belge (XIIIe—XIVe siècle). Antwerpen 1867, pag. 125.

[4]) Les admirables secrets d'ALBERT LE GRAND, pag. 242.

Dit blijkt uit het volgende voorschrift: Blijf drie dagen nuchter en ga dan op een pot met melk zitten. De uitgehongerde lintworm komt dan onmiddellijk voor den dag. (Boxmeer). Een recept eener somnabule, waarin dezelfde meening gehuldigd wordt, luidt als volgt:

„Vijf cents spiritus salmiak.

Een cent soda en daar zooveel water bij als spiritus is, dan gesmeerd al waar men de knaging bevind en na gesmeerd te hebben kookt men 1½ pint zoete melk, knoflook en vlas en daar den mond overhouden en als de lindworm dan voorkomt laat men hem zoover voorkomen, dat men met een schaar het hoofd kan afknippen". (Medegedeeld door Dr. DE MAN, Middelburg).

Evenals in dit voorschrift wordt ook in andere den lintworm een zelfstandige beweging toegekend en tracht men hem, hoofdzakelijk door honger- en dorstlijden, te noodzaken de vlucht te nemen. Deze voorstelling blijkt ook uit de volgende voorschriften:

Weinig eten, behalve pekelharing en niet drinken doet den lintworm van boven uitkomen (Ierseke). Zoutevisch eten en daarna op een pot warm water gaan zitten (Schoondijke).

Andere middelen zijn: drie dagen vasten en daarna een groot glas cognac drinken (Giethoorn) en: op de nuchtere maag kaas eten en oogenblikkelijk daarna een lepel jenever drinken.

Kaas, haring, uien en dergelijke scherpe spijzen worden bij voorkeur tegen den lintworm gebruikt.

Aan een dieet van boter of kokosnoot kent men dezelfde uitwerking toe (Bierum). Het eerste middel wordt

ook in Stiermarken aanbevolen [1]), wat het tweede betreft, in den tijd van DODONAEUS schijnt men het gebruikt te hebben, hoewel hij zelf er niet aan gelooft.

Hij zegt n.l.: „Dan 't ghene, dat Serapio ende andere Araben schrijven, dat deze Note de wormen doet sterven, dat is valsch seydt GARCIAS ab HORTO, want men bevindt dat 't lang ghebruyck van deze Note, wormen in den buyck doet groeijen." [2]) Dezelfde verkeerde gevolgtrekking maken de Javanen, daar ze de door het eten van kokosnoot te voorschijn gekomen wormen, als daardoor veroorzaakt beschouwen.

Meloenpitten (Cucumis Melo) of komkommerpitten (Cucumis sativus) worden als lintwormmiddel gebruikt. Ook in Stiermarken [3]) bewijzen ze dezelfde diensten, in Rusland worden de zaden van Cucumis pepo en het daaruit geperste sap overal toegepast en ook door geneeskundigen voorgeschreven.

Ook het similia similibus kan worden toegepast. In Friesland gold vroeger als middel tegen lintworm: een van de geledingen, die de patiënt kwijt raakte, bakken en opeten. (Medegedeeld door Dr. WARNSINK Brakel). Dezelfde therapie wordt door LAMMERT beschreven: „Ein am Bandwurm, Taenia, Leidender, der viele Wurmmittel ohne Erfolg gebraucht hatte, soll auf Anrathen das Pulver eines von ihm abgegangenen getrockneten Wurmstückes genommen haben, worauf nach einigen Stunden unter heftigem Bauchkollern der voll-

[1]) V. FOSSEL. Volksmedicin in Steiermark. Graz. 1885, pag. 79.
[2]) R. DODONAEUS. Herbarius oft Cruijdtboeck. Antwerpen 1644, pag. 1405.
[3]) V. FOSSEL. Volksmedicin in Steiermark. Graz. 1885, pag. 79.

ständige Abgang des ganzen Wurmes erfolgte." [1]) In het „Theatrum sympatheticum" van DIGBY vindt men hetzelfde voorschrift: „Poeder van wormen ingegeven doot de wormen in 's menschen Lichaem".

g. Geelzucht.

Bij deze ziekte, waar de gele verkleuring van huid en slijmvliezen het meest de aandacht trekt, worden middelen gebruikt, die insgelijks geel van kleur zijn.

Hiertoe behooren:

Het sap, uit wortelen geperst.

Oogenklaar (Chelidonium majus) op jenever (Teugen). Dit is een zeer bekend middel tegen deze ziekte. Een middeleeuwsch recept „Jeghen gheluwede" luidt: „Stampt celidonie ende drinct tsop IX, smorghens I toeghe: ghi sult ghenesen." [2]) Ook BLANKAART zegt van deze plant: „zij is bequaem den geelzugtigen, alsoo sy de verstopte kliertjes des Levers opend, waardoor de galle moet afgescheiden werden: is voorts ook daarom dienstig de verstoptheden van alle ingewanden." [3]) In Vlaanderen wordt dit middel nog toegepast; „als een boer van de gal weet," zegt DE COCK, „dan drinkt hij een aftreksel der stinkende gouwe op jenever gestoken." [4])

---

[1]) G. LAMMERT. Volksmedicin und medizinischer Aberglaube in Bayern. Wurzburg 1869, pag. 132.

[2]) J. W. DE VREEZE. Middelnederlandsche geneeskundige recepten en tractaten. Gent 1894, pag. 82.

[3]) STEPH. BLANKAART. Den Nederlandschen Herbarius ofte Kruidboek. Amsterdam 1694.

[4]) A. DE COCK. Volksgeneeskunde in Vlaanderen. Gent 1894, pag. 195.

Curcuma op jenever. (Gorinchem).

Bovendien past men toe:

Een aftreksel van ridderwortel (Rumex obtusifolius), waarvan DIOSKORIDES zegt: „radices cum vino potae regio morbo medentur." [1]) DODONAEUS beveelt een andere Rumex soort: de Rumex acetosa aan: „Wie Sulcker eet, ghelijck een salaet, die en komt de galle niet op." [2]) Dit middel gebruikt men nog in Stiermarken, evenals het voorgaande.

Een aftreksel van hulstbladeren (Ilex aequifolium) (Bierum), een medicament, dat ook in Vlaamsch-België wordt gebruikt [2]).

Een infuus van aardbeiplanten (Eethen) en slaolie (Bunschoten).

Een der walgelijkste middelen, dat tegelijk een der meest bekende is, is het volgende: Een beschuit of boterham met een paar luizen er opgesmeerd, opeten. Soms worden in plaats van luizen, muurluizen (Oniscus murarius), „welverrekes" of „pissebedden" (Porcellio scaber) aanbevolen. Een oud Duitsch recept uit het eind der 15e of het begin der 16e eeuw luidt als volgt: „Vor dije gelesucht, Nempt fünff oder VI leusze vund gebeth dy deme menschen in eynem eyhe oder wijn, man das kan zon wege bringen." [3]) Ook in „de Wyse Jaerbeschrijver (1661) leest men: „Sommighe nemen 5

[1]) PEDANII DIOSKORIDIS ANAZARBEI de materia medica libri sex. Jonne Ruellio Suessionensi interprete. Parisiis 1537. Cap. CVII, pag. 85.

[2]) A. DE COCK. Volksgeneeskunde in Vlaanderen. Gent 1894, pag. 199.

[3]) J. JÜHLING. Die Thiere in der deutschen Volksmedicin. Mittweida 1900, pag. 93.

of 6 levendighe luysen die van 't hoofdt komen en doen ze in een week ey of op een boterham van vers broodt."

Van de andere hierboven genoemde dieren was één soort, de Armadillo officinarum vroeger officineel en werd hoofdzakelijk als diureticum gebruikt. Echter is de toepassing van die dieren bij icterus niet iets van den laatsten tijd. DIOSKORIDES schrijft tenminste: „Millepedae ex vino potae regio morbo auxiliantur" [1]) en DE LÉMERY zegt van hen: „Zij zijn zeer goed voor den steen, 't graveel, de geelzucht, om de pis te verwekken, tegen de kropzweeren, kreeftgezwellen, om de ademhaling te helpen, in poeder ingenomen. De gift is van een scrupel tot eene drachme; men neemt ze ook geheel en versch gedoodt in." [2]) Op het oogenblik nog is dit een algemeen bekende therapie tegen geelzucht. Zoo worden in de Ukraine op het oogenblik de pediculi nog tegen die kwaal gebruikt, en noemt ALKNIS in zijn „Materialiën zur lettischen Volksmedicin," het volgende geelzuchtmiddel: „man esse 9 Läuse mit einem Butterbrod."

Het volgende middel voert ons terug tot den tijd, waarin de mensch ook een plaats vond in de materia medica. Het bestaat uit het tot poeder gewreven rechter sleutelbeen van een jong gestorven vrouw. (Omstreken Arnhem). Een analogon hiervan vond ik in een voorschrift

[1]) PEDANII DIOSKORIDIS ANAZARBEI de materia medica libri sex. Parisiis 1537. Cap. XXXIII, pag. 59.

[2]) N. DE LÉMERY. Woordenboek of algemeene verhandeling der enkelvoudige Drogerijen. Rotterdam 1741, pag. 457.

[3]) A. A. v. HENRICI. Weitere Studiën über Volksheilmittel in Russland. Historische Studiën aus dem pharmakologischen Institut zu Dorpat, herausgegeben von Dr. R. KOBERT. Th. IV.

tegen dysenterie, ontleend aan een Duitsch volksboek uit het begin der 19e eeuw, als volgt luidende: „Um die rothe Ruhr augenblicklich zu heilen, nehme man eine kleine Rippe eines gehängten Missethäters, pulverisire dieselbe und gebe das Pulver dem Kranken in einem Glase Wein oder Essig ein." [1]) Dergelijke voorbeelden van het gebruik van menschelijke lichaamsdeelen als geneesmiddel zijn in overvloed te geven, de voorraad medicamenten, die de mensch kan leveren blijkt uit de volgende regels, ontleend aan den „Parnassus medicinalis illustratus" van BECHER (1663):

„Der Mensch, das Ebenbild, ist Gott selbst angenehm
Hat vierundzwanzig Stück zur Arzenei bequem,
Bein, Mark, die Hirnschal samt derselben Moos ist gut,
Das Fleisch und Fett, die Haut, Haar, Harn, Hirn,
Herz und Blut,
Die Gall, der Milch, der Kot, der Schweisz und auch der
Stein,
Das gelbe Schmalz, so in den Ohren pflegt zu sein
Die Nägel, Speichel, auch die Nachgeburt ist gut,
Der Helm, der Samen und menstruosisches Blut [2])."

Een drietal middelen van denzelfden aard zijn:

Een levende louw (zeelt) op de borst laten liggen tot hij sterft (Dirksland). De geelbuikige visch heeft natuurlijk een genezenden invloed op de icterische verkleuring.

---

[1]) L. M. HOPF. Zur Geschichte der Organotherapie. Janus 1899.

[2]) H. L. STRACK. Das Blut im Glauben und Aberglauben der Menschheit München 1900. pag. 2.

Ook dit is weer een algemeen bekend middel. „Dans les Ardennes", zegt CABANÈS, „on applique une tanche au creux de l'estomac. Le poisson en se putréfiant jaunit: c'est la bile qui s'en va". [1]) Dezelfde remedie wordt in Bohemen, Zwaben, Beieren en andere landen toegepast. Ook de vroegere officieele geneeskunde kende deze eigenschappen van dien visch. „Men legt hem op 't hoofd om de schele hoofdpijn te verzachten, ook op den navel tegen geelzucht," zegt DE LÉMERY." [2]) Hier te lande wordt behalve een zeelt, ook een spiering (Schoondijke) of een snoek (Franeker) opengesneden en op de borst gelegd tot hij geel ziet.

Behalve de gele verkleuring der huid, is ook de donker gekleurde urine een symptoom, dat de aandacht trekt. Vandaar, dat de zetel der kwaal daarin schijnt gezocht te worden en het water van den lijder het object is van verschillende sympatische geneesmethoden.

Men laat den patiënt urineeren op een aantal erwten, die om Godswil moeten gebedeld zijn en hangt de gezwollen erwten in een zakje in den schoorsteen, totdat ze ingedroogd zijn; dan is de ziekte verdwenen. Een bidboete is daarbij zeer aanbevelingswaard. (Maastricht). Dergelijke middelen past het volk overal toe. Letterlijk dezelfde methode volgt volgens v. HOVORKA het volk in Unterfranken. Dezelfde gedachte spreekt uit de volgende middelen: laat den patiënt op een doekje urineeren en hang dat in den wind te droogen, of maak van de

[1]) CABANÈS et BARRAUD. Remèdes de bonne femme. Paris 1907, pag. 157.

[2]) Woordenboek of algemeene verhandeling der enkelvoudige Drogerijen. Rotterdam 1741, pag. 718.

urine van den lijder met de asch van esschenhout kogeltjes en leg die op een warme plaat te droogen, of begraaf ze. (Bohemen) [1]). Vervolgens kan men nog een uitgeholde raap met de urine van den zieke in den schoorsteen hangen (Stiermarken) [2]) of er een varkensblaas mee vullen en deze een plaats bij het vuur geven, totdat het water verdampt is (Staffordshire-Engeland) [3]).

Ook bij de volgende methode speelt de urine een rol. De lijder legt een ei eenigen tijd in zijn urine en geeft dat aan een vrouw, die de geelzucht kan genezen. Deze schrijft hem dan een leefregel voor. Van tijd tot tijd moet zij opnieuw een ei ontvangen en na een week of vijf begint dan de kwaal te genezen. Wat de vrouw echter met die eieren uitvoert, blijft geheim (Dirksland). Hier moet men natuurlijk aannemen, dat de kwaal door middel van de urine in de eieren is overgegaan. Waarschijnlijk zullen deze dus op de een of andere manier worden vernietigd, zooals dat o.a. in Duitschland gebeurt, waar men het in de urine gekookte ei in een mierenhoop begraaft [4]), of met naalden doorsteekt en daarna in een oven verbrandt [5]).

Nog op andere wijze kan men bij de behandeling van icterus van zijn urine gebruik maken, n.l. door ze te

---

[1]) O. v. Hovorka und A. Kronfeld. Vergleichende Volksmedicin. Stuttgart 1908. Th. II, pag. 331.

[2]) V. Fossel. Volksmedicin in Steiermark. Graz. 1885, pag. 120.

[3]) G. W. Black. Folkmedicine, a chapter in the History of Culture. London 1883, pag. 56.

[4]) A. Wuttke. Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart. Berlin 1869.

[5]) G. Lammert. Volksmedicin und medizinischer Aberglaube in Bayern. Wurzburg 1869, pag. 249.

drinken (Volendam). Dit middel kende men hier te lande reeds lang. Een middelnederlandsch voorschrift luidt: „Jeghen de ghelue zocht, die sal drinken sijn orine, daer sofferaen in es. IX daghe lanc nuchtere." [1]) Hierin is de kracht van dit middel door de geel gekleurde saffraan verhoogd.

Ten slotte helpt: het vel van een driekleurige kat, (waarin de gele kleur overweegt,) om den hals gedragen (Bunschoten).

h. Aambeien (Haemorrhoïden).

Het ontstaan van aambeien kan men voorkomen door een paar gevonden aardappels in den zak te dragen. Als inwendige middelen gebruikt men de zaden en de wortels van de weegbree, de panacee der volksgeneeskunde, en okkernoten. Ook kan men ze verdrijven door de plaatselijke aanwending van tabakspapier, de valsche vrucht (bes) van den aardappel, fijngestampte zure appels in een doekje en klokkenolie, de verbruikte olie van de tappen, waarop de kerkklokken hangen.

Het gebruik van dit laatste middel moet voor een deel worden toegeschreven aan den eerbied, waarin alles, wat met den godsdienst of de kerk in verband staat, bij het volk stond. Echter is het mogelijk, dat bovendien dit middel door een zeker gehalte van koperverbindingen een adstringeerende werking bezit. Dat deze laatste

---

[1]) L. W. DE VREEZE. Middelnederlandsche geneeskundige recepten en tractaten. Gent 1894. rec. 28.

eigenschap ook een rol speelt, leid ik af uit andere volksmiddelen tegen aambeien, waarin het religieuze moment ontbreekt n.l. olie, waarin koperen centen hebben gelegen en lekolie d. i. de olie, die over de koperen deelen van een machine is gedropen. Ook vond ik in een verzameling populaire voorschriften uit het midden der 19e eeuw voor hetzelfde doel het gebruik van drukolie van de boekdrukkerspers aanbevolen. In Groningen gebruikt men griffelschraapsel in boomolie als smeersel [1]).

Door de aambeien met een vingerkootje van een lijk aan te raken, kan men ze tot schrompelen brengen.

De bloembladeren van den toorts (Verbascum Schroederi) in olie worden hier te lande uitwendig gebruikt. In Rusland drinkt men voor hetzelfde doel een infuus van deze bloemen; [2]) in België werpt men ze in heet water en zet zich boven de opstijgende dampen [3]). Hetzelfde raadt DODONAEUS aan: „De Meesters van onze tijden hebben bevonden, dat het water, daer de sachte ende wolachtige bladeren van dese cruyden in ghesoden zijn gheweest, seer goedt is om de spenen mede te baden oft te stoven als die met eenighe smerte uytpuylen ende uytsteken, want sij zijn bequaem niet alleen om de smerte ende weedom te versoeten, maer doen de spenen oock door haer drooghmakende kracht verdwijnen en vergaen."

[1]) J. BERGSMA. Volksgeneeskunst. Driemaandelijksche bladen van de Vereeniging voor Taal en Volksleven in het Oosten van ons land. Jrg. II, pag. 23.

[2]) W. DEMITSCH. Russische Volksheilmittel aus dem Pflanzenreich. Historische Studiën aus dem pharmakologischen Institut zu Dorpat. Th. I, pag. 238.

[3]) A. DE COCK. Volksgeneeskunde in Vlaanderen. Gent 1894, pag. 209.

De wortelknolletjes van het speenkruid (Ficaria ranunculoïdes) worden ook nog heden als amulet tegen de spenen of aambeien gedragen. Een andere plant, die vroeger eveneens den naam speenkruid droeg, de Scrophularia nodosa wordt tegenwoordig daarvoor niet meer gebruikt. Het is begrijpelijk, dat de overeenkomst in vorm het volk deze plant als geneesmiddel heeft doen kiezen.

v. Beverwijck zegt dan ook: „Jae ick hebbe verscheydene hooren getuygen, in haer selven versocht te hebben, dat de wortels van kleyn Speenkruyt alleen bij hem gedragen de pijn van het Speen doen verdwijnen. Dit wijten wij de teyckeninge, ende gelijckenisse, die dese wortelkens met het speen hebben." [1]).

Behalve als amulet werden ze vroeger ook als geneesmiddel gebruikt. De Wijze Jaerbeschrijver zegt: „In Martio en April, eer de geele bloemkens daeraen beginnen te komen en sij noch jong uytspruyt, neemt men Chelidonium minus, of de kleijne gouw, wort oock anders speenkruyd genoemt en trecktse met wortelen met alles uyt, men wascht deselve schoon en bereijdt daer een salade van met boomoly, edick en sout en een weijnig toekruijdt, gelijck men ander Salade bereijdt. Indien men dat drie of vier mael achter malkander doet, soo sal men van dat geheele jaer geen last van de spenen hebben. Maer of dit yemant in den Somer of andere tijden des jaers van noode had zal hij 't kruijdt niet konnen vinden, want het staet maer seven of acht weken, dan wordt het

[1]) J. v. Beverwijck. Schat der Ongesontheijt. Amsterdam 1663.

in een jaer niet weder ghesien, daerom sal men in 't laest van de maendt de wortelkens van dit kruijt nemen, daer hangen veel bollekens aen, gelijck erwitten, die sal men droogen en maer droog eten, wanneer men deselve van noode heeft."

VI. Ziekten der piswegen en geslachtsorganen.

a. Menstruatiestoornissen.

Het denkbeeld van de onreinheid der menstrueerende, in de wetten van Mozes zoo duidelijk uitgedrukt (Leviticus XV), is op het oogenblik nog niet verdwenen.

Deze opvatting blijkt o. a. uit het geloof, dat een menstrueerende vrouw een verderfelijken invloed op allerlei zaken uitoefent. Zij mag zich niet met den inmaak bemoeien, daar de groenten en vruchten dan zouden gaan gisten en bederven, ze mag niet karnen, want er zou toch geen boter komen en zij moet oppassen niet over jonge planten heen te stappen, daar deze zouden sterven. Toch kan van dien invloed nog partij getrokken worden. In Friesland meent men, dat de rups in de kool wordt gedood, wanneer een menstrueerende vrouw daar over heen stapt. Evenals zoovele volksbegrippen vindt men dit laatste ook bij Plinius: „Quocumque autem alio menstruo si nudatae segetem ambiant, urucas ac vermiculos scarabeosque et noxa alia decidere.

Metrodorus Scepsius in Cappadocia inventum prodit ob multitudinem cantharidum, ire ergo per media arva reiectis super clunis vestibus, alibi servatur ut nudis pedibus eant, capillo cinctuque dissoluto." [1])

Niet alleen echter van het nut, dat een menstrueerende vrouw kan bewerken, spreekt PLINIUS, maar ook van de schade, die ze aanricht:

„Purpuram quoque eo tempore ab his pollui, tanto vim esse maiorem ..... sementim arescere, item novellas vitis eius tactu in perpetuum laedi, tum rutam et hederam, res medicatissimas ilico mori. Multa diximus de hac violentia, sed praeter illa certum est apis tactis alvariis fugere, lina cum coquantur, nigrescere, aciem in cultris tonsorum hebetari, aes contactu grave virus odoris accipere et aeruginem, magis si decrescente luna id accidat, equas, si sint gravidae, tactas abortum pati, quin et adspectu omnino, quamvis procul visas, si purgatio illa post virginitatem prima sit, aut in virgine aetatis sponte." [2])

Ook de H. HILDEGARD vertelt, dat door de aanwezigheid van een menstrueerende vrouw de veldvruchten verwelken, wijn en azijn gaan gisten en de ingemaakte groenten bederven.

Bij de Roemenen mag de vrouw om dezelfde redenen niet inmaken, en geen brood bakken, [3]) en in Frankrijk

---

[1]) Historia naturalis XXVIII. 7. (23).

[2]) H. PLOSZ. Das Weib in der Natur- und Völkerkunde. Leipzig 1905. Th. I, pag. 476.

[3]) R. TEMESVARY. Volksbräuche und Aberglauben in der Geburtshilfe in Ungarn. Leipzig 1900, pag. 3.

heerschen dezelfde meeningen. CABANÈS schrijft hierover: „Il règne partout, parmi le vulgaire un préjugé, relatif au sang menstruel. On lui attribue diverses propriétés malfaisantes, telles que de corrompre les viandes, de faire tourner le lait et les sauces, principalement la mayonnaise, de faire avorter les melons, de s'opposer à la fermentation du pain, de troubler le vin et la bière." [1])

Aan den Rijn wordt er door de wijnbouwers streng op gelet, dat geen vrouwen de kelders binnenkomen, wanneer de wijn aan het gisten is, uit angst, dat zich toevallig een menstrueerende daarbij zou bevinden, waardoor het gistingsproces niet goed zou afloopen. Volgens GUARINANIUS (1610) moet de vrouw in dien tijd op de volgende dingen letten:

„Die jungen Kinder nicht viel küssen noch berühren,
In der Kuchel die Speisz nicht selbst anrühren,
Nicht in die Keller, noch zum Weinfasz gehen,
In Gärten umb die jungen Bäumblein auch nicht stehen,
In keinen reinen Spiegel hinein sehen." [2])

Gedurende de menstruatie wordt het gevaarlijk geacht zich het lichaam of de voeten te wasschen of het haar te kammen.

Blijft de periode uit, dan kan men de volgende middelen gebruiken: kroten op jenever (Culemborg) of roode kool

[1]) CABANÈS et BARRAUD. Remèdes de bonne femme. Paris 1907, pag. 110.
[2]) H. PLOSZ. Das Weib in der Natur- und Völkerkunde. Leipzig 1905. Th. I, pag. 477.

op brandewijn (Stiens), beide middelen, die op een overeenkomst in kleur berusten; saffraan op water (Franeker), een aftreksel van valeriaan, kamillen of duizendguldenkruid (Erythraea centaureum) (Gorinchem), hennipzaad met een maatje anijs (Deventer), rosmarijn (Herba rosmarini) of wijnruit (Ruta graveolens) (Gorinchem), kersenstelen met water gekookt (Bergharen) of maagdenpalm (Vinca minor). [1])

Vele van die middelen zijn oud. Men vindt in een middelnederlandsch artsenijboek: „Welic vrouwe der blome nicht en hevet. De sede in alden bere sevenboom, sinegroene, bivot, pappelen, materne, peterciliën, venekol, allike vele; alle desse crude met der wortelen. Dat sal se dringen dri avende unde dri morgene vor der tit dat de blome plach comen." [2])

Ongeveer al die planten gebruikt de volksgeneeskunde nog, deels als emmenagoga, of abortiva, deels als urinedrijvende middelen, drie indicaties, waarvoor dikwijls dezelfde middelen worden toegepast.

De kamille (Matricaria Chamomilla), de anthemis van DIOSKORIDES [3]), wordt door hem voor hetzelfde doel gebruikt: „pellunt menstrua, partus, urinam, calculosque". [4]) Ook DE LÉMERY zegt: „zij verdrijven de winden

[1]) D. H. v. UDEN. Volksgeneeskunst. Driemaandelijksche bladen van de Vereeniging voor taal en volksleven in het Oosten van ons land. Jrg. III. pag. 16.

[2]) J. H. GALLEE. Mittelniederdeutsches Arzneybuch. (Jahrbuch des Vereins für Niederdeutsche Sprachforschung 1889).

[3]) G. DRAGENDORFF. Die Heilpflanzen der verschiedenen Völker und Zeiten. Stuttgart 1898.

[4]) PEDANII DIOSKORIDIS ANAZARBEI de materia medica libri sex. Parisiis 1537. Cap. CXXXI, pag. 145.

en verwekken de maendstonden". [1]) In Vlaanderen en Rusland is zij,evenals hier,een volksmiddel bij amenorrhoe.

Hennipzaad, wordt in Rusland gebruikt om de weeën te versterken, [2]) terwijl DIOSKORIDES het als abortivum noemt: „Quod semen largiore cibo genituram extinguit." [3])

Het duizendguldenkruid is in de Ukraine een middel om de menstruatie op te wekken en de oudere schrijvers geven het dezelfde indicatie. „Menses et partus extrahit," [4]) zegt DIOSKORIDES en ook DE LÉMERY vertelt: „Men gebruikt ze om de maendstonden te verwekken." [5])

Voor hetzelfde doel beveelt PLINIUS de wijnruit aan: „urinam quoque vel cruentam pellit, feminarum etiam purgationes secundasque, etiam emortuos partus, ut Hippocrati videtur, ex vino dulci nigro pota, itaque inlita"; [6]) terwijl MAERLANT als volgt over deze plant uitweidt:

„Als vrouwen hare purgaciën ghebreect,
Daer men telker maent of spreect
Ende om te lossene dat dode kint,

---

[1]) N. DE LÉMERY. Woordenboek of algemeene verhandeling der enkelvoudige Drogerijen. Rotterdam 1741, pag. 180.

[2]) W. DEMITSCH. Russische Volksheilmittel aus dem Pflanzenreich. Historische Studiën aus dem Pharmakologischen Institut zu Dorpat. Herausgegeben von Dr. R. KOBERT. Th. I, pag. 190.

[3]) PEDANII DIOSKORIDIS ANAZARBEI de materia medica libri sex. Parisiis 1537. Cap. CXLI, pag. 47.

[4]) PEDANII DIOSKORDIIS ANAZARBEI de materia medica libri sex. Parisiis 1537. Cap. VII, pag. 108.

[5]) N. DE LÉMERY. Woordenboek der Drogerijen. Rotterdam 1741. pag. 108.

[6]) Historia naturalis XX. 13. (51).

Dat dien vrouwen sere bint.
Ende om te lossene die feodine,
Dies die vrouwen hebben pine,
So sal men nutten trifera
Met dien sape van ruta.
Jof dat sap allene van ruten
Salse van der noet ontsluten." [1])

Het infuus van kersenstelen schijnt alleen in Nederland voor dit doel te worden gebruikt; in het Zuiden van Rusland past men voor hetzelfde doel een infuus van het hout van den kersenboom toe. [2])

Rosmarijn (Rosmarinus officinalis) is, behalve hier te lande, ook in Beieren een volksmiddel om menstruatie op te wekken en DIOSKORIDES kent die plant dezelfde krachten toe, daar zij volgens hem: „menses et urinas ciet."

Als middelen om te sterke menstruatie te stoppen doen de volgende dienst: rozebladeren op witten wijn (Gorinchem), steranijs met lindebloesem (Gorinchem), oranjeschillen, een infuus van wilgebladeren (Salix alba) (Schiedam), kruizemunt (Mentha aquatica) of een infuus van madeliefjes (Bellis perennis) (Gorinchem). Ook dit zijn middelen, die hun geschiedenis hebben.

„(Mentha) aeque maribus ac feminis sistit sanguinem et purgationes," zegt PLINIUS [3]) en dezelfde indicatie

---

[1]) JACOB VAN MAERLANT. Der naturen bloeme.

[2]) H. PLOSZ. Das Weib in der Natur und Völkerkunde-. Leipzig 1905. Th. I, pag. 428.

[3]) Historia naturalis, Cap. XX. 14. (53).

vindt men bij DODONAEUS terug, waar de kruizemunt: „stelpt de onmatighe suijveringhen oft vloeden der vrouwen." [1])

Ook de wilgebladeren „stelpen", volgens het Cruijdtboeck, „allerlei bloedingen, desgelijkes oock de overvloedighe maendstonden ende andere vrouwelijcke vloeden, met wijn ghesoden ende ghedroncken."

Bij DE LÉMERY vindt men melding gemaakt van de bloedstelpende kracht van het madeliefje; het is n.l. „goed om den buikloop en bloedstortingen te stuiten". De bladeren van de linde hebben bij PLINIUS dezelfde kracht, welke het volk hun nog heden toeschrijft: „folia commanducta et decocta menses sistunt inlita." [2])

De petalae rosarum worden tegenwoordig nog wel een enkelen keer bij haemoptoë voorgeschreven, DODONAEUS kent haar echter ook dezelfde werking toe, als de tegenwoordige volksgeneeskunde: „sij beletten ende doen ophouden den vloet der vrouwen ende den onmatigen loop oft suijvermakinge der maendtstonden". [3])

Tegen pijnen bij de menstruatie of pijnlijke naweeën na den partus gebruikt men algemeen amandelpers, bittere amandelen of bitterkoekjes, huismiddelen, die ook in Beieren [4]) en in het Frankenwald bekend zijn.

Behalve allerlei middelen van plantaardigen oorsprong, kent de volksgeneeskunde ook andere. Een paar druppels

---

[1]) R. DODONAEUS. Herbarius oft Cruijdtboeck. Antwerpen 1644, pag. 131.
[2]) Historia naturalis. Cap. XXIV. 8. (34)
[3]) R. DODONAEUS. Herbarius oft Cruijdtboeck. Antwerpen 1644, pag. 287.
[4]) G. LAMMERT. Volksmedizin und medizinischer Aberglaube in Bayern. Wurzburg 1869, pag. 148.

menstruaalbloed, in koffie genuttigd, zijn een middel, om de menstruatie op te wekken (Gorinchem), insgelijks het drinken van water, waarin een gebruikte banddoek heeft gelegen (Baarn).

Dit middel is niet tot Nederland beperkt. In Amerika wordt het voor hetzelfde doel gebruikt, in Marocco brengt men, om de uitblijvende menstruatie te doen verschijnen, een lapje met menstruaalbloed in de vagina [1]).

Soortgelijke middelen zijn in Beieren gebruikelijk. LAMMERT noemt de volgende: water drinken, vermengd met bloed van iemand, die voor de eerste maal heeft gemenstrueerd, of waarin het bebloede hemd van een menstrueerende vrouw is gewasschen; een stukje brood in den mond nemen, waarop zoo iemand even heeft gekauwd of haar bebloed hemd aantrekken. Ook in de „Heilsame Dreckapotheke" van PAULLINI (anno 1773) vindt men een verhaal van een vrouw, die zichzelf van amenorrhoe genas, door menstruaalbloed van haar zuster te drogen en van dat poeder driemaal daags een goede mespunt vol in saliewater in te nemen [2]).

Het gebruik van dit bloed als geneesmiddel is PLINIUS en DIOSKORIDES bekend, echter alleen als uitwendig middel. De laatste zegt: „menstruus sanguis feminarum, circumlitus conceptum inhibere existimatur".

Als bestanddeel van philtra werd het in lateren tijd veel gebruikt, eenige druppels van dit bloed in een drank gemengd, zouden dengene, die daarvan dronk, een on-

---

[1]) L. LALOY. Janus 1900, pag. 372.

[2]) M. L. HOFF. Zur Geschichte der Organotherapie. Janus 1899.

weerstaanbare neiging inboezemen jegens haar van wie dit bloed afkomstig was. [1]) In Beieren was dit geloof in het eind der vorige eeuw nog niet verdwenen. [2])

Zeer eigenaardig is het volgende middel, dienende om een menorrhagie te stuiten: leg de patiënte de slaapmuts van haar man op den buik. Hoe vreemd dit ook moge lijken, toch staat dit middel niet alleen. CABANÈS vertelt: „C'est ainsi, que dans la Touraine et le Limousin pour prévenir les avortements chez les femmes, qui en sont menacées, les malades s'appliquent à la vulve une garniture composée d'un grand nombre de bonnets de nuit d'hommes ayant été portés. L'odeur de l'homme attire la matrice à sa place." [3]) LOUISE BOURGEOIS, de vroedvrouw van MARIA DE MEDICIS noemt in haar werk: „Observations diverses sur la stérilité, perte de fruict, faecondité, accouchements et maladies des femmes et enfants nouveaux nais etc." (1626) hetzelfde middel: „Pour obtenir bonne délivrance, il était bien utile aussi de luy mettre sur le ventre le bonnet de son mary." [4])

Ten slotte kan men overvloedige menstruatie tegengaan door het gebruik van in korte stukjes geknipte Keulsche zijde, in melk gekookt, of postpapier op dezelfde wijze toebereid.

---

[1]) W. MARSHALL. Neu eröffnetes wundersames Arzeneikästlein. Leipzig 1894, pag. 77.

[2]) G. LAMMERT. Volksmedizin und medizinischer Aberglaube in Bayern. Wurzburg 1869, pag. 148.

[3]) CABANÈS et BARRAUD. Remèdes de bonne femme. Paris 1907.

[4]) A. FRANKLIN. La vie privée d'autrefois. Variétés chirurgicales. Paris 1894, pag. 101.

Een bezweringsformulier tegen sterke vloeiing luidt als volgt:

„Ik ging door een rood bosch en in het roode bosch was een roode kerk en in de roode kerk een rood altaar, op het roode altaar een rood brood, bij het roode brood een rood mes. — neem het roode mes, snijd het roode brood, dan is de bloedloop dood. In den naam des Vaders, des Zoons en des Heiligen Geestes. Amen."

Driemaal herhalen en driemaal het kruisteeken op den buik maken (Baarn. Dr. GREIDANUS).

b. Stoornissen in de urineloozing.

Peterselie, venkel, lijnzaad, selderie en jeneverbessen zijn de meest gebruikte volksmiddelen, die bij moeilijke of pijnlijke urineloozing, onverschillig van welke oorzaak die afkomstig mag zijn, worden toegepast.

Al die middelen kan men ook bij oudere schrijvers vinden. „(Foeniculum) comae decoctum in renum doloribus subditum proficit, quippe quod urinam excitet," zegt DIOSKORIDES en ook MAERLANT spreekt in zijn „der Naturen Bloeme" van deze plant:

„Feniculus, als Platearius toghet
Es een cruut, dat werct ende droghet
Ende es van subtilen saken,
Et doet wel orine maken.
Wortel blade ende saet
Sijn in visiken toeverlaet."

[1]) PEDANII DIOSKORIDIS ANAZARBEI de materia medica libri sex. Jonne Ruellio Suessionensi interprete. Parisiis 1537. Cap. LXV, pag. 127.

Ook de selderie wordt door DIOSKORIDES genoemd: „urinam ciet, sive crudum, sive coctum edatur, semen vehementius pellit," [1]) evenals door PLINIUS, die er bovendien nog andere krachten aan toekent: „(Apium) semine urinam ciet, menstrua ac secundas partus." [2])

DODONAEUS noemt eveneens deze plant als een middel om de urineafscheiding te bevorderen: „'t Sap van Jouffrouw-merck is tot veeleende verscheyden dinghen dienstelijck. Het doet de pisse rijzen ende ghemackelijk voortkomen." [3])

De peterselie is een van de middelen, waarvan DIOSKORIDES evenals PLINIUS zegt, dat het de urineafscheiding bevordert. „Item difficultatibus urinae semen eius decoctum ex mulso potum medetur", vertelt de laatste [4]).

MAERLANT beschrijft uitvoerig de werkingen van deze plant:

„Petrocilinum es droeghe
Als ons Platearius toeghet.
Die in sijn hovet staet pliet te sijne
Nuttelic in medicine.
Orine so wel maken doet
Ende es jeghen fisiken goet,
Weder et es cruut so saet.
Ist datment in spisen ontfaet,

---

[1]) PEDANII DIOSKORIDIS ANAZARBEI de materia medica libri sex. Parisiis 1537. Cap. LXII, pag. 125.

[2]) Historia naturalis XX. 11. (44).

[3]) R. DODONAEUS. Herbarius oft Cruijdtboeck. Antwerpen 1644, pag. 87.

[4]) Historia naturalis XX. 11. (45).

Et doet verduwen ende verdrivet
Dien wint, die in den menschen blivet".

Van de jeneverbessen kan men bij DIOSKORIDES eenzelfde indicatie vinden, terwijl ook de pijnstillende werking van het lijnzaad in oude botanische werken wordt genoemd.

Al deze middelen gebruikt het volk in verschillende landen voor hetzelfde doel. In Beieren past men peterselie ,selderie en jeneverbessen toe, in Stiermarken „Wachholder" en peterselie, in geheel Rusland is de Juniperus communis het volksmiddel bij retentio urinae. [1]) Minder algemeen zijn de volgende middelen:

Schillen van groote boonen op zoete olie (Rucphen);

Berkwater (sap uit den berkeboom: Betula alba) (Friesland);

Bladeren van zwarte bessen (Ribes niger) eten (St. Anna ter Muiden);

Afkooksel van kersenstelen (St. Anna ter Muiden);

Brandnetelwortel (Urtica dioica) in melk gekookt (Stiens);

Deze worden alle bij pijnlijke urineloozing gebruikt. Als diuretica gelden:

Keulsche jenever;

Tweede bast van de vlier (Sambucus niger) als thee;

Roggebrood in wei;

Uien op water (Westland);

---

[1]) W. DEMITSCH. Russische Volksheilmittel aus dem Pflanzenreich. R. KOBERT. Historische Studiën aus dem pharmakologischen Institut zu Dorpat. Th. I. pag. 218.

Een infuus van akeleizaad (Aquileja) (Deventer);
Berendruifblaadjes (Folia uvae ursi) (Deventer);
Een infuus van brem (Genista) (Oosterwolde);
Opgedroogd paardezweet (Gorinchem);
Het opsnuiven van de lucht van roode luciferskoppen, wanneer ze pas beginnen te branden (Boxmeer);
Juffertje in het groen (Nigella sativa) in infuus (Assen);
Berkenwater „succus Betulae recens", wordt in Rusland in het voorjaar als diureticum gebruikt [1]).

De zwarte bessen zijn zoowel in Vlaanderen, als in Stiermarken [2]) bij het volk bekend om hun urinedrijvende eigenschappen en hadden dien naam reeds in de 16e en 17e eeuw. „De bladeren van Swarte Aelbesiëncruydt gheknauwt doen de koude pisse vergaen," zegt VAN ROVE: LINGHEN [3]). Het afkooksel van kersenstelen heeft zijn gebruik bij pijnlijke urineloozing natuurlijk te danken aan een zeker gehalte van blauwzuur, reden, waarom het ook bij prikkelende hoestbuiën en pijnlijke menstruatie wordt gebruikt.

Omtrent den brandnetel vindt men bij DIOSKORIDES- „cocta cum conchis folia, alvum emollunt, urinas movent" [4]) en den Nederlandschen Herbarius leert hetzelfde: „Het kruid, wortelen en zaad zegt men pisdrijvende te wesen." [5])

---

[1]) W. DEMITSCH. Russische Volksheilmittel, pag. 186.
[2]) V. FOSSEL. Volksmedizin in Steiermark. Graz. 1885, pag. 123.
[3]) A. DE COCK. Volksgeneeskunde in Vlaanderen. Gent 1891, pag. 213.
[4]) PEDANII DIOSKORIDIS ANAZARBEI de materia medica libri sex. Parisiis 1537. Cap. LXXIX, pag. 73.
[5]) STEPH. BLANKAART. Den Nederlandschen Herbarius ofte Kruidboek. Amsterdam 1698, pag. 630.

Ook de Letten gebruiken nog heden deze plant voor hetzelfde doel [1]).

De Keulsche jenever dankt zijn diuretische werking natuurlijk voor een groot deel aan de jeneverbes.

Omtrent de vlier zegt PLINIUS: acini euis infirmiores, quam reliqua tingunt capillum, poti acetabuli mensura urinam movent" [2]). Bij DODONAEUS wordt bepaald van de schors gewag gemaakt: „De groene middelschorse van de tackskens van de Vlier is de bladeren ende ionghe scheutkens niet ongelijck van werckinge, anders dan dat sij veel stercker is, met gewelt ende beroeringe 't water ende de galachtige vochtigheden afjaghende, als mense inneemt; ende daerom is sij de watersuchtighe nut ende bequaem." [3])

De ui, een overal voorkomend volksdiureticum is een plant, waarvan DIOSKORIDES zegt: „vehementius urinam pellit." [4])

Het akeleizaad kan men bij DE LÉMERY vermeld vinden: „het verwekt de maendstonden en drijft de pis af." [5])

Bremzaad is een middel, dat PLINIUS vermeldt: „quidam et ad stranguriam utuntur semine," [6]) en is

[1]) J. ALKNIS. Materialiën zur lettischen Volksmedicin. Historische Studiën aus dem pharmakologischen Institut zu Dorpat. Herausgegeben von Dr. R. KOBERT. Th. IV, pag. 192.

[2]) Historia naturalis XXIII. 8. (35).

[3]) R. DODONAEUS. Herbarius oft Cruijdtboeck. Antwerpen 1644, pag. 1322.

[4]) PEDANII DIOSKORIDIS ANAZARBEI de materia medica libri sex. Parisiis 1537, Cap. CXLIII, pag. 192.

[5]) N. DE LÉMERY. Woordenboek of algemeene verhandeling der enkelvoudige Drogerijen. Rotterdam 1741, pag. 49.

[6]) Historia naturalis XXIV. 9. (40).

ook heden nog een Engelsch volksmiddel (Derbyshire) [1]).

Het opsnuiven van phosphordamp wordt op het oogenblik ook nog in Vlaanderen door het volk toegepast; [2]) het opgedroogde paardezweet schijnt alleen hier te lande als diureticum en abortivum te worden aanbevolen.

Nigella sativa vindt men in den „Herbarius" van DODONAEUS: „'t Selve ettelijcke daghen achtereen ghedroncken, verwekt de pisse ende doet de maendtstonden voortkomen."

Een combinatie van verschillende der genoemde middelen komt voor in het volgende middelnederlandsche recept „Jeghen den graveel," als volgt luidende: „Neemt gremilsaet, gheinstsaet, pedercellesaet, van elcs sondre ten pedercellesaet, bevenellesaet, anijs, ende kernen van kriekesteenen, ende van kersensteenen; ende dese sade salmen te gader stampen; ende dan suldijse sieden met wine ende drincken daer of, iij, of, iiij, werven sdachs." [4])

Om te besluiten een recept, overgenomen uit een populair-geneeskundig boekje zonder jaartal, naar zijn uiterlijk te oordeelen ongeveer in het midden der 19e eeuw uitgegeven, onder den titel: „Vijftig verzamelde geneesmiddelen tot algemeen nut uit niets anders bereid dan uit gewone spijzen en dranken. Zeer dienstig om bij onverwachte gevallen des nachts of anderzints, als men niet spoedig een geneesheer kan krijgen, ten gebruike en van

---

[1]) G. W. BLACK. Folkmedicine a chapter in the History of Culture. London 1883, pag. 203.

[2]) A. DE COCK. Volksgeneeskunde in Vlaanderen. Gent 1891, pag. 213.

[3]) R. DODONAEUS. Herbarius oft Cruijdtboeck. Antwerpen 1644, pag. 205.

[4]) W. L. DE VREEZE. Middelnederlandsche geneeskundige recepten en tractaten. Gent 1894. Rec. 94.

groot nut voor hen, die op kleine schepen de zee bevaren, waarop geen Geneesheer wordt medegevoerd; als mede voor den Landman en degenen, die de medicijnen uit de Apotheek niet kunnen gebruiken.

Te bekomen bij C. S. HUYSMAN te Rotterdam".

In overeenstemming met dezen wijdloopigen titel is ook het volgende recept:

„Heilzaam middel voor het water, dat gerustelijk aanbevelenswaardig is.

Een halve flesch Keulsche jenever, dan ziet men te krijgen twee à driehonderd levende pissebedden, die dan gesmoord over vuur, zijnde in een pot of test (vooral dicht gesloten) en dat tot een poeder gemaakt, zoo doet men dat in de bovengemelde flesch en dat doorschudden en laten trekken en tweemaal daags een theekop van innemen en naar evenredigheid verminderen heeft den besten uitslag opgeleverd."

Dit middel werd ook, volgens het verhaal van een mij bekende dame, een harer familieleden, die aan oedemen leed, aangeraden (Gorinchem). In den „Troost der Armen" van GUILIELMUS SIMONS (18e eeuw), die deze dieren „Kleijne swijntjens, die op oude mueren of stallingen te vinden zijn", noemt (Limburgsche naam: „welverrekes") komt hetzelfde middel voor.

Echter zijn zij niet alleen een bestanddeel van de materia medica der volksgeneeskunde.

DIOSKORIDES schrijft over deze dieren: „Hae ex vino potae difficili urinae et regio morbo auxiliantur," en

[1]) PEDANII DIOSKORIDIS ANAZARBEI de materia medica libri sex. Parisiis 1537. Cap. XXXIII, pag. 59.

gebruikt ze dus bij dezelfde kwalen als het volk op het oogenblik.

De „Parnassus medicinalis illustratus" van BECHER (1663) zegt:

„Die Keller-Eselgen, so man nennt Schäfelein,
Ihr Pulver treibet stark, und nutzet in den Stein." [1])

DE LÉMERY raadt ze voor verschillende kwalen aan o.a. ook „om de pis te verwekken" [2]) en volgens MARSHALL waren ze nog voor ± 70 jaar in de Beiersche en Hannoversche apotheken voorhanden en werden in wijn tegen steen en anurie ingenomen. [3]) Nog heden worden deze dieren, behalve in Nederland, in Beieren, [4]) Galicië en verschillende landstreken van Rusland: Perm, Zwenigorod, tegen anurie en waterzucht gebruikt. [5])

Een zwaluwnest in melk gekookt wordt als kataplasma op den onderbuik gelegd bij „koude op het water". (Schiedam). Misschien is dit een navolging van de therapie, die het volk bij keelpijn toepast.

Als *Aphrodisiaca* worden nog genoemd: Phallus im-

---

[1]) L. WINKLER. Animalia als Arzneimittel einst und jetzt. Innsbruck 1908, pag. 16.

[2]) Woordenboek of algemeene verhandeling der enkelvoudige Drogerijen. Rotterdam 1741, pag. 217.

[3]) W. MARSHALL. Neu eröffnetes wundersames Arzenei-Kästlein. Leipzig 1894, pag. 49.

[4]) M. HÖFLER. Volksmedizin in Oberbayerns Gegenwart und Vergangenheit. München 1888, pag. 153.

[5]) A. A. v. HENRICI. Weitere Studiën über Volksheilmittel in Russland. Historische Studiën aus dem pharmacologischen Institut zu Dorpat. Herausgegeben von Dr. R. KOBERT. Th. IV.

pudicus en de knolletjes van Orchis-soorten [1]) Bij beide planten verklaart haar vorm voldoende de reden van haar toepassing. DODONAEUS zegt van de laatste planten: „De volle sapachtighe wortelen van Kullekenskruijden, Raghwortel ende Standelcruydt ende sonderlinghen van Bockskullekens, ghegheten oft met Gheijtenmelck ghesoden ende inghenomen, maecken niet alleen lust tot bijslapen, maer stercken ende voeden het lichaem." [2]) Ook uit de volksnamen, die de verschillende soorten van Orchis dragen en die sterk op de nomenclatuur van DODONAEUS gelijken, blijkt, dat de werking, die het volk aan deze planten toeschrijft, op signatuur berust.

Op een soortgelijken naam duidt SHAKESPEARE, als hij de bloemen, beschrijft, waarmede OPHELIA zich had opgeschikt:

„There with fantastic garlands did she come
Of crow-flowers, nettles, daisies, and long purples,
That liberal shepherds give a grosser name,
But our cold maids do dead men's fingers call them" [3])

Ook in het Dispensatorium van VALERIUS CORDUS, waarin zeer weinig van dergelijke buitengewone middelen voorkomen, vindt men de „vossekullekens," als bestanddeel van een „Diasatyrion", waarvan gezegd wordt:

---

[1]) J. BERGSMA. Volksgeneeskunst. Driemaandelijksche bladen van de vereeniging voor taal en volksleven in het Oosten van ons land. Jrg. II, pag. 21.

[2]) R. DODONAEUS. Herbarius oft Cruijdtboeck. Antwerpen 1644, pag. 380.

[3]) HAMLET. Act IV, sc. 7.

„Dese confectie verweckt tot onkuysheijdt ende als den lust van bijslapen door seker oorsake is ophoudende, soo geeft sij die dapper weder." [1])

c. *Waterzucht.*

Ongeveer dezelfde middelen, die het volk bij anurie gebruikt, past het ook bij waterzucht toe, zooals een afkooksel van selderie, (Apium graveolens), prei (Allium porrum), aalbessen, zwarte bessen,jeneverbessen of kersenstelen. De in de middeleeuwen gebruikte middelen verschilden niet veel van de tegenwoordige:

„Weder dat water. Nim peterciliensat, mercsat, venckelessat, levestockessat, hertestunghen, do dat in enen budel. Nim enen nighen erdinen gropen unde do dar water in, sudh tve gropen up inen halven gropen, gif deme drincken di di watersucht hevet." [2])

Behalve deze planten gebruikt men nog een infuus van heggeranks wortel of wilde wijngaardswortel (Bryonia) (Schiedam), zeeajuin (Scilla maritima) op water of witte wijn (Gorinchem), of tuinboonen als koffie gebrand en gemalen en daarna getrokken (Bergharen).

De Bryonia, een plant, die altijd in hoog aanzien heeft gestaan, wordt door PLINIUS onder den naam „vitis alba," als volgt beschreven: „radix alba, grandis, raphano

---

[1]) Den Leijdsman ende Onderwijser der Medicijnen, overal dagelijkx van de Medicijns ende Apothekers onder den naam van Valeri Cordi Dispensatorium bekent, door P. F. Med. Doct. Rotterdam 1656.

[2]) J. H. GALLEE. Mittelniederdeutsches Arzneybuch. (Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung). Jrg. 1889.

similis initio. ex ea caules asparagi similitudine exeunt, hi decocti in cibo alvom et urinam cient." Ook GALENUS kent haar diuretische werking [1]) evenals DE LÉMERY. De twee soorten van Bryonia, die de laatste beschrijft: „ontlasten de weiachtige vochten door den afgang en door de pis, verminderen de verstoppingen, verwekken de maendstonden, zetten de nageboorte af na het baren; zij zijn goed voor de aemborstigheit en waterzugt." [2])

Aan den dikken wortel van deze plant werd vroeger dezelfde kracht toegeschreven als aan den alruinwortel; Dikwijls deden ze dan ook dienst om dezen te vervangen. [3]) Analoga van het infuus van kersenstelen vindt men bij DIOSKORIDES, die de kersengom gebruikt: „gummi quod cerasi resudarunt ex vino potum calculosis auxilio est," [4]) en bij DE LÉMERY, die kersenpitten en kersengom noemt als middelen, dienstig om de urineloozing aan te zetten en blaas- en niersteenen af te drijven. [5])

Het water van den waterzuchtige staat volgens velen onder invloed van de maan en stijgt bij wassende maan, terwijl het bij afnemende maan zakt. Daarom moet men middelen tegen die kwaal bij afnemende maan innemen

[1]) M. MANKOWSKY. Ueber bryonia alba. Historische Studiën aus dem pharmakologischen Institut zu Dorpat. Herausgegeben von Dr. R. KOBERT. Th. II, pag. 144.

[2]) N. DE LÉMERY. Woordenboek of algemeene verhandeling der enkelvoudige Drogerijen. Rotterdam 1741, pag. 117.

[3]) M. KRONFELD. Zauberpflanzen und Amulete. Wien 1898, pag. 23.

[4]) PEDANII DIOSKORIDIS ANAZARBEI de materia medica libri sex. Parisiis 1537. Cap. CXXIX.

[5]) N. DE LÉMERY. Woordenboek of algemeene verhandeling der enkelvoudige Drogerijen. Rotterdam 1741, pag. 169.

(Houten). De invloed van de maan blijkt ook uit het volgende middel, dat aan de Noord-Oost kust van Nederland wordt toegepast: zeewater drinken, wanneer de vloed op zijn hoogst is.

Een zeer merkwaardige therapie is de volgende: den nagelriem aan vingers en teenen losmaken. (Schoondijke).

VII. Infectieziekten.

a. Malaria en andere koortsen.

De koorts, gekenmerkt door de opeenvolgende symptomen van koude, hitte en zweeten is een van de ziekteverschijnselen, die het volk gemakkelijk herkent. Zij wordt meestal als een ziekte sui generis beschouwd, zoodat vele middelen, misschien oorspronkelijk alleen maar bij malaria gebruikt, bij allerlei ziekten worden aangewend, waar koorts een der meest op den voorgrond tredende verschijnselen is. Het aantal koortsmiddelen, die het volk kent, is zeer groot, wat niet verwonderlijk is, wanneer men bedenkt, dat, vooral vroeger, malaria hier te lande zeer veel voorkwam. Zeeland o.a. is berucht als het land der „Zeeuwsche koortsen".

Uit allerlei therapeutische maatregelen blijkt vooral hier nog de daemonologische opvatting van de oorzaak der ziekte. Door bezweringsformulieren, geheimzinnige manipulaties of sympathische geneesmethoden tracht men

nog dikwijls de koorts te verdrijven of op een ander over te dragen.

Alvorens tot de bespreking van dergelijke middelen over te gaan, dunkt het mij wenschelijk eerst de gewone huismiddelen tegen deze ziekte te bespreken.

Hiertoe behooren de volgende:

Quassiahout op jenever (Koudekerke).

Aftreksel van alsem. (Arthemisia absinthium) (algemeen).

Aftreksel van wringkruid (Helleborus niger) (Colijnsplaat).

Wortels van het madeliefje (Bellis perennis) op spiritus (Nieuwe-Schans).

Wortels van paardenbloemen. (Taraxacum officinale) op brandewijn (Nieuwe-Schans).

Thee van wilgenbast (Salix alba) (Bierum).

Ongewasschen krenten op de nuchtere maag (Ierseke).

Bessenjenever van zwarte bessen (Ribes niger) (Ierseke).

Thee van de bladknoppen van boeltjeskruid (Eupatorium cannabinum) (Groningen).

Versch gras in water gekookt, tot 't vocht op $^1/_3$ is verdampt (Heilo).

Infuus van duizendguldenkruid (Erythraea centaureum) (Burgh bij Zierikzee).

Krenten op jenever op de nuchtere maag. (Gorinchem).

Infuus van knoppen van hondebloem (Taraxacum officinale) (Oldebroek).

Een glas witte wijn op de nuchtere maag. (Gorinchem).

Een mengsel van honig, brandewijn en citroensap in den koortsvrijen tijd in te nemen. (Goes).

Bedauwde bloemknoppen van het madeliefje; brandewijn met peper; een rauwe ui, of een eetlepel uit een flesch fijngesneden uien, met azijn overgoten, 's morgens; karbendiks of karmediktus (Carduus benedictus) op brandewijn; infuus van zilverblad (Potentilla anserina) of het potje van Smallenee, bestaande uit een mengsel van 6 lood kina, ½ lood benedikt, een stuiver kruidnagels, ¼ lood Spaansch wormkruid en wat keukenstroop, van welk middel men eenige keeren daags een stukje ter grootte van een kastanje, in brei geroerd, inneemt. (Friesland, volgens WALING DIJKSTRA).

Een aftreksel van vlierbloemen. (Sambucus niger) en zoethout.

Een decoct van haverstroo. (Avena sativum).

Een infuus van havermonie (Agrimonia eupatoria). (Schoondijke).

Sap van moerbeien. (Gorinchem).

Aftreksel van vlierbast (Gorinchem).

Brandnetelwortels (Urtica dioica) op jenever. (Westland).

Een aftreksel van ongebrande koffieboonen. (Zwartsluis).

Een mengsel van aloë, stinkende gouwe (Chelidonium majus), slangenhout (Lignum colubrinum) en alsem (Summitates absynthii) getrokken op een flesch jenever.

Een Schouwsche pop of koortspop, d.i. een zakje gevuld met alsemknoppen, gezegende distel (Carduus benedictus), gentiaanwortel en aloë, dat men in water laat trekken, waarna het vocht gebruikt wordt.

Eieren met dop en al. (Vlissingen).

De eigen ochtendurine. (Zuilichem).

Zooals men ziet is de keuze in middelen overstelpend. Bij nadere beschouwing treft het, dat een bepaalde soort medicamenten hieronder sterk vertegenwoordigd is, n.l. de amara, geneesmiddelen dus, die vroeger door de officieele therapie dikwijls tegen koortsen werden voorgeschreven, maar tegenwoordig door den cortex chiane en de daaraan ontleende praeparaten zijn vervangen. Een voorbeeld van zoo'n oud voorschrift is het volgende: „wijn van alsem verdrijft den reede tercia ende quarte hi starc die maghe ende verduwt alle quade humoren die in den lichame sijn". [1])

Een middel, dat waarschijnlijk wel in staat zal zijn temperatuursverlaging te veroorzaken, is het infuus van wilgenbast, die salicine bevat. MAERLANT raadt de bloemen van den wilg als koortsmiddel aan:

„'t Sap gheduwet uut sinen bloemen
Ende in dranken dat ghenoemen
Dat is goet jeghen den rede."

Ook OSIANDER noemt in zijn „Volksarzneimittel", den bast van twee- of driejarige takken van den witten wilg, twee oncen met achttien oncen water gekookt, als koortsmiddel.

Evenals de wilgenbast is de vlierbast reeds lang bekend. zooals uit het volgende middeneeuwsche recept

---

[1]) L. W. DE VREEZE. Middelnederlandsche geneeskundige recepten en tractaten. Gent 1894. Rec. 57.

blijkt: „Om den corts te verjaeghene, neemt de middelste scorse van den vliendere ende eertveltlovere [1]) even vele, te gader ghestampt al ontwe; ende gheeft hem drinken dat sap, recht als hi hem begint te comene, hi sal braken ende ghenesen stappans, want het is gheprouft." [2])

Volgens v. d. Bergh is vooral die vlier, welke boven bijenkorven wast, bijzonder heilzaam. Men schilt den bast naar boven toe af en geeft den zieke het aftreksel te drinken. [3])

Onder de overige, hierboven genoemde middelen komen nog andere voor, die van hoogen ouderdom zijn, zooals de Agrimonia eupatoria, die Dioskorides en Plinius kennen en het boeltjeskruid (Eupatorium cannabinum), dat nog door Boerhave tegen scheurbuik werd voorgeschreven. [5])

Op het oogenblik wordt het door het volk alleen bij malaria gebruikt, een toepassing, die men ook in andere landen kent: „En Italie et en Russie on attribue à cette herbe de grandes vertus magiques: la décoction d'eupatoire est aussi censée chasser les fièvres et guérir les morsures des serpents." [6])

---

[1]) Eertvelt = glechoma hederacea?

[2]) L. W. de Vreeze. Middelnederlandsche geneeskundige recepten en tractaten. Gent 1894. Rec. 202.

[3]) L. Ph. C. v. d. Bergh. Proeve van een critisch woordenboek der Nederlandsche mythologie. 1829, pag. 199.

[4]) O. v. Hovorka und A. Kronfeld. Vergleichende Volksmedicin. Stuttgart 1908. Th. I, pag. 328.

[5]) Nederlandsche Tijdschrift voor Geneeskunde. Jrg. 1859.

[6]) O. J. v. d. Haer. La superstition des campagnards. Arnhem 1900, pag. 147.

Het duizendguldenkruid (Erythraea centaureum) is ook in Vlaanderen [1]) een koortsmiddel, evenals in Rusland: „In Kleinrussland gilt das Tausendguldenkraut als Fiebermittel. Auch von den Volksärzten des Kaukasus wird Erythraea innerlich bei Wechselfieber verordnet. Im Gouv. Mohilew trinkt man ein wässriges Infus des blüthentragenden Krautes bei Fieber, Brustschmerzen und Durchfällen." [2])

PLINIUS maakt reeds gewag van het gebruik van deze plant bij koortsen: „Centaurio curatus dicitur Chiron, cum Herculis excepti hospitio pertractanti arma sagitta excidisset ei in pedem, quare aliqui Chironion vocant. In usu radix tantum duabus drachmis bibenda quibus dicetur, si febris sit." [3])

De Potentilla anserina kan men onder den naam quinquefolium [4]) eveneens bij PLINIUS vinden: „quinquefolia quidam terna tertianis dedere, quaterna quaternis, plura ceteris." [5])

Hier speelt dus het aantal blaadjes, dat men moet gebruiken, een belangrijke rol. Dergelijke voorschriften bestaan op het oogenblik nog, getuige de volgende drie voorschriften tegen koorts:

Negen wegeblaadjes trekken op brandewijn en dat vocht opdrinken; negen wegeblaadjes in een zakje op de

[1]) A. DE COCK. Volksgeneeskunde in Vlaanderen. Gent 1891, pag. 233

[2]) W. DEMITSCH. Russische Volksheilmittel aus dem Pflanzenreich. KOBERT. Historische Studiën. Th. I.

[3]) Historia naturalis XXV. 6. (30).

[4]) G. DRAGENDORFF. Die Heilpflanzen der verschiedenen Völker und Zeiten. Stuttgart 1898.

[5]) Historia naturalis XXVI. 11. (71).

borst dragen en negen wegeblaadjes aan de deur hangen. (Rossum).

's Morgens op de nuchtere maag een boterbloem opeten, den volgenden dag twee en zoo doorgaan tot twaalf toe, waarna men weer afdaalt tot één (Zaandam).

Madeliefjes of vlierbladeren eten, den eersten dag drie, vervolgens met twee opklimmen tot negen toe en daarna op dezelfde manier teruggaan (Friesland, volgens WALING DIJKSTRA).

De plantago, die hier als geneesmiddel optreedt, speelt dezelfde rol in de middeleeuwen, zooals uit deze beide recepten „jeghen den derden dach curts", blijkt:

1°. „Nem. iiii. planten van plantaijen, achter de scijnte van der zonne, ende sech. i. pater noster ende drinct alse ghi bevet." [1])

2°. „Neemt .iij. planten van weghebreeden, ende colen van der materne [2]) ende stampet te gadre; ende temperet met ghewiden watre ende dies waters drinct, iij. werf sdaghes" [3]).

Wat betreft de rol, die de urine als medicament heeft gespeeld, er zijn weinig kwalen, waarbij zij niet te eeniger tijd hetzij uit- of inwendig is gebruikt. In de 18e eeuw bestonden nog volgens CABANÈS een magisterium, een sal volatile en een spiritus urinae, die ook tegen malaria

---

[1]) L. W. DE VREEZE. Middelnederlandsche geneeskundige recepten en tractaten. Gent 1894, rec. 450.

[2]) Materne misschien = melilotus (volgens DODONAEUS: materina).

[3]) L. W. DE VREEZE. Middelnederlandsche geneeskundige recepten en tractaten. Gent 1894, rec. 83.

werden ingenomen [1]) en bij DE LÉMERY vindt men: „Wij bedienen ons zeer dikwijls van Menschen-Pis in de Geneeskunde; die van een gezonden Jongman is boven alle andere te achten. Zij is insnijdende, verdunnende, ontbindende, afvegende; zij neemt de verstoppingen weg, verdrijft de dampen, verligt en geneest de jicht, maekt loslijvigheijt, verdroogt de schurft en wordt uit- en inwendig gebruikt; men laet er vijf of zes oncen van in elke gifte, terwijl zij nog versch is, innemen". [2])

Een radicaal middel is het volgende: Eet tegen den tijd, dat de koorts opkomt, een pekelharing met huid en graten, zoo uit de ton, op en drink niet gedurende den koortsaanval (algemeen). In Duitschland kent men dit middel ook [3]) en in de „Heilsame Dreckapotheke" van K. F. PAULLINI (1713) wordt deze kuur als volgt beschreven: „Sonst erinnere ich mich, dass eine Frau zu Gotha, wie ich studierte, vom Quentanfieber dermassen übel zugerichtet war, dasz sie kaum mehr einem Schatten ähnlich schien. Ihre Lust war zu frisch gesalzenen Heringen, deren ass sie kurz vor dem Paroxysmus drei mit guter Lust, und siehe, es ward des Fiebers nicht mehr gedacht." [4])

Even vreemd is het door WALING DIJKSTRA medegedeelde middel: gebraden aardwormen, tot poeder gewre-

[1]) CABANÈS. Remèdes d'autrefois. Paris 1905, pag. 22.

[2]) N. DE LÉMERY. Woordenboek of algemeene verhandeling der enkelvoudige Drogerijen. Rotterdam 1741, pag. 757.

[3]) J. JÜHLING. Die Thiere in der deutschen Volksmedicin. Mittweida 1900, pag. 28.

[4]) L. M. HOPF. Zur Geschichte der Organotherapie. Janus 1899.

ven, om de twee uur een tweegrams poeder. Toch vindt men bij DIOSKORIDES: „Terreni vermes tertianas discutunt decocti cum anserino adipe." [1])

Een groote rol bij de bestrijding der koorts spelen de spin en het spinneweb. Dit middel kan op verschillende manieren worden toegepast: men kan een spin fijnwrijven en die in een doekje op voorhoofd, slapen of polsen binden, ook kan men een spin tusschen twee notedoppen doen en die op het hartkuiltje dragen.

Een andere methode, om hetzelfde medicament te gebruiken ontleen ik aan het Maandblad tegen de Kwakzalverij: „Een ingezetene van Sittard leed sedert geruimen tijd aan derdendaagsche koorts. De lijder was reeds eenigen tijd onder geneeskundige behandeling geweest, doch deze scheen zijn lijden niet te verlichten. Een boertje stapt op zekeren dag zijn winkel binnen, verneemt de ziekte van den heer des huizes, trekt een hooggeleerd gezicht, verklaart dat hij de man is, die als door de Voorzienigheid geroepen, is om nu zijn geneeskunst aan den dag te leggen en de koorts te ontboeien. Hij beveelt eenige pruimen te stoven, terwijl het boertje zich ondertusschen naar een stal in het achterhuis begeeft. De pruimen zijn klaar gemaakt, de boer keert met zijn prooi, bestaande uit drie levende, vervaarlijk groote spinnen weder het huis binnen, neemt drie pruimen, ontdoet ze van de pitten en stelt in hare plaats de gevangen spinnen en ordonneert den patient deze drie met

[1]) PEDANII DIOSKORIDIS ANAZARBEI de materia medica libri sex. Parisiis 1537. Cap. LIX, pag. 63.

spinnen gevulde pruimen in te nemen". [1]) Ziedaar een ongewoon geneesmiddel dat toch niet te beschouwen is als een alleenstaand feit, opgekomen in het brein van den een of anderen zonderling, maar dat men ethnographisch en historisch overal kan terugvinden.

FOSSEL meldt, bij de bespreking der malaria: „dem Kranken gibt man eine in einer Zwetschke verschlossene Kreuzspinne innerlich," [2]) FLÜGEL: „eine lebende Kreuzspinne in eine Haselnuszschale eingesperrt und dem Kranken umgehangen, ohne dasz er den Inhalt kennt hilft gegen langwieriges Fieber." [3]) CABANÈS noemt als Fransch volksmiddel: „des vésications sur les poignets avec des araignées ecrasées" [4]) en PETTIGREW geeft het volgende verhaal: „Spiders and their webs have often been recommended for the cure of this malady. BURTON (Anatomy of Melancholy p. 245) gives the following: Being in the country in the vacation time not many years since, at Lindly, in Leicestershire, my fathers house, I first observed this amulet of a spider in a nutshell, wrapped in silk etc., so applayed for an ague by my mother. Whom, although I knew to have excellent skill in chirurging sore eyes, aches etc., this methought was most absurd and ridiculous. I could see no warrant for it. Quid aranea cum Febre? For what antipathy? till at length rambling amongst authors (as I often do)

[1]) Maandblad tegen de Kwakzalverij. Jrg. V. Afl. 12.

[2]) V. FOSSEL. Volksmedicin in Steiermark. Graz. 1885, pag. 128.

[3]) FLÜGEL. Volksmedicin und Aberglaube im Frankenwalde. München 1863, pag. 58.

[4]) CABANÈS et BARRAUD. Remèdes de bonne femme. Paris 1907, pag. 161.

I found this very medicine in DIOSCORIDES, approved by MATTHIOLUS, repeated by ALDROVANDUS cap. de Aranea, lib. de Insectis, I began to have a better opinion of it, and to give more credit to amulets, when I saw it in some parties answer to experience". [1])

Ook in Rusland gebruikt men dit middel: „Im gouv. Nishny-Novgorod trägt man bei Fieber auf dem Halse eine Wallnuss, in die eine Spinne eingelegt worden ist, welche nach dem Ablaufe der Krankheit in fliessendes Wasser geworfen wird. Auch trägt man gegen Fieber eine Kreuzspinne in einem Fingerhut am Herzen", [2]) en in LONGFELLOW's „Evangeline" is eveneens sprake van deze therapie, die wel tegen de koorts in Canada, maar niet tegen die van het tropische Amerika zou helpen:

„Only beware of the fever, my friends, beware of the fever!
For it is not like that of our cold Acadian climate,
Cured by wearing a spider hung round one's neck in a nutshell!" [3])

PLINIUS kent deze therapie reeds: „et in tertianis fiat potestas experiendi, quoniam meserias copia spei delectat, anne aranei, quem lycon vocant, tela cum ipso in spleniolo resinae ceraeque imposita utrisque tempo-

[1]) TH. J. PETTIGREW. On superstitions, connected wich the history and practice of medicine and surgery. London 1844, pag. 68.

[2]) A. A. v. HENRICI. Weitere Studiën über Volksheilmittel in Russland. Historische Studiën aus dem pharmakologischen Institut zu Dorpat. Herausgegeben von Dr. P. KOBERT. Th. IV.

[3]) H. W. LONGFELLOW. Poetical works. London (Nelson and sons). 1858, pag. 29.

ribus et fronte prosit, aut ipse calamo adalligatus, qualiter et aliis febribus prodesse traditur." [1]) Hetzelfde vindt men bij ALBERTUS MAGNUS: „premièrement l'araignée pliée et mise dans un linge sur le front et les temps guérit la fièvre tierce"; DIGBY zegt in zijn Theatrum sympatheticum: „Een spinnewebbe werdt aen den arm ghebonden, teghens de daghelyckse koortse", en DE LÉMERY vertelt: „De spin wordt goed geacht voor de afgaende koortsen en in 't bijzonder voor de derdendaegsche, als ze gestampt en op den pols gelegt of levendig in een notenschelp aen den hals gehangen word, in 't begin van den aenval." [2]) Ten slotte blijkt de bekendheid van dit middel nog uit de twee volgende regelen uit den Parnassus medicinalis (1663):

„Die Spinne ist giftig zwar, gleichwol zwey Stück sie bringt,
Die Spinnweb stillt das Blut, Sie mit dem Fieber ringt." [3])

en uit de geschiedenis van de voor een paar eeuwen in Duitschland beroemde Strobelbergsche pleister, een geheimmiddel tegen koorts van een arts uit Heilbron, van wien graaf KARL von WOLKENSTEIN het voor 100 thaler kocht. Dit middel bestond uit niets anders dan

---

[1]) Historia naturalis XXX. 11. (30).

[2]) N. DE LEMERY. Woordenboek of algemeene verhandeling der enkelvoudige Drogerijen. Rotterdam 1741, pag. 57.

[3]) L. WINKLER. Animalia als Arzneymittel einst und jetzt. Stuttgart 1908, pag. 75.

uit spinnen, tot een pleisterachtige massa fijngewreven en daarna verguld of verzilverd. Het werd bij koorts op beide polsen gelegd [1]).

Om de lijst volledig te maken, herinner ik hier nog aan het feit, dat CABANÈS een artikel citeert van J. DONALDSON uit „the Indian Lancet" van eenige jaren geleden, waarin deze beweert in gevallen van malaria, die weerstand boden aan de chininetherapie, met spinneweb in den vorm van pillen in doses van 25 mgr. toegediend, altijd succes te hebben gehad [2]).

Mocht het waar zijn, dat deze therapie op een juiste waarneming is gegrondvest, dan is het toch ook hier weer opmerkelijk, hoe de volksgeneeskunde aan dit middel dezelfde kracht toeschrijft, onverschillig of het per os wordt genomen, of op voorhoofd, slapen, borst of polsen wordt bevestigd.

Het vastbinden op de polsen is misschien te verklaren door het symptoom van den versnelden en harden pols, zoodat deze plaats als de zetel van de ziekte wordt beschouwd.

Dat ook andere geneesmiddelen op dezelfde wijze werden toegepast, blijkt uit het volgende recept tegen koorts: „Daar nae sal men nemen savie, ruyte ende bursa pastoris van elex even vele, dit sal men wel te samen stampen en besproeyent met goeden witten wijnazijn: dit sal men met een doecksken op des patiënts

---

[1]) W. MARSHALL. Neu-eröffnetes wundersames Arzenei-Kästlein. Leipzig 1894, pag. 23.

[2]) CABANÈS et BARRAUD. Remèdes de bonne femme. Paris 1907, pag. 334.

pols binden onder de juncture van den handt en latent daerop eenen geheelen dach." [1])

Een ander uitwendig middel bestaat daarin, dat men het vliesje van een ei om den duim windt en het daar laat liggen, tot het vanzelf verdwijnt. (Heusden) De werking daarvan wordt door DE LÉMERY als volgt verklaard: „Het dunne vlies, dat 't Ei onder de schael bedekt, gebruikt men uitwendig tegen de afgaende koortsen: men omwind er 't einde van de pink mede in 't begin van den aenval, alwaer het in de hitte der koorts' eene groote pijn veroorzaekt, want de vezels zich vernaeuwende of inkrimpende, op dezelfde wijze als in een handschoen, die dicht bij 't vuur is, drukken en nijpen ze de pink met een geweldige kracht, waerschijnlijk is deze groote pijn de oorzaek, dat de genezing van de koorts geschiedt, zoo 't somtijds al gebeurt." [2])

Eenige oudere volksmiddelen, op 't oogenblik in onbruik, die echter in het begin der 18e eeuw nog in Nederland werden toegepast, mogen hier volgen:

„De mistkever (scarabeus) geneest de quartana. Men vangt hem levend en bindt hem om den hals, doch men moet hem in een rooden doek hullen. Wordt hij op deze wijze omgedaan, dan is hij zeer werkzaam.

Men kan ook een groene hagedis nemen en ze den lijder omhangen. Men snijde voorts den lijder de nagels van handen en voeten af, zooals men dat gewoonlijk

---

[1]) De secreten van den eerweerdighen Heere ALEXIS PIEMONTOIS. Amsterdam 1636.

[2]) N. DE LÉMERY. Woordenboek of algemeene verhandeling der enkelvoudige Drogerijen. Rotterdam 1741, pag. 299.

doet, dan doe men die afgesneden stukken der nagels in een rooden doek en hange dien doek om den hals. Dan neemt men de hagedis weer af en laat haar terzelfder plaatse, waar men haar gevangen heeft, weer loopen.

Men vertelt ook, dat men de quartana wonderbaarlijk genezen kan, wanneer men haren van de onderkaak van een bok neemt en den zieke voorhangt.

Alle natuurgeneeskundigen verklaren als bewezen, dat het eerste bloed, door eene maagd afgescheiden, door de daarin wonende natuurkracht de quartana verdrijft.

Dezelfde werking heeft het bloed van een meisje, dat verleid geworden is, den lijder op den wortel van de rechterhand of rechterarm gedaan.

Ik herinner mij, dat iemand een quartana op de volgende wijze heeft behandeld. Hij liet eene vrouw gedurende hare verlossing het ongewasschen en doorgezweete hemd van den lijder dragen. Na de verlossing nam hij het hemd terug en liet het den lijder weer aantrekken en de lastige quartana kwam niet terug [1]).”

Ook van deze geneesmiddelen kan men in de oudere literatuur analoga vinden. Zoo vertelt PLINIUS: „In quartanis medicina clinice propemodum nihil pollet. Quamobrem plura eorum remedia ponemus primumque ea quae adalligari iubent.....scarabeum qui pilas volvit. Propter hunc Aegypti magna pars scarabaeos

[1]) Bijgelovige Overblijfselen onder Geneeskundige Oeffeningen bij de Hollanders bespeurd en nagedacht van WILLEM MYLIUS, Med. Doct. te Leiden. (Hs. eerste helft der 18e eeuw. Bibliotheek der Ned. Maatsch. tot Bevordering der Geneeskunst).

inter numina colit, curiosa Apionis interpretatione qua colligat solis operum similitudinem huic animali esse, ad excusandas gentis suae ritus." [1])

Bij het gebruik van de hagedis is het waarschijnlijk de bedoeling geweest de ziekte door de aanraking met het lichaam van den lijder op dit dier over te brengen, een geneesmethode, die in tal van variaties voorkomt. Nog tot voor korten tijd hield men tegen koorts een kikvorsch in de hand tot hij dood was. Men was dan de koorts kwijt, want die was in den kikvorsch overgegaan en had dien doen sterven (Vorden). [2]) Ook kan men voor hetzelfde doel een pad, in een zakje gebonden, op het bloote lichaam dragen (Hooghalen). [3]) Op meer indirecte manier droeg men voor een halve eeuw in Duitschland de koorts op een dier over. Men nam de afgesneden nagels van handen en voeten, wikkelde die in een linnen lapje en bond dat een kreeft op den rug, dien men daarna in het water wierp. [4])

Op vele plaatsen bestaan nog personen, die in staat zijn de koorts „af te nemen." Voor het gelukken van deze kuur is een hoofdvoorwaarde, dat de patiënt een vast vertrouwen in den bespreker heeft. De behandeling is zeer eenvoudig en bestaat daarin, dat de lijder zijn naam, ouderdom en woonplaats, benevens het

[1]) Historia naturalis XXX. 11. (30).

[2]) Driemaandelijksche bladen van de Vereeniging voor taal en volksleven in het Oosten van ons land. Jrg. I, pag. 8.

[3]) Driemaandelijksche bladen van de Vereeniging voor taal en volksleven in het Oosten van ons land. Jrg. II, pag. 15.

[4]) O. v. Hovorka und A. Kronfeld. Vergleichende Volksmedicin. Stuttgart 1908. Th. II, pag. 323.

aantal koortsaanvallen, dat hij heeft doorstaan, opgeeft. Weet de koortsafnemer deze bijzonderheden, dan geeft hij de verzekering, dat de koorts zal wegblijven en de behandeling is afgeloopen. Hoe de patiënt dan dikwijls zelf, door zijn vast vertrouwen op genezing, zich beterschap kan suggereeren, blijkt uit het volgende verhaal door MOST in zijn „Sympathetische geneeswijzen" medegedeeld: „Een dame leed sedert drie weken aan een derdendaagsche koorts, die de huisarts te vergeefs met chin. sulf. zocht te bestrijden. Zij vernam, dat een man te Straalsund de koorts door sympathie (welke wist zij niet) genezen kon. Zij schrijft aan dezen man en geeft den brief met gelegenheid aan eenen koopman mede. Deze komt na 10 dagen weder. Zij bedankt hem voor de bezorging van den brief en dat te vriendelijker, daar de koorts reeds sedert 10 dagen weggebleven was. De koopman echter had den brief geheel en al vergeten, (want deze bevond zich nog in zijn zakboek), verzweeg echter wijselijk zijn nalatigheid en de koorts kwam niet terug." Hoe de gedachte genezen te zijn een malaria-aanval kan coupeeren, blijkt uit de anecdote van HUFELAND, die de klok van een patiënt, aan een hardnekkige malaria lijdende, waarvan de aanvallen op een vast uur terug kwamen, op zekeren dag 2 uur vooruitzette en hem daardoor genas. [1])

Een iets minder eenvoudige manier bestaat daarin, dat de bezweerder, na gevraagd te hebben, hoe dikwijls men een aanval heeft doorstaan, met een mes evenveel

---

[1]) CABANÉS et BARRAUD. Remèdes de bonne femme. Paris 1907.

keepjes geeft in den bast van een versch twijgje. Dit wordt daarna in het vuur gegooid, onder het uitspreken van de formule: „Koorts, verdwijn in Godsnaam." (Oosterwijk). Vergist hij zich en snijdt hij te veel kerven in het hout, dan komt de koorts nog even vaak terug, als er kerven te veel zijn. Men kan ook zijn naam op een turf schrijven en dien in den haard verbranden (Friesland, WALING DIJKSTRA), een turf in de hand nemen en laten branden, waarbij de koorts in de vlam verdwijnt of een briefje met naam en bijzonderheden van den patiënt in het vuur gooien (Nieuwland).

v. d. BERGH verhaalt: „In de Ommelanden, te Zevenhuizen bij de Leek, neemt de zieke een turf, snijdt er twee kerven in, wanneer hij de anderdaagsche, drie, wanneer hij de derdendaagsche koorts heeft. Zoodra de koorts komt, vergezeld van de Heggemoeder, die gaarne op zulk een turf plaats neemt, werpt hij dien in het vuur en houdt gedurende de koorts zijne oogen strak daarop gevestigd. Nadat de turf verbrand is, houdt de koorts op." [1])

Dergelijke sympathische methoden kan men in alle landen vinden. In Engeland snijdt de koortslijder zooveel kerfjes in een stuk hout, als hij aanvallen heeft gehad, bindt het hout aan een zwaren steen en gooit het in het water. In Nieuw-Engeland moet de bezweerder den naam van den patiënt weten en het juiste uur, waarop de aanval optreedt. De lijder moet dan een

[1]) L. PH. C. v. d. BERGH. Proeve van een critisch woordenboek der Nederlandsche Mythologie. 1829, pag. 299.

aantal wilgentakjes afsnijden, overeenkomende met het uur, waarop hij zijn aanval krijgt; deze worden daarna in tegenwoordigheid van den zieke door den bezweerder een voor een in het vuur gelegd. [1])

Hoe bij deze therapie het eigenaardige van de behandeling en het opzien tegen den genezer een groote rol speelt is duidelijk aangegeven in de hierboven door mij aangehaalde aanteekeningen van MYLIUS: „Den 30en Maart 1703 werd mij verzocht te komen bij een lakenvoller, welke aan de koorts lag, gesproten uit een anderdaagsche. Na het noodzakelijke aldaar besteld te hebben, zeide zijn vrouw: „was mijn man een vreemd mensch geweest, ik zoude lang die koorts verwonnen hebben. Ik kan alle afgaande koortsen aflezen, maar omdat hij mijn man is, hebbe ik over hem zooveel kracht niet." Op de vraag van den bezoeker, hoe zij die genezing tot stand bracht, antwoordde zij hem het volgende: „Ik beveel, die van aflatende en bijzonder derdendaagsche koorts wil afgelezen hebben, op zijn vrijen dag te zitten voor een aangestookt goed vuur, ik vraag zijn voornaam en ook zijn toenaam, alsmede voornaam zijns eigen vaders. Ik vraag hoe dikwijls hij de koorts heeft gehad. Daarna neem ik een stuk houts en snij met een mes zooveel kerven, hierna werp ik staande of zittende het hout in het brandende vuur, zie den zieke flink in de oogen en zegge met vast vertrouwen op zijn genezing (bij voorbeeld): „Dirk

[1]) G. W. BLACK. Folkmedicine, a chapter in the History of Culture. London 1883, pag. 57—58.

Arentse van de Mat ik verbrande uw koortze in den name des Heeren, opdat zijn wille geschiede en de koortze nooit wederkome." Met even gelijke aandacht en vertrouwen moet dit worden aangehoord van den zieke, die meest altijd zeer ontroerd wordt, bij aldien hij geen aandoening daarvan heeft of geloof geeft aan mijn bedrijf, zoo word hij niet genezen".

Zeer eenvoudig is het volgende middel om malaria te voorkomen of te genezen: Men trekt iederen morgen zijn hemd te binnenste buiten aan z.g.n. om de koorts te doen verschrikken. Ook dit gebruik is niet uitsluitend Nederlandsch. FLÜGEL geeft dezelfde methode aan voor het Frankenwald, waarbij de volgende formule wordt uitgesproken: „Kehre dich um Hemde und du, Fieber, wende dich." [1]) Dezelfde formule gebruikt men volgens FOSSEL in Stiermarken.

Een zoo mogelijk nog naiever volksmiddel, waar de koorts geheel in het karakter van den ziekte verwekkenden daemon optreedt is het z.g.n. afschrijven van de koorts. Men schrijft met krijt op de deur: „Koorts ik ben niet te huis". (Zevenhuizen).

Een soortgelijke formule: „koorts, koorts, ik ben niet thuis, ga maar naar een ander huis," wordt door VERDAM genoemd. BAKKER maakt eveneens van deze formule melding. Zij wordt volgens hem echter niet opgeschreven.[2]) Wel bericht hij, dat in Japan, wanneer de kinderpokken

[1]) FLÜGEL. Volksmedicin und Aberglaube im Frankenwalde. München 1863, pag. 40.

[2]) C. BAKKER. Iets over kollen en belezen. Nederlandsch tijdschrift voor geneeskunst. Jrg. 1903. Deel I, pag. 693.

heerschen, de ouders op den voorgevel van het huis de mededeeling plaatsen, dat hun kinderen niet thuis zijn. Behalve in Japan vindt men deze methode om de ziekte te misleiden ook nog in Stiermarken. Evenals in Nederland schrijft men daar boven de kamerdeur van den zieke: „Fieber, bleib aus, i bin nöt z'Haus." [1])

Een andere eigenaardige therapie, die men voor ± 25 jaar nog toepaste bestond daarin, dat men een lapje van de kleeren van den koortslijder ophing aan den heiligen eik op den molenberg te Bergharen (tusschen Maas en Waal). Aan dezen boom hing een offerbus, waarin een kleinigheid werd geofferd. Het feit, dat deze boom een eik was, wijst op de mogelijkheid, dat zich hier een overblijfsel van den Germaanschen eeredienst heeft staande gehouden. Een andere heilige boom bevindt zich over de grenzen, te Elsene in Brabant. Ook deze geneest de koorts. Na een regenbui worden zieke kinderen onder het loof van „l'Elterken" of „l'Arbre bénit" geplaatst om door het afdruppelende water te worden genezen. [2])

Het gebruik: in bepaalde boomen kleedingstukken van zieken of afbeeldingen van het lijdende orgaan op te hangen, is een van de meest algemeen voorkomende. Niet alleen in Europa, maar ook in Mexico, Indië en Afrika kan men in boomen, staande op de een of andere door het volk voor heilig verklaarde plaats, allerlei

---

[1]) V. Fossel. Volksmedicin in Steiermark. Graz. 1885, pag. 131.
[2]) A. de Cock. Volksgeneeskunde in Vlaanderen. Gent 1891, pag. 229.

lappen, haarvlokken en andere voorwerpen vinden, die als dragers van een ziekte of exvota voor een tot stand gekomen genezing daarin zijn bevestigd. [1])

Behalve op bepaalde, als heilig of wonderdoend beschouwde boomen, kan de ziekte ook op een willekeurigen boom worden overgebracht. De voorbeelden hiervan zijn talrijker. Zoo kan de lijder 's nachts om 12 uur bij volle maan 3 spijkers in een wilgenboom slaan en zich daardoor van zijn kwaal bevrijden (Baarn), in Groningen, waar men dezelfde therapie toepast, moet iedere spijker met drie slagen in den boom worden gedreven. Men kan ook zooveel kerven in den boom maken, als men dagen de koorts heeft gehad (Onneker), een jongen boom een half uur lang met een touw ranselen (Gorinchem), of men hangt zijn kouseband erin op (Beesd). In Overijssel zegt men daarbij het volgende formulier op:

„Olde marolde,
Ik hebbe de kolde,
Ik hebbe ze noe,
Ik geve ze oe,
Ik bind ze hier neer
Ik krijg ze niet meer;"

in Gelderland:

„Goe morgen olde,
Ik geef oe de kolde,
Goe morgen olde."

---

[1]) Cabanès et Barraud. Remèdes de bonne femme. Paris 1907, pag. 223.

Eenzelfde formulier gebruikt men in Mecklenburg, waar men onder het uitspreken van de woorden:

„Go'n morgen Olde
ek gev de dat kolde
Go'n morgen, Olde,"

des morgens voor zonsopgang drie twijgen van een wilgenboom bij elkaar bindt. [1])

Een eigenaardige overeenkomst hiermede vertoont het volgende formulier, dat door een oude vrouw als amulet om den hals werd gedragen:

„Die alte hat das Kalte,
Hohl der Teuffel die Alte
So vergeht ihr das Kalte." [2])

Bij al die manipulaties mag, behalve het formulier, geen woord gesproken worden, in Vlaanderen moet men bovendien, na zijn kouseband of een ander voorwerp aan den boom te hebben vastgemaakt, zich zoo snel mogelijk verwijderen, om te voorkomen, dat de ziekte den patiënt weer zal achterhalen.

Dezelfde of gelijksoortige gebruiken deelt VAN DEN BERGH mede uit: „Den Catholycken Paedagoge oft Christelijke onderwijzinge in den Catechismus" (Antwerpen 1690): „Om van de koorts te genezen, bindt men zijnen

[1]) STUHLMAN. Volksaberglaube und verwandte sympathetische abergläubische Gewohnheiten in Mecklenburg. Globus XV. 1869, pag. 244.

[2]) J. CHR. TEUTSCHERUS. Theses medicae inaugurales de usu et abusu amuletorum. Leipzig 1720. pag. 12.

kousenband aan de galg. Sommigen winden een lint of touw om een groeienden boom en beweren, dat zij zoo de koorts afbinden." [1])

Ook door contact met den lijder zelf kan de koorts worden overgebracht. De patiënt snijdt zich in den nagel tot op het leven en maakt de bast van den boom op een bepaalde plaats los. Vervolgens drukt hij met den vinger het daaruitkomende vocht onder den opgelichten bast, waardoor hij zijn kwaal op den boom overbrengt (Bathmen). [2])

Niet alleen de zieke zelf, maar ook anderen kunnen een ziekte overdragen. In Smilde wonen personen, die de koorts op een boom overbrengen, zoodat de patiënt geneest en de boom sterft.

Nog een andere vorm van deze methode is de volgende: „Toen voor ruim 20 jaar de tweede- of derdedaagsche koorts nog zeer sterk heerschte in 't Westerkwartier, was het geen zeldzaamheid, dat een vader een twijgje sneed van eenige d.M. lengte, daarin een kerf maakte en het daarop aan het zieke kind gaf, terwijl vader en kind dan samen het stekje plantten op een plaats, waar het kind dikwijls voorbijging, in de hoop, dat de koorts op het twijgje zou overgaan. [3])

Met een dergelijk gebruik doet Hofdijk in „Ons

---

[1]) L. Ph. C. v. d. Bergh. Proeve van een critisch woordenboek der Nederlandsche Mythologie. 1829. pag. 334.

[2]) Driemaandelijksche bladen van de Vereeniging voor taal en volksleven in het Oosten van ons land. Jaargang IV, pag. 73.

[3]) Driemaandelijksche bladen van de Vereeniging voor taal en volksleven in het Oosten van ons land. Jrg. II, pag. 14.

Voorgeslacht" ons kennismaken en beschrijft de kuur, die een koortslijder in de eerste eeuwen onzer jaartelling op zich zelf toepast, in de volgende woorden: „En thans schijnt hij te hebben gevonden, wat hij zocht: een hollen wilg. Stilzwijgend treedt hij daarheen — zonder over water te gaan — heeft de raadgever gezegd en die voorwaarde is hier gemakkelijk vervuld. Ter halver mans hoogte is een knoestige opening, daarom buigt zich de kranke op een knie en brengt zijn mond aan die opening. Driemaal blaast hij daar een vollen adem in en stopt daarna het gat met aarde en gras, dat hij inmiddels uit den grond schijnt te hebben getrokken, in allerijl toe. Snel rijst hij nu op en voegt zich, zonder om te zien en even stilzwijgend, als hij afgeweken was, in den trein. Het lijdt geen twijfel, of van dat oogenblik af zal de koorts van hem wijken en nimmer terugkomen."

Omtrent deze methode kan men bij SLOET het volgende vinden: „Op de eene plaats doet men wat haar van den zieke in een stukje van de kleeding, die hij aan heeft, in een gat, geboord in een wilg en maakt het gat dicht met een pin van een meidoorn. Bij het naar huis gaan mag niet gesproken worden, al wordt er ook op raadselachtige wijze geroepen. Op een andere plaats doet de koortslijder onder het opzeggen van formulieren een stroowisch om een boom; de koorts is er aan gebonden en die de wisch losmaakt, krijgt ze. In ons land is deze wijze van koorts afbinden zeer bekend." Bovendien citeert hij de volgende plaats van de GUBERNATIS: „Nous apprenons qu'à Venise, pour chasser la

fièvre on lie le tronc d'un arbre et on lui dit trois fois de suite, sans prendre haleine: Je te place ici, je te lais ici et je m'en vais me promener," en verhaalt, dat PLINIUS VALERIUS (4e eeuw) als geneesmiddel voor de vierdendaagsche koorts aanraadt brood en zout te binden in linteo de lyco, en dit met een draad aan een boom te hechten, terwijl men driemaal daarbij zegt: „Morgen krijg ik gasten, wil ze voor mij ontvangen."

In enkele van de hier opgenoemde middelen bleek duidelijk de bedoeling de ziekte aan den boom, waarop men haar wilde overbrengen, vast te binden. Van deze geneeswijze, het „beknoopen" van een ziekte, waarbij die aan een bepaald voorwerp wordt vastgelegd, bestaan nog andere voorbeelden. Men kan een touwtje nemen, er een paar knoopen in leggen en het daarna op een struikje hangen, zonder er verder naar om te zien. (Ermelo). Ook kan men de koorts in zijn kouseband beknoopen en dien daarna wegwerpen (Friesland, WALING DYKSTRA) òf zooveel knoopen in een touwtje leggen, als men koortsaanvallen heeft gehad en dit door een ander laten weggooien (Burgh bij Zierikzee).

Behalve in een voorwerp, waarin ze vastgeknoopt is, kan de ziekte ook in een ander voorwerp, dat met den lijder in aanraking is geweest, worden gebannen. Door dit te verwijderen, raakt men de ziekte dan kwijt. Dat het op zoo'n manier gelukt de koorts te verbranden, is hiervoor reeds behandeld. Men kan echter even goed een stokje, waarin men een bepaald aantal kerfjes heeft gegeven, weggooien (Friesland, WALING DYKSTRA). Neemt iemand dat op, dan haalt hij zich daardoor de

koorts op den hals. Hetzelfde gevaar loopt men, wanneer men een touwtje, door een koortslijder aan een boom opgehangen, meeneemt. Van gelijken aard is het volgende middel uit Noord-Brabant, door van den BERGH medegedeeld: „De koortsbezweerder laat den lijder met een gestolen talhout op een kruisweg komen en neemt hem daar met dit hout de koorts af." [1])

Dit geloof, dat een ziekte aan het een of ander voorwerp gebonden kan zijn, is algemeen verspreid. Zoo heeft ISÄGER deze meening op het oog, wanneer hij zegt: „Häufig werden auch die Kinder, von ganz klein, gewarnt aufzusammeln, was sie auf Weg und Steg finden und es ist nicht die moderne Ansteckungsfurcht, welche diese Warnung diktiert hat, wenn auch diese Furcht in unsrer Zeit anfängt sich erblicken zu lassen", [2]) en CABANÈS wijst er op, dat in het zuiden van Europa de bloemruikers, die de kinderen reizigers aanbieden, dikwijls worden gegeven met het doel, daardoor de een of andere ziekte, die men daarop heeft overgebracht, kwijt te raken. [3])

Reeds PLINIUS spreekt over dat geloof, waarmee hij zich echter niet onvoorwaardelijk kan vereenigen: „Ponam enim vel modestissimum e promissis eorum, ex homine siquidem resegmina unguium e pedibus manibusque cera permixta, ita ut dicatur tertianae, quartanae vel cotidianae febri remedium quaeri, ante

[1]) L. PH. C. v. D. BERGH. Proeve van een critisch woordenboek der Nederlandsche Mythologie. 1829, pag. 299—300.

[2]) K. ISÄGER. Aus der Dänischen Volksmedicin. Janus 1905, pag. 583.

[3]) CABANÈS et BARRAUD. Remèdes de bonne femme. Paris 1907, pag. 230.

solis ortum alienae ianuae adfigi iubent ad remedia in his morbis; quanta vanitate, si falsum est, quanta vero noxia, si transferunt morbos." [1])

Bij de nu volgende middelen speelt het begraven een rol, al is deze oorspronkelijke gedachte er niet meer duidelijk in te herkennen. Wanneer men des nachts om 12 uur in het hemd driemaal om het kerkhof loopt, is men de koorts kwijt (Ierseke).

Eenzelfde uitwerking heeft het eten van kerkhofsaarde (Friesland).

Als amulet tegen de koorts kan men een kousenband dragen, afkomstig van een vrouw, die een tweeling ter wereld heeft gebracht (Oosterwijk) of men zoekt in een weiland een stekelbos (Rhamnus catarctica) en haalt daar een z.g.n. koortsappel uit. Dezen draagt men in den zak, tot de koorts verdwenen is (Zierikzee).

b. Mazelen en roodvonk.

Het aantal volksmiddelen tegen deze ziekten is zeer klein; slechts een enkel is mij bekend geworden. Men tracht het uitbreken van het exantheem te bevorderen door de patiënten zoo warm mogelijk te houden en is overdreven bang voor afkoeling, waardoor de mazelen „naar binnen" zouden slaan. Gaarne ziet men dan ook, dat zulke patiënten sterk transpireeren, een proces, dat men, behalve door warme bedekking, ook door

[1]) Historia naturalis XXVIII. 7. (23).

het drinken van een aftreksel van vlierbloem of iets dergelijks tracht op te wekken.

Bij roodvonk worden verschillende huismiddelen toegepast, die men ook bij angina gebruikt en men wrijft de huid met spek in. Behalve de bovengenoemde warme vloeistoffen, die het exantheem zouden kunnen doen uitbreken, gebruikt men bij mazelen nog een ander middel n.l. een infuus van schapendrek (Bierum, Nieuwe-Schans). Eigenaardig is het, dat dit middel ook in Amerika bekend is. Dr. L. LALOY vertelt: „la tisane de fumier de mouton est d'un usage courant en Nelle Angleterre contre la rougeole." [1]) JÜHLING meldt, dat eenzelfde drank in Oldenburg als zweetmiddel wordt gebruikt. Aan deze eigenschap is dus misschien wel zijn toepassing bij mazelen toe te schrijven.

c. Typhus.

Ook tegen deze kwaal zijn mij slechts enkele middelen ter oore gekomen. In de eerste plaats kan men den zieke genezen, door hem de nagels van handen en voeten te knippen en de afgeknipte stukjes een hond in een stuk vleesch te doen opeten (Zwolle). De bedoeling hiervan is natuurlijk, de kwaal op dit dier over te brengen.

Vervolgens kan men de milt van een pas geslacht schaap aan de voeten van den zieke leggen (Oosterbeek). Een voorschrift, dat groote overeenkomst hiermee

---

[1]) L. LALOY. Notes de folklore médical. Janus 1900.

vertoont, is het volgende, in den Oberpfalz in gebruik: Haal zonder een woord te zeggen, een lever, snijdt die in kleine stukjes en leg ze in den waterpot van den patiënt. Wanneer deze daarvan gebruik maakt zal hij genezen. [1])

Hoe deze eigenaardige geneesmethoden zijn ontstaan, kan misschien op de volgende wijze verklaard worden. Bij TISSOT en BICKER leest men, omtrent de in dien tijd heerschende gebruiken bij typhus en andere kwaadaardige koortsen: „Men heeft, bij de Landlieden, omtrent de behandeling van deze koortsen, een vooroordeel, dat men behoort uit te roeyen, niet alleen, omdat het valsch en belagchelijk, maar ook, omdat het gevaarlijk is. Men verbeeldt zig, dat de dieren het venijn aantrekken kunnen; ten dien einde legt men hoenders, of duiven, of katten, of speenverkens, nadat zij levendig geopend zijn, aan de voeten of op 't hoofd van den Lijder. Met hetzelfde oogmerk bindt men een Schaap veele uuren, aan het voetenend van het bed." [2])

Onwillekeurig denkt men hier aan de substitutie van het geheele dier door een zijner organen, waarvan HÖFLER zoowel bij het offergebruik als in de geneeskunde, talrijke voorbeelden mededeelt [3]) en wordt met de zooeven genoemde methode bedoeld, de ziekte op de bij den lijder liggende milt, als plaatsvervangster van het geheele dier, over te brengen. Een soortgelijke

[1]) V. FOSSEL. Volksmedicin in Steiermark. Graz. 1885, pag. 122.

[2]) TISSOT en BICKER. Raadgeving voor de gezondheid van den gemeenen man. Amsterdam 1772. pag. 209.

[3]) M. HÖFLER. Die volksmedicinische Organotherapie. Stuttgart 1908.

methode ter behandeling van een pijnlijke milt wordt door PLINIUS genoemd: „pecudis lien recens magicis praeceptis super dolentem lienem extenditur dicente eo, qui medeatur lieni, se remedium facere; post hoc jubent in pariete dormitori ejus tectorio includi et obsignari anulo ter novies carmenque dici." [1]) In deze therapie is eveneens de bedoeling: de ziekte op de milt over te brengen duidelijk, waarna men deze zoo goed opbergt, dat een losbreken van de daarin opgesloten ziekte vrijwel onmogelijk is.

VIII. HUIDAANDOENINGEN.

a. Wratten en eksteroogen.

Wratten tracht men te verdrijven door ze iederen morgen met nuchter speeksel in te wrijven, er menstruaalbloed op te smeren (Gorinchem), of er met den binnenkant van de schil van groote boonen langs te strijken (algemeen). Bovendien zouden ze verdwijnen door de plaatselijke aanwending van het sap van kroontjeskruid (Euphorbia helioscopia), van een ui met zout, van het sap van postelein, van duivelsch naaigaren (Cuscuta) (Baarn), van stinkende gouwe (Chelidonium majus), van zure klaver (Oxalis acetosella) of van het groene omhulsel van noten. Wrijft men er met een

[1]) Historia naturalis XXX. 17.

slak of een bokkingvel langs, dan bereikt men hetzelfde, terwijl ook het opleggen van opgedroogd paardezweet ze doet verdwijnen.

De Euphorbia helioscopia wordt in Rusland voor hetzelfde doel toegepast [1]) en DIOSKORIDES vermeldt dezelfde werking van deze plant: „Helioskopias tollit illitu impetigines, formicantes, verrucas." [2]) Ook in de „Vermeerderde Wyse Jaerbeschrijver" (1661) wordt behalve dit middel nog een ander van de hierboven opgesomde, genoemd: „Men bestrycktse (de wratten) met wolfsmelck of met Ol. Tartari, dan vergaen deselve. Of neem slecken, leghtse in sout, dan werden sy tot water, daer wrijft men de wratten mee, soo vergaen deselve."

Ook in een ander voorschrift van nog vroegeren datum vindt men de slak als middel tegen wratten: „Jeghen de worten an de handen of in daensichte, neemt een roede slecke, die men int hout vint, ende doese in eenen niewen erdenen pot ende sprincse met soute, ende als so es ghesmolten, so salvet daer mede die worten: sie sullen vergaen." [3])

Dat menstruaalbloed wratten kan verdrijven, gelooft men ook in Unterfranken, andere huidaandoeningen, zooals angiomen tracht men daar op dezelfde manier

[1]) W. DEMITSCH. Russische Volksheilmittel aus dem Pflanzenreich. Historische Studiën aus dem pharmakologischen Institut zu Dorpat. Herausgegeben von Dr. R. KOBERT. Th. I, pag. 213.

[2]) PEDANII DIOSKORIDIS ANAZARBEI de materia medica libri sex. Parisiis 1537. Cap. CXLVI, pag. 189.

[3]) W. L. DE VREESE. Middelnederlandsche geneeskundige recepten en tractaten, rec. 314.

te doen verdwijnen. [1]) In Stiermarken schrijft men het een gelijke kracht toe [2]) en v. HENRICI deelt mede: „In Nowaja Uschytza gilt das Menstruationsblut für ein Mittel gegen Warzen." [3])

Volgens PLINIUS kan de menstrueerende vrouw zelf tal van huidaandoeningen genezen, door ze aan te raken: „Multi vero inesse etiam remedia tanto malo, strumas et parotidas, panos, sacros ignis, furunculos, epiphoras tractatu mulierum earum leniri." [4])

De meeste wrattenmiddelen zijn van sympathischen aard. In hoofdzaak bestaan ze hierin, dat men de wratten met het een of ander voorwerp aanraakt, dat daarna wordt weggeworpen. Gelijktijdig met het verrotten van dit voorwerp zouden ze dan verschrompelen en verdwijnen.

Eenige van de zooeven genoemde middelen behooren oorspronkelijk tot dezelfde categorie. Wrijft men de wratten met de schil van een groote boon in, dan moet men deze daarna begraven of wegwerpen. Hoe men zich dan de genezing voorstelt, blijkt duidelijk uit het volgende rijmpje, dat in Engeland daarbij wordt opgezegd:

„As this beanshell rots away
So my wort shall soon decay." [5])

---

[1]) G. LAMMERT. Volksmedizin und medizinischer Aberglaube in Bayern. Wurzburg 1869, pag. 184. 186.

[2]) V. FOSSEL. Volksmedicin in Steiermark. Graz. 1885, pag. 140.

[3]) A. A. v. HENRICI. Weitere Studiën über Volksheilmittel in Russland. Historische Studiën aus dem pharmakologischen Institut zu Dorpat. Herausgegeben von Dr. R. KOBERT. Th. IV, pag. 93.

[4]) Historia naturalis XXVIII. 7. (24).

[5]) G. W. BLACK. Folkmedicine, a chapter in the History of Culture. London 1883, pag. 57.

Ook het inwrijven met slakken is oorspronkelijk een sympathisch middel, daar het voorschrift ook luidt, dat men de slak, na er de wrat mee te hebben aangeraakt, met een pin in den grond moet steken (Tiel). [1]) Deze laatste methode is in Duitschland algemeen: LAMMERT noemt ze voor Beieren [2]) en JÜHLING geeft talrijke voorbeelden daarvan.

Van gelijken aard zijn de volgende: Neem een aardappel of appel, snijdt dien door midden, wrijf de wratten daarna met de snijvlakken in, bindt de twee stukken weer te samen en begraaf ze of gooi ze in een sloot. Ditzelfde middel noemt DIGBY in zijn „Theatrum sympatheticum": „Een appel, in twee gelijcke deelen ghesneden ende daermede de Wratten gewreven, totdat zij warm worden ende dan den Appel met Appel weder te samen ghebonden met een Draet ende ghelegt alwaer hij Rotten kan, soo sullen de Wratten verdwijnen, maer soo hij niet verrot, soo sullen zij blijven. Hetselve ghebeurt oock met stuckskens Vleesch op zoodanige manier ghebruyckt ende begraven."

Raakt men de wratten aan met de hand van een dood kind, wrijft men ze langs een lijk (Gorinchem), houdt men er een doodsbeentje tegen (Oosterwijk), of legt men er de ingewanden van een doode muis op, [3])

[1]) J. D. H. v. UDEN. Volksgeneeskunst. Driemaandelijksche bladen van de Vereeniging voor taal en volksleven in het Oosten van ons land. Jrg. II. pag. 14.

[2]) G. LAMMERT. Volksmedizin und medizinischer Aberglaube in Bayern. Wurzburg 1869, pag. 185.

[3]) J. BERGSMA. Volksgeneeskunst. Driemaandelijksche bladen van de Vereeniging voor taal en volksleven in het Oosten van ons land Jrg. II. pag. 15.

dan zullen ze eveneens verdwijnen. Dat het aanraken van een lijk een werkzaam middel is tegen allerlei uitwendige kwalen, vindt men reeds bij PLINIUS: „Immatura morte raptorum tactu strumas, parotidas, guttura sanari adfirmant, quidam vero cuiuscumqe defuncti, dumtaxat sui sexus, laeva manus aversa." [1]) Ook YPERMAN geeft een dergelijk voorschrift, als volgt luidende: „Een ander, dat ons leert mister GILLEBERT, men sal dwaen die worten mitten watere, daer in, dat een doot mensche gedweghen was ende die worten sullen alle vergaen." [2]) In de 17e eeuw gebruikte men een doodsbeen voor hetzelfde doel als tegenwoordig: „Sommigen om de wratten te verdrijven en de tandpijn te stillen, strijken dezelve met een doodsbeen van een kerkhof." [3]) Men kan ook zijn wratten met een touwtje afbinden en dit daarna begraven onder een steen, waarover men dikwijls loopt, of het onder de vloermat leggen (Oud-karspel). Elders telt men de wratten, legt zooveel knoopen in een touwtje, als men wratten heeft en gooit dit weg of begraaft het, of men neemt een rood zijden draad, maakt daar drie knoopen in, legt hem voor het privaat en stapt er driemaal daags over heen (Baarn).

De bedoeling door deze symbolische handelingen de wratten te begraven, blijkt duidelijk uit het volgende

---

[1]) Historia naturalis XXVIII. 4. (11).

[2]) M. C. BROECKX. La chirurgie de maître JEHAN IJPERMAN, chirurgien Belge (XIIIe—XIVe siècle). Antwerpen 1866.

[3]) L. PH. C. v. D. BERGH. Proeve van een critisch woordenboek der Nederlandsche Mythologie. 1829, pag. 334.

voorschrift: „So manche Warzen man hat, so manchen Knopf soll man in ein Band machen und dieses einem Toten mit in den Sarg geben." [1])

Op vele plaatsen bestaan personen, die wratten kunnen afnemen of koopen. Deze laatste ceremonie bestaat daarin, dat de patiënt eerst zijn wratten nauwkeurig telt en dit getal aan den genezer mededeelt, die hem daarna voor een paar centen zijn wratten afkoopt. Dit zorgvuldig tellen speelt ook een rol bij het voorschrift: het licht van de volle maan op de handen laten schijnen en daarbij zijn wratten tellen.

De maan heeft een grooten invloed op de wratten en speelt een overwegende rol in de volgende middelen:

De handen des avonds wasschen met water uit een sloot, waarin op dat oogenblik de volle maan schijnt. Men moet hierbij alleen zijn (Teugen).

Driemaal over de handen wrijven en daarbij zonder knipoogen naar de maan kijken (Eethen).

Bij volle maan de handen wasschen in een leegen steenen pot, die van binnen glad is en ondertusschen naar de maan zien (Boekel).

De handen in het maanlicht wasschen (d. w. z. waschbewegingen maken) (Zaandam).

Met afgaande maan het maanlicht er op laten schijnen. (Bierum).

Bij volle maan stroomend water over de handen laten loopen en driemaal zeggen: „meuntien, meuntien, nemp mie de wratten mee" (den Ham).

[1]) H. Zahler. Die Krankheiten im Volksglauben des Simmenthales. Inaugural-Dissertation. Bern 1898, pag. 96.

Hoe het maanlicht op de wratten werkt, vertelt DIGBY: „De Maen heeft geen licht van sig selfs, als blijckt bij de Eclips, wanneer de aerde tusschen de Son en maen staet: de stralen van der Mane zijn die van de Son, doch echter kout en vochtig volgens de natuur der Maen. Het soude wel een groote ydelheydt schynen zyn handen te willen wasschen in een gladt becken, waer in men geen water of yets en siet, als de reflexie van de straelen der Maene en nochtans als men het continueert een seeckere korten tydt te laten staen teghens de maen, soo sal men bevinde, dat de Handen, die men in de reflexie houdt, gants nat sullen worden. Dit is selfs een vaste remedie om de wratten van de handen te doen vallen, hoe groten ghetal datter oock is, soo men die slechts dickmale op deze wijse wast." [1])

Bij een der hierboven genoemde methoden wordt de afgaande maan genoemd, in overeenstemming met de eigenschap van deze phase der maan, om een gunstigen invloed uit te oefenen bij alle kuren, waarbij men beoogt iets te doen verminderen of verdwijnen.

Een paar minder algemeen voorkomende middelen zijn: wrijf met een gouden trouwring over de wratten in de richting van de zon; zet er een scharrebijrer (waortebiter, blaorebiter, vileinebiter = soort van Carabida) op (Groningen, Drenthe) [2]) of laat er een glazenmaker (libelle) in bijten (Bierum).

---

[1]) Uit het Theatrum Sympatheticum van KENELM DIGBY. Haarlem 1663.

[2]) J. BERGSMA. Volksgeneeskunde. Driemaandelijksche bladen van de Vereeniging voor taal en volksleven in het Oosten van ons land. Jrg. II, pag. 21.

In plaats van een glazenmaker of scharrebijter laat men in Duitschland een sprinkhaan die operatie verrichten. [1])

Van het gebruik van ringen in de volksgeneeskunde bestaan meer voorbeelden. Als symbool der eeuwigheid hebben zij in het oog van het volk groote krachten. Behalve bij wratten gebruikt men nog ringen tegen jicht en draagt tegen kiespijn een koperen ring, in den zak: „The virtues of a gold wedding ring for curts, warts and styes, are celebrated throughout Christendom." [2])

De middelen, die men tegen eksteroogen gebruikt vertoonen met die tegen wratten groote overeenkomst.

Men kan ze week maken door er klimopblaadjes, geweekt in azijn, op te leggen, of ze met groene zeep in te smeren. Zijn ze groot, dan bindt men er een draadje lampenkatoen omheen en ten slotte kan men ze door een ander driemaal laten inwrijven met een stuk spek, dat daarna wordt begraven of weggegooid, zonder dat de patiënt weet, waar het is gebleven. (Schoondijke.)

Een soortgelijke behandeling deelt v. d. Bergh mede uit „die Evangeliën van den Spinrocken", n.l. „Die een extroge wrijft op St. Jens-avont met vlierbladeren en steeckt die bladeren in de aerde, soo verre als die rotten, soo verre sal die extroge verdroegen," [3])

---

[1]) J. Jühling. Die Thiere in der deutschen Volksmedicin. Mittweida 1900, pag. 91.

[2]) G. W. Black. Folkmedicine, a chapter in the History of Culture. London 1883, pag. 173.

[3]) L. Ph. C. v. d. Bergh. Proeve van een kritisch woordenboek der Nederlandsche Mythologie. 1829. pag. 320—326.

en PETTIGREW noemt tegen wratten hetzelfde middel, dat men hier tegen eksteroogen gebruikt:

„Steal a piece of beef from a butcher's shop and rub your warts with it, then throw it down the necessary house or bury it and as the beef rots your warts will decay." [1])

Volgens zijn eigen verhaal is Lord BACON op dezelfde manier van zijn wratten verlost (The works of FRANCIS BACON, New Edit. in 10 vol. London 1829):

„I had from my kindhood a wart upon one of my fingers; afterwards when I was about sixteen years old, being then at Paris, there grew upon both my hands a number of warts, at least a hundred in a month's speace. The English ambassador's lady, who was a woman far from superstition, told me one day she would help me away with my warts; whereupon she got a piece of lard with the skin on and rubbed the warts all over with the fat side; and amongst the rest, that wart, which I had from my childhood: then she nailed the piece of lard, with the fat towards the sun, upon a post of her chamber, which was tot he south. The success was, that within five weeks space all the warts went quite away and also that wart, which I had so long endured. But all the rest I did little marvel, because they came in a short time and might go away in a short time again, but the going away of that which stayed so long, doth yet stick with me". [2])

[1]) TH. J. PETTIGREW. On supersititions, connected with the history and practice of medicine and surgery. London 1844, pag. 80.

[2]) J. FINLAYSON: Dr. S. RATTRAY, Author of the treatise on sympathy and antipathy. Janus 1900.

Ook in andere landen past men dit middel toe: „am letzten Freitage vor dem Neumond versuche man ein Stück Fleisch oder Speck, so gross wie ein Heller zu stehlen; mit diesem streiche man die Warzen und grabe es Mittags in der zwölften Stunde unter eine von der Sonne nicht beschienene Dachrinne, so dass Niemand etwas davon erfährt." [1]) In Frankrijk kent men dezelfde methode, [2]) bovendien kan men daar nog zijn eksteroogen kwijt raken, door ze, evenals hier te lande de wratten, aan een doode over te doen. Het is dan echter niet noodig het lijk aan te raken, men kan volstaan met het lijk te volgen en het te verzoeken de eksteroogen mede te nemen. In de Ardennen zegt men:

„Mort qu'on porte dans la terre.
Je te dirae trois paters,
Porte mes cors avec toi en terre." [3])

Er bestaat dus een overvloed van sympathische middelen om deze excrescenties kwijt te raken. Merkwaardig is het, dat ze na het toepassen van dergelijke methoden, werkelijk dikwijls verdwijnen.

Zoo vernam ik van een medicus, dat deze een jongmensch onder behandeling had, wiens handen met wratten waren bedekt. Daar de ingestelde therapie hem niet beviel, raadpleegde hij iemand, die den naam had, ze te kunnen wegnemen en nadat deze opgave van het aantal wratten en eenige andere bijzonderheden

[1]) M. J. Meiszer. Volksaberglaube und sympathetische Curen im Herzogthum Altenburg. Globus XVII, pag. 104.

[2]) Cabanès et Barraud. Remèdes de bonne femme. Paris 1907, pag. 221.

[3]) Cabanès et Barraud. Remèdes de bonne femme. Paris 1907, pag. 219.

had ontvangen, waren ze in korten tijd verdwenen.

Een mij bekende dame ried een jongen, die met koopwaar aan de deur kwam, het bekende middel aan, zooveel knoopen in een touwtje te leggen, als hij wratten had en dit te begraven en zag tot haar verbazing — daar zij zelf niet aan het middel geloofde — haar therapie met succes bekroond.

CABANÈS deelt een sprekend geval mede, waaruit blijkt, dat uitsluitend psychische invloeden deze huidaandoening schijnen te kunnen genezen. Een jongen van dertien jaar, wiens handen met wratten bedekt waren, stelde zich onder behandeling van Dr. GILBERT te Parijs. De geheele therapie, die erop berekend was, sterken indruk op den patiënt te maken, bestond daarin, dat men, in tegenwoordigheid van een groot auditorium, zijn handen met blauw gekleurd water wiesch, nadat men hem te voren op strengen toon had gevraagd, of hij wilde genezen worden. Nadat dit was gedaan, werd hem bevolen over acht dagen terug te komen, onder de bedreiging, dat men hem dan, wanneer de wratten niet weg waren, met geel water zou wasschen. Toen hij op dien dag terugkwam, waren ze inderdaad, op een paar na, alle verdwenen; daar hij echter niet totaal genezen was, werd de bedreiging uitgevoerd en wiesch men zijn handen met geel gekleurd water, wat hem een brandend gevoel veroorzaakte. Het resultaat was, dat hierdoor ook de laatste wratten na een paar dagen niet meer te zien waren. [1])

[1]) CABANÈS et BARRAUD. Remèdes de bonne femme. Paris 1907, pag. 223.

Soortgelijke verhalen bestaan er in overvloed, eigen waarnemingen, die mij hebben overtuigd, dat het „post hoc" hier een „propter hoc" is, bezit ik niet, maar de mogelijke invloed van een suggestieve therapie op dergelijke zuiver lichamelijke aandoeningen is de aandacht waard.

Ten slotte nog het volgende feit, waarbij suggestie schijnt uitgesloten. Een vrouw, wier man eenigen tijd geleden gestorven en door haar zelf afgelegd was, vertelde mij, dat een dag of tien daarna een groote wrat op haar hand begon te schrompelen en daarna afviel, naar zij veronderstelde, omdat ze het lijk daarmede had aangeraakt. Bij het afleggen zelf had ze er echter volstrekt niet aan gedacht zich op die manier van haar wrat te bevrijden. In hoeverre dit verhaal op waarheid berust, is moeilijk na te gaan, wel bewijst het, hoeveel waarde nog aan dergelijke denkbeelden wordt gehecht.

b. Winterhanden en voeten.

Tegen deze kwaal worden tal van vetten aangeraden, zooals beerreuzel, honden-, katten- en reigervet, het laatste waarschijnlijk, omdat dit dier veel in het koude water staat en daarvan geen last schijnt te hebben. Om diezelfde reden werd dit vet vroeger bij jicht en rheumatiek, die ook door kouvatten zouden ontstaan, gebruikt. Andere vetten, die men bij winterhanden toepast, zijn: merg uit een hambeen en olie, die men verkrijgt door okkernoten in een tang boven het vuur te houden. De hieruit druipende olie smeert men in de kloven.

Behalve vetten gebruikt men nog andere stoffen van dierlijken oorsprong.

Men wascht de handen of dompelt de voeten in eigen urine (Gorinchem), de urine van koeien (Oude Mirdum), smeert ze in met koe- of varkensgal, bedekt ze met paarden- of varkensmest of laat er bij het slachten van een koe of varken het warme bloed over loopen. Ook oorsmeer (cerumen) in de kloven gesmeerd, wordt als geneesmiddel aanbevolen.

De varkensgal noemt PLINIUS als geneesmiddel bij dezelfde kwaal: „perniones sanat aprunum vel suillum fel."

Een paar algemeen bekende middelen zijn: aardbeien op zoete olie, of schijfjes van een witte raap. Beide appliceert men op wintervoeten. In Beieren en Stiermarken past men dezelfde middelen toe. Het laatste wordt door PLINIUS vermeld: „Est in rapo vis medica. Perniones fervens impositum sanat, item frigus pellit e pedibus" [1]) en DODONAEUS zegt: „DIOSKORIDES schrijft, dat de gestooten Rape, 't zy ghesoden, 't zy ghebraden, op de kackhielen, dat is op de sweeringhen ende gheswillen van de verssenen ende hielen door koude ghekomen zijnde, seer nuttelyck gheleydt wordt." [2]) Verder past men nog toe:

De handen wasschen in kikkerrit (kikkerdril) (Rucphen).

Pik in de kloven laten loopen.

Wasschingen met petroleum.

Met de bloote voeten in de schoenen loopen.

---

[1]) Historia naturalis XX. 3. (9).

[2]) R. DODONAEUS. Herbarius oft Cruijdtboeck. Antwerpen 1644, pag. 1052.

Wasschen met sneeuwwater of met vaatwater.

Inwrijven met koekoeksspeeksel, met run of met cacaovet.

Een kalfsvlies op de kloven leggen.

's Nachts met kousen aan de handen slapen.

c. Haarmiddelen.

Om het uitvallen van het haar te voorkomen, moet men het alleen bij wassende maan laten knippen (Bunschoten). Het afgeknipte haar mag niet verbrand worden, anders zou het haar niet meer aangroeien (Oud-Karspel). Ook kan men het uitvallen voorkomen, door 's morgens de linkerkous het eerst aan te trekken.

Als geneesmiddel tegen deze kwaal wascht men algemeen het hoofd met kliswortel (Lappa minor) op brandewijn. Ook brandnetelwortel (Urtica dioica) (Nieuw-Amsterdam) of kinapoeder worden op dezelfde manier toegepast. Omtrent het eerste van deze middelen zegt PLINIUS: „Hippocrates defluvia capitis semine (urticae) cohonestari pronuntiat." [1]) Het gebruik van kliswortel en brandnetel, die beide ook buiten Nederland als haarmiddelen dienst doen, berust hoogstwaarschijnlijk op signatuur, daar deze planten zich door sterke beharing kenmerken. Een middel, dat om dezelfde reden wordt gebruikt, is het manenvet van een paard, d. i. het vet afkomstig van den hals, onmiddellijk onder de manen. In verband met den rijkdom aan haar, dien

[1]) Historia naturalis XXI. 13. (15).

het paard daar bezit, is het te begrijpen, dat men tot deze toepassing is gekomen. Voor eenige eeuwen werd het op eenigszins ruwere wijze toegepast. „Wenn man die Haut des Kammes eines lebendigen Pferdes mit Gewalt herunter zieht und auf den geschorenen Kopf eines Menschen setzt, so macht sie die Haare wachsen, aber nicht sonder Hauptschmerzen, und ahnen die Haare, welche anfangs hervor wachsen, denen Pferdehaaren nach, die man so oft wegscheeren muss, bis menschliche Haare folgen." [1])

Uit dit recept ontleend aan de: „trefflich versehene Medicin-Chemische Apotheke" van J. SCHRÖDER (Nürnberg 1686), blijkt, dat men de toepassing van het manenvet op rekening der signatuur mag schrijven.

Rood haar zou op minder goede karaktereigenschappen wijzen:

„Rood haar en elzenhout
Zijn op geen goeden grond gebouwd,"

(Gorinchem).

een vooroordeel, dat ook in andere landen bestaat: „Rothes Haar, Gott bewahr." [2])

---

[1]) A. A. v. HENRICI. Weitere Studiën über Volksheilmittel in Russland. Historische Studiën aus dem pharmakologischen Institut zu Dorpat. Herausgegeben von Dr. R. KOBERT. Th. IV, pag. 101.

[2]) G. LAMMERT. Volksmedizin und medizinischer Aberglaube in Bayern. Wurzburg 1869, pag. 189.

d. Hoofdzeer, haarworm.

Onder dezen naam worden behalve favus ook allerlei ekzemen en andere aandoeningen van het behaarde hoofd samengevat. Men behandelt het door het hoofd te wasschen met cognac met zout, met zeewater (Schoondijke) of door er een roode-koolblad op te leggen (St. Annaland). Wascht men het hoofd met zeewater, dan kan men de kuur ondersteunen door ook zeewater te drinken.

Bovendien gebruikt men urine voor hoofdwassching (Katwijk), een middel waarvan DIOSCORIDES getuigt: „Sed vetus (urina) ulcera capitis manantia, furfures, psoras, fervidas eruptiones multo magis abstergit" [1]) en waarover ALBERTUS MAGNUS zich in de volgende waardeerende woorden uitlaat: „on doit être assuré, qu'il n'y a point de remède plus souverain au monde: car sans dire qu'elle guérit la teigne, les ulcères suppurans des oreilles et les places invétérées, elle sert encore a plusieurs autres maux et on ne voudrait pas pour beaucoup ne savoir sa valeur." [2])

Andere middelen zijn: gekookt kaasjeskruid (Malva), om het hoofd te betten (Bunschoten), of een warme pannekoek er op gelegd. Van het eerste zegt PLINIUS: „(Malvae) ulcera manantia in capite sanant in urina putrefactae." [3]) Hier vindt men dus in één voorschrift

[1]) PEDANII DIOSKORIDIS ANAZARBEI de materia medica libri sex. Parisiis 1537. Cap. LXXIII.

[2]) Les admirables secrets d'ALBERT LE GRAND, pag. 184.

[3]) Historia naturalis XX. 21. (84).

twee nog in gebruik zijnde volksmiddelen terug.

De zevende zoon, die in staat is de scrophulose door handoplegging te genezen, heeft eenzelfde macht over het „koningszeer" (een hardnekkige uitslag van het behaarde hoofd, misschien sycosis). Deze ziektenaam kan er op wijzen, dat men hier met een kwaal te doen heeft, die tot het gebied van genezing der Fransche koningen behoorde. Deze genazen namelijk door handoplegging „les écrouelles", waarmede men niet alleen scrophuleuze aandoeningen, maar ook allerlei chronische ontstekingen en huiduitslagen aanduidde.

Berg (crusta lactea) op het hoofd van kleine kinderen moet blijven zitten en mag niet „weggemaakt" worden: „Hoe dikker laag, hoe sterker hersenen." Wanneer men het verwijdert, is men bang voor het „naar binnen slaan" van de aandoening, waardoor de kinderen allerlei gevaarlijke ziekten zouden kunnen krijgen.

Water, waarin vlas heeft liggen rotten, wordt als waschmiddel gebruikt bij favus en andere aandoeningen van de hoofdhuid. (Amsterdam).

e. Zweethanden en -voeten. (Hyperhidrosis).

Tegen voetzweet is een middel, dat vooral door soldaten veel wordt gebruikt: in iederen schoen, voor men op marsch gaat een glaasje jenever gooien. Ook wordt aangeraden met de bloote voeten in de schoenen te loopen. Heeft men hyperhidrosis dan beschouwt men het als zeer nadeelig de voeten dikwijls te wasschen. De neiging daartoe is in Nederland toch

al niet groot, dus volgt men dit voorschrift trouw op en houdt zich vrijwel aan den raad van CATS:

„Wascht uw handen,
Wascht uw tanden,
Wascht uw goed,
Maar wascht zelden uw voet.
En wat er immer ook geschiedt,
En wascht uw hoofd zijn leven niet."

Wanneer men een kikvorsch in de handen dooddrukt, bevrijdt men zich daardoor van zweethanden (Bunschoten, 's Hertogenbosch). Ditzelfde middel past men in Oldenburg toe, daar is het echter voldoende een kikvorsch eenigen tijd in de hand te houden. [1])

f. Vetwormpjes (comedones) en sproeten.

Comedones tracht men te verdrijven door het gezicht met paardenmelk te wasschen (Dussen, Gorinchem), welk middel bovendien een blanke huid geeft. In Esthland past men deze therapie bij allerlei huiduitslagen toe. [2])

Een dergelijk middel kan men bij PLINIUS vinden: „Cutem in facie erugari et tenescere candore custodito lacte asinino putant, notumque est septingenties cus-

[1]) J. JÜHLING. Die Thiere in der deutschen Volksmedicin. Mittweida 1900, pag. 41.

[2]) A. A. v. HENRICI. Weitere Studiën über Volksheilmittel in Russland. Historische Studiën aus dem pharmakologischen Institut zu Dorpat. Herausgegeben von Dr. R. KOBERT. Th. IV, pag. 110.

todito numero fovere. Poppaex hoc Neronis principis instituit balinearum quoque solia sibi sic temperans, ob hoc asinarum gregibus eam comitantibus." [1])

Ook kikkerdril is een middel tegen deze aandoening (Grijpskerk), dat ook bij andere huidaandoeningen wordt gebruikt. De „wyse Jaerbeschryver" (1661) zegt hiervan: „Wanneer men in het begin van de Maert de handen in Vorschedril wascht en wrijft, verdrijft men alle ruijdigheit en krawagie, ja alwaert van de Spaense pocken ghekomen."

In de volgende scène van FAUST is van hetzelfde middel sprake:

BLONDINE (zu MEFISTOPHELES):

„Ein Wort, mein Herr! Ihr seht ein klar Gesicht,
Jedoch so ist's im leidigen Sommer nicht!
Da sprossen hundert bräunlich rote Flecken,
Die zum Verdruss die weisse Haut bedecken.
Ein Mittel!"

MEPHISTOPHELES:

„Schade so ein leuchtend Schätzchen,
Im Mai getupft, wie eure Pantherkätzchen.
Nehmt Froschleich, Krötenzungen, kohobiert,
Im vollsten Mondlicht sorglich destillirt.
Und wenn er abnimmt, reinlich aufgestrichen.
Der Frühling kommt, die Tupfen sind entwichen." [2])

---

[1]) Historia naturalis XXVIII. 12. (50).

[2]) FAUST. Th. II, sc. 1.

Behalve deze middelen gebruikt men nog karnemelk, aardbeiensap (Groningen), witte bessen (Oldeboorn) of brak water (Westland) om het aangezicht mede te wasschen.

g. Gordelroos.

Gordelroos tracht men te genezen door de aangedane plaats driemaal daags met erfzilver te bestrijken tegen de zon in (Friesland, volgens WALING DIJKSTRA) of door een Zeeuwschen rijksdaalder gedurende drie dagen in een kopje azijn te leggen en dit vocht bij eierlepeltjes te gebruiken (Westland). Ook huislook, lokaal toegepast, wordt als geneesmiddel gebruikt.

Een sympathisch middel bestaat in het gebruik van het bloed van een zwart schaap (Venlo). Dat de kleur van het schaap van grooten invloed is, bleek bij een geval, waar iemand het middel, dat hem één keer goed geholpen had, voor de tweede maal toepaste. Hierbij was het succes veel minder; de oorzaak hiervan bleek te zijn, dat het schaap niet geheel zwart was. Het middel zou daarom worden toegepast, omdat de herpesblaasjes eerst bloederig en daarna zwart van kleur worden.

In het algemeen gedeelte waarin ook dit middel is genoemd, heb ik echter op een andere verklaring gewezen, die mij waarschijnlijker voorkomt.

PETTIGREW noemt een soortgelijk middel tegen herpes: „Turner (Diseases of the Skin pag. 82) notices a prevalent charm among old women for the shingles: the blood

of a black cat, taken from the cats' tail and smeared on the part affected." [1])

h. Huiduitslagen. (Ekzemen.)

Ekzemen worden behandeld met water, waarin een gloeiende turf is uitgedoofd (Westland), of met bluschwater van den smid (algemeen), waarschijnlijk, omdat de volksnaam voor ekzeem „brand" of „branderigheid" is. Om dezelfde reden misschien gebruikt men een infuus van jonge brandnetels tegen brand in 't gezicht (Schiedam). Een lapje, door den dauw bevochtigd, wordt gebruikt om een ekzemateuze plek te betten, vooral de St. Jansdauw zou een genezende kracht hebben (Wijk bij Duurstede). [2]) Zeewater bij vloed geschept (Ierseke), Lourdeswater en het vocht, dat op de vensterglazen neerslaat, zijn andere vormen, waarin het volk van water gebruik maakt.

Eigenaardig is het, dat het schapensmeer (wolvet, lanoline), dat op het oogenblik bij de behandeling van huidziekten dikwijls wordt voorgeschreven, ook als volksmiddel tegen ekzemen wordt gebruikt (Zuidwolde).

Dit middel wordt reeds door DIOSKORIDES genoemd: „oesypum vocant graeci, succidarum lanarum pingui-

---

[1]) TH. J. PETTIGREW. On superstitions, connected with the history and practice of medicine and surgery. London 1844, pag. 79.

[2]) J. BERGSMA. Volksgeneeskunst. Driemaandelijksche bladen van de vereeniging voor taal en volksleven in het Oosten van ons land. Jrg. II. pag. 19.

tudinem." Hij beschrijft uitvoerig de bereiding daarvan en noemt als indicatie: „contra erosos angulos oculorum, scabiososque, genas quae occaluerunt, ciliorum defluvia efficax est." [1]) Ook PLINIUS raadt het met vrijwel dezelfde woorden tegen dezelfde kwalen aan. [2])

Eeuwen achtereen heeft het zijn plaats in de materia medica behouden; het wordt genoemd in het Dispensatorium van VALERIUS CORDUS, [3]) in de Florentijnsche pharmacopee van 1550 en in de Keulsche van 1568. [4]) Ook in het „Woordenboek der Drogerijen" van DE LÉMERY wordt het vermeld, [5]) maar verdwijnt daarna voor meer dan een eeuw uit de rij der officieele geneesmiddelen, totdat het in 1867 tengevolge van een verhandeling van VOHL: „Abscheidung und Benutzung der Fette aus den Seifenwassern der Tuch- und Wollwaarenfabriken," [6]) weer de aandacht op zich gevestigd zag en opnieuw zijn intrede in de officieele therapie heeft gedaan. Intusschen was het als volksmiddel blijven

---

[1]) PEDANII DIOSKORIDIS ANAZARBEI de materia medica libri sex. Jonne Ruellio Suessionensi interprete. Parisiis 1537. Cap. LXVI.

[2]) Historia naturalis XXIX. 2. (10).

[3]) Den Leijdsman ende Onderwijzer der Medicijnen enz., overal dagelijkx van de Medicijns ende Apotheken onder den naem van Valeri Cordi Dispensatorium bekend. Door F. F. Med. Doct. Rotterdam 1656, pag. 432.

[4]) R. v. GROT. Ueber die in dem hippokratischen Schriftsammlung enthaltenen pharmakologischen Kenntnisse. Historische Studiën aus dem pharmakologischen Institut zu Dorpat, Herausgegeben von Dr. R. KOBERT. Th. I, pag. 101.

[5]) N. DE LÉMERY. Woordenboek of algemeene verhandeling der enkelvoudige Droogerijen. Rotterdam 1741, pag. 501.

[6]) R. v. GROT. Ueber die in dem hippokratischen Schriftsammlung enthaltenen pharmakologischen Kenntnisse. KOBERT. Hist. Stud. Th. I, pag. 101.

voortleven en levert een illustratie van de bekende regels van HORATIUS:

„Multa renascentur, quae jam cecidere,
Caduntque, quae nunc sunt in honore."

Nog andere middelen zijn: zemelwater, (Zaandam) sap van huislook (Sempervivum tectorum) (Stiens), nuchter speeksel, ochtendurine (Houten), hennipolie (Bierum), room met krijt, karnemelk, leliebladeren op slaolie, fijngewreven krijt of stijfsel en zalf, bestaande uit boomolie en gewijde waskaars (Bergharen).

Omtrent de huislook zegt DIOSKORIDES: „Medetur igni sacro, nomis, ulceribus quae serpunt" [1]) en een recept uit de 12e eeuw, het „unguentum graecum ad caput," luidt als volgt: „Rute mani palum I, hûswurz m. II, epphes m. V, folia lauri m. V, scozwurze m. V. Disin allin solt dû vil harte nuwen (conterrere) mit dem erziche joch sih in durch ein tuoch in ein êrin vaz. Daz selbe vaz solt dû begraben in der erden niun tage unde solt ez vil vaste obenan betuon (verschliessen). Unde dar nâch solt dû ez biderbum (benützen).

Nim ein cupher vaz oder ein hêrîniz vaz unde guz ein mez oles dirzuo, daz ander des handig in erzichis dar în unde begrabiz in der erde nûn tage, unde darnâch sô engrab sie und biderbe sie ze allen den erzentin, sô dâ gescribin ist in dem arzinbuoche. Och is sin vile gut ze der wundun unde ze der houbitsweren." [2])

[1]) PEDANII DIOSKORIDIS ANAZARBEI de materia medica libri sex. Parisiis 1537. Cap. LXXVII, pag. 172.

[2]) M. KRONFELD. Zauberpflanzen und Amulete. Wien 1898, pag. 63.

Hennipolie is een algemeen gebruikt volksmiddel tegen huidziekten en werd in Rusland in de 17e eeuw tegen ekzema capitis gebruikt. [1])

Een medicament, dat ook de officieele therapie toepast is het volgende: leg een berkentak met het eene uiteinde in het vuur, verzamel het vocht, dat er aan 't andere uiteinde uitzweet en bestrijk daarmee de aangetaste plaatsen. Men gebruikt hier dus de zelf vervaardigde oleum rusci, die dikwijls bij chronische ekzemen wordt voorgeschreven.

Inwendige middelen worden weinig gebruikt; slechts twee, die een waardige plaats in de „Dreckapotheke" zouden innemen, zijn mij ter oore gekomen, n.l. een fijngewreven doodsbeentje innemen ('s Hertogenbosch) en brood met een paar luizen er op eten (Dokkum).

Een bijzondere vorm van ekzeem de z.g.n. „dauwworm" bij kinderen wordt behandeld met wasschingen met melk, door insmeren met groene zeep of door er een kool- of wegeblad op te leggen (Gorinchem).

Ook hier weer is de St. Jansdauw een geliefd middel, wat voor een deel op de overeenkomst in naam kan berusten. Toch kent men dit middel in Duitschland ook. WUTTKE deelt in zijn „Deutsche Volksaberglaube der Gegenwart", mede: „Wenn man sich nackt im Johannistau walzt oder den, vor Sonnenaufgang unberufen mit Tüchern aufgefangen, über den Leib

---

[1]) W. DEMITSCH. Russische Volksheilmittel aus dem Pflanzenreich. Historische Studiën aus dem pharmakologischen Institut zu Dorpat. Herausgegeben von Dr. R. KOBERT. Th. I, pag. 189.

streicht, vertreibt er alle Unreinigkeit der Haut, Ausschlag, Blattern und dergleiche."

In Friesland geldt als middel tegen deze kwaal: een duif in de kamer te houden. Wanneer men weet, dat de Friesche naam voor duif: „dou" is, begrijpt men, waarom deze maatregel moet helpen.

Heeft men zich doorgeloopen, dan gebruikt men men daartegen kaarsvet en andere zalven. Men kan het voorkomen door, voor men op pad gaat, een bosje nat gras in den zak te steken.

i. Moedervlekken. (Naevi.)

Deze vlekken kan men, evenals wratten, door middel van een lijk verdrijven. Wanneer een kind een moedervlek heeft en er is hier of daar een doode, dan neemt men een stukje van het hemdekleed en legt dat op het lijk (men kan ook met een lapje over het lijk vegen); men laat het een paar dagen op het lijk liggen en wrijft er daarna mee over de moedervlek. Vervolgens legt men het lapje onder een steen op een plaats, waar het kind dikwijls over loopt, bij voorbeeld voor den drempel van een deur. Zoodra het lapje verrot is, zal de moedervlek verdwenen zijn (Bathmen). [1])

k. Urticaria.

Een huismiddel tegen urticaria is de vuurwortel

[1]) J. Volkers. Driemaandelijksche bladen van de Vereeniging voor taal en volksleven in het Oosten van ons land. Jrg. IV, pag. 73.

(Radix Pyrethri) op brandewijn, inwendig genomen. De heete brandende smaak en de naam van het middel hebben allicht aanleiding gegeven tot zijn gebruik ('s Gravendeel).

l. Huidparasieten.

De aanwezigheid van ongedierte wordt niet altijd als ongewenscht beschouwd. Bij klierachtige kinderen met ekzemen van het behaarde hoofd schrijft men het, zooals reeds tevoren is gezegd, een afleidende werking toe.

In de meeste gevallen echter is men er niet zoo op gesteld en heeft verschillende middelen om zich van die plaag te bevrijden. Het vaakst gebruikt wordt een infuus van ridderspoor (Delphinium staphisagra) op brandewijn of jenever, een middel, waarvan MAERLANT zegt:

„Ghepulvert ende in een cleet ghenomen,
Doet si te hant, te hare comen
Alle luse clene ende groet,
Ende bliven te hande doet."

Een ander middel dat ook nog heden wordt gebruikt geeft hij in de volgende regelen:

„Men seghet overwaer, als men verstaet,
Die dicken sine lede dwaet
Met zeewater, dat hise verdrivet."

Het volgende middel wordt in allerlei variaties toegepast.

Men kan de dekens of kleeren even op den rug van een bezweet paard leggen (Giethoorn), onder een gebruikte paardedeken slapen (Tzum), of paardenfaeces onder het bed leggen (Bierum).

ALBERTUS MAGNUS geeft een voorschrift, dat hierop lijkt: „Pour chasser les puces d'une chambre, arrosez la avec de la décoction de rhue, de l'urine de jument, il n'en restera point." [1]) Er schijnt dus een antiphathie te bestaan tusschen deze parasieten en de eigenaardige paardenlucht. Misschien behoort het voorschrift, de kamer met brandende paardenhoeven te berooken (Dirksland), wel tot dezelfde categorie.

Verder past men toe: een afkooksel van bremerheide (brem: Genista), dat ook door DODONAEUS wordt aanbevolen: „om de luysen te dooden strijckt u huyt met sap van Brem"; witte munt (Mentha rotundifolia) in de bedden gestrooid (Eysden, Giethoorn); takken van gagel (Myrica gale) in bed opgehangen (Oldebroek); slapen op roggestroo of wasschingen met pap van de asch van tamarisch hout (Myrica gale).

Scabiës geneest men in Friesland door op een nacht tusschen 11 en 12 Mei, direct na middernacht, door een water te gaan met alleen het hoofd boven. Ook kan men een „rudeban" (schurftband) een in de lengte opgerolden doek, om het lichaam, ter hoogte van den navel knoopen. Degene, die dat doet, stopt iets tusschen dien doek, wat niemand zien mag. [2])

---

[1]) Les admirables secrets d'ALBERT LE GRAND, pag. 118.

[2]) WALING DIJKSTRA. Uit Friesland volksleven van vroeger en later.

IX. Chirurgische ziekten.

a. Wonden, bloedingen.

In tegenstelling met de moderne wijze van wondbehandeling, die zich bepaalt tot het verwijderd houden van infectiekiemen van de wond en die de genezing haar natuurlijken loop laat volgen, is de volksgeneeskunde meer actief en beschikt over een grooten voorraad middelen, waarmee zij het genezingsproces tracht te bevorderen. Reeds Osiander wijst op die verkeerde methode en zegt: „Die meisten Menschen wissen nicht die kleinste Schnittwunde vernünftig zu behandeln. Anstatt Ruhe (das grösste Heilmittel der Wunden), Kälte oder Wärme, und leichte reinliche Verbände zu benutzen, überschütten sie frische Wunden mit Essig oder Branntwein und denken noch immer, das s.g. Wundbalsame, fette Salben und reizende Pflaster die Verletzung wieder vereinigen und heilen, nicht die, jedem Körper eingepflanzte, Heilkraft der Natur."

Een versche bloedende wond wordt, om het bloeden te stelpen, bedekt met spinweb, waardoor werkelijk de coagulatie schijnt bevorderd te worden, een methode waarvan het echter niet noodig is, de gevaren uiteen te zetten.

Zoover men kan nagaan, is dit middel altijd gebruikt. Dioskorides schrijft: „tela eius imposita sanguinem sistit. Vulnera quae summam cutem occuparunt ab

inflammatione vindicat," [1]) en ook PLINIUS noemt het als bloedstelpend middel o. a. tegen neusbloedingen: „Sanguinem sistit e naribus fluentem..... aranei telae" en als genezend bij wonden: „Tela aranea super quodam ulcere velut suavis sit sentitur." [2])

Ook in de middeleeuwen kende men dit wondmiddel: „Coppeghespin heelt wonden." [3]) MAERLANT spreekt over dezelfde behandeling:

„Experimentator die seghet
Wonden daermen webbe op leghet,
Dat si niet en swilt omtrent,"

en ALBERTUS MAGNUS vertelt: „la toile d'araignée, appliquée dans l'endroit d'où le sang sort, l'arrête." [4])

SHAKESPEARE denkt aan die toepassing, wanneer hij in de „Midsummernightsdream" den wever tot den elf COBWEB laat zeggen: „I shall desire you of more acquaintance, good master COBWEB; if I cut in mij finger, I shall make bold with you."

NICOLAAS DE LÉMERY behandelt de spin in zijn „Woordenboek der Drogerijen" en laat daar op volgen: „Haer web is wondheelende, t'zamentrekkende, genezende, bloedstelpende als het op de wond gelegd word, men gebruikt het ook, als men zich heeft gesneden,

---

[1]) PEDANII DIOSKORIDIS ANAZARBEI de materia medica libri sex. Parisiis 1537. Cap. LV, pag. 63.

[2]) Historia naturalis XXX. 13. (38).

[3]) W. L. DE VREESE. Middelnederlandsche geneeskundige recepten en tractaten. Gent 1894, rec. 353.

[4]) Les admirables secrets d'ALBERT LE GRAND, pag. 148.

en moet het op de wond leggen, zoo ras als die geschiedt is, opdat ze niet zwelle." [1])

Een ander zeer algemeen wondmiddel is het wegeblad (Plantago major). Men moet de zachte zijde op de wond leggen, want deze geneest, de nerfzijde houdt open. Dit laatste gelooft men ook in Denemarken, alleen weet men daar niet meer, aan welke kanten van het blad die eigenschappen worden toegeschreven, reden waarom het daar op het oogenblik niet meer gebruikt wordt. [2])

Bij Dioskorides vindt men een uitvoerige beschrijving van de Plantago als wondmiddel: „Vim habent folia exsiccatioriam, constringentem, quare omnibus malignis ulceribus fluxioni opportunis atque elephanticis, sordidisque illita prosunt. Profluvia sanguinis, ulcera quae serpunt, epinyctidas, carbunculos, nomasque cohibent, vetera ulcera inaequalia cicatrice obducunt. Morsibus canis, ambustis igni, inflammationibus, parotidibus, strumis, aegilopiis, illita cum sale prosunt." [3])

Een paar middeneeuwsche voorschriften luiden: „Weghebrede ghedrocht heelt wonden" [4]) en „Weghebrede ghestampt heelt wonden." [5])

Ook Dodonaeus zegt: „Wechbre doet alle bloet-loop

---

[1]) N. de Lémery. Woordenboek of algemeene verhandeling der enkelvoudige Drogerijen. Rotterdam 1741, pag. 57.

[2]) K. Isäger. Aus der dänischen Volksmedicin. Janus 1905, pag. 633.

[3]) Pedanii Dioskoridis Anazarbei de materia medica libri sex. Jonne Ruellio Suessionensi interprete Parisiis 1537. Cap. CXIX, pag. 186.

[4]) W. L. de Vreese. Middelnederlandsche geneeskundige recepten en tractaten. Gent 1894, zec, 351.

[5]) W. L. de Vreese. Middelnederlandsche geneekundige recepten en tractaten. Gent 1894. rec. 352.

ophouden, sij heelt alle wonden ende open gaten ende voorts alle sweeringhen ende soo wel oude als versche zeeren." [1]) en bij SHAKESPAERE vindt men in „Romeo and Juliet" ditzelfde middel Romeo voor „a broken shin" aanbevolen. [2])

Modder uit een sloot wordt eveneens als wondmiddel aangeraden (Oldebroek) en zelfs dit middel kan men bij ALBERTUS MAGNUS terugvinden: „La boue est quelque chose de si vil, que lorsqu'on veut mépriser une personne on dit qu'on n'en fait pas plus d'état que de la boue de ses souliers. Cependant, elle n'est pas toujours à rejeter, comme l'expérience, maitresse des arts, l'a fait voir souvent, quoique les anciens n'en aient nullement parlé. J'ai éprouvé plusieurs fois, que la boue qui se trouve sous les seaux, appliquée sur les coupures les ferme." [3])

De gewoonte, wonden met aarde of modder te bedekken, wordt ook door ISÄGER medegedeeld. [4]) In sommige streken van Duitschland, evenals in Denemarken was het een bekend volksmiddel, in het laatste land minder voor versche, dan wel voor ontstoken wonden. Men kan ook van de genezende kracht van de aarde gebruik maken, door het zieke lichaamsdeel, bijv. een zwerenden vinger, eenigen tijd in den grond te steken, in de hoop, dat de heilige moederaarde het zieke en kwade in zich zal opnemen en zoo genezing zal brengen.

---

[1]) R. DODONAEUS. Herbarius oft Cruijdtboeck. Antwerpen 1644, pag. 149.
[2]) W. SHAKESPEARE. Romeo and Juliet. Act. I, sc. 2.
[3]) Les admirables secrets d'ALBERT LE GRAND, pag. 149.
[4]) K. ISÄGER. Aus der dänischen Volksmedicin. Janus 1905, pag. 633.

Een andere methode, waarin die beteekenis van de aarde nog duidelijker aan het licht komt is de volgende:

In de omstreken van Viborg is het gewoonte geweest, een ongeneeslijk ziek kind, waar alle middelen hadden gefaald, op een omgeploegd veld te brengen. Terwijl de zon onderging, werd de omgeploegde grond over het kind gestrooid, zoodat dit een oogenblik geheel er mee bedekt was. Was dit gebeurd, dan nam men het kind weer op, overtuigd, dat de aarde de ziekte had overgenomen.

Dit laatste gebruik trof daarom mijn opmerkzaamheid, omdat ik uit Dieren een bericht ontving, hoe daar een gerucht de ronde deed, dat men een man, die door den bliksem was getroffen, tot aan den hals in den grond had begraven, om den bliksem te doen „uittrekken."

Aan een dergelijken reinigenden invloed der aarde geloofden ook de oude Perzen. Had iemand zich door het aanraken van een lijk verontreinigd, dan moest hij zich aan een uitvoerige reiniging onderwerpen. Hiertoe behoorde o. a. een 15 maal herhaalde afwrijving met aarde. [1]) Ook MAGNUS wijst in zijn „Volksarzneikunde" op deze methode, waarvan de grondgedachte zou zijn, dat de aarde al het doode en vergane in haar schoot opneemt. Hierom is de volksgeneeskunde er toe gekomen, niet alleen den zieke zelf met de aarde in aanraking te brengen, maar ook voorwerpen, die met hem in contact zijn geweest, te begraven.

---

[1]) A. STRECKFUSS. De geschiedenis der wereld. Vert. B. TER HAAR. Zwolle 1885. Deel I, pag. 185.

In de volksgeneeskunde van allerlei landen is het dan ook in zwang, het gebruikte verband te begraven, waarschijnlijk om op die manier de kwaal te doen verdwijnen.

Behalve met aarde kan men een wond ook met goed uitgekauwd gras bedekken (Schiermonnikoog), een therapie, die aan de wondbehandeling van vele natuurvolken doet denken. Ook kan men nuchter speeksel op de wond smeren of in navolging van de wondbehandeling, die men dit dier bij zich zelf ziet toepassen, er een hond aan laten likken. Van dit laatste middel zegt de H. HILDEGARD: „de warmte, die de hond in zijn tong heeft, brengt wonden en verzweringen tot genezing, wanneer hij er aan likt," [1]) en ook de LÉMERY vertelt: „De likking van den hond zuivert en verzacht uittermaten de oude verzweringen van de beenen en geneest dikwijls de wonden, waerin andere middelen geen uitwerking deden." [2])

Misschien berust deze therapie wel op Lukas XVI vs. 21—22:

„En er was ook een zekere bedelaar, welke lag voor zijn poort, vol zweren.

Maar ook de honden kwamen en lekten zijn wonden."

Dat het menschelijk speeksel officieel als wondmiddel werd aanbevolen, is nog niet zoo lang geleden.

CABANÈS citeert uit een „Dictionaire des sciences

---

[1]) O. v. HOVORKA und A. KRONFELD. Vergleichende Volksmedicin. Stuttgart 1908. Th. II, pag. 221.

[2]) N. DE LÉMERY. Woordenboek of algemeene verhandeling der enkelvoudige Drogerijen. Rotterdam 1741, pag. 139.

médicales," van 1820 het volgende: „Il y a des médecins qui ont recommandé, dans l'érysipèle pustuleux, d'y appliquer des racines de bourrache machées à jeun. La gale, les feux volages et la plupart des maladies de la peau se dissipent, assure-t-on, par l'application de la salive. Les animaux et les chiens plus particulièrement, guérissent très promptement leurs blessures par les fréquentes ablutions de salive, qu'ils font sur leur plaies, en les léchant avec la langue. Pour ma part, je n'oserais pas garantir l'efficacité de la salive contre toutes ces maladies; cependant je crois que dans quelques-uns de ces cas, elle peut être souvent utile." [1])

De gewoonte, wonden of huidaandoeningen met speeksel te bedekken, wordt door ISÄGER [2]) afgeleid van het gebruik om, door eenige keeren ergens op te spuwen, invloeden van kwade geesten af te weren (despuere). In Jutland bestond de gewoonte, niet in het gras te gaan zitten, zonder eerst op den grond gespuwd te hebben, voor men uit stroomend water of uit een vijver dronk, moest men eerst voor zich uit spuwen, eveneens wanneer men wat van den grond opraapte; in 't algemeen als men wat wilde aanvatten, dat gevaarlijk zijn kon. Hij meent hierom te kunnen aannemen, dat het smeren van speeksel op een wond oorspronkelijk dezelfde bedoeling had n.l. kwade invloeden van de wond af te weren.

Deze meening wordt nog waarschijnlijker, wanneer

[1]) CABANÈS et BARRAUD. Remèdes de bonne femme. Paris 1907, pag. 79.
[2]) K. ISÄGER. Aus der dänischen volksmedicin. Janus 1905, pag. 632.

men bij PLINIUS,als hij het over het speeksel heeft. het volgende vindt [1]): „Omnium vero inprimis ieiunam salivam contra serpentis praesidio esse docuimus, sed et alios efficacis eius usus recognoscat vita. Despuimus comitialis morbos, hoc est contagia regerimus. Simili modo et fascinationes repercutimus, dextraeque clauditatis occursum. Veniam quoque a deis spei alicuius audacioris petimus in sinum spuendo. Eadem ratione terna despuere praedicatione in omni medicina mos est atque ita effectus adiuvare, incipientis furunculos ter praesignare ieiuna saliva." Niet alleen tot dit menschelijk secretum bepaalt zich de volksgeneeskunde. Ik herinner mij, dat in mijn jeugd een jongen, die langs een touw naar beneden gegleden was en zich daarbij zijn handen had ontveld, van een omstander den raad kreeg daarop te urineeren. Ook deze methode was volgens ISÄGER nog vóór 30 jaar algemeen in gebruik.

„Von den Aelteren war die Sitte wohl schon damals angefangen verlassen zu werden, aber von den Jungen wurde sie treulich ausgeübt, die kleineren lernten sie von den grösseren und das sie ganz quick und schneidig schien, hat wohl beigetragen sie zu erhalten. Der Akt wurde übrigens ganz gedankenlos ausgeführt und am allerwenigsten hat men sich wohl hierbei gedacht, dass man auf bequeme Weise eine kleine sterile Ueberrieselung vollführte."

Tegelijk verhaalt hij als historisch voorbeeld, hoe BENVENUTO CELLINI in zijn levensbeschrijving ver-

[1]) Historia naturalis XXVIII 4. 7.

meldt, dat hij bij zijn vlucht uit de pauselijke gevangenis (1538), waarbij hij zijn handen had verwond, dezelfde therapie toepaste, als de jongen, die bij het naar beneden glijden langs een touw zijn handen had ontveld. Bekend is ook, dat BOERHAVE een hardnekkige beenwond, waaraan hij leed, met urine behandelde.

Niet alleen in ons land heb ik van verschillende zijden met deze behandeling kennis gemaakt, maar in alle studies over volksgeneeskunde uit verschillende landen is ze beschreven.

Verschillende dierlijke vetten: honden-, katten-, hazen- en snoekenvet, die in de oudere pharmacopeeën voorkomen, worden nog nu en dan in de apotheek als wondmiddel gevraagd en zijn meestal alle uit denzelfden zalfpot afkomstig.

Hazen- en snoekenvet zouden splinters uittrekken (Bathmen), [1]) een meening, die ook de Parnassus medicinalis illustratus (1663) deelt:

„Dem alten Haasen-Schmaltz wird dieses zugetraut,
Dass es die Splitter und die Dorn zieh aus der Haut." [2])

Om een wond te doen verkleven, gebruikt men kalfsvlies (amnionvlies) en het vliesje van een ei. Een veel gebruikt wondmiddel is ook de veenmololie, olie waarin men deze dieren, (Gryllotalpa vulgaris), die een stinkende

---

[1]) Driemaandelijksche bladen van de Vereeniging voor taal en volksleven in het Oosten van ons land. Jrg. I, pag. 11.

[2]) L. WINKLER. Animalia als Arzneimittel einst und jetzt. Innsbruck 1908, pag. 36.

stof afscheiden, heeft laten staan. Even bekend is de pijlstaartolie, die men verkrijgt uit den lever van een soort rog en die vooral aan de zeekust gebruikt wordt. Verder gebruikt men: balsem van Malta (Balsamum opodeldock), hulstbalsem (Unguentum therebinthinaceum), appelzalf (Unguentum oxydi hydrargyrici), groene zeep, reuzel, terpentijn, honig, suikerstroop of suiker, [1]) groene olie, room, moer van witten wijn, een tabaksblad of een stukje van een tabakszak, men steekt de wond eerst in petroleum en daarna in zaagsel en legde vroeger op een steekwond een nieuwe koperen cent.

Omtrent de geschiedenis van de tabak als wondmiddel kan ik gevoeglijk met enkele woorden volstaan.

Zooals bekend is was NICOT, ambassadeur van koning FRANS II, de eerste, die in 1560 de plant uit zaad, dat hij van een Hollander uit Florida had gekregen, heeft gekweekt. Hij heeft ook het eerst deze plant als wondmiddel toegepast o. a. bij een hardnekkig ulcus aan het gezicht bij een bloedverwant van een zijner pages en bij zijn eigen kok, die zich met een mes bijna den heelen duim had afgesneden, in beide gevallen met een goeden uitslag.

Na deze gelukkige experimenten werd de tabak een hoog geschat wondmiddel. [2])

---

[1]) Verslag Vergadering Nederlandsche Vereeniging voor heelkunde, 6 Dec. 1908. Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde. Jrg. 1909. Dl. I, pag. 796.

[2]) CABANÈS. Remèdes d'autrefois. Paris 1905, pag. 291.

Bij DODONAEUS vindt men dan ook:

„Hier in Nederlandt plaghmen de bladeren van desen Taback oock veel te ghebruijcken teghen de schorftheydt, crauwagie, rudigheydt ende andere onsuyvere gebreken des huyts ende oock om de wonden te ghenesen. Taback is seer nut om te suyveren ende te ontdoen ende om te ghenesen alle oude kanckerachtighe ende voortsetende zeeren, meelachtighe schorftheydt, vochte tranende zeeren, hoe quaedt die oock moghen wesen." [1]) Ook VAN BEVERWIJCK zegt van den tabak o. a.: „Versche wonden, die niet seer diep en zijn, heelen op eenen dagh, als men 't Sap ende versch gestooten kruijt daar opleyt. Dan als sy diep zijn ofte oock verouderen, ende onsuyver werden, so dienen se van buijten ende binnen met Wijn, ende dan met het Sap gewasschen, daer na met Plucksel, dat in 't selve Sap nat gemaeckt is, ende de gestampte versche Bladeren, gevult ende soo een doeck in 't eygen Sap gedoopt, daer op gebonden." [2])

Ook andere plantaardige wondmiddelen zijn er in overvloed. Behalve de reeds genoemde weegbree legt men op wonden het geneesblad (helmkruid — Scrophularia nodosa) (Musselkanaal), een plant waarvan DODONAEUS zegt: „de bladeren, gheleijdt op versche wonden, heelen die." [3])

Saldonibladeren (stinkende gouwe-Chelidonium majus) doen dezelfde diensten (Ameland). Volgens BLANKAART

[1]) R. DODONAEUS. Herbarius oft Cruijdtboeck. Antwerpen 1644, pag. 741.
[2]) J. v. BEVERWIJCK. Heelkonste. Amsterdam 1663, pag. 41.
[3]) R. DODONAEUS. Herbarius oft Cruijdtboeck. Antwerpen 1644, pag. 66.

moet die geneeskrachtige werking voornamelijk aan het sap van die plant worden toegeschreven. :„Het versche sap, voornamelijk het geele, in de wonden gedrukt, geneest seer schielijk en dit kruid werd daarom onder de wondkruiden gerekent." [1])

Smeerwortel (Symphytum officinale) wordt in schijfjes gesneden en op een wonde gelegd. Hiervan vertelt DODONAEUS: „De Wortel van Wael-wortel-cruydt is in vele dinghen nut ende goedt: want op de versche wonden, scheurselen ende breuckinghen gheleydt, gheneest die haest." [2])

Men laat den tweeden bast van de linde trekken op water en smeert dat op de wond (Gouderak). Ook dit middel werd reeds voor eeuwen gebruikt. „Der Schleim aus der Rinde heilet Brandschäden und Wunden", zegt G. FRANK in: „De theriaca coelesti" (1691). [3])

De bladeren van het slangenkruid (Echium vulgare), een plant, die vroeger als specificum tegen slangenbeten gold, worden tegenwoordig nog op wonden gelegd. (Rijssen). Omtrent deze plant schrijft DIOSKORIDES: „Echion flores purpureos (habet) in quibus semina capiti viperarum similia insunt." Dat de leer der signatuur ook al in dien tijd invloed had blijkt uit hare toepassing: „non percussis modo a serpentibus ex vino

---

[1]) STEPH. BLANKAART. Den Nederlandschen Herbarius ofte Kruidboek. Amsterdam 1698, pag. 191.

[2]) R. DODONAEUS. Herbarius oft Cruijdtboeck. Antwerpen 1644, pag. 193.

[3]) O. v. HOVORKA und A. KRONFELD. Vergleichende Volksmedicin. Th. I, pag. 281.

prodest, sed eos qui antea biberint feriri non patitur." [1]) Dezelfde indicaties gelden bij DODONAEUS, die bovendien verhaalt, hoe het komt, dat deze plant die voortreffelijke eigenschappen bezit: „oft dit cruydt heeft synen naem Alcibium ende Alcibiadion nae den vromen Alcibius, die allereerst baete ende boete aen dit cruydt teghen de beten van de slanghen ghevonden heeft; want als den ouden NICANDER schrijft, doen Alcibius slapende van een slanghe ghesteken was, ontwaeckende ende dit cruydt vindende, heeft hetselve in den mondt ghenomen ende gheknauwt ende tsap doorgheswolghen ende het gheknauwde cruydt op de wonde gheleydt, waerdoor hij tot ghesontheydt ghekomen is." [2])

Een middel, dat de officieele therapie in eenigszins anderen vorm ook toepast, zijn balsemperuknoppen (Populus candicans) op olie (Schildwolde.) Het is bekend, dat dit, op het oogenblik moderne middel, een medicament is, dat ook vroeger werd gebruikt. Een bewijs hiervoor is het volgende middeleeuwsche voorschrift: „Om te makene goede salve jeghen alrande wonde, suldi nemen popellierbotten niet te cleene no te groet enne doet in elken stoep botten i. lib. meiscer boteren ende siet over en so lange, dat groene es, ende sin scumen laet; dan so wringhet doer een clet, dat es goet in wonde." [3])

---

[1]) PEDANII DIOSKORIDIS ANAZARBEI de materia medica libri sex. Parisiis 1537. Cap. XXII, pag. 156.

[2]) R. DODONAEUS. Herbarius oft Cruijdtboeck. Antwerpen 1644, pag. 985.

[3]) W. L. DE VREESE. Middelnederlandsche geneeskundige recepten en tractaten. Gent 1894, rec. 400.

Berkwater (sap van den berkeboom: Betula alba) en duizendwonderkruid (Solidago virgo aurea) worden eveneens bij wonden toegepast.

Het eerste wordt nog heden in Rusland als volksmiddel voor hetzelfde doel gebruikt, [1]) van het tweede zegt BLANKAART: „het is goed om de wonden te genesen en sweergaten te suiveren, waartoe het sap en het kooksel dienstig is."

De lindebladeren, die volgens DODONAEUS, „gheknauwt zijnde ende op de wonden gheleydt," [2]) een heelende werking hebben, gebruikt het volk nog op dezelfde wijze.

De bloembladeren van de witte lelie op brandewijn of olie (de „olie van nip") zijn een zeer bekend wondmiddel, waarvan reeds DIOSKORIDES melding maakt: „succus adiecto melle aut aceto, in aereo vase coquitur convenienti medicamentum vetustati ulcerum et ad recentia vulnera." [3])

De bloempjes van zevenkwartier (Trigonella caerulea) gebruikt men heden nog op dezelfde wijze, als in de 16e of 17e eeuw (Zierikzee), toen DODONAEUS schreef: „Hier te lande worden de bladeren ende de bloemen van 't Seven-ghetijden-Cruydt in olie gheweyckt ende ghewonnen: welke olie ghelooft wordt alle versche wonden te heelen." [4]) Ook de bloemen van groote boonen

[1]) O. v. HOVORKA und A. KRONFELD. Vergleichende Volksmedicin. Stuttgart 1908. Th. II, pag. 366.

[2]) R. DODONAEUS. Herbarius oft Cruijdtboeck. Antwerpen 1644, pag. 1140.

[3]) PEDANII DIOSKORIDIS ANAZARBEI de materia medica libri sex. Parisiis 1537. Cap. XCVII, pag. 136.

[4]) R. DODONAEUS. Herbarius oft Cruijdtboeck. Antwerpen 1644, pag. 908.

in olie worden als wondmiddel geprezen (Heilo).

Een steekwond bedekt men met de helft van een gespleten groote boon (Rossum), waardoor de bloeding dadelijk zou gestelpt worden. Eigenaardig is het, dat in den Papyrus Ebers fijngestooten boonen, in een doekje genaaid en als tampon gebruikt, bij wonden worden aanbevolen. [1]) Tegen bloeding uit een wond helpt het opleggen van groene rogge en het schraapsel van een vilten hoed, een volksmiddel, dat men ook in Rumenië kent [2]) en dat waarschijnlijk evenals penghawar djambi zal werken.

Om een hevige bloeding, waarbij alle middelen falen, te stelpen, raadt men aan de bloedende extremiteit in de warme pens van een pas geslachte koe te steken, een therapie, die het volk als ultimum refugium ook bij andere wanhopige gevallen toepast.

Een zeer eigenaardige methode van wondbehandeling is die, waarbij men gebruik maakt van het „Poeder van Sympathie." Het heet, dat er maar enkele dagen in het jaar zijn, waarop dit kan worden samengesteld. Om resultaat te krijgen, bijv. genezing van een wond, had de bezitter van het poeder een paar druppels bloed van den patiënt noodig. Deze werden dan op wat poeder gedaan op een wollen lapje, dat in den zak werd gedragen, maar steeds warm moest gehouden worden. Gewoonlijk was de broekzak de uitgezochte

[1]) O. v. Hovorka und A. Kronfeld. Vergleichende Volksmedicin. Stuttgart 1908. Th. II, pag. 367.

[2]) O. v. Hovorka und A. Kronfeld. Vergleichende Volksmedicin. Stuttgart 1908. Th. II, pag. 367.

plaats. Had de bezitter van het met bloed bevochtigde poeder het ongeluk of ook wel de boosaardigheid de broek op een koude plaats te leggen, bijv. op een steenen vloer, dan kon men zeker zijn van herhaalde bloeding of toeneming van de zweer (Goes).

Deze methode wordt ook genoemd: in de pint doen. Hierbij wordt een lapje, bestrooid met „sinte petit poeder", met wat bloed of etter uit een wond, in een pint lauw water gelegd. Wordt het water koud, dan begint de wond weer pijn te doen. Om de acht dagen moet een nieuw lapje genomen worden. Slechts enkele personen zijn in staat die behandeling toe te passen.

Deze methode heeft een interessante geschiedenis. Zij werd het eerst openbaar gemaakt door ridder KENELM DIGBY, een Engelsch edelman, die aan het hof van KAREL I leefde en het geheim van deze behandeling van een Carmeliter monnik zeide ontvangen te hebben, die haar weer in het verre Oosten had geleerd.

De beschrijving van zijn methode ontleende ik aan een Hollandsche vertaling van zijn werk: „Theatrum Sympatheticum", behelsende eene Oratie van den ridder DIGBY om wonden te genesen, sonder deselve te zien of aan te raecken. Haarlem 1665."

De schrijver beweert het volgende:

„Dat het poeder de sympathie natuurlijk de wonden, sonder dat men die aenraekt, of selfs de quetsure siet, effectivelijk geneest, daervan hanght de waerheit aen 't rapport, dat onse sinnen ons doen. Derhalve, diegenen, welcke gesien hebben 't effect en wercking van dien en sorgvuldig gheweest sijn om alle vereischte circumstantiën te examineeren, voldaen geworden zijnde, nadat zij hebben gezien, dat er geen bedrog onder schuilde, twijffelen geenszins aen de waerheit.

Doch om deselve met exempelen en redenen te bevestigen, zoo ist: dat de genesinghe eener swaere Wonde is te weeg gebracht, door dat poeder de Sympathie aen de persoon van Monsr. JACQUES HOWEL, Secretaris van den Hertog van Buckingham, genoeg bekent in Vrankrijk door zijn geschriften. Alle omstandigheden zijn geexamineert door JACOBUS Koningh van Engelant en door koning KAREL DE EERSTE beschouwt: item door den hertog van Bouckingham, harer Majesteyten eerste Minister van Staet; Eindelyck alles is gheregistreert in 't Memoriaal van den Cancelier BACON om te voegen bij zijn Natuerlijcke Historiën. De voornoemde Sr. HOUWEL, als bij gheval ghekomen zijnde ter plaetse, alwaer twee zijner beste Vrienden bestonden met malkander in Duel vechten, stelde zich aanstonds in postuur om haer te scheijden en lopende tusschen beijde, grijpt met de slinckerhandt het ghevest van 't rappier van een van beijde, terwijl hij met de rechter komt te vatten in 't Lemmet van den ander.

Sij, verwoet van furie, deden hun best om haer geweer los te krijgen en den eenen verwoedelijck terug treckende zijn Degen, die niet en konde bij 't lemmet vast gehouden werden, doorsneet tot het gebeente alle senuwen, aderen en musculen in 't binnenste des handts, terwijle den ander, ontslagen werdende aen sijn gevest, een schampslag bracht aen 't hooft van sijn partij, die afswierde na dat van zijn vrient, dewelcke om den slagh te schutten omhoog hief den alreets gequetsten hant, die daerdoor alsoo seer gequetst wierdt van buyten als sij was van binnen. Doch de uijtstortinghe van sijn bloet diverteerde de twee verwoede en deed haer toelopen om hem te helpen: en hebbende de wonden besien, bonden die toe soo veel mogelijck was met een van haer kousebanden, om de doorgesnedene en dapper bloedende aderen geslooten te houden, hem verder geleydende bij een chirurgijn, die het eerste verbandt deed. Des anderen daeghs Coningh JACOBUS het ongeluck hebbende verstaen, sont zijn lijfchirurgijn om goede curatie te doen. Ick was toen niet verre gelogeert van Mr. HOUWEL, welcke op seeckeren morgen, zijnde 4 à 5 dagen na dit accident, terwijl ick mij kledede in mijn kamer quam mijn te bidden om eenige remedie tot sijn quael, vermits (seijde hij) dat hij hadde verstaen ick die seer goed had in soodanige occasiën en dat sijn quetsuur in soo quaden staet was, dat de chirurgijns haer best deden om het kout vuur te stuiten: in somma sijn wesen getuygde de groote Pijne, die hij verdroegh, dewelcke hij seijde ondraeggelijck te zijn, met eene ongemeene inflammatie. Ick antwoordde hem, dat ick hem gaerne soude dienen, maer indien hij quam te bemercken op wat maniere ick de genesinge deed, te weten, sonder de wonden te sien of te geraken, dat hij misschien met mij niet langer soude willen te doen hebben, vermits hij mogte komen te geloven dese manier van genesingh superstitieus en krachteloos te zijn; doch hij antwoordde: de groote wonderheden, die veele personen mij verteld hebben

van uwe medicamenten laten mij niet toe te twijfelen aen een goed succes. Ick versocht alsdoen eenige stoffe of lijnwaet aen 't welcke eenigh bloed van sijn wonde mochte zijn, soo sondt hij datelyck om den bant van de eerste bindinghe en onderwijle eijschte ick een Becken met water, alsof ick mijn handen wilde wasschen en nemende een vuyst vol poeder van vitriool, 't welck ick in een koffertje hield, deed dat in het water aenstonts smilten en de Bant mij ghebracht werdende stack die bebloet daer in. Msr. Houwel discoureerende ondertusschen met een edelman in een hoeck van mijn kamer, sonder gelet te hebben op mijn doen, altereerde met een groote beweginge, dies ick hem vraegde, wat hij gevoelde.

Ick weet het niet, seyde hij, maer het is of er een nat en kout servet om mijn hand was gheslagen, 't welck mij heeft benomen al de inflammatie, die ick gevoelde. Dewijl U. Ed. dan (repliceerde ick) alreeds een goedt effect van mijn medicamenten ghevoelt, soo soude ick UEd. raden alle de plaesteren te laten afdoen en de wonde alleen suyver en in een middelmatige en getemperde staet van hitte en koude te houden. Dit wiert datelijck gerapporteerd aen den hertog van Bouckingham en kort daernae aen den Koning dewelcke beyde seer curieus waren om te weten het gevolgh van saecken. Na den middag ick trock de bant uijt het water en sette die te droogen voor een groot vuijr: nauwelijcks was deselve droog (tot welcken eijnde het noodsakelijck was, dat deselve eerst seer heet wierdt) of den dienaar van Mrs. Houwel quam mij seggen, dat zijn meester zedert weinigh tijdts meer pijn gevoelde als oijt en noch grooter met soo groote verhitting alsof zijn handt op gloeijende kolen lag. Ick antwoordde deselve, dat hoewel sulcks voor tegenwoordig was geschiet, dat hij echter sigh couroyeus soude houden, dat ick de oorsaecke van de pijn wel wist en dat ick daerin ordre soude stellen en sijn heer van de smert verlossen al eer hij bij hem soude zijn, maer indien sulcks anders was, dat hij het mij soude komen seggen. Daer op stack ick de bant weder in 't vitrioolwater waarop de patiënt de pijne verloor en in 5 à 6 dagen was hij genesen."

Zijn verklaring van deze zonderlinge geneesmethode is de volgende. Het bloed afkomstig van een wonde blijft met de plaats, waarvan het afkomstig is in verband staan, zoodat het invloed kan uitoefenen op de wonde, waarvan het is genomen.

Als een analogon van deze werking noemt hij de aantrekking, die een magneet op ijzer, dat zich op een tamelijken afstand kan bevinden, uitoefent. Dit verband

wordt tot stand gebracht, doordat alle lichamen oneindig kleine deeltjes aan de omgevende lucht afstaan, die een verbinding vormt tusschen alle lichamen. Evenals nu een hond zijn meester op den reuk op uren afstands kan vinden en er dus over dien geheelen afstand een verbinding bestaat tusschen het lichaam dat dien reuk afgeeft en het voorwerp, dat men den hond laat ruiken, zoo kan men een dergelijke stoffelijke verbinding aannemen tusschen een wond en het bloed, dat uit een wond afkomstig is.

Er bestaan nu tusschen tal van lichamen sympathische en antipathische betrekkingen, waarvan DIGBY een lange reeks voorbeelden geeft. De sympathische betrekking tusschen de wond en het daarvan afkomstige bloed, die beide deelen van één lichaam zijn is natuurlijk zeer groot en dit is de reden, waarom de atomes of vluchtige deeltjes, die zich van het eene deel afscheiden zich niet naar alle richtingen in de lucht gelijkelijk verspreiden, maar hoofdzakelijk zich naar het andere gegeven, waardoor beide als het ware door een materieelen keten zijn verbonden. Langs dezen keten plant zich zoowel de afkoeling, als de verhitting van het bloed voort en wordt als zoodanig in de wond gevoeld.

Het vitriool of ijzersulfaat wordt gebruikt, omdat men daaraan bij wonden een genezende kracht toeschreef. Deze wendt men nu op het bebloede linnen aan en laat haar daardoor op de wond terugwerken.

Het zou te ver voeren de geschiedenis van dit poeder de sympathie verder te volgen, een feit is het, dat deze behandeling grooten opgang heeft gemaakt, waarvoor

haar voortbestaan tot in den tegenwoordigen tijd getuigt. Een deel van haar succes zal zij natuurlijk daaraan danken, dat de wond, zooals DIGBY zelf aanraadt, niet met pleisters bedekt mocht worden en alleen schoon moest worden gehouden en in „een middelmatige en getemperde staat van hitte en koude," een wondbehandeling, waarmee ook de moderne therapie zich zou kunnen vereenigen en die een groote tegenstelling vormt met de wondbehandeling, die in zijn tijd in gebruik was, welke dikwijls door allerlei irriteerende zalven en pleisters het natuurlijk genezingsproces tegenhield.

Deze methode, te genezen door niet den persoon zelf, maar een van hem afkomstig object te behandelen is echter niet door DIGBY voor het eerst toegepast, maar is er een, die in anderen, minder welwillenden vorm, ook bij natuurvolken voorkomt.

Zoo vertelt BLACK, dat op de Nieuwe-Hebriden toovenaars bestonden, die zich er op toelegden allerlei voorwerpen, die door iemand waren gebruikt en weggegooid, te verzamelen, zooals bijv. schillen van bananen en andere vruchten. Zoo'n schil werd dan in een blad gerold en langzaam verbrand, waardoor de vroegere bezitter al heviger en heviger pijn ging lijden Zoo verbreid was het geloof aan die geheimzinnige macht, dat als iemand ziek werd, hij dit dadelijk aan deze manipulaties toeschreef en door op een schelp te blazen de toovenaars een teeken gaf op te houden, daar hij bereid was, hen geschenken te geven. [1])

[1]) G. W. BLACK. Folkmedicine, a chapter in the History of Culture. London 1883, pag. 17.

Een dergelijk verhaal deelt C. BAKKER mede omtrent een schippersknecht uit Hoorn, die ziek was en steeds achteruit ging. Daar hij zijn vrouw verdacht hem te bekollen, deed hij op een goeden dag, alsof hij uitging, maar verborg zich in een kast en zag nu, dat zijn vrouw om 12 uur een doos voor den dag haalde, waaruit zij een poppetje nam, dat zij met een speld eerst in het hoofd, toen in de voeten, vervolgens in de oogen en daarna in de enkels stak, zoodoende van weerszijden de plaats van het hart naderende. Voordat zij zoover kwam, overviel hij haar echter, anders was hij verloren geweest.[1])

Nog grooter overeenkomst met de sympathische wondbehandeling vertoont de volgende magische handelwijze:

AGNES SAMPSON bekende bij haar verhoor, dat zij van plan was geweest Koning JACOBUS VI van Schotland te vermoorden, wat zij op de volgende manier had willen bewerkstelligen. Zij had een zwarte pad negen dagen lang laten hangen en het vocht, dat er af droop opgevangen. Ware zij in de gelegenheid geweest een stuk linnen te bemachtigen, dat de koning had gedragen, dan zou zij hem door middel van dit vergif gedood hebben: „causing him such extraordinarie paines as if he had beene lying upon scharpe thornes or endis or needles". [2])

Keeren we nu tot de sympathische genezing terug, dan kan men in plaats van bloed of etter ook het

---

[1]) C. BAKKER. Iets over kollen en belezen. N. Tijdschrift v. Geneesk. 1903, I, pag. 693.

[2]) G. W. BLACK. Folkmedicine, a chapter in the History of Culture. London 1883, pag. 17.

voorwerp waarmee men zich verwond heeft, behandelen alsof het de wond zelve ware.

v. BEVERWIJCK beschrijft in zijn Heelkonste een dergelijke wapenzalf, door PARACELSUS uitgevonden en aan keizer MAXIMILIAAN vereerd. [1])

Deze bestond uit de volgende ingrediënten:

„Uesna, dat is Mosch, gewassen op het Hooft-scheel van een die gehangen, of geen natuyrlicke doodt gestorven is,

Menschen-Bloedt, van elcks 2 oncen,

Smout,

Mumia, van elcks 1 loot,

Lijnzaedt-olye ½ loot,

Termenthijn,

Bolus, van elcks 1 once, onder malkanderen gemengt tot een salve."

Met deze zalf werd het wapen, waarmede de wond is toegebracht, dagelijks bestreken, de wond zelf werd ongemoeid gelaten, of alleen met water of wijn uitgewasschen. Echter werd reeds in den tijd van v. BEVERWIJCK de methode vereenvoudigd, doordat men inplaats van de bovengenoemde zalf te gebruiken, volstond met het voorwerp, waarmede men zich gesneden of gestoken had in reuzel, boter of vet te steken, een methode, die ook nog heden bestaat.

Heeft men zich aan een spijker gestoken, dan steekt men dien in een stukje vet spek (Oosterwijk), de wond gaat dan niet zweren (Gorinchem).

---

[1]) J. v. BEVERWIJCK. Heelkonst. Amsterdam 1663, pag. 140.

Men legt het mes, waarmede men zich heeft gesneden, in de zoete olie (Bunschoten).

Heeft een paard zich een spijker in den poot getrapt, dan drage men dien in den broekzak, zoodat hij warm blijft, dan gaat de poot niet zweren (Goes).

Een levendige beschrijving van een dergelijke behandeling geeft J. FINLAYSON, ontleend aan Dryden's bewerking van: „the Tenpest," van SHAKESPEARE. [1])

Ariel: „Anoint the sword, which pierced him, with this weapon-salve.
And wrap it close from air till I have time
To visit him again." (Dryden's Tempest Act V.1)

Mir. „I am come to ease you" (She unwraps the sword.)
Hip. „Alas! I feel the cold air come to me;
My wound shoots worse than ever".
(She wipes and anoints the sword)
Mir. „Does it still grieve you?"
Hip. „Now methinks, there's something
Laid just upon it."
Mir. „Do you find no ease?"
Hip. „Yes, yes, upon the sudden, all the pain
Is leaving me: Sweet heaven, how I am eased."
(Dryden. Tempest Act V. 2.)

De alleroudste methode van wondgenezing en bloedstilling is wel die van het bespreken of bezweren van de wond, een therapie, die op het oogenblik nog bij tal

[1]) J. FINLAYSON. Dr. SYLV. RATTRAY, Author of the treatise on sympathy and antipathy. Glascow 1856. Janus 1900.

van natuurvolken in zwang is en waarvan men de sporen tot in de vroegste tijden kan nagaan.

In de Odyssee vindt men reeds, hoe de zonen van ANTOLYCUS de bloeding van een wond van ODYSSEUS door bezweringen stilden:

„τὸν μὲν ἄρ' Αὐτολύκου παῖδες φίλοι ἀμφεπένοντο
ὠτειλὴν δ' Ὀδυσῆος ἀμύμονος· ἀντιθέοιο
ἴδῃσαν ἐπισταμένως ἐπαοιδῇ δ' αἷμα κελαινὸν
ἔσχεθον", [1])

en ook PLINIUS verhaalt onder de opsomming van de geneesmiddelen, die van den mensch afkomstig zijn, hoewel hij van het effect niet zeker is:

„Ex homine remediorum primum maxumae quaestionis et semper incertae est, polleantne aliquid verba et incantamenta carminum." [2])

Evenals heden was die gave niet algemeen: „Quorundam hominum tota corpora prosunt." [3])

Zijn de overige geneesmethoden dikwijls gemeen goed, de besprekings- en bezweringsformulieren zijn meestal het zorgvuldig bewaard geheim van de een of andere dorpsberoemdheid, die door den omtrek voor de gevallen, die zijn bijzonderen werkkring vormen, wordt geraadpleegd.

In de meeste gevallen worden alleen verrekkingen, verstuikingen en spierpijnen bij menschen en vee besproken, maar enkelen zijn in staat wonden en bloedingen ook op deze manier te genezen.

[1]) ODYSSEE XIX.
[2]) Historia naturalis XXVIII. 1. (2).
[3]) Historia naturalis XXVIII. 3. (6).

De volgende formulieren zijn mij bekend geworden.

Bij wonden door een val of aks (bijl) verkregen zegt de bespreker met ontbloot hoofd, terwijl de wond met linnen verbonden wordt:

„Imperte (misschien van impertior: iemand iets wijden)
Ik verbinde deze wonde in deze stonde.
nomini silere. (3 × herhalen en 3 × het kruisteeken op de wond maken)
Ik verbinde deze wonde
omni nostra coela in terra (3 × herhalen en 3 × het +)
amen."

Of:

„Ik heb een gelukzalig uur gevonden,
En verbind ik deze wonden,
Dat het niet tot zweren komt,
Geen roos en ook niet zwellen doet,
Als Christus den Heer gestorven is."
3 × en 3 × het +

Of:

„Ik verbinde deze wonden,
ik stille dat bloed in deze stonde
als Christus de Heer opgevaren is."
3 × enz. (Dr. Borst, Lienden.)

Ze werden toegepast door een smid te Heumen (Gelderland). Uit tal van andere plaatsen ontving ik mededeelingen omtrent personen, die wonden en kwetsuren bespreken, echter zonder opgave van de daarbij gebruikte formules, die altijd zorgvuldig geheim gehouden worden en zoo gemompeld, dat noch patiënt, noch omstanders de woorden kunnen verstaan.

Een ander formulier, toegepast bij hevige bloeding is het volgende:

„Abek, Wabek, Tabek,
In Christus' tuin daar staan 3 roode rozen.
de eene voor het goed,
de tweede voor het bloed,
de derde voor den engel Gabriël."
(3 maal en 3 × bekruisen) (Dr. GREIDANUS, Baarn.)

Dit laatste formulier is waarschijnlijk uit Duitschland hierheen gekomen, men vindt ten minste in Westfalen letterlijk hetzelfde: [1])

„Abek, Wabek, Tabek,
In Christi Garten, da stehen drei rote Rosen,
Eine für das Gute, die andere für das Blut,
Die dritte für den Engel Gabriël."

Als verbandstof wordt nog dikwijls aan schoon linnen boven alle andere stoffen de voorkeur gegeven, waarschijnlijk alleen een gevolg van het conservatisme, dat de volksgeneeskunde kenmerkt, daar gaas en watten eerst sedert korten tijd het linnen en het pluksel hebben vervangen.

b. Neusbloedingen.

Om neusbloedingen te stelpen beschikt het volk over allerlei middelen, die een locale contractie der bloedvaten kunnen opwekken zooals: koud water in den nek werpen, een sleutel tegen den nek houden, den

[1]) A. WUTTKE. Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart. Berlin 1869.

neusrug nat maken en de handen in koud water steken. Ook plakt men een cent tegen het voorhoofd, legt een stukje krijt of een cent onder de tong, kauwt op papier of legt een korreltje zout in de handpalm en tracht dat met den duim stil (?) te houden. Gelukt dat, dan houdt de bloeding op (Schoondijke). Een paar stukjes grauw papier met het bloed, dat men verliest tegen de slapen geplakt (Schoondijke) of een draad roode zijde om den hals gebonden zouden insgelijks de bloeding stelpen (Zaandam). In Friesland past men volgens WALING DIJKSTRA hetzelfde middel toe, echter moet daar een vrouw, die tweelingen heeft, of als tweeling geboren is, dien draad vastbinden. Bloedt men uit het rechterneusgat, dan moet men de linkerhand omhoog steken, bloedt men uit het linker- de rechter, een middel, dat ook te Gent wordt toegepast [1]) en dat eveneens in Beieren bekend is. [2])

Zeer algemeen is het volgende: een draadje binden om den pink aan denzelfden kant van het lichaam waar het bloedende neusgat is. In Drente moet dit gebeuren door een vrouw, die tweelingen heeft gebaard. [3]) Deze therapie kent de volksgeneeskunde van allerlei landen en zij staat waarschijnlijk wel in verband met den raad, dien PLINIUS geeft: „Extremitates corporis

---

[1]) A. DE COCK. Volksgeneeskunde in Vlaanderen. Gent 1891. pag. 278.

[2]) G. LAMMERT. Volksmedizin und medizinischer Aberglaube in Bayern Wurzburg 1869. pag. 196.

[3]) J. BERGSMA. Volksgeneeskunst. Driemaandelijksche bladen van de Vereeniging voor taal en volksleven in het Oosten van ons land. Jrg. II. pag. 14

velleribus perstringi contra horrores corporis sanguinemve narium immodicum." [1])

Een dergelijke behandeling wordt in een Middelnederlandsch voorschrift „om bloed te stelpene ter neuse," gegeven n. l.: „neemt een cleen rijskijn van witter wulgen, ende maect deraf een cleen rijnckskijn an uwen lancsten vinger van der hant, an de selve side der hu de neuse bloet; het es gheprouft." [2])

Eenigszins anders luidt het voorschrift in den „Troost der armen": „En de kortste remedie als imant bloedt door het rechter neusgat, bindt den kleynen vinger van de Slincker handt tegen de handt met een lint: van gelijcken als imant bloedt door het slincker neusgat, soo moet men binden den kleynen vinger van de rechte handt tegen de handt en 't sal op staenden voet ophouden."

Nog vreemder is het volgende middel: de warme pet van een ander opzetten (algemeen). In Friesland zijn het bepaalde personen, die door middel van hun hoofddeksel een neusbloeding kunnen doen ophouden, in Holland komt het er over het algemeen niet op aan, wiens pet gebruikt wordt, in sommige gevallen slechts moet het die van een broer van den patiënt zijn.

Peterselie in den neus doet het bloeden ophouden (Ambt Doetinchem). Hetzelfde middel past men in Stiermarken toe. [3])

---

[1]) Historia naturalis. XXVIII. 5. (17).

[2]) W. L. DE VREESE. Middelnederlandsche geneeskundige recepten en tractaten Gent 1894. rec. 9.

[3]) V. FOSSEL. Volksmedicin in Steiermark. Graz .1885. pag. 147.

Varkensmest onder den neus gehouden is ook een probaat middel, evenals in de middeleeuwen: „Willestu dat blot bestelle, so nim swines mist, dat gras ete, unde werme den vaste, unde leghe dar up, it ersteyt altohant." [1])

Eenzelfde recept geeft JÜHLING: „Wan ein mensch seher Bludt. Nim ein Schwein Mist, als baldt, wan der naw isz, thue Ihn in ein Tuchlein, halt Ihn vor die Nase, das blut Stehet." [2]) (15e—16e eeuw).

Zelfs DIOSKORIDES raadt dit middel aan, echter voor inwendig gebruik: „Fimum suis sylvestris aridum, in aqua aut vino potum, reiectiones sanguinis sistit." [3])

c. Verzweringen en ontstekingen.

Ontstekingen of zwerende wonden tracht men met allerlei pappen en pleisters te genezen en men stelt daarom het bezoek van den arts, uit angst voor een incisie, zoo lang mogelijk uit. Men bedekt de zwerende plaats met pappen van lijnmeel, brood of koekdeeg en venegriek, waardoor men soms kaasjesbladeren (Malva), bladeren van den brummelstruik (braam: Rubus fruticosus), van het bilzenkruid (Hyoscyamus niger) (Gorinchem) of van mier (Stellaria media) doet. Al die middelen kende men reeds in vroeger eeuwen.

---

[1]) J. H. GALLEE. Mittelniederdeutsches Arzneybuch. (Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung) 1889.

[2]) J. JÜHLING. Die Thiere in der deutschen Volksmedizin. Mittweida 1900. pag. 17.

[3]) PEDANII DIOSKORIDIS ANAZARBEI de materia medica libri sex. Parisiis 1537 cap. LXXII. pag. 72.

Eenige middelnederlandsche recepten tegen „ghezwel" bevatten dezelfde stoffen.

1°. „Om ghezwel te verdrivene neemt een cleen crudekijn, dat wast up mueren, [1]) dat stampt of wrijft ontwe tusschen uwen handen, ende lecht daer up: het sal vergaen ende dwinen." [2])

2°. „Jeghen gheswel, neemt pappelen ende huepelbraemen, linsaet ende venigriec ende stampt wel ende cleene ende siet met scapineroete ende maecter af een plaester, ende leghet daer up."

3°. „Omme te sachtene alle ghezwel. N. tarwin gruus ende huusmuer, ende barghin smere, dit ghesoden in eysine ende al heet daerup gheleyt: het sal sachten. gheprouft."

4°. „Maluwe ghestampt ende gheleit up heete zweren es goet in beghin van der zweringhe." [3])

Dodonaeus schrijft de hierboven genoemde planten dezelfde krachten toe. Omtrent de malvebladeren zegt hij: „men doetse oock seer nuttelyck op alle heete

---

[1]) Waarschijnlijk: Stellaria media = muur.

[2]) W. L. de Vreese. Middelnederlandsche geneeskundige recepten en tractaten. Gent 1894. rec 174.

[3]) id., rec. 79.

[4]) id., rec. 44.

[5]) id., rec. 343.

opdrachtigheden, ende het wildt vier ende andere vierigheden van dezelfde huyt." [1])

De bladeren van den braamstruik „bedwinghen de metende sweeringhen, dat sy niet voorts en gaen, daer op gheleijdt zijnde", [2]) terwijl de muur, volgens hem, „is alsoo oock seer goedt, gheleijdt op allerhande heete quade sweeringhen." [3])

Klimopbladeren in brandewijn worden als verband bij ontstekingen toegepast (Gorinchem) en worden op dezelfde wijze door DIOSKORIDES [4]) en PLINIUS gebruikt: „Inlinitur decocta quaecumque in vino omnium ulcerum generi, etiamsi cacoethe sint." [5])

Overeenkomstig de eigenschap van het wegeblad, van aan de gladde zijde te genezen en aan den nerfkant te trekken slaat men van zoo'n blad de nerven plat en legt het met die zijde op een verzwering, na in het blad een gaatje gemaakt te hebben (Schoondijke.)

Behalve de reeds genoemde kataplasmata kan men nog gebruiken: een eidooier, goed doorgeroerd (Schoondijke), een warmen pannekoek, een tabakspruim, modder, ongekookt spek en de excrementen van verschillende dieren.

Een geïnfecteerde wond kan men zuiveren, door er iederen dag een verschen levenden kikvorsch op te leggen, die er het vuil uit trekt:

---

[1]) R. DODONAEUS. Herbarius oft Cruydtboeck. Antwerpen 1644. pag. 1020.

[2]) id., pag. 1163.

[3]) id., pag. 37.

[4]) PEDANII DIOSKORIDIS ANAZARBEI de materia medica libri sex. Parisiis 1537 cap. CLXXII pag. 102.

[5]) Historia naturalis. Cap. XXIV. 10 (47).

„Man legt den Frosch auff Bisz, wie auch auf böse Beulen,
Er zieht das Gifft herausz, und läszt die Wunden heilen." [1])

Dit middel is ook zeer verbreid. Het volgende verhaal uit Rusland geeft een beschrijving van een dergelijke behandeling:

„Baron Uexkühl berichtet über einen Fall von Behandlung von Schlangenbiss: ein Bauernmädchen wurde von einer Schlange in den Fuss gebissen; das ganze Bein schwoll bis zum Oberschenkel auf; da gab ein alter Bauer den Rath einen lebenden Frosch mit dem Bauche auf die Wunde zu legen und ihn auf denselben festzuhalten. Der Frosch war anfangs sehr unruhig, dann wurde er immer stiller worauf ihn der Bauer fortwerfen und einen andern auflegen liess. Der erste Frosch starb bald darauf, dasselbe geschah mit dem zweiten, dritten u.s.w. nur dass die später aufgelegten nicht so rasch zu Grunde gingen wie die vorhergehenden. Der Bauer liess die Procedur in derselben Weise fortsetzen bis der angelegte Frosch nicht mehr unruhig wurde. Zehn Frösche starben; der elfte und die folgenden blieben am Leben. Den vierten Tag will Baron Uexkühl das Mädchen bereits wieder an der Arbeit gesehen haben." [2])

---

[1]) Volgens den „Parnassus medicinalis illustratus", medegedeeld door L. Winkler. Animalia als Arzneimittel einst und jetzt. Innsbrück 1908. pag. 31.

[2]) A. A. v. Henrici. Weitere Studien über Volksheilmittel in Rusland. Historische Studien aus dem pharmakologischen Institut zu Dorpat. Herausgegeben von Dr. R. Kobert. Th. IV.

Voor eenige eeuwen werd een levende kikvorsch op de pestbuilen gebonden om die open te trekken.

Een formulier waarmede men verzweringen tracht te genezen luidt:

„Zweer, zweer gelijk de doode onder de aarde zweert,
Ik wensch je goede reis naar de maan." (Zaandam.)

Lijdt men aan een verzwering of ontsteking, dan past men op, geen spek of ander vet te eten; hierdoor zou, naar men meent, de roos ontstaan.

Als voorbehoedmiddelen tegen steenpuisten draagt men een mannetjesnoot (notemuskaat met omhulsel) of Judasooren (een bekerzwam in vorm op een oor gelijkende) in den zak (Gouda). Onder den naam „mannetjesnoot" verstaat men ook een niet uitgegroeid takje van den elzeboom, dat als een knobbeltje onder den bast is blijven zitten (Oosterwijk). Nog andere prophylactica zijn: een gestolen of gevonden aardappel, een kliswortel of brandnetelwortel, een stuk paardenhoef of paardeneelt in den broekzak of aan den hals en een oneven aantal schelvischbeentjes in een zakje op de borst gedragen (Norg). [1])

Het zonderlingste prophylacticum echter, dat ik uit verschillende plaatsen vernam en waarvan ik nergens een analogon heb kunnen vinden is: het vuil, dat zich tusschen de teenen bevindt, opsnuiven.

De geneesmiddelen tegen steenpuisten zijn zoowel in- als extern. Een middel, dat waarschijnlijk pas in

[1]) J. Bergsma. Volksgeneeskunst. Driemaandelijksche bladen van de Vereeniging voor taal en volksleven in het Oosten van ons land. Jrg. II. pag. 23.

den laatsten tijd algemeen bekend is geworden, is het innemen van biergist. Het eten van vijgen wordt waarschijnlijk goed geacht, omdat de vijg locaal bij ontstekingen wordt gebruikt. Bovendien drinkt men een aftreksel van paardebloemwortels op brandewijn, welk middel DODONAEUS als wonddrank aanbeveelt [1]) of eet hard gekookte eieren met schaal en al fijngewreven, een remedie, die waarschijnlijk berust op een overeenkomst in hardheid tusschen aandoening en geneesmiddel. Om dezelfde reden zal wel het gebruik van jachthagel worden aanbevolen. Men drinkt een aftreksel van brandnetels in bier (Giethoorn), een infuus van netelzaad (Zuidwolde), of eet een pannekoek met brandnetels er in gebakken (Boekel). Algemeen is het gebruik van een mengsel van zwavel en krimmetart (cremor tartari), minder algemeen dat van kattenbloed (Stiens) of doodsbeenderenpoeder (zooveel als men op een dubbeltje kan leggen). Ook tin, van een lepel afgeschrapt wordt ingenomen (Voorst) evenals gedroogde aardwormen tot poeder gewreven (Friesland, volgens W. DIJKSTRA), walschot, met een warm mes op een boterham gestreken (Assen), blauwe rozijnen, klimopbladeren en akeleizaad op een beschuit met boter gesmeerd (Schiedam). Van de klimopbladeren zegt DODONAEUS: „sij heelen in wijn ghesoden de groote wonden ende sweeringhen ende genesen de quade voortsetende zeeren." [2])

---

[1]) R. DODONAEUS. Herbarius oft Cruydtboeck. Antwerpen 1644.

[2]) R. DODONAEUS. Herbarius oft Cruydtboeck. Antwerpen 1644. pag. 257.

Locaal wordt de mest van koeien, varkens, kippen en duiven als kataplasma aangewend, overeenkomstig den raad van GALENUS: „medicus sane optimus ignorare non debet medendi rationem per stercora." Een eigenaardige methode om deze stof te appliceeren is de volgende: men legt zijn hemd in varkensmest, laat het opdrogen en trekt het daarna aan (Rossem). Zelfs de faeces van den mensch, vroeger onder den naam „oletum humanum" bekend, worden als kataplasma gebruikt.

Een oude vrouw van ± 80 jaar vertelde mij, dat zij op 15 jarigen leeftijd had geleden aan een ontsteking van het been, die zoo kwaadaardig was, dat haar dokter haar amputatie had aangeraden. Op raad van een oude vrouw werd het toen behandeld met faeces van gezonde, niet klierachtige kinderen, welke therapie genezing bracht. Een soortgelijk geval beschrijft CABANÈS waargenomen door Dr. GAILLARD uit Sainte-Marie de Ré en medegedeeld aan LUCAS CHAMPIONNIÈRE (Journal de médecine et de chirurgie pratiques, 10 Octobre 1899): „Un de mes clients, atteint d'un ulcère de la jambe, s'est pansé tous les jours avec ses propres matières fécales, qu'il écrasait sur une compresse. Malgré les quolibets de ses voisins, il a continué sa therapeutique dégoutante et a guéri." [1])

Dat de tijd, waarin zelfs de officieele geneeskunde nog van dit middel melding maakte, niet zoo ver achter ons ligt, bewijst hij door een aanhaling uit een „Dictionaire

---

[1]) CABANÈS et BARRAUD. Remèdes de bonne femme. Paris 1907. pag. 97.

des sciences médicales", van 1812, luidende: „En quelques occasions on a cru appliquer avec succès quelques excréments comme l'album graecum, la fiente humaine, celle de l'hirondelle, l'urine humaine etc." Dezelfde middelen, die men heden nog gebruikt raadt DIOSKORIDES aan: „Armentariae bovis fimum, si recens admoveatur, vulnerum inflammationes mitigat. Humanum stercus illitum vulnera ab inflammationne vindicat obiter intumescere non patitur", [1]) en bij PLINIUS vervullen zij dezelfde indicaties. Dit blijkt uit de volgende aanhalingen: „Ulcera sanat fimum aprunum inlitum siccum", [2]) „Furunculus mederi dicitur ex gallinaces fimo quod est rufum, maxume recens inlitum" [3]) en: „Carbunculus fimo colombino aboletur per se inlito."

Na deze klassieken blijven de faeces een rol spelen in de materia medica, om ten slotte de hoofdrol te vervullen in de „Heilsame Dreckapotheke" van PAULLINI, in het jaar 1713 verschenen.

Niet alleen in de populair-geneeskundige literatuur, zooals ALBERTUS MAGNUS, kan men vinden: „La fiente de boeuf ou de vache récente, enveloppée dans les feuilles de vigne ou de choux et échauffée entre les cendres, guérit les inflammations, qui sont causées par quelques plaies: elle a la propriété de faire suppurer les glandes scrophuleuses, autrement ce qu'on appelle écrouelles," maar ook meer wetenschappelijke schrijvers achten

---

[1]) PEDANII DIOSKORIDIS ANAZARBEI de materia medica libri sex. Parisiis 1537. Cap. LXXII. pag. 72.

[2]) Historia naturalis XXVIII. 18. (74).

[3]) Historia naturalis XXX. 12. (33).

deze stof niet beneden hun aandacht. Zoo leest men in den „Schat der Ongesontheyt": „Koeyemis als ook Geitemis, insonderheyt Somers, als de beesten in de wey gaan, versacht ende verteert, verlicht pijn ende brant en met Azijn gemengt doet de Geswellen verdwijnen."

Het zou niet moeilijk vallen deze voorbeelden met nog tal van andere aan te vullen; voldoende zij het ook hier weer op de overeenkomst tusschen de hedendaagsche volkstherapie en de vroegere officieele geneeskunst gewezen te hebben.

Men tracht verder een steenpuist te doen doorbreken door er de helft van een vijg op te leggen. Doordat deze vrucht een ferment bevat, dat de werking van trypsine en pepsine vertoont, [1]) zal zij wel in staat zijn bij een oppervlakkige ontsteking een verweekenden invloed op de epidermis uit te oefenen:

„Scropha, tumor, glandes, ficus cataplasmata cedunt," leest men in de Schola Salecnitana. [2])

De wortel van den dooven netel (Lamium album), geschrapt en op een lapje gelegd, doet eveneens de steenpuisten verweeken. Van deze plant zegt DODANAEUS: „De bladeren, het sap, den steel ende het saet van de Doove Netelen, nae het segghen van DIOSCORIDES, zijn krachtigh om alle herdigheden te vermorwen, ende om alle kroppen, klieren, bloetsweeren ende andere gheswellen te verteeren ende te doen scheyden." [3])

---

[1]) STOKVIS. Voordrachten over Geneesmiddelleer. 1907. Deel II. pag. 9.

[2]) Schola Salernitana, sive de conservanda valetudine praecepta metrica. Rotterdam 1649. Cap. XLIII.

[3]) R. DODONAEUS. Herbarius oft Cruydtboeck. Antwerpen 1644. pag. 227.

Te Tiel gebruikt men om steenpuisten open te trekken de bladeren van een plant, die in den tuin van het weeshuis groeit en onder den naam: „Japansche *steen*-plant," bekend is.

Verder gebruikt men allerlei pappen, room, een koolblad, pikpleister, basilicum, groene zeep, duivelsdrek, pap van muurt (Stellaria media), een opengenseden kikvorsch en hondsdraf (Glechoma hederacea). Deze laatste plant is op het oogenblik nog een geliefd middel in heel Duitschland, men legt 77 blaadjes ervan op een ontstoken wond. Volgens DODANAEUS maakt zij „de gheswillen morw ende rijp."

Het gebruik van het koolblad, dat ook bij ulcera cruris wordt toegepast, dateert al uit den tijd van CATO. PLINIUS verhaalt daarvan: „Brassicae laudes longum est exsequi cum et Chrysippus medicus privatim volumen ei dicaverit per singula membra hominis digestum et Dieuches, ante omnis autem Pythagoras et CATO non par eius celebraverit, cuius sententiam vel diligentius persequi par est, ut noscatur qua medicina usus sit annis D. C. Romanus populus."

CATO dan raadt het koolblad als geneesmiddel bij allerlei soort van wonden aan: „si foveantur volnera et recentia et vetera, etiam carcinomata, quae nullis aliis medicamentis sanari possint foveri, prius calida aqua iubet ac bis die tritam imponi." [1])

DIOSCORIDES gebruikt het voor dezelfde kwalen als de tegenwoordige volksgeneeskunde: „Folia per sese

---

[1]) Historia naturalis XX. 9. (33).

illita aut cum polenta trita conferunt inflammationibus, tumoribusque; epinyctidas, ignem sacrum, leprasque sanant. Carbunculos ex sale rumpunt." [1])

Dat het koolblad bij ontstekingen gaarne gebruikt wordt, is hoogstwaarschijnlijk toe te schrijven aan het feit, dat de verdamping van het daarin aanwezige vocht afkoelend werkt.

Ook de maan oefent haar invloed op steenpuisten uit. Strijkt men met een drogen vinger in het maanlicht driemaal er over heen, dan verdwijnen ze (Friesland, volgens WALING DIJKSTRA).

Fijt tracht men te genezen door den vinger te bedekken met gekneusde leliebollen, een oud en geliefd wondmiddel, met de bladeren van hondsdraf (Glechoma hederacea) of schraapsel van den wortel van de weegbree (Plantago officinalis). Een uitstekende behandeling van deze aandoening, welke ook in den laatsten tijd door geneeskundigen wordt toegepast, bestaat in het gebruik van een soda of potaschoplossing.

Een uitvoerig voorschrift vàn deze methode is het volgende: Men haalt bij den broodbakker wat potasch, doet dit in een kopje en vult dat met bijna kokend water. Hierin houdt men den zieken vinger, totdat de vloeistof lauw begint te worden. Nu haalt men den zieken vinger er uit, snijdt er met een scheermes, ter plaatse, waar de fijt zit, een kleine snee in en doopt den vinger weder in de potaschoplossing en wel zoolang,

---

[1]) PEDANII DIOSKORIDIS ANAZARBEI de materia medica libri sex. Parisiis 1537. pag. 34.

totdat deze koud geworden. Uit 't sneetje vloeit nu een witachtige stof, die men er geheel moet uitdrukken. Vervolgens houdt men den vinger in een kopje warme melk, totdat deze koud is. De pijn is hierna weg en de vinger genezen (Bergharen). Dit middel was reeds in de middeleeuwen bekend: „So we hat en seren vingher. De scal nemen smerlen unde scult de tospleten, leghen eme up den vingher unde waschen eme mit goder loge; do dat so lange want it eme hel werde." [1]) Het in dit voorschrift voorkomende spek wordt ook heden nog als verbandmiddel voor een zwerenden vinger gebruikt.

De leliewortel komt in dezelfde verzameling van voorschriften voor: „Uultu en swel weken an den antlate oft an deme live so stot liliënwortelen unde van popelen, van gerstenmele, van honighe unde legghe dat plaster up dat swel. Swanne dat kalt si, so legghe darup en ander warm plaster; yo he dat duker deyt, yo it eme er heplt unde helet."

Aan het bestrijken van een zwerenden vinger met erfgoud wordt een genezende kracht toegekend. Een dergelijke behandeling kent men ook in Duitschland, terwijl men in Engeland bij ringworm (herpes iris) de aangedane plaats met een zilveren horloge of een shilling inwrijft. [2]) Erfgoud en erfzilver heeft volgens WUTTKE zijn bijzondere krachten daaraan te danken, dat het als een talisman van de familie is te beschouwen.

---

[1]) J. H. GALLEE. Mittelniederdeutsches Arzneybuch. (Jahrbuch des Vereins für Niederdeutsche Sprachforschung — Jrg. 1889).

[2]) G. W. BLACK. Folkmedicine, a chapter in the History of Culture London 1883. pag. 182.

Men stelt het zich voor, alsof het in zeker opzicht bezield is, aan de familie gehecht en de drager of een orgaan van de het huis beschuttende geesten der voorvaderen, waardoor het rampen afweert en de familie en haar eigendom beschermt.

Zooals reeds gezegd is, wordt de zwerende vinger in een sodaoplossing gehouden, maar er bestaan ook andere stoffen, die dezelfde uitwerking zouden hebben, zooals kokende koffie, brandewijn, koeien- en menschendrek. Ook kan men den vinger in een versch gelegd ei steken, nadat men een gaatje in de schaal heeft gemaakt, of hem in een levenden kikvorsch houden, totdat deze gestorven is.

„Ulcera quae serpunt fel aprunum cum resina et cerussa sanat," zegt PLINIUS [1]) en heden nog houdt men den fijtvinger in de gal van een pas geslachten „barg" (gecastreerd varken) (Lemelerveld).

Een combinatie van werkzame bestanddeelen, waarin ook nog dit oude middel voorkomt is het volgende: een mengsel van poeder van rooden steen, wit van een ei, potasch en groene zeep, in de galblaas van een varken gedaan en om den vinger gebonden.

Een dergelijk recept wordt door JÜHLING medegedeeld: „Vor den Wurm am Finger. Nim eine galle von einem Ferkel und schmiere es damit, mache auch ein Pflaster davon und binde es auf." [2]) (16e eeuw).

Dat de drektherapie zich niet bepaalt tot afgelegen

---

[1]) Historia naturalis XXVIII. 18. (74).

[2]) J. JÜHLING. Die Thiere in der deutschen Volksmedicin. Mittweida 1900. pag. 178.

streken, blijkt uit de volgende mededeeling: „La bouse de vache fraîche a été employée en emplâtre sur une inflammation de la mamelle, chose étonnante, j'ai vu appliquer le même remède sur un panaris il y a 3 ou 4 ans à Paris chez des gens, ayant une certaine instruction." [1])

d. Wondroos (Erysipelas).

Onder den naam „roos" of „roosachtigheid" verstaat het volk, behalve erisypelas, ook alle akute ontstekingen, die met roodheid, zwelling en hitte van de huid gepaard gaan. Heeft men een open wond, dan moet men oppassen geen varkensvleesch te eten, daar dit die gevreesde complicatie ten gevolge zou hebben.

De behandeling bestaat in de toepassing van verkoelende omslagen, zooals: karnemelk, roode koolbladeren, een schijf ramenas, witte muur (Stellaria media), een infuus van den tweeden bast van de linde, azijn van goudglit (Solutio acetatis plumbici basici), wegeblaadjes, vlierbloemen of vlierbast (Gorinchem). Van dit laatste middel zegt KNOOP in zijn Dendrologia: „De binnenste schors van Vlier in Boomolie gedaan en in de Zon of bij een Vuur laten trekken, is een der beste middels voor de Brand. Men kan ook in plaats van deze Olie ook alleen maar de gemelde binnenste schors met een weinig Brandewijn of Campher-Spiritus

---

[1]) L. LALOY. Notes de folklore médical. Referaat. Janus 1900.

bevogtigt zijnde, in gemelde gebreeken opleggen, dezelve altemets ververschende." [1])

Ook PLINIUS raadt dit medicament voor soortgelijke aandoeningen aan: „refrigerat etiam inflammationem maxume recentis ambusti et canis morsum cum polenta mollissimis foliorum inlitis." [2])

Op sympathie in kleur of naam berusten blijkbaar: het opleggen van een roode koolblad, van rozebladeren of rozenwater, op sympathie in gevoel: het laten spatten van de vonken uit een vuursteen op de aangedane plaats. ISÄGER verhaalt, hoe men tot voor weinige jaren ook in Denemarken bij heftige huidaandoeningen, die een gevoel van branden veroorzaakten (bijv. herpes zoster: höllenfeuer) dezelfde therapie toepaste. [3]) Niet alleen in de volkstherapie, maar ook op ander gebied, voornamelijk op dat van den landbouw en de veeteelt trof men daar tot in den laatsten tijd tal van gebruiken aan, waarbij het vuur de rol van beschermende en helpende macht vervulde.

Dergelijke voorstellingen kan men ook in de Edda vinden, zoodat men hier misschien met de laatste overblijfselen van een primitieve vuuraanbidding te doen heeft. Dat een dergelijke behandeling oorspronkelijk een religieuze geweest zal zijn, blijkt uit het door LAMMERT medegedeelde volksmiddel tegen roos: „Wenn ein keuscher Jüngling oder eine keusche Jungfrau auf

---

[1]) O. J. v. d. HAER. La superstition des Campagnards. Arnhem 1900. pag. 77.

[2]) Historia naturalis. XXIIII. 8—35.

[3]) K. ISÄGER. Aus der dänischen Volksmedicin Janus. Jrg. XI. 1906.

der leidenden Stelle des Patiënten mehrmals Feuer schlägt, schwindet der." [1]) Sexueele reinheid is namelijk bij vele volken een noodzakelijke voorwaarde voor het verrichten van religieuze plechtigheden en het brengen van offers. [2]) v. d. Bergh deelt dezelfde therapie mede: „De roos aan een beenwond hebbende, moet men eenen naamgenoot met een vuurstaal en steen laten ketsen, zoodanig, dat de vonken op het rozige gedeelte spatten, dan zal het been spoedig genezen." [3]) (Geldersche Volksalmanak 1845).

Tegen belroos en bof neemt men het bloed van een zwarte kat inwendig in. (Nieuw-Schoonebeek). [4])

Bij roos in het aangezicht is wijn, afkomstig van het H. Avondmaal, een uitstekend middel om het gelaat mee te betten. (Onneker.)

Zeer algemeen is het houden van een tortelduif in huis: dit dier zou de roos aantrekken. Dikwijls is het niet voldoende, dat men er zoo'n dier op nahoudt, maar moet de patiënt zelf den vogel verzorgen of uit het fonteintje, dat in de kooi hangt, drinken. Ditzelfde middel kent men in heel Duitschland. Behalve een duif, houdt men daar ook een kruisbek of een geelgors voor hetzelfde doel. Hoe men er toe gekomen is, die

---

[1]) G. Lammert. Volksmedizin und medizinischer Aberglaube in Bayern Wurzburg 1869.

[2]) M. Höfler. Die volksmedizinische Organtherapie. pag. 28.

[3]) L. Ph. C. v. d. Bergh. Proeve van een kritisch woordenboek der Nederlandsche Mythologie. 1829. pag. 329.

[4]) J. Bergsma. Volksgeneeskunde. Driemaandelijksche bladen van de Vereeniging voor Taal en Volksleven in het Oosten van ons land. Jrg. II. pag. 19.

dieren een genezenden invloed op de roos toe te schrijven, wordt door LAMMERT verklaard: de pooten dier vogels worden in den loop des tijds rood, zoodat men aanneemt, dat de ziekte op hen overgaat.

Een soortgelijke therapie bij een andere aandoening (de geelzucht) wordt reeds door PLINIUS medegedeeld: „Avis icterus vocatur a colore quae si spectetur, sanari id malum tradunt et avem mori." [1])

Niet alleen de roode kleur heeft een gunstigen invloed op de roos, maar ook de blauwe, die waarschijnlijk antagonistisch moet werken. Niet slechts het bepoederen met blauwsel — wat men op dezelfde lijn zou kunnen stellen, als het bepoederen met aardappelmeel of stijfsel — wordt aangeraden, maar in verschillende plaatsen wordt het inwikkelen van de aangetaste plaats in een blauw schort als een doeltreffende therapie beschouwd. Ook in Stiermarken worden aan de blauwe kleur dezelfde eigenschappen toegekend, het inwikkelen in blauw gekleurd linnen, of in het blauwe papier, dat om een suikerbrood zit, beschouwt men daar als genezend.

Een aalsvel, van den levenden visch afgestroopt en om het hoofd gebonden, zou tegen belroos helpen. (Limburg).

Als amulet gebruikt men: Een stuk Jeruzalemsche zeep (Sapo medicatus) of het kakement van een snoek, in den zak gedragen (Zaandam). Dit laatste vertoont in zijn beenderen afbeeldingen van alle werktuigen, die bij den marteldood van Jezus zijn gebruikt, en heeft dientengevolge bijzondere krachten.

---

[1]) Historia naturalis XXX. 11. (28).

Een mollepootje, in rok, hoed of muts genaaid, verricht dezelfde diensten. In de 17e eeuw maakte men van een tot asch verbranden mol met eiwit een zalf voor dengene, „Wem Sein angesicht Roth ist vund im bose geschwur auszschlahenn." [1])

Een laatste middel, dat men in Limburg gebruikt, bestaat in het drinken van een glas bier, vermengd met het uitgeperste vocht uit varkensfaeces. Een voorschrift, dat een zeer groote overeenkomst daarmede vertoont, komt voor in een Hs. uit de 16e eeuw, getiteld: „Hertzogh FRIEDRICH WILHELM zu Sachsen undt der Chur Sachsen Administratoris hochlöblichsten andenckens zusammen getragenes Artzeneybuch," en luidt als volgt: „Vor das rothe Auslaufen oder rothe Wehe genandt. Nim ein Schweinstreck vund ein Nöszel rothen Wein oder Bier vund Nim ein holtz und ruhre den Schweinstreck wol Umb, Las den Tranck Tag und Nacht im Keller Stehn, darnach Nim In vund Seuge In durch. [2]) Uit beide voorbeelden blijkt, dat ALBERTUS MAGNUS niet alleen staat, als hij beweert: „C'est un commun proverbe que le porc n'a rien de mauvais que sa fiente, mais ce proverbe est faux, si on l'expérimente, comme je l'ai fait plusieurs fois, puis qu'il y a rien de meilleur dans cet animal." [3])

---

[1]) J. JÜHLING. Die Thiere in der deutschen Volksmedicin. Mittweida 1900. pag. 120.

[2]) J. JÜHLING. Die Thiere in der deutschen Volksmedicin. pag. 175.

[3]) Les admirables secrets d'ALBERT LE GRAND. pag. 128.

e. Brandwonden.

De eenvoudigste behandeling van brandwonden bestaat daarin, dat men het verbrande lichaamsdeel dadelijk zoo dicht mogelijk bij het vuur, of het voorwerp, waaraan men zich gebrand heeft, houdt. Dit noemt men in Frankrijk: „brûler la brûlure." JACOB CATS denkt waarschijnlijk aan dezelfde therapie, als hij zegt:

„Zijt ghij verbrant
Aen voet of hant
Gae tot de vlam,
Daer 't quaet of quam."

In het „Theatrum sympatheticum," geeft DIGBY van deze handelwijze een verklaring, die berust op zijn theorie der atomen, die zich bewegen tusschen de verschillende lichamen, waarvan zij afkomstig zijn: „Het is de ordinaris practijck, dat als een Mensche sigh brandt, bij exempel de Handt, hij deselve ghedurende eenighen tijdt voor 't Vuyr houd en door dese middel alsoo de vuyrighe atomes van 't Vuyr en die van de Handt sigh vermenghen ende de sterckste ('t welck die van 't Vuyr zijn) de swackste wegh voeren en aftrecken, soo bevindt sigh de Handt seer ghesoulageert aen de inflammatie, die zij eerst leedt."

De meeste middelen, die tegen brandwonden worden aangewend, sluiten de wond af van de aanraking met de lucht en hebben daardoor een pijnstillende werking.

Blaarvorming wordt tegengegaan door op de wond suikerstroop en groene zeep, of een mengsel van beide

te smeren; verder werken pijnstillend: raap- olijf- en patentolie, ongezouten boter, traan, lijnolievellen, vijgen in raapolie gekookt, meel met lijnolie gemengd, roet, olie en regenwater, een stuk vet pekelvleesch, dat zoolang in de pekel heeft gelegen, tot 't wat groen ziet, en waarvan men het bij het koken bovendrijvende vet afschept, of paardenfaeces in groene olie of lampolie gebraden (Stiens). Bovendien gebruikt men eiwit, schraapsel van wortelen of aardappelen, aardappelmeel, stijfsel, blauwsel, poeder van krijt, men smeert de wond in met inkt of legt er een stukje van een tabakszak op.

Spek en eiwit werden reeds in de middeleeuwen bij brandwonden toegepast: „Jeghen die es verbernet, baerghijn smout nem ende smelt ende alst es cout, soe ming het met den witten van eyeren, ende smere die daer mede; eyst van heten watere comen, of van ijsere, of van viere, soe smeert nuchtens ende navens ende decket met i. clede." [1])

„Item nem witte van eyeren in i. quaet cledekin, ende maecter of pulver ende legter op." [2])

Is een wond groot, dan bedekt men ze met harpuis (Teugen) of met harpuis en pek (Nieuwe Schans).

Een mijner berichtgevers heeft tengevolge van deze laatste therapie een heel onderbeen gangraeneus zien worden.

Behalve de bovengenoemde middelen kan men op brandwonden een palingvel leggen (Enter) of ze bedekken

---

[1]) W. L. DE VREESE. Middelnederlandsche geneeskundige recepten en tractaten. Gent 1894. rec. 446.

[2]) id. rec. 447.

met rotte appelen, faeces hominis (Dokkum), modder of koedrek. Heeft men den voet gebrand, dan steekt men dien onmiddellijk in de versche faeces van een koe (Bierum); „Koedreck, met goet melck vermenght op een doeck gesmeert en daer opgelegt, treckt de hitte geweldigh uit," zegt de „Wyse Jaerbeschryver" (1663) en ALBERTUS MAGNUS vertelt: „Si on prend de la boue des rues et qu'on l'applique sur une brûlure de feu ou d'eau chaude, elle empêche qu'il ne s'y forme aucune vessie."

Het St. Janskruid (Hypericum perforatum) op den St. Jansdag gesneden en aan den zolder gehangen, beveiligt de huisgenooten tegen verbranding (Heusden). In Frankrijk is deze plant, in olie gekookt, een middel tegen brandwonden [1]), evenals in Sicilië [2]) en reeds DIOSKORIDES noemt deze toepassing: „folia cum semine illita ambusta sanant." [3])

Een zuiver sympathisch middel is het schrijven van een brandbrief door den patiënt. Is de verwonde een kind, dat nog niet schrijven kan, dan houdt een volwassene het handje vast en stuurt het (Nieuwpoort). Het bluschwater van den smid is natuurlijk een voor de hand liggend middel bij brandwonden (Gorinchem).

De H. LAURENTIUS is naar aanleiding van zijn martel-

---

[1]) CABANÈS et BARRAUD. Remèdes de bonne femme. Paris 1907. pag. 180.

[2]) O. J. v. D. HAER. La superstition des campagnards. Arnhem 1900. pag. 180.

[3]) PEDANII DIOSKORIDES ANAZARBEI de materia medica libri sex. Jonne Ruellio Suessionensi interprete. Parisiis 1537. Cap. CXLVI. pag. 149.

dood — hij werd op een rooster verbrand — de schutspatroon bij brandwonden geworden en wordt in Limburg als volgt aangeroepen:

„O, H. LAURENTIUS, die gebraden zijt op een rooster, verlos mij van deze verschrikkelijke pijnen." (3 ×)

f. Bijt- en steekwonden van dieren.

Insektensteken behandelt men door er dadelijk, nadat men gestoken is, een mes of een sleutel tegen te houden, ze in te wrijven met prei of een doorgesneden ui, er een zuringblad op te leggen of ze in te smeren met cerumen. Iemand, die door een bij gestoken was, welk wondje was gaan zweren, kreeg den raad een geraniumblad er op te leggen, als dit verdroogd was een versch te nemen en hiermee door te gaan, tot de wond genezen was.

Niet alleen insectensteken werden vroeger met ui of prei behandeld, maar ook slangenbeten trachtte men daarmee te genezen: „Loec ghesmert up beten van serpenten ofte van anderen quaden wormen gheneest" [1]) en aan het corsmeer werden eveneens groote krachten toegekend. PLINIUS vertelt: „Morsus hominis inter asperrimos quoque numeratur. Medentur sordes ex auribus ac, ne quis miretur etiam scorpionum ictibus serpentiumque statim impositae, melius e percussi auribus," [2]) en in een Angelsaksisch voorschrift uit

[1]) W. L. DE. VREESE. Middelnederlandsche geneeskundige recepten en tractaten Gent 1894. Rec. 158.

[2]) Historia naturalis XXVIII. 4. (8).

de 10e eeuw wordt dit middel voor hetzelfde doel aangeraden, al wordt de kracht ervan ook verhoogd door het opzeggen van een gebed: „For stroke of viper, remove from thine ears the wax, and smears around therewith and say thrice the prayer of St. JOHN." [1])

Al noemt DE LÉMERY deze toepassing niet, toch acht hij het oorsmeer een plaats in zijn „Woordenboek der Drogerijen" waardig en zegt omtrent zijn gebruik: „de gele vuiligheit, die men met een oorlepeltje uit het oor haelt en oorsmeer noemt, is ontbindende en goed voor de vijt, die nog maer in zijn begin is." [2])

Ook het eenvoudig likken aan een dergelijk wondje wordt als een werkzaam middel beschouwd en hoewel men deze behandeling voor een zuiver instinctieve zou houden, in vroeger eeuwen werd door verschillende schrijvers met nadruk op den genezenden invloed, dien het speeksel zelfs op slangenbeten had, gewezen. Vooral het nuchter speeksel had een goeden naam. Reeds PLINIUS zegt: „Omnium vero inprimis ieiunam salivam contra serpentis praesidio esse docuimus, sed et alios efficacis eius usus recognoscat vita." [3]) ALBERTUS MAGNUS onderscheidt drie verschillende soorten van speeksel, die verschillende krachten hebben: „La salive de l'homme est de trois sortes: celle d'après le manger a peu ou point de vertu, celle d'un homme, qui est a

---

[1]) J. F. PAYNE. English medicine in the Anglo-Saxon times. Oxford 1904. pag. 122.

[2]) N. DE. LÉMERY. Woordenboek of algemeene verhandeling der enkele Drogerijen. Rotterdam 1741. pag. 340.

[3]) Historia naturalis XXVIII. 4 (7).

jeun et qui a demeuré long-temps sans boire a de grandes propriétés, parce qu'elle a beaucoup de l'acrimonie; celle d'après la digestion est entre les deux autres," [1]) en DE LÉMERY noemt dezelfde indicaties als PLINIUS: „het speeksel van een jongman, die zeer gezond en nuchter is, word goed geacht tegen de slangebeten en dollehondsbeet." [2])

Een bijensteek wordt „bezet" met de woorden:

„Moêderbij
Ik bezette dij.
In den Naam des Vaders, des Zoons en des H. Geestes.
Amen." (Drente) [3])

Bij een adderbeet wordt het volgende formulier uitgesproken:

„Venien, ik bezet die.
In den naam des Vaders, des Zoon en des H. Geestes.
Amen." (Zevenhuizen. Groningen)

Volgens den bezweerder moet bepaald gezegd worden „des Zoon" en niet „des Zoons", omdat er maar één Zoon is geweest! Het is niet noodig, dat hij zelf de bezwering uitspreekt, iedere geloovige man of vrouw kan met deze formule zoo'n beet bezweren.

Niet alleen op deze manier kan men een adderbeet onschadelijk maken. Men legt ook een stuk slangenvel

---

[1]) Les admirables secrets d'ALBERT LE GRAND. pag. 136.

[2]) N. DE LÉMERY. Woordenboek of algemeene verhandeling der enkelvoudige Drogerijen. Rotterdam 1741. pag. 340.

[3]) J. BERGSMA. Volksgeneeskunst. Driemaandelijksche bladen van de vereeniging voor taal en volksleven in het Oosten van ons land. Jrg. II. pag. 13.

in zoete melk gekookt, op zoo'n wond of neemt een gedeelte daarvan in (Deventer).

In andere landen past men soortgelijke middelen toe. In Engeland legt men de slang, die gebeten heeft, zelf op de wond, [1]) in den Pfalz strooit men in die wonden het gedroogde en gepoederde vleesch van een adder [2]) in Denemarken snijdt men in zoo'n geval den kop van de slang, doormidden en legt hem er op.

Dat de slang ook vroeger als tegengif tegen haar beten werd beschouwd, blijkt uit tal van voorbeelden. In de eerste plaats wijst daarop het bekende verhaal van de slangen, waardoor de Israëlieten in de woestijn geteisterd werden: „En de Heere zei tot Mozes: Maak u een vurige slang en stel ze op eene stang en het zal geschieden, dat al wie gebeten is, als hij ze aanziet, zoo zal hij leven. En Mozes maakte eene koperen slang en stelde ze op een stang; en het geschiedde, als een slang iemand beet, zoo zag hij de koperen slang aan en hij bleef levend." (Numeri XXI vs. 8 en 9).

Vervolgens zij het voldoende met eenige woorden te herinneren aan de gewichtige rol, die de Theriac of Triakel heeft gespeeld. Dit geneesmiddel was door de ANDROMACHUS, den lijfarts van NERO uit den niet minder beroemden Mithridaat gemaakt door er eenige bestanddeelen, o. a. gedroogd slangenvleesch, aan toe te voegen, waardoor het niet alleen tot een universeel

---

[1]) * G. W. BLACK. Folkmedicine a chapter in the History of Culture. London 1883. pag. 51.

[2]) J. JÜHLING. Die Thiere in der deutschen Volksmedizin. Mittweida 1900. pag. 163.

tegengif werd, maar ook als het werkzaamste medicament bij heftige acute ziekten werd beschouwd.

Een paar voorbeelden mogen de hooge waarde, die aan dit geneesmiddel ook in Nederland werd toegekend verduidelijken.

Tot 1747 was vóór de Apothekerskamer te 's Gravenhage een decoratieschilderij te zien, waarop de woorden „Sint Theriaca, Sint Panacea" prijkten en aan de goede hoedanigheid van den theriak was de regeering zooveel gelegen, dat daar o. a. in 1667 Dr. Hovius tot: „intendant over de dispensacy van theriaca," werd aangesteld. Later werd de theriac in het openbaar door het Apothekersgilde bereid, waarbij Stadsdoctoren verplicht waren aanwezig te zijn, welke plechtigheid met een maaltijd werd besloten. [1])

In Parijs [2]) en Neurenberg [3]) o. a. gebeurde dit op dezelfde manier.

Dat het slangenvleesch als een der hoofdbestanddeelen van dit middel werd beschouwd, blijkt uit de groote beteekenis die aan de plaats, van waar die dieren afkomstig waren, werd toegeschreven. Zij moesten uit Italië komen (de z.g.n. vipera Redii) en in het voorjaar zijn gevangen, waarna uit hun vleesch de „trochisci de vipera" werden bereid.

Ten bewijze van echtheid werd er bij aflevering een

---

[1]) R. Krul. Haagsche Doctoren, Chirurgen en Apothekers in den ouden tijd. 's Gravenhage 1891. pag. 41.

[2]) Cabanès. Remèdes d'autrefois. Paris 1905. pag. 131.

[3]) H. Peters. Der Arzt und die Heilkunst in der deutschen Vergangenheit. Leipzig 1900. pag. 108.

certificaat bijgevoegd, waarvan PETERS een model uit Padua citeert, met den volgenden tekst:

„Viri magnates et quibus Respublica medica et eius splendor cara sunt imprimis debent curare Theriacae compositionem et prisci illius saeculi ornamenta fovere et producere in huius et futuri saeculi usum. Inter cetera autem, quae Theriacae compositionem ingrediuntur, viperini pastilli primas sibi vendicant. Hosvero, quos una parte ornat icon Sancti Caroli et nome' Hieronymi Zanellae Patauini Pharmacopolae Inclytae ac Illustriss. Polonorum Nationis: Perfectos et ex Montibus Euganeis, nos Medici Patavini, qui eorum confectioni adstitimus, approbamus et commendamus. Quapropter ut videant cuncti et excipiant, libenter testamur et subscribimus."

Anno MDCLXXVI Die XXV Mensis May. [1])

(volgt onderteekening).

De groote roep, waarin de Theriac stond, blijkt duidelijk uit de volgende regelen, waarin de Konigsbergsche Hofapotheek in de 17e eeuw haar lof bezong:

„Des Menschen kranker Streit ist ein verstorben Leben
Indem recht Leben heisst, stets in Gesundheit schweben
Darum, O ihr Sterblichen, sucht solche Mittel her,
Dass diese Feinde zähm und ihre List verwehr....
Allein Andromachus hat diese Hülf' erdacht
Und so des Todes Gift zu Schand und Spott gemacht.

[1]) H. PETERS. Der Arzt und die Heilkunst in der deutschen Vergangenheit. Leipzig 1900. pag. 106.

Hier wird nun zubereit des Lebens Freud und Ruhe
Und zwar so köstlich, als wenn's Venedig thue.
Drum hüte dich, o Tod, und glaub das sicherlich:
Hier wohnt dein ärgster Feind, der ganz entwaffnet dich." [1])

Het volgende verhaal handelt over een genezing van een slangenbeet door middel van theriac en komt voor in GESZNER's Schlangenbuch (1598): „Als Paraeus zu Montpellier in einer Apoteck in beisein König Carls des neundten, von einer natern an fürdersten finger gebissen worden und grosse unleidliche schmertzen erlit, verband er den finger, so hart er mocht, dasz das blut und gifft sich nit in leib auszteilen, zertrib darnach theriack in gebrannten wein, tunkt baumwollen darein und legts über den bissz und ward in wenig tagen mit diesem einigen mittel ganz geheilt." [2])

Ook in DIGBY's „Theatrum sympatheticum." (1665) vindt men: „'t Slangenvleesch is een tegengift tegen slangenbeten".

Een dergelijke therapie wordt niet alleen bij slangenbeten toegepast. Is men door een rat gebeten en kan men dit dier bemachtigen, dan moet men een stukje van zijn vleesch op de wond leggen. (Bierum).

„Tegen de steecken van een spinnekop is goet de spinnekop daer tegen aenghevreven," beweert DIGBY.

Aan de heele Hollandsche kust tracht men den steek

---

[1]) H. PETERS. Der Arzt und die Heilkunst in der deutschen Vergangenheit. Leipzig 1900. pag. 108.

[2]) H. PETERS. Aus Pharmazentischer Vorzeit. Berlin 1899. Th. I. pag. 34.

van den pieterman (Trachinus Draco) te genezen door de lever of een stuk van dien visch op de wond te leggen.

Dit laatste middel is reeds vele eeuwen oud. Bij DIOSKORIDES kan men vinden: „Draco marinus dissectus et apertus, ictus spinae suae, qua ferit, medela est" en PLINIUS raadt behalve tegen de steken van dit dier, ook tegen die van andere eenzelfde therapie aan: „Draconis marini scorpionumque ictus carnibus earum impositis, item aranearum morsus sanantur." [1]) Ook DE LÉMERY neemt dien visch onder zijn artsenijen op en zegt: „de Pieterman is boven op den rug gewapent met verscheide, kleene, scherpe, snijdende en vergiftige beentjes of graten, waermede hij zich tegen de Visschers verdedigt. De kwetsing, die hij, levendig zijnde, maekt, is gevaerlijk, waerdoor opzwelling, ontsteking, groote pijn en koorts in 't deel veroorzaekt worden. Men meent, dat de lever of hersenen van den visch zelfs op de wond gelegt, 't kwaed genezen." [3])

Beten van een hond behandelt men door wat haar van hetzelfde dier af te knippen en op de wond te leggen (algemeen). Ook deze therapie is zeer oud; dit blijkt o. a. daaruit, dat zij bij de meest verschillende volken bekend is. Zoo zegt ISÄGER: „Als Kind habe ich mehrmals Menschen gesehen, die von Hunden

---

[1]) PEDANII DIOSKORIDIS ANAZARBEI de materia medica libri sex. Parisiis 1537. Cap. XII. pag. 56.

[2]) Historia naturalis XXXII. 5. (17).

[3]) N. DE LÉMERY. Woordenboek of algemeene verhandeling der enkelvoudige droogerijen. Rotterdam 1741. pag. 254.

gebissen waren; es wurden dann kleine Bäuschen Wolle aus dem Pelz des Thieres geschoren und die Behandlung beschränkte sich darauf dasz diese auf die Wunde gelegt wurden." [1]) De Letten passen hetzelfde middel toe, alleen moet eerst het haar verbrand worden en wordt daarna de asch in de wond gestrooid. Bovendien kent men ditzelfde middel in Rusland, [2]) in Duitschland en in Frankrijk, ja zelfs in China behoort het tot de volksmiddelen. Dr. DENNIJS vertelt in zijn „Folklore of China", een verhaal van een reiziger, die, door zijn hond vergezeld, de omstreken van Canton bezocht. Een paar keeren gebeurde het, dat dit dier in een dorp een kind beet en telkens verzocht de moeder aan zijn eigenaar een haar van den hond om op de wond te leggen.[3])

Niet alleen op het oogenblik kennen de meest verschillende volken deze therapie, maar ook in de oudheid. PLINIUS raadt aan: „ipsius (canis) caudae pilos combustos inseruere (volneri)" en in de Edda (Hawamal, 1381) komt hetzelfde voorschrift voor:

„Feuer hebt Krankheit, Eiche Verhärtung,
Aehre Vergiftung,
Der Hausgeist häuslichen Hader;
Mond mindert Tobsucht
Hundsbiss heilt Hundshaar." [4])

---

[1]) K. ISÆGER. Aus der dänischen Volksmedicin. Janus X. pag. 634.

[2]) A. A. v. HENRICI. Weitere Studien über Volksheilmittel in Rusland. Historische Studiën aus dem pharmakologischen Institut zu Dorpat. Herausgegeben von Dr. R. KOBERT. Th. IV. pag. 82.

[3]) G. W. BLACK. Folkmedicine. A chapter in the History of Culture. London 1883, pag. 50.

[4]) M. KRONFELD. Zauberpflanzen und Amulete. Wien 1898. pag. 79.

Een 16e eeuwsch Hs. geeft den volgenden raad: „Wem ein thörichter hundt gebissen hat, nem die haar von demselbigen hundt, thue sie dreimal in kaldt wasser getaucht oder nim von der leber eines hundts, thue es in ein thüchlein und bindt es ihm darüber." [1])

Gestooten brandnetels in witten wijn worden in het bijzonder voor hondenbeten goed geacht (Ierseke), alweer een middel, dat PLINIUS noemt: „eadem (urtica) canis morsibus addito sale medetur." [2])

In de middeleeuwen paste men hetzelfde voorschrift toe: „Netelen, also ghemaect ende ghedaen, [3]) oec in de wonde ghedaen ende entrent gheleit, gheneest oec seer haestelyc." [4]) DODONAEUS raadt deze plant bepaald bij hondenbeten aan: „Deselve bladeren ghestooten ende met Sout vermenght, zijn goedt gheleyt op de beten van dulle honden" [5]) en een Zwitsersch Hs. uit de 18e eeuw breidt haar indicatie ook tot andere wonden uit: „Wiltu unsaubern Wunden sauber machen. Nimb Neslen bletter und stoss die mit saltz, legs über, sie würdent rein Und heillet auch die Wütende Hundsbiss." [6])

---

[1]) J. JÜHLING. Die Thiere in der deutschen Volksmedicin. Mittweida 1900. pag. 74.

[2]) Historia naturalis XXII. 13. (65).

[3]) ghestampt ende tsop deraf in de wonden gedaen (volgens het daaraan voorafgaande recept).

[4]) W. L. DE VREESE. Middelnederlandsche geneeskundige recepten en tractaten. Gent 1894. rec. 211.

[5]) R. DODONAEUS. Herbarius oft Cruydtboeck. Antwerpen 1644. pag. 225.

[6]) H. ZAHLER. Die Krankheiten im Volksglauben des Simmenthales. Inaugural-Dissertation. Bern 1898. pag. 66.

Een ander plantaardig middel zijn de bladeren van de hondsroos (Rosa canina), die men op hondenbeten legt (Middelburg). Dit middel vermeldt v. MAERLANT reeds in der Naturen bloeme:

„Ende bijt di een hond verwoet,
die wortel van der wilder rose
Saldi ghenesen van der nose."

Tegen hondsdolheid schijnt de volksgeneeskunde op het oogenblik geen middelen meer te bezitten. Toch is het nog niet zoo lang geleden, dat men tegen deze kwaal een zeer heroiesch middel toepaste, dat nog op het oogenblik in den mond van het volk voortleeft.

In den „Navorscher" van 1856 leest men: „Nog ten huidigen dage bestaat langs de Hollandsche kust de gewoonte om menschen en vee, welke door dolle of voor dol gehouden honden gebeten zijn, naar het strand te brengen en in zee te dompelen," een therapie welke al bij CELSUS voorkomt: „Unicum tamen remedium est, nec opinantem in piscinam projicere." In denzelfden jaargang komt een meer uitgebreid verhaal van een dergelijke genezing voor, op de volgende manier medegedeeld:

„Geboren en opgevoed in een dorp in Noord-Holland niet ver van de Zuiderzee, weet ik, dat voor veertig of vijftig jaren een zeebad het algemeene middel was, hetwelk men in dat oord aanwendde om menschen, ja soms ook dieren, door een dollen hond gebeten, van dolheid te bewaren. Ofschoon ik uit de dagen mijner jeugd van drie voorbeelden weet van kinderen door

een dollen hond gebeten, op deze wijze genezen, zoo kan ik nog een treffend voorval in onze familiegeschiedenis aangeteekend, hier bijbrengen, wel waardig vermeld te worden. De ouders mijner tweede moeder, die op het zeedorp W. woonden, hadden een hond, die door een dollen hond gebeten was. Uit genegenheid voor het dier, een uitmuntende jagthond, wilden zij den hond niet dooden, maar legden hem aan de ketting, om te zien of de beet kwade gevolgen zou hebben. Na verloop van een dag of acht, negen werd het beest ongesteld, weigerde te eten, lag voor het hok met den kop op de voorpooten uitgestrekt en met uitpuilende oogen. De vrouw, die in de meening was, dat hondsdolheid zich door blaffen en springen op de ketting openbaarde, wilde den hond, die zeer aan haar gehecht was, streelen, doch de hond sprong toe en beet haar in de hand. Zoodra zij dit aan haar man mededeelde, nam deze zijn jagtgeweer en schoot den hond neer. Drie of vier dagen later begon de vrouw te praten, alsof zij in een lichte ijlende koorts was. Nu was goede raad duur, want zij was sinds weinige weken zwanger en men moest zich haasten van het zeemiddel gebruik te maken eer dit te laat was, maar daarin moest men met beleid te werk gaan, want zal het helpen, dan moet zoo iemand niet weten, wat men met hem voor heeft. Een voorgewende uitnoodiging om te A. een half uur van W. bij een nicht van haar te gast te komen, moest haar dan bewegen met hun kleinen botter, den kleinen inham van de Zuiderzee over te steken, gelijk zij zulks meermalen hadden gedaan. Daar hondsdolheid met water-

vrees gepaard gaat en bij haar reeds een groote afkeer van de zee zich openbaarde, werd zij niet door dan sterke overredingskracht overgehaald mede te gaan. Men plaatste haar in den botter met den rug naar boord, zoodat ze de zee niet zag en hield zooveel mogelijk een druk gesprek met haar levendig. Op eenige roeden van den oever verwijderd nam haar man en de dorpschirurgijn, die aan haar vermaagschapt was, haar onverwacht op en smeten haar in zee, dompelden haar driemaal onder en trokken haar toen weder in de schuit. De vrouw was doodelijk ontsteld. Te huis gebracht werd zij ernstig ziek, waarvan zij door haar sterk lichaamsgestel nogtans herstelde en de ijlende toestand was reeds onmiddellijk verdwenen. In het volgende voorjaar Maart 1776 beviel zij van tweelingen, beiden van het mannelijk geslacht, waarvan de eerstgeborene genoegzaam den kop van een hond had en spoedig na de geboorte stierf". [1])

Dat aan dit middel vast geloofd werd en het niet alleen op het een of andere afgelegen zeedorp werd toegepast blijkt uit het volgende citaat uit een brief van madame de SÉVIGNÉ aan haar dochter (13 Maart 1671): „Au reste si vous croyez les filles de la Reine enragées, vous croyez bien; il y a huit jours que Madame DE LUDRE, Coëtlagon et la petite de Rouvroi furent mordues d'une petite chienne qui était à Théobon: cette petite chienne est morte enragée; de sorte que Ludre, Coëtlogon et Rouvroi sont parties ce matin

[1]) C. v. SANDWIJCK. Navorscher IV. 1856.

pour aller à Dieppe et se faire jeter trois fois dans la mer." [1])

g. Breuken.

Hoewel breuken een algemeen voorkomende kwaal zijn, is het aantal volksmiddelen hiertegen zeer gering. Voor een deel is dit waarschijnlijk wel daar aan toe te schrijven, dat dit onderdeel der pathologie door de echte kwakzalverij door middel van allerlei wonderdoende smeersels en breukbanden met voorliefde wordt geëxploiteerd.

De volgende echte volksmiddelen worden of werden nog voor korten tijd toegepast.

1°. Een ei braden in een pan met olie, dit op een lapje smeren en op de breuk leggen.

2°. Op een beklemde breuk een levend opengesneden duif leggen, een middel, dat ook bij andere kwalen met verontrustende symptomen wordt toegepast.

3°. Drie spijkers in een wilgenboom slaan. Zijn de koppen der spijkers door den bast overgroeid, dan is de breuk genezen. (Onneker-Groningen).

Er bestaat echter ook een speciale boom te Ide in Drente, waar deze laatste kuur door een wonderdokter wordt verricht. Reeds VAN DEN BERGH (1829) spreekt hiervan: „De smid, die de kuur volbrengt, slaat drie spijkers in den boom een maakt daarna, een formulier

---

[1]) H. TREUB. Over kwakzalverij. Gedenkboek vereeniging tegen de kwakzalverij.

prevelend en met ontbloot hoofd, drie buigingen voor den boom: een rudiment van den Germaanschen boomkultus. Ook in het Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde van 1858 is sprake van dezen wonderdokter en in het „Maandblad tegen de kwakzalverij", van 1895 vindt men een bericht aangaande diezelfde kuur, die op het oogenblik door de dochter van den wonderdoenden smid wordt toegepast. Er zouden reeds zooveel breuklijders daar behandeld zijn, dat drie populieren, bij haar huis staande, van den grond af zes à zeven voet hoog vol spijkertjes zijn geslagen. De overeenkomst tusschen het overgroeien van den spijkerkop door den bast van den boom en het verdwijnen van de breuk verklaart deze behandeling voldoende. In allerlei variaties kan men deze therapie in verschillende landen vinden. In Mecklenburg moet de patiënt blootsvoets voor den boom gaan staan en een spijker uit een doodkist, met welks kop hij eerst de breuk heeft aangeraakt, er in slaan. [1])

Volgens Most moet deze kuur bij afnemende maan geschieden en moet de spijker aan de zuidzijde van den stam worden ingeslagen. [2]) Elders legt men eenige dagen een pleister op de breuk, boort daarna een gat in een eik en legt den pleister vóór zonsopgang daarin, zeggende:

„Hier Eiche,
Bring ich dir Blut und Kraft,

[1]) Stuhlmann. Volksaberglaube und verwandte sympathetische abergläubische Gewohnheiten in Mecklenburg. Globus XV. 1869.

[2]) G. F. Most. De sympathetische middelen en geneeswijzen. 's Hertogenbosch. 1844.

In deine Macht.

Im Namen Gottes" enz. [1]), of brengt men drie vlokken haar van den schedel van den lijder onder den bast van een jongen wilg, om ze daarin te laten vast groeien. [2]) Volgens SLOET tracht men in Zwaben een breuk bij een kind te genezen door een jongen eik overlangs te splijten, het kind naakt driemaal door de spleet te trekken den boom daarna met het hemdje van het kind te verbinden en de spleet met leem dicht te stoppen. Zijn de stukken weer aan elkaar gegroeid, dan is het kind genezen. [3])

h. Krop. (*Struma*)

Als middelen om een krop te doen verdwijnen raadt men aan: het dragen van een vossetongetje op de bloote borst (Westland), of het aanraken met de hand van een lijk.

Het laatste middel wordt, zooals reeds vroeger is aangetoond, ook door PLINIUS aanbevolen, het eerste is een amulet, dat ik nergens anders als werkzaam tegen deze kwaal heb kunnen vinden. Wel wordt een vossetong, het levende dier uitgesneden, door MARCELLUS EMPIRICUS (De medicamentis. cap. VIII. 129) aanbevolen als amulet bij albugo (maculae cornae). [4])

---

[1]) MEISSNER. Volksaberglaube und sympathetische Kuren im Herzogthum Altenburg. Globus XVII. 1670.

[2]) FLÜGEL. Volksmedicin und Aberglaube im Frankenwalde. München 1863. pag. 41.

[3]) L. A. J. W. Baron SLOET VAN DEN BEELE. Het volksgeloof aan het bovennatuurlijke in het rijk der planten. Gids 1881. Deel II.

[4]) J. F. PAYNE. English medicine in the Anglo-Saxon times. Oxford 1904. pag. 132.

i. Been- en gewrichtstuberculose, beeneter (Osteomyelitis).

Op de middelen, die tegen bovengenoemde kwalen, die bij het volk den naam „beeneter" dragen, worden toegepast, is veelal het spreekwoord: „aux grands maux les grands remèdes", van toepassing.

Men schrijft aan een decoct van wilgenbast een genezenden invloed toe [1]) en behandelt deze kwaal ook door iederen dag een paar uur koud water op het zieke lichaamsdeel te pompen.

De andere middelen, die mij ter oore zijn gekomen zijn echter, zooals bij een dergelijke ziekte te verwachten is, van eenigszins anderen aard.

1°. Zoek bij het afgaan van het water mosselen, leg ze met het opkomen van den vloed op het zieke lichaamsdeel en laat ze liggen, tot het water weer zakt. Worden de mosselen, spoedig nadat ze opgelegd zijn, zwart, dan herhaalt men die bewerking tot driemaal toe (Ierseke).

2°. Leg op het zieke lichaamsdeel een zakje met levende steenmotten (Oniscus murarius) (Winschoten, Sappemeer).

3°. Snijd een veldkikker aan de buikzijde open en leg hem, omgeven door watten, op de wonden (Ierseke).

4°. Steek het zieke lichaamsdeel in den leeggehaalden romp van een pas geslachte koe en houd het er in, totdat die koud geworden is (Amsterdam).

---

[1]) J. Bergsma. Volksgeneeskunst. Driemaandelijksche bladen van de Vereeniging voor taal en volksleven in het Oosten van ons land. Jrg. II. pag. 16.

Een verhaal van een dergelijke behandeling wordt door WALING DIJKSTRA medegedeeld:

„Nog in het begin der 19e eeuw woonde te Herbayum bij Franeker een oud soldaat, die wijd vermaard was als wonderdokter.

Men zeide, dat hij zijn roem als wonderdokter verworven had, toen hij nog als landlooper rondzwierf. Volgens de gewoonte dier dagen verzocht en verkreeg hij op zekeren avond nachtverblijf bij een boer. Daar vernam hij spoedig, dat de vrouw des huizes kreunende te bed lag.

Op zijn vragen werd hem geantwoord, dat de vrouw sinds lang had gesukkeld met een kraambeen. De boer had daar veel geld aan verdokterd, maar geen baat gevonden. En nu was het zoover gekomen, dat het been moest worden afgezet. Den volgenden dag zouden professoren uit Franeker dat werk komen uitvoeren.

De oud-soldaat vroeg den boer of deze er ook nog iets voor over zou hebben, ingeval het afzetten voorkomen kon worden. Welzeker heb ik dat, zei de boer, daar zou ik gaarne mijn beste koe aan opofferen.

„Misschien moet het daartoe wel komen," zei de soldaat. „Heb je bij geval een koe op stal, die binnenkort moet kalven?" „Jawel". Nu, die koe moest levend worden opengesneden, het ongeboren kalf er uitgenomen ook opengesneden en om het zieke been gelegd. De boer zei: „Het is wel afgrijselijk, maar ik heb er reeds zooveel vruchteloos aan ten koste gelegd, dat moet ook gebeuren. Alles geschiedde met den meest mogelijken spoed. En toen des anderen daags de professoren kwamen, stonden zij verbaasd over de verandering ten goede,

die het been had ondergaan. De amputatie kon voorloopig uitgesteld worden. Jawel! Het been beterde van dag tot dag en was tamelijk spoedig volkomen genezen."

Fistels tracht men te genezen door een vijg op de opening te leggen, of door ze te bedekken met kikkerboter, ongezouten boter, waarin men levende kikvorschen doet en waar men na eenigen tijd de geraamten weer uithaalt (Zaandam). Dit middel past men ook in Zwaben toe voor een bevroren extremiteit. [1])

In Gelderland heeft een wonderdokter bestaan, die fistels genas door er linnen lapjes, met zijn speeksel bevochtigd, op te leggen.

De behandelingswijzen, die men bij gewrichtstuberculose toepast, zijn niet minder avontuurlijk. Een medicus deelde mij mede in zijn studententijd een jongen gezien te hebben, lijdende aan tuberculose van het enkelgewricht, wien amputatie werd aangeraden. Patiënt was buiten staat een stap te doen en vertoonde zich drie maanden later, loopende, terwijl het ziekteproces aanmerkelijk verbeterd was. In dien tijd was hij behandeld met voetbaden, waarin levende alen rondzwommen.

De twee volgende middelen zijn vrijwel van denzelfden aard.

Een hond wordt doodgemaakt, kop, voor- en achterpooten afgesneden, de ingewanden er uitgehaald en wat er overblijft over de knie getrokken, waar het zoolang blijft liggen, tot het er vanzelf afvalt. Dan is de

---

[1]) J. Jühling. Die Thiere in der deutschen Volksmedicin. Mittweida 1900. pag. 40.

ontsteking genezen. (Limburg) Een bericht, voorkomend in het Maandblad tegen de Kwakzalverij, luidt: „Men schrijft uit Drente aan de N. R. Ct.: Op een zeker dorp in deze provincie had een kind zich eenigen tijd geleden bezeerd aan de knie. Wat men aanvankelijk voor een kleine aandoening aanzag, bleek ernstig genoeg te zijn, om er eindelijk eens een geneesheer over te raadplegen.

Amputatie scheen dezen het eenige middel, dat afdoende kon helpen. Daarvan echter niet gediend — dat leek zoo griezelig — nam men zijn toevlucht tot minder griezelige huismiddelen. En zoo experimenteert men thans op deze wijze: twee jonge hondjes werden levend doormidden gesneden en, van de ingewanden ontdaan, op de wonde plek gelegd. [1])

Verscheidene van de hier genoemde middelen komen dus neer op de toepassing van het z.g.n. „balneum animale", dat in vroeger eeuwen als een werkzaam middel tegen allerlei ernstige kwalen werd beschouwd.

Een Russisch Hs. uit de 17e eeuw noemt als middel tegen de tering: tot aan den hals in het lichaam van een pasgeslachte koe te kruipen. In den Kaukasus wikkelt men om extremiteiten, die door een kogel gewond zijn, een versche schapenhuid.

Inwendige middelen worden weinig gebruikt. Gemalen doodsbeenderen is het eenige dat bij beeneter wordt aangeraden. [2])

---

[1]) Maandblad tegen de kwakzalverij. Jrg. VI (1886) Afl. 10.

[2]) J. Bergsma. Volksgeneeskunst, Driemaandelijksche bladen van de Vereeniging voor taal en volksleven in het Oosten van ons land. Jrg. II. pag. 21.

Ook deze kwaal kan besproken worden. Een schipper deelde mij mede in zijn jeugd een dergelijke behandeling gezien te hebben. De bespreker ontblootte het hoofd en blies driemaal op het zieke gewricht, waarna hij een formulier prevelde Den tekst hiervan kon hij mij echter niet mededeelen.

k. Ontwrichtingen en verstuikingen (contusies en luxaties).

Lichte contusies worden behandeld door er een mes tegen te houden of er peterselie (Petroselinum), Onze-Lieve-Vrouwen-Distel (Sylibium Marianum), geklopte elzebladeren (Alnus) of pompebladeren (Nymphaea alba) op te leggen (Genderen).

Verstuikingen wrijft men in met pijlstaarolie; [1]) olie van bloempjes van zevenkwartier of van het zevengetijdenkruid (Trigonella caerulea) (Zeeland); veenmololie [2]) (Schoondijke); pierolie; „eddereulie" (Exloo); [3]) balsem van Art. I uit den Troost der Armen; doorgaande zalf, olie van Baaij of zalf uit den aap zijn pot (Oleum Lauri); bobbeljoen of pompeljoenzalf (Unguentum populeum); geest van hertshoorn (Solutio carbonatis ammoniae pyroanimalis); spijkerbalsem (Unguentum therebinthinaceum — Balsamum locatelli); manenvet, paarden, snoeken- en ganzenvet; merg uit een hambeen; beulzalf,

---

[1]) Olie, gestookt uit de lever van den pijlstaart, een soort rog.

[2]) Olie waarin men veenmollen (Gryllotalpa) heeft laten sterven.

[3]) Verkregen door een levenden adder in een flesch met olie te doen. (Driemaandelijksche bladen van de Vereeniging voor taal en Volksleven in het Oosten van ons land Jrg. II. pag. 19.

waarvoor men in de apotheek Unguentum laurinum levert, en nuchter speeksel.

Natuurlijk kan men weer verschillende van die medicamenten bij oudere schrijvers terugvinden:

„Groene kervelbladeren, ghestooten ende plaestersghewijs opgheleydt, doen scheyden alle gheswillen, ende doen vergaen alle vergaderinghen ende knobbelen of buylen tusschen vel en vleesch, als iemandt erghens ghestooten, gheblutst oft gheslaghen, oft door hoogen val ghequetst ende gheplettert is," zegt DODONAEUS. [1]) De elzebladeren worden door PLINIUS voor een soortgelijk doel aangeraden: „Folia alni ex fervente aqua certissimo remedio sunt tumoris", [2]) en ook bij DODONAEUS kan men vinden: „De Else verdrooght merckelijk: daerom worden de bladeren gheprezen tot heete gheswillen ende sweeringhen ende tot alle uitwendighe verhittinghen; te weten noch groen ende versch zijnde." [3])

Ook de „olie van zevenkwartier" wordt door DODONAEUS genoemd: „De olie van dit cruydt is sonderlinghen goedt om de zenuwen te verstercken, nae dat eenigh lidt verwronghen oft verstuijckt is gheweest." [4])

Pierolie is een liniment, dat niet alleen in Nederland wordt gebruikt. CABANÉS schrijft; „citons enfin quelques remèdes pris au hasard dans la pathologie externe. Il en

---

[1]) R. DODONAEUS. Herbarius oft Cruydtboeck. Antwerpen 1644. pag. 1096.

[2]) Historia naturalis XXII. 10. (46).

[3]) R. DODONAEUS. Herbarius oft Cruydtboeck. Antwerpen 1644. pag. 1312.

[4]) R. DODONAEUS. Herbarius oft Cruydtboeck. Antwerpen 1644. pag. 907.

est de bizarres, comme cet huile de vers de terre, panacée tant vantée en Bretagne et dans les Cévennes pour toutes les contusions et les douleurs. Je l'ai entendu maintes fois demander à l'honnête pharmacien de Point-Croix, homme aimable et sceptique, qui, bien certain de ne pouvoir détromper des clients têtus, leur donnait d'une huile quelconque colorée, dont les braves gens vantaient ensuite le mérite curatif." [1])

Ook in Beieren gebruikt men bij een contusie een smeersel, van regenwormen gemaakt. De bereiding hiervan vindt op de volgende manier plaats: „Man nimmt eine Handvoll Regenwürmer, gibt sie in die Mitte eines Brodteiges und backt sie in dem Brode; beim Oeffnen des Brodes findet man in dem Teige die sogenannte Regenwürmer-Schmier, einige Tropfen goldgelben Oeles. Diese Schmier wird für Contusionen verwendet." [2])

Zelfs de LÉMERY noemt ze onder de geneesmiddelen en zegt: „doorgaans gebruikt men ze onder uitwendige middelen om te ontbinden, de zenuwen te versterken, voor de heupjicht en vloeiingen." [3])

De adderolie, waarvoor in Beieren het addervet, verkregen door het dier uit te koken, wordt gebruikt, dient niet alleen als liniment, maar wordt bij inwendige kneuzingen ook ingenomen.

Behalve dit smeersel wordt op het oogenblik nog,

---

[1]) CABANÈS et BARRAUD. Remèdes de bonne femme. Paris 1907. pag. 165.

[2]) M. HÖFLER. Volksmedicin in Oberbayerns Gegenwart und Vergangenheit. München 1888. pag. 152.

[3]) N. DE LÉMERY. Woordenboek of algemeene verhandeling der enkelvoudige Drogerijen Rotterdam 1741. pag. 413.

zooals reeds beschreven is, alleen maar de adderhuid in de volksgeneeskunde toegepast.

De klassieke geneeskunde wist echter de eigenschappen van dit aan Aesculapius gewijde dier op hooger prijs te stellen. Behalve, dat de „trochisci de vipera" een werkzaam bestanddeel van den Theriac vormden, vonden ook de overige deelen van haar lichaam therapeutische toepassing, zooals uit de volgende regelen blijkt:

„Die Schlang, mit Fleisch un Bein zu Aschen wohl gebrannt,
Sie treibt den Schweiss, das Gift dadurch wird abgewannt!
Das Schlangenschmaltz, das dient die Knollen zu erweichen,
In Podagra ist es mit Gold nicht zu vergleichen,
Man pfleget auch die Gall auf Schlangenbisz zu legen,
Sie zieht das Gift heraus, man brauchet sie deswegen.
Die Schlangehaut, die thut man umb die Lenden binden,
Sie treibet die Geburt, hilft Weibern überwinden." [1])

DE LÉMERY zegt van het slangenvet: „Het vet van den adder is zweetdrijvende, ontbindende, pijnstillende en wordt in- en uitwendig gebruikt." [2])

De pijlstaartolie schijnt een uitsluitend Nederlandsch volksmiddel te zijn en wordt niet alleen op de huid ge-

---

[1]) Uit den Parnassus medicinalis illustratus van J. BECKER. 1665. (H. PETERS. Aus Pharmazeutischer Vorzeit. Berlin 1899. Th. I. pag. 39)

[2]) N. DE LÉMERY. Woordenboek of algemeene verhandeling der enkelvoudige Drogerijen. Rotterdam 1741. pag. 748.

smeerd, maar ook bij inwendige kneuzingen ingenomen. Eigenaardig is het, dat onder pijlstaartolie niet overal de zelfde stof wordt verstaan. Een mededeeling, die ik uit Fijnaardt ontving noemt ook „pielstaartolie", als liniment, echter bedoelt men daar met dien naam het vet van het staarteinde van eenden (dialect „pielen").

De naam „beulzalf" is een herinnering aan den tijd, toen de scherprechter tegelijk ledenzetter — specialiteit voor ontwrichte en gebroken extremiteiten — was, een onderdeel der chirurgie, waarmede hij ruimschoots gelegenheid had kennis te maken. Een van de bestanddeelen van zijn zalven vormde het axungium humanum, waarvan BECKER zegt:

„Zerlassen Menschenfett ist gut für lahme Glieder
So man sie damit schmiert, sie werden richtig wieder."[1])

Dit medicament was ook in de apotheken verkrijgbaar, in de Dresdener pharmakopee van 1652 komt menschenvet voor, dienende om te versterken, te verdeelen, pijnen te verzachten en harde litteekens week te maken. [2]) Ook in Frankrijk kende men dit middel, zooals uit de volgende klacht, door FRANKLIN uit PONCET's: „Histoire générale des drogues", overgenomen, blijkt:

„Nous vendons de l'axonge humaine, que nous faisons venir de divers endroits. Mais comme chacun sçait qu'à Paris le maître des hautes œuvres en vend à ceux qui en

---

[1]) L. WINKLER. Animalia als Arzneimittel einst und jetzt. Innsbruck 1908. pag. 54.

[2]) W. MARSHALL. Neu-eröffnetes wundersames Arzenei-Kästlein. Leipzig 1898. pag. 84.

ont besoin, c'est le sujet pour lequel les droguistes et les apothicaires n'en vendent que très peu. Néanmoins, celle qui nous pourrions vendre, ayant été préparée avec des herbes aromatiques, serait sans comparaison meilleure que celle qui sort des mains de l'éxécuteur". [1])

In Nederland was de functie „scherprechter-ledenzetter" geen ongewone. In de „Navorscher" van 1860 o.a. komt een request voor, ingediend in 1667 door TELMAN VAN BRONCKHORST, schoolmeester te Zwolle, om tegemoetkoming in de onkosten, ontstaan door de langdurige ziekte van een van zijn kinderen, die voor een aandoening der wervelkolom was behandeld door een zekeren JACOBUS, „Scherprechter tot Campen." [2])

In de Acta van den gemeenteraad te Middelburg van 11 Januari 1653 vindt men zelfs bepalingen over de praktijk door den beul uit te oefenen, men leest daar n.l.: „dat den Scherprechter sal vermogen te continueeren en aen yder een hem versouckende ten dienste te staen in het wederom insetten ende herstellen van leden, die vuijt haer posture en plaetse sijn geraect met hetgene dat aen en van het voors. ledensetten dependeert sulcx en soe als bij voorige Scherpreghters althoos is geëxerceert geweest, interdiceren voorts denselven sich verder te mehleren met wercken d'oeffeninge van de chyrurgie en derselver gilde aengaende". Zelfs in 1761 had de beul T. DEURINGH te Middelburg voor zijn woning een uithangbord hangen met het opschrift: „Stads-Ledenzetter

[1]) A. FRANKLIN. La vie privée d'autrefois. Les médicaments. Paris 1891. pag. 98.

[2]) De Navorscher 1860. pag. 316.

en Wondheeler", en nog in het begin der 19e eeuw hadden de scherprechter te 's-Hertogenbosch en Breda een uitgebreide en beroemde praktijk bij ontwrichtingen en beenbreuken.

Na de repositie van een luxatie werd het gewricht met zalf ingesmeerd en gezwachteld en deze zalf was het eigenlijke geneesmiddel voor ontwrichtingen en beenbreuken. Het menschenvet vormde daar een voornaam bestanddeel van en onder dezen naam was ze nog in de 18e eeuw o.a. te Middelburg bij den scherprechter te koop.[1])

Zooals men ziet is het niet bepaald noodig, dat de een of anderen zalf op het zieke deel wordt gesmeerd, maar men kan ze, zooals de pijlstaartolie en de adderolie ook inwendig gebruiken, evenals allerlei planten, die geneeskrachtig worden geacht, in den vorm van een amulet worden gedragen en in verschillende vormen ingenomen. Bij inwendige kneuzingen, verbeuren en vertillen wordt dan ook spijkerbalsem ter grootte van een erwt ingeslikt (Gouda). Alleen inwendig bij dergelijke kwalen gebruikt men bokkenbloed (sanguis hirci exsiccatus) (Gorinchem), ook een geneesmiddel met een geschiedenis. Dit is een middel dat tot voor ongeveer een eeuw nog in de pharmacopeeën voorkwam en waarvan o.a. DE LÉMERY zegt: „Het bokkenbloed, in de zonne gedroogd is goed, om 't vergift te wederstaan, 't geronnne bloed vloeibaar te maken, tegen 't zijdewee en den steen."[2])

---

[1]) A. A. Fokker. De scherprechter-ledenzetter. Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunst 1869. Dl. II. pag. 186.

[2]) N. DE LÉMERY. Woordenboek of algemeene verhandeling der enkelvoudige Drogerijen. Rotterdam 1741. pag. 336.

Op het oogenblik nog wordt in Esthland het bloed uit het hart van een zwarten bok gebruikt tegen pijnen in het onderlijf en wanneer men meent zich verbeurd te hebben, [1]) nagenoeg dezelfde indicaties dus, die hier te lande en bij DE LÉMERY gelden. In vroeger eeuwen was het in hoofdzaak een middel tegen nier- en blaassteenen en de daarmede gepaard gaande pijnen, waarvan zijn tegenwoordige toepassing, daar het alleen gebruikt wordt bij pijnen in den buik en de lendenstreek, wel kan worden afgeleid.

De bereidingswijze was vrij gecompliceerd. In het Dispensatorium van VALERIUS CORDUS wordt ze als volgt opgegeven: „Hircum mediocris aetatis domi alito et per mensem nihil aliud dato praeter Pimpinellam, Apium, Petroselinum, Levisticum et similia; deinde sanguinem ejus qui ex arteriis fluxit, excipito et concrescere atque aquaeum illud effunde, grumos vero sanguinis in fumo exsicca. Mactandus autem est Hircus veris exitu, id est, principio aestatis, cum Sol Cancrum ingressus est." [2])

Zooals men ziet, moet die steenbrekende kracht van het bokkenbloed voor een deel worden toegeschreven aan de kruiden, waarmee het dier gevoed is, daar deze allen de urineafscheiding bevorderen.

Ook v. BEVERWIJCK spreekt van dit geneesmiddel en

---

[1]) A. A. v. HENRICI. Weitere Studiën über Volksheilmittel in Russland. Historische Studiën aus dem pharmakologischen Institut zu Dorpat. Herausgegeben von Dr. R. KOBERT. Th. I. pag. 91.

[2]) Prof. A. TSCHIRCH. Die Pharmacopee, ein Spiegel ihrer Zeit Janus X. (1905).

de manier het te bereiden, die in hoofdzaak met die van VALERIUS CORDUS overeenkomt.

„Op soodanigen wijse bereijt zijnde," zegt hij. „is het een gereedt hulpmiddel, soo tot de pijn in de Nieren, als tot het Graveel. Want het breect ende ontdoet de steenen, die nu van te voren al gegroeijt zijn, ende doetse soo met het Water losen, dat er daer na geen andere meer in de plaets en komen: daer-en-boven stilt het de pijn, na 't getuijgenisse van AETIUS TETRAB. 3. Serm. 3. Cap. 12. Het selve bevestigen oock TRALLIANUS, AVICENNA, MARCELLUS EMPIRICUS, ALBERTUS, SYLVIUS en andere. Dat het Bockenbloet den Steen in de Nieren en de Blaes breeckt, is soo seecker, seijdt den grooten SCALIGER, als dat de Son 's middaghs schijnt. Want wij hebbender veele door sijne kracht vermorselt. Jae SERAPIO schrijft, dat het alleen door opstrijcken van buijten den Steen kan breken." [1])

Niet alleen blaas- en niersteenen, maar alle andere harde gesteenten kan het bokkenbloed week maken en verbrijzelen, bij een bespreking van de sympathie en antipathie tusschen verschillende voorwerpen zegt PLINIUS: „atque ut a sublimioribus recedamus, adamanta apium gaudium infragilem ommi cetera vi et invictum, sanguine hircino rumpente, quaeque alia in suis locis dicemus paria vel maiora miratu?" [2])

Hoe men aan die weekmakende en verbrijzelde kracht

---

[1]) J. v. BEVERWIJCK. Schat der Ongesontheyt. Amsterdam 1663. b. pag. 281.

[2]) Historia naturalis XX. 1. (1).

van het bokkenbloed is gekomen verhaalt PETERS. [1])

In een in de 10e eeuw te Rome verschenen werk door een zekeren Heraclius geschreven, wordt in het hoofdstuk, handelende over het harden van ijzeren gereedschappen om daarmede steenen te bewerken, aanbevolen het gloeiend gemaakte werktuig in boksbloed te steken, waardoor dit natuurlijk koolstof opnam en zich oppervlakkig in staal veranderde. Men geloofde hierom, dat uit dit bloed een geheimzinnige kracht op het ijzer overging, die het de gewenschte eigenschappen gaf en nam dus aan, dat in het bloed zelf die kracht aanwezig was.

Een vorm van genezing van verstuikingen, die geen gemeen goed is, is het omleggen van knoffelbanden, dat zijn banden van zwarte wol (Oostwolde) of van wit leer (WALING DIJKSTRA), met bepaalde knoopen vastgelegd.

Ook buiten Friesland kent men die methode, evenwel in eenvoudiger vorm, n.l. een bandje om den pols of den enkel gebonden. Dit moet echter gebeuren door een tweeling of iemand, die op Zondag is geboren (Oosterwijk). Ten slotte treft men in iedere streek van ons land personen aan, die verstuikingen en ontwrichtingen van mensch en dier met het z.g.n. strijken behandelen.

De genezende kracht van die behandeling schuilt minder in het strijken, dat in geen van de mij bekende gevallen als masseeren is te beschouwen, maar meer in de daarbij geprevelde formulieren. Het is in sommige

---

[1]) H. PETERS. Aus Pharmaceutischer Vorzeit. I. pag. 222.

gevallen zelfs niet noodig, dat de bezweerder den patiënt ziet, maar hij stelt zich met het bericht van het ongeval tevreden en geeft de boodschap mede, dat over zooveel dagen mensch of paard genezen zullen zijn, meestal na evenveel dagen, als de kwaal reeds geduurd heeft.

Anderen eischen wel de tegenwoordigheid van den patiënt en strijken zachtjes, na hun pet afgezet te hebben, wat ook de toeschouwers moeten doen, eenige malen over het gekwetste lichaamsdeel.

Het is mij niet mogen gelukken de woorden, die hierbij gemompeld worden, te weten te komen, behalve de in vele gevallen gebruikt wordende formule: „In den naam des Vaders, des Zoons en des Heiligen Geestes."

v. d. Bergh deelt mede, dat bij het strijken van paarden, die over koot zijn, met de hand de letters T. E. F. over den bezeerden poot worden gestreken. In drie dagen is het dier dan beter. [1])

Verschillende bij deze en andere kwalen toegepaste formulieren ontleen ik aan het artikel van C. Bakker: Iets over kollen en belezen. [2])

Het eerste wordt, behalve bij verstuikingen, ook bij beginnende zwerende vingers en rheumatiek toegepast. Er wordt 12 × over het pijnlijke lichaamsdeel gestreken, maar zoo, dat nooit twee lijnen elkaar bedekken, ondertusschen wordt het formulier opgezegd:

---

[1]) L. Ph. C. Bergh. Proeve van een kritisch Woordenboek der Nederl. Mythologie. pag. 329.

[2]) C. Bakker. Iets over kollen en belezen. Ned. tijdschrift voor geneeskunde 1903. I. pag. 692.

„Geduld. is. zoo.
Een schoone. zaak.
Zei Salomo. van Job.
Geen kwaad. geheimen uit. te sturen.
Zijn oog. wil uit. te voeren turen."

(De punten duiden het eind van iederen streek aan).

Bij het tweede, gebruikt bij kneuzingen, verstuikingen, peesverrekkingen en beginnende zweren, zetten patiënt en strijker hun petten af. Bezweerder mag niets aannemen, zelfs geen bedankje. Bij het opzeggen van het formulier wordt driemaal een kruis gemaakt over het lichaam. Een enkelen keer, bijv. bij beginnende mastitis, wordt niet met de hand, maar met de tong gestreken.

Het formulier luidt als volgt:

„Deze	man / vrouw	is over een berg geloopen				
Dit	kind / beest					
Deze	man / vrouw	heeft	zijn	Hand / Voet	gestooten	
Dit	kind / beest		haar	Been / Borst		

Het moet in de Roode Zee verdwijnen
Gelijk de Wijzen uit het Oosten.
En God genas het met der stond.
O Heer help mij, amen."

Bij het derde zet de bezweerder eveneens zijn pet af en mag niet beloond worden. Het wordt voor dezelfde kwalen toegepast en luidt als volgt:

„Z. A. B.
Niet verrotten,
Niet verzweren,
In den naam des Heeren."

Tegelijk wordt centrifugaal gestreken en daarna loodrecht daarop, zoodat het kruisteeken ontstaat.

Het vierde luidt als volgt:

„Vader. Zoon en Heilige Geest Amen.
1 2 3 4 5
Vader in Uwe Handen beveel ik mijne geest, Amen."
6 7 8 9 10 11

(De cijfers duiden streken aan, die in een bepaalde volgorde plaats vinden).

Bij het vijfde zet de bezweerder de pet af en mag niet bedankt worden. Onder het wrijven fluistert hij:

„In Jezus Christusnaam,
Zal niets bederven of vergaan
Maar van nieuws af aan
Weer beteren henengaan,
In Gods naam."

Het zesde luidt:

Vader ↑
Onder dit kruis →
Dat Jezus Christus ↑

Voor ons gedragen heeft →
En ons daardoor ↑
Van onze zonden verlost heeft →
Zoo verlos ook mijn ↑
Van deze pijn →
In den naam des Vaders ↑
Des Zoons →
En des Heiligen Geestes ↑
Amen →"

Deze bezweerder mag beloond worden en houdt zijn pet op. Hij strijkt afwisselend centrifugaal van de pijnlijke plek en loodrecht daarop.

Bij het zevende strijkt de bezweerder eenige malen flink met den duim, het kruisteeken vormende en zegt:

„Almachtige God,
Ik gaan door dezen,
Door anderen vleesch, merg en pezen.
In den naam van God,
Zoo waar zal deze pijn vergaan,
Als de kinderen Israëls door de Roode Zee zijn gegaan,
Ik gaan door dezen anderen vleesch, merg en pezen,
Omdat dit schepsel mag worden genezen.
Amen."

m. Kanker.

Kankerbloem (Plantago major) is goed tegen kanker in de borst. Het vertrouwen, dat het volk in deze plant heeft, is nog even groot als in den tijd van Dodo-

NAEUS, toen men haar gebruikte: „tot alle quade onsuyver loopende zeerigheden en sweeringhen, oude ende versche wonden, alle heete zeeren ende gheswillen; tot den Cancker, fistulen, loopende gaten ende quade krauwagiën." [1]) Niet alleen in dien tijd werden haar geneeskundige krachten hoog geschat, maar ook nog eeuwen vroeger; zoo vele waren hare deugden, dat volgens DODONAEUS: „Themison, den ouden Medicijn, daer een gantsch boeck af ghemaeckt heeft." [2])

Andere kankermiddelen zijn:

Een mengsel van fijn gekookt spek, kreeftsoogen en knoflook. Dit wordt gedurende 24 uur op de zieke plaats gelegd, terwijl de patient in dien tijd niet mag slapen. (Angeren).

Een infuus van de bloembladeren van Viola odorata. Lelieolie met kamillen (Schiedam).

Een ei eten, dat op Witten Donderdag is gelegd. Dit middel helpt niet alleen tegen kanker, maar ook tegen tering en verouderde wonden. In Duitschland beschouwt men het als een voorbehoedmiddel tegen adderbeten. [3])

Een middel, dat waarschijnlijk uit Duitschland afkomstig is, wordt in de omstreken van Tilburg toegepast. [4]) Het bestaat uit een levenden rivierkreeft — „Krebs", — die in een zakje wordt genaaid en door den patiënt gedurende 24 uur op de zieke plaats wordt gedragen, met

---

[1]) R. DODONAEUS. Herbarius oft Cruydtboeck. Antwerpen 1644. pag. 149.
[2]) R. DODONAEUS. Herbarius oft Cruydtboeck. Antwerpen 1644. pag. 149.
[3]) A. DE COCK. Volksgeneeskunde in Vlaanderen. Gent 1891. pag. 283.
[4]) D. SCHRIJNEN. Volksgeloof omtrent geneeskracht van planten. Pharmaceutisch weekblad. Jrg. 41. Afl. 1.

de uitdrukkelijke bepaling, dat hij gedurende dien tijd niet mag slapen.

Heeft hij dien tijd wakende doorgebracht, dan is de kanker in den kreeft getrokken, het zakje wordt verbrand en de lijder is genezen. Dit middel is in Duitschland algemeen en wordt door allerlei auteurs (FLÜGEL, FOSSEL, HÖFLER) genoemd. De: „Wijze Jaerbeschrijver," die het aan PARACELSUS toeschrijft, deelt het in de volgende woorden mede: „Een wonderlijcke Cure van Theophrastus Paracelsus. Bindt den patiënt in 't begin van deze sieckt een natuerlijcken waterkrab, die de scheeren vast gebonden zijn, dat hij ze niet toedoen kan, op die plaets, daer dit quaet sich heeft beginnen te zetten, laet hem daerop leggen sterven, soo sterft de kancker oock in 't vleesch."

Een ander eigenaardig recept, mij medegedeeld door een apotheker uit den Haag, indertijd door hem voor een kankerpatiënt klaar gemaakt, luidt:

Schelvischbeentjes	16.	
Zedoarwortel	16.	
Snoekkieuwen	32.	
Kreeftsoogen	32.	
Snoekoogen	8.	
Baarsoogen	8;	gedroogd en gestampt.

Al lijken de bestanddeelen van dit recept eer in een vischwinkel, dan in een apotheek thuis te hooren, toch komen enkele ervan ook in de oudere materia medica voor. Zoo noemt MARSHALL een poeder uit de lenzen van snoekoogen als een middel tegen pijn in de zijde en

worden door DE LÉMERY schelvischbeentjes en kreeftsoogen met hun geneeskrachtige werking beschreven.

n. Doorliggen (Decubitus).

Doorliggen tracht men te voorkomen door den rug in te smeren met een aftreksel van kweepitten op water en brandewijn (Gorinchem), met citroensap of paterzalf (Unguentum minii compositum), er een doorgesneden ui tegen te leggen of door den zieke te laten slapen op een schapenvacht.

Een bakje putwater, onder het bed geplaatst, wordt algemeen voor een uitstekend voorbehoedmiddel aangezien.

X. RHEUMATISCHE AANDOENINGEN.

Behalve tal van geneesmiddelen kent het volk ook vele voorbehoedmiddelen tegen krampen en rheumatiek. Alleen op Vrijdag haren en nagels te knippen zou voor die kwalen vrijwaren. Eenzelfde uitwerking hebben: een zakje met zwavel, in het hemd genaaid (Bierum), een zakje ruw (ongeraffineerd) zeezout, op de borst gedragen, een vierkant stukje ijzer, aan weerskanten bestreken met sulfur depuratum, in zeemleer genaaid, om den hals gehangen (Oudewater), een beetje aluin, een galnoot, waarvoor niets betaald en niet bedankt mag zijn, een mannetjesnoot, een gevonden aardappel of een wilde kastanje in den

broekzak. De drie laatste middelen kent men ook in Engeland. [1])

Tegen jicht helpt: een stuk lood, met zooveel gaatjes er in, als men jaren oud is, tusschen de schouderbladen gedragen.

De wortel van de Scrophularia nodosa werd in de 18e eeuw als prophylacticum tegen de jicht gedragen, [2]) waarschijnlijk wegens de overeenkomst van de wortelknolletjes met jichtknobbels, een eigenaardigheid, waaraan zij ook haar toepassing tegen klierzwellingen en aambeien had te danken.

Een eigenaardig prophylacticum, dat ik in verschillende huisgezinnen ontdekte, is het volgende: Een z.g.n. rheumatiekplant, als kamerplant gekweekt, zou de huisgenooten tegen die kwaal vrijwaren. Deze plant bleek te zijn de Coleus Blumei, een van Java afkomstig gewas. DRAGENDORFF noemt verschillende Coleus-soorten als sudorifera; [3]) misschien heeft zij aan die eigenschap wel haar roep, als zou zij alleen door haar tegenwoordigheid antirheumatisch werken, te danken.

Het aantal geneesmiddelen is zeer groot. Inwendig gebruikt men:

Meekrap op jenever, een remedie die ook DODONAEUS

---

[1]) G. W. BLACK. Folkmedicine, a chapter in the History of Culture. London 1883. pag. 193.

[2]) Bijgeloovige Overblijfselen onder Geneeskundige Oeffeningen bij de Hollanders bespeurd en nagedacht van WILLEM MILIUS. Med. Doct. te Leiden. (Hs. begin 18e eeuw — Bibliotheek der Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst.)

[3]) G. DRAGENDORFF. Die Heilpflanzen der verschiedenen Völker und Zeiten. Stuttgart 1898.

kent: „Anderen geven de Wortel van Mee met Meede oft Honighwater te drincken, om te ghenesen, deghene, die beroert oft lam van leden zijn ende deghene, die met 't flercijn ghequelt zijn." [1])

Terpentijn.

Extract van Leentje (Extractum Helenii).

Extract van Kaatje wat ben je dik (Extracsum cardui benedicti).

De zooevengenoemde rheumatiekplant (Coleus Blumei) op water getrokken (Gorinchem).

Corianderzaad, op dezelfde wijze toebereid.

Thee van hulstbladeren (Ilex aequifolium).

Drakenbloed (Sanguis draconis) in poedervorm. (Gorinchem).

Robbentraan (Bierum).

Hars van pokhout (Lignum guajaci) op rum. (Gorinchem).

De afgeknipte nagels van de teenen van den patiënt op een fleschje water laten trekken en dit water drinken. (Buren). Een dergelijk middel gebruikte ook de klassieke geneeskunde, echter niet tegen rheumatiek. De Lémery noemt het als braakmiddel, aan welke indicatie het wel voldaan zal hebben en ook Cabanès citeert het, volgens een ongenoemden schrijver uit de 17e eeuw, als zoodanig. Deze voegt er echter aan toe: „C'est un remède d'armée, qui ne convient qu'à des gens robustes, comme des soldats." [2])

---

[1]) R. Dodonaeus. Herbarius oft Cruydtboeck. Antwerpen 1644. pag. 573.

[2]) Cabanès. Remèdes d'autrefois. Paris 1905. pag. 3.

Een infuus van Jaag den duivel, of St. Janskruid (Hypericum perforatum), een plant, die door haar uiterlijk — de bladeren zien er uit of ze doorstoken zijn en het daaruit geperste sap wordt in de lucht rood — steeds de aandacht op zich wist te vestigen en waarover tal van wonderverhalen in omloop zijn, wordt tegen rheumatiek ingenomen. Dat zij haar gebruik aan de signatuurleer heeft te danken, blijkt uit de volgende regels: „Hypericum ofte St. Jans-kruyt, bij de Apothekers perforata genoemt, omdat de bladeren vol kleijne gaetjens zijn, opent de onsienlijcke gaetjens van de hyut, het sweet daeruyt drijvende." [1])

Dat deze plant bijzondere krachten had, volgt o.a. hieruit, dat zij, aan den zolder gehangen, het huis tegen het inslaan van den bliksem kan beschutten. In Duitschland werpt men haar, gedurende een onweer, met hetzelfde doel in het vuur en aan den Havel wijst het volgend formulier, dat als werkzaam tegen het inslaan van den bliksem wordt opgezegd, op dezelfde krachten:

„Ist denn keine alte Fraue
Die kann pflücken Hartenaue,
Dasz sich das Gewitter staue?" [2])

Als geneesmiddel tegen rheumatische aandoeningen was zij reeds in het begin onzer jaartelling bekend: „Semen quadraginta diebus haustum, ischiadicis medetur", zegt Dioskorides. [3])

[1]) J. v. Beverwijck. Schat der Ongesontheyt. Amsterdam 1663. pag. 120

[2]) O. v. Hovorka. und A. Kronfeld. Vergleichende Volksmedicin. Stuttgart 1908. Th. I. pag. 229.

[3]) Pedanii Dioskorides Anazarbei. De materia medica libri sex. Parisiis 1537 Cap. CXLVI. pag. 148.

Verder gebruikt men nog:

Een afkooksel van esschenbladeren (Lemelerveld).

Urine met cognac.

Een decoct van zwartebessen-bladeren (Bergharen).

Thee van gedroogde brandnetels (Burgh bij Zierikzee).

Stroop met wierook. (Gorinchem).

Slaolie met brandewijn en suiker. (Goes).

Haarlemmerolie.

Cochenille op brandewijn getrokken. (Dokkum).

Hondsdraf (Glechoma hederacea) op jenever getrokken en hiervan 's morgens één glaasje gedronken. (Houten).

Van dit laatste middel zegt DODONAEUS: „De Compositie oft ghenees-menghelingh Diacorallion geheeten, diemen uijt dit cruijdt maect, gheneest het Flercijn ende alderleije ghicht." [1])

De lijst van uitwendige middelen is niet minder groot. Werkzame derivantia zijn ongetwijfeld de volgende:

Inwrijven met brandnetels. (Eijsden).

Bijen op het pijnlijke lichaamsdeel laten steken. (Dirksland).

Het eerste middel wordt door PLINIUS genoemd: „articulariis morbis et podagricis plurumi cum oleo vetere aut folia cum ursino adipe imponunt." [2])

In de middeleeuwen paste men diezelfde behandeling toe: „Jeghen vledersijn, wrive netele wel ende leght, daer u devel dert." [3])

---

[1]) R. DODONAEUS. Herbarius oft Cruydtboeck. Antwerpen 1644. pag. 40.

[2]) Historia naturalis. XXII. 13 (15).

[3]) W. L. DE VREESE. Middelnederlandsche geneeskundige recepten en tractaten. Gent 1894. Rec. 522.

„Item netelen ghestampt ende dan gheleit up vercoude beenen of aerme, verwaerremense zeer aestelike." [1])

Bij DODONAUES vindt men dezelfde wijze van toediening als bij Plinius: „Plinius schrijft, dat de bladers van Netelen gestooten worden met oude Olie oft met Beijren-Smout om so op de plaatsen te legghen, die met Flercijn ghequelt worden. Ende 't selve wordt hedendaeghs goedt ghevonden in deselve ghebreken." [2])

Ook buiten Nederland past men dit middel toe. Alknis vermeldt als rheumatiekmiddel: „Man schlage sich in der Badstube mit Urtica. Falls eine Stelle nicht tüchtig geschlagen wird, so sammelt sich dort der grosze Schmerz an". [3])

Het tweede middel wordt, volgens JÜHLING, ook in Pommeren toegepast. Het voorschrift luidt: „Wer an Podagra und Gicht leidet, soll sich von Bienen in die schmerzenden Stellen stechen lassen". [4]) In andere streken laat men in plaats van bijen, mieren in het pijnlijke lichaamsdeel steken. Een zeer kras middel deelt FOSSEL mede n.l. arm of been in een mierenhoop te steken en ze er zoo lang in te houden, tot ze met mieren overdekt zijn. [5])

---

[1]) W. L. DE VREESE. Middelnederlandsche geneeskundige recepten en tractaten. Gent 1894. Rec. 249.

[2]) R. DODONAEUS. Herbarius oft Cruydtboeck. Antwerpen 1644. pag. 40.

[3]) J. ALKNIS. Materialiën zur lettischen Volksmedicin. Historische Studiën aus dem pharmakologischen Institut zu Dorpat. Herausgegeben von Dr. R. KOBERT. Th. IV.

[4]) J. JÜHLING. Die Thiere in der deutschen Volksmedicin. Mittweida 1900. pag. 89.

[5]) V. FOSSEL. Volksmedizin in Steiermark. Graz. 1885. pag. 106

Vochtige en droge warmte wordt op allerlei wijzen toegepast, zooals:

Compressen van vochtig hooi of frisch gemaaid gras.

Zakjes met warm zand of zemelen.

Met een warm strijkijzer over de pijnlijke plaats wrijven.

Een band van hennip om het lichaam (bij lumbago), werk, een pikpleister of labdanum op de pijnlijke plaats.

Kleedingstukken van lampenkatoen (het ouderwetsche, dat voor patentolielampen werd gebruikt) laten breien en dragen. (Goes).

Een heete pannekoek of een warm gemaakt potdeksel op de zeere plek. (Gorinchem).

De pijnlijke lichaamsdeelen in warm gemaakte roggemeelzakken steken en daarna onder ettelijke wollen dekens gaan liggen.

Het dragen van roode baai of van vlaggedoek (met meekrap geverfd) op het bloote lichaam. Meekrap helpt dus weer zoowel bij in- als bij uitwendig gebruik.

Een gelooid katten- of konijnenvel met de haarzijde op het bloote lichaam gedragen. Dit middel is zoo algemeen, dat men voor dit doel bereide kattenvellen in sommige winkels kan koopen.

Het pijnlijke lichaamsdeel inwikkelen in de huid van een pas geslacht schaap en als laatste middel, dat misschien heden in onbruik is, maar dat ik nog vond in een verzameling volksgeneesmiddelen uit het jaar 1877: De pijnlijke ledematen eenigen tijd in den warmen pens van een pas geslachte koe houden.

Dit laatste middel, het z.g.n. „balneum animale" werkt natuurlijk als een vochtige warme omslag en werd

vroeger bij tal van ziekten toegepast. Hierdoor ontstond natuurlijk een sterke zweetafscheiding, maar het eigenlijke doel van de behandeling was: het doen overgaan van de ziektestof op het lichaam van het pas gedoode dier, dat de ziekte uit het lichaam van den patient trok. Een vereenvoudiging van die methode is: het inwikkelen in de huid van een pas gedood dier. MARSHALL verhaalt, hoe men in de 17e eeuw personen, die vergiftigd waren, trachtte te genezen, door ze eenigen tijd in de buikholte van pas geslachte muildieren of kameelen te brengen.

Dit middel is o.a. toegepast op CESAR BORGIA, die door zijn vader, paus ALEXANDER VI met aconiet was vergiftigd. [1])

De huid van een pas geslacht schaap werd nog den 9en Mei 1774 door LODEWIJK XV als omslag gebruikt, ter genezing van gangraen van het been, waaraan men vermoedde, dat hij leed. Insgelijks heerschte aan het hof van Frankrijk het gebruik, direct na de geboorte van een kind den buik der kraamvrouw te bedekken met het vel van een juist gedood zwart schaap. Dit werd eerst afgeschaft toen bij den eersten partus van de dauphine de in een naburig vertrek aanwezig zijnde slager haastig kwam aanloopen, maar aan de versche huid het pas gevilde schaap, dat er nog met een lapje aan vast zat, tot bij het bed der kraamvrouw meesleepte. [2])

Een minder barbaarsch middel om partij te trekken

---

[1]) W. MARSHALL. Neu-eröffnetes wundersames Arzenei-Kästlein. Leipzig 1894. pag. 32.

[2]) A. FRANKLIN. Variétés chirurgicales. (La vie privée d'autrefois) Paris 1894. pag. 103.

van de dierlijke warmte bestaat daarin, dat men een hond of kat naast het pijnlijke gewricht laat slapen. Het resultaat daarvan zou zijn, dat het dier stijf wordt en de patiënt geneest. Dit is een nog zeer veel toegepast middel; in het bekende schetsje van JUSTUS VAN MAURIK: „Rheumatismus articulorum acutus", wordt het met tal van andere genoemd. In Stiermarken past men dezelfde therapie toe [1]) en FR. HOFFMAN verhaalt de geschiedenis van een man, die door zijn hond, die met hem in hetzelfde bed sliep, van zijn jicht bevrijd werd. Nadat hij genezen was, kreeg het dier pijnaanvallen, zooals zijn meester ze te voren had. [2])

Als liniment doen de volgende middelen dienst:

Levertraan.

Petroleum.

Hondenvet.

Manenvet.

Bruine teer.

Groene zeep.

Kastanjebloesem in olie.

Verzeerolie (Oleum Lauri).

Merg uit een hambeen.

Meikevers op olie. (Gorinchem).

Pierolie. (z.g.n. dauwpieren, in een glas in de zon gezet tot zij een smeersel zijn geworden). (Bierum).

Hondenvet paste men reeds in de middeleeuwen toe:

---

[1]) V. FOSSEL. Volksmedicin in Steiermark. Graz. 1885. pag. 168.

[2]) Medegedeeld uit: FR. HOFFMAN, Oeuvres t. V. pag. 94. Ed. de Génève 1737, door CABANÈS et BARRAUD (Remèdes de bonne femme).

„die eeft die crampe, die smere hem met hondensmere." [1])

MARSHALL maakt melding van een olie, uit engerlingen bereid, als een liniment bij rheumatiek [2]).

In het Dispensatorium van VALERIUS CORDUS komt een voorschrift voor om de „olie van pierwormen", bestaande uit een mengsel van deze dieren, wijn en olie te bereiden. Het slot hiervan luidt: „Laet alle dingen t' samen zieden ende maeckter af een Olie, daerna zijget ende stellet wech. Dese Olie versterckt de verkoude zenuwen ende is goet tegen de pijne van 't flerecijn". [3])

Ook DE LÉMERY raadt ze voor in- en uitwendig gebruik met de volgende woorden aan: „Zij zijn pis- en zweetdrijvende, goed voor den steen, in poeder ingenomen, doorgaens gebruikt men ze onder uitwendige middelen om te ontbinden, de zenuwen te versterken, voor de heupjicht en vloeijingen", [4]) en MARSHALL deelt mede, dat nog in 1786 in een te Göttingen verschenen dissertatie de regenwormen werden aanbevolen als middel tegen jicht, geelzucht, waterzucht, aandoeningen der milt, verlammingen, apoplexie, convulsies, dolheid, ooraandoeningen, panaritium, ingewandswormen, scrophulose, scorbuut en retentio urinae.

---

[1]) W. L. DE VREESE. Middelnederlandsche geneeskundige recepten en tractaten. Gent 1894. Rec. 214.

[2]) W. MARSHALL. Neu eröffnetes wundersames Arzenei-Kästlein. Leipzig 1894. pag. 43.

[3]) Den Leijdsman ende Onderwijser der Medicijnen onder den naem van VALERI CORDI DISPENSATORIUM bekent. Door P. F. Med. Doct. Rotterdam 1656. pag. 369.

[4]) N. DE LÉMERY. Woordenboek of algemeene verhandeling der enkelvoudige Drogerijen. Rotterdam 1741. pag. 413.

Zij moesten in het voorjaar worden verzameld, als zij een gelen ring om het lichaam hadden. De beide uiteinden werden afgesneden, daarna werden zij gewasschen en gedroogd en vervolgens tot poeders, smeersels en extracten gepraepareerd. [1])

Op het oogenblik worden smeersels, waarin die dieren voorkomen, nog algemeen gebruikt. In Polen gebruikt men hiervoor een spiritueus extract van regenwormen, de Ruthenen doen ze in een flesch en zetten die een uur of zes in een warmen oven, tot de inhoud tot een smeersel is geworden [2]).

Bij lumbago draagt men een palingvel om de lendenen, waarschijnlijk met het doel, de beweeglijkheid van dit dier op den stijven rug van den lijder te doen overgaan. Een ring, gemaakt van een schroef van een doodkist, of zoo'n schroef zelf, in den zak gedragen, wordt als een heilzaam middel tegen rheumatiek beschouwd. (Oldebroek). In sommige gevallen is een dergelijke ring alleen werkzaam wanneer hij den lijder ten geschenke wordt gegeven, terwijl deze er niet voor mag bedanken. Volgens Most mag zoo'n ring niet in het vuur zijn geweest of gesmeed, maar moet hij door vijlen zijn bewerkt. Ook aan dit middel werd in vroeger eeuwen groote kracht toegeschreven, zooals uit de volgende mededeeling blijkt: „Rings have however, constituted the principal means for the pre-

---

[1]) W. Marshall. Neu-eröffnetes wundersames Arznei-Kästlein. Leipzig 1894. pag. 49.

[2]) A. A. v. Henrici. Weitere Studiën über Volksheilmittel in Rusland. Hist. Studiën aus dem pharmakologischen Institut zu Dorpat, herausgegeben von Dr. R. Kobert. Th. IV.

vention or cure of cramps. They may be of various kinds and were frequently composed of iron, that had previousley formed the hinges of a coffin. ANDREW BOORDE, who lived in the reign of HENRY VIII, speaking of the cramp says: „The kijnges majestij hath a great helpe in this matter in hallowynge crampe rynges and so given without money or petition."

Also: „the kijnges of Englande doth halow every yere crampe rynges, ye which rynges worne on ones fynger doth helpe them whych hath the crampe." [1])

In Friesland maakt men volgens WALING DIJKSTRA ter genezing van rheumatiek ook gebruik van knoffelbanden (banden van wit kalfsleer), die om heupen, dijen of armen gewonden worden en met bijzondere knoopen vastgemaakt. Dit wordt gedaan door een duivelbanner, een moeder van tweelingen, of een vrouw, die op Zondag is geboren. Zijn deze banden gerekt, dan moeten ze weer worden vastgemaakt en zoo lang gedragen, tot ze van zelf afvallen.

Een pad, levend op een plankje gespijkerd, daarna gedroogd en op het bloote lichaam tusschen de schouderbladen gedragen (Boxmeer), wordt als een probaat middel beschouwd; men kan echter ook volstaan met zoo'n dier tegen den zolder te spijkeren (Heusden). Dezelfde voorschriften volgt men, volgens JÜHLING, in het graafschap Rüppin en in Mecklenburg op.

Ook de kikvorsch is in staat rheumatiek te genezen,

---

[1]) TH. J. PETTIGREW. On superstitions connected with the history and practice of medicine and surgery. London 1844. pag. 87.

wanneer men het zieke lichaamsdeel in een zak met levende kikvorschen steekt, raakt men de pijn kwijt.

Evenals zoovele andere kwalen kan men ook zijn rheumatiek begraven en wel door in een nieuwe kruik te wateren en deze daarna, met den hals naar beneden, zoo diep mogelijk te begraven (Gorinchem).

Krampen worden verdreven door een sajetten draad, in meekrap geverfd om den pink of om de beenen te binden (Wolfaartsdijk), door een palingvel in de kousen te dragen (Winschoten), of door een pook of hazelaarstok naast zich in bed te leggen (algemeen). Dit laatste middel dankt zijn toepassing waarschijnlijk wel aan de overeenkomst in hardheid tusschen deze voorwerpen en de strak gespannen spieren van den lijder.

In Beilen binden de jongens, voor zij gaan zwemmen, een palingvel om de enkels, om niet door kramp te worden overvallen. [1])

In Gelderland geneest men krampen door een uit den bast van een beuk gesneden „houtje zonder eind" — een mislukt uitbotsel van een takje, dat men als een rond uitwas, ter grootte van een knikker dikwijls aan dien boom kan vinden — bij zich te dragen. Een middel, dat men bij ischias toepast en dat wel verlichting aan zal brengen is het volgende: in de felle zon op een zandbank gaan liggen (Dussen). Dat vele van deze volksmiddelen niet tot Nederland beperkt zijn is reeds herhaaldelijk aangetoond

---

[1]) J. Bergsma. Volksgeneeskunst. Driemaandelijksche bladen van de Vereeniging voor taal en volksleven in het Oosten van ons land. Jrg. II. pag. 17.

en blijkt ten overvloede uit het feit, dat OSIANDER tegen rheumatiek de volgende voorschriften geeft: thee drinken van de bladeren van zwarte bessen, het pijnlijke deel in werk wikkelen, met brandnetels slaan of met een warm strijkijzer wrijven en een hond naast het zieke gewricht laten slapen. [1])

[1]) J. OSIANDER. Volksarzneimittel. Tübingen 1829.

REGISTER.

Bladz.

Aal 62, 391, 414
Aalbes 288
Aalst 249
Aardappel 72, 172, 190, 267, 323 394, 432
Aardbei 254, 256, 262, 332, 339
Aarde 125, 350, 351
Aarde (gewijde) 232
Aardworm 61, 161, 292, 298, 380
Aardwormzalf 133
Achillea millefolium . . . 222
Acorus calamus 240
Adder 179
Adderolie 83, 416, 418
Aegopodium 95
Aethusa sinapium 240
Afbinden 114, 313, 314, 373, 374
Afkoopen 325
Afnemen (van de koorts) 305, 310 316
Afschrijven . . 287, 309, 310
Agrimonia eupatoria 292, 294
Akelei 282, 283, 380
Akerkoffie 169
Alantwortel 242
Allium porrum 288
Allium sativum 54
Aloë 249, 292
Alruin 51, 288
Alsem . . . 38, 240, 291, 292

Bladz.

Althaea officinalis 201
Aluin 114, 432
Amandelen 114, 276
Amandelolie 199
Amandelpers 121
Amulet 38
Ananas 254
Anastatica hierochuntica . 113
Anijs 241, 273
Anijsspiritus 254
Apium graveolens 288
St. Apollonia 80, 282
Appel 106, 126, 190, 191, 241 267, 323, 395
Appelzalf 356
Aquileja 282
Aristolochia 208
Armadillo officinarum . . . 263
Armeluispleister 226
Arrowroot 254
Artemisia absinthium 240, 291
Artemisia vulgaris 54, 57, 95
Aspidium filix mas 57
Assa foetida 53
Avena sativum 292
Avondmaal 82
Avondmaalswijn 390

Baai 76, 438
Baarsoogen 431

Bladz.

Balsamum locatelli 416
Balsamum opodeldock . . 356
Balsem van Art. 1 . . 133, 416
Balsem van Malta 356
Banddoek 277
Balisicum 384
Bastjes 249
St. Bavo 80, 215
Beerreuzel 331
Begraven (van ziekten) 72, 135 136, 317, 322, 444
Beknoopen 78, 315
Belezen 426, 427
Bellis perennis . . . 275, 291
Berenburger kruiden . . . 240
Berendruif 282
Berk . 243, 281, 282, 343, 360
Bernagie 201, 202
Bespreken 369, 370, 371, 372 379, 416
Bespuwen 70
Bessen (witte) 339
Bessen (zwarte) . 102, 243, 254
Betoovering 23
Betula alba . . 243, 281, 360
Beuk 444
Beulzalf 133, 416, 420
Bezetten 398
Bezweerders 94
Bezweren 398
Bezweringsformulieren . . 66
Biergist 380
Bieten 59, 222
Big 137
Bilzenkruid 375
Bitterheil 124
Bitterkoekjes 121
Bitterzout 249
St. Blasius 80, 210
Blazen 68, 69
Blauwe kleur 391

Bladz.

Blauwsel . . . 124, 225, 394
Bloed . 23, 71, 132, 153, 184 232, 304, 332
Bluschwater 62, 128, 187, 340, 394
Boeltjeskruid 291
Boerenwormkruid 134
Bok 44, 304
Bokkenbloed . . 422, 423, 424
Bokkingvel 320
Boom . . . 71, 311, 313, 314
Boomolie 249
Boon 189
Boon (groote) 360, 361
Boonenschil . . . 72, 281, 320
Borago officinalis . . 201, 202
Borax 132
Boschbes . . . 176, 254, 257
Boter . 249, 254, 259, 368, 394
Boterbloem 226
Boterpekel 161
Bramen 201, 204
Brandewijn 241, 243, 254, 291 292, 387
Brandbrief 395
Brandnetel 61, 83, 137, 160, 281 282, 340, 379, 380, 405, 436, 437
Brandnetelwortel . . 292, 333
Brem . . . 95, 282 ,283, 346
Brummelstruik 375
Bryonia 95, 243, 288
Buksboompje 101
Bij 436, 437
Bijvoet 54, 95

Cacaovet 333
Carabida 326
Carduus benedictus . . 95, 292
Cavia cobaya 221
Cent 100, 356, 373
Cerumen 332, 396
Chamomilla vulgaris . . . 238

Bladz.

Chelidonium majus 62, 191, 226 227, 261, 292, 320, 357
Chondrus crispus . . 201, 243
Chrysanthemum parthenium 249
Chrysanthemum vulgare . 161
Cichorei 249
Cichorium intybus 249
Citroen 172
Citroensap 291, 432
Cochenille 436
Cochlearia officinalis . . . 238
Coleus Blumei 433, 434
Corianderzaad 434
St. Cornelius . . . 80, 160, 180
Cortex frangulae 249
Cremor tartari . . . 249, 380
Creosoot 225
Cucumis melo 260
Cucumis sativa 260
Curcuma 262
Cuscuta 320
Cyclamen 199
Cydonia 256

Daemon (als ziekteoorzaak) 20
Dakpannen 243
Daphne mezereum . . 101, 102
Datura stramonium . . . 224
Dauw 187
Delphinium staphisagra 101, 345
Dierlijke geneesmiddelen . 45
Dictamnus albus . . 177, 178
Distel (gezegende) 292
Donderbaard 231, 238
Donderblad 56
Donderdag (Witte) . . . 80, 81 179, 187, 431
Doodkistnagel . . 74, 75, 231 233, 442
Doodsbeen 74, 231, 268, 323 324, 343, 380

Bladz.

Doodsbeenderenpoeder 133, 263
Doodshoofd 232
Doodskleed 160
Doodstanden 230, 232
Doorn 71, 234
Doornappel 224
Doovenetel 383
Draad 444
Drakenbloed 222, 434
Drieblad 95
Drie Koningen 80, 181, 182, 183
Duif 62, 71, 156, 157, 158, 184 207, 344, 409
Duindoorn 240
Duivelsdrek . . . 53, 224, 384
Duivenboonen 172
Duivenmest 381, 382
Duizendguldenkruid 95, 203, 204 273, 274, 291, 295
Duizendwonderkruid . . . 360

Eend 23, 184, 420
Eendenkroos 209
Eenhoorn 46, 133, 134
Eereprijs . . . 188, 201, 202
Echium vulgare 358
Ei 130, 131, 179, 190, 201, 213 241, 254, 266, 292, 355, 380, 387 409, 430
Eidooier 134, 377
Eierschalen 133, 240
Eik 80, 173, 174, 254, 255, 310
Eikel 254
Eiwit 254, 394
Elandsklauw 41, 146, 147, 148 149, 151, 158, 159, 178
Elfrank 201
Els 54, 379, 416
Equisetum arvense 221
Ekster 184, 185
Engelsch zout 249

Bladz.

Erfzilver 339
Erfgoud 386
Erwt 77, 265
Erwt (grauwe) 241
Erythraea centaureum . 57, 95
203, 273, 291, 295
Esch 177, 436
Eupatorium cannabinum 291, 294
Euphorbia helioscopia 320, 321
Euphrasia . . . 95, 188, 189
Extractum cardui benedicti 434
Extractum colocynthidis . 129
Extractum gentianae . . . 124
Extractum helenii 434
Extract van Kaatje wat ben
je dik 434
Extract van Leentje . . . 434
Exvota 82

Faeces . . 380, 381, 387, 395
Fenegriek 125, 375
Ficaria ranunculoides 60, 269
Foelie 113
Foelieboter 200
Foeniculum capillacaeum . 131
Foenum graecum 125
Folia sennae 249
Frangula alnus 249
Fructus Cardamomi . . . 240

Gagel 346
Gal 87, 387
Galappel 254, 255
Galkruid 251
Galnoot 225, 228, 432
Ganzenvet 134, 416
Geboortevlekken . . 109, 111
Geitenmelk 219, 220
Gember 39, 243
Geneesblad 357
Genezing (door koningen) . 93

Bladz.

Genista 95, 282, 346
Gentiaan 246, 292
Geranium 396
Gerstebier 249
Getallen 36
Gezegende distel 95
Glas 163, 164
Glazenmaker 326
Glechoma hederacea 55, 203, 384
385, 436
Godsgenadekruid 251
Gortwater 208
Goud 159
Goudglit 388
Gouwe (stinkende) 191, 226, 261
292, 320
Granaatappel 255
Gras . 124, 131, 291, 352, 438
Gratiola officinalis 251

Haan 157, 158
Haar 107
Haarlemmerolie 243
Hagedis 303, 305
Ham 416
Hambeen 331
Handoplegging 92
Haring . . 201, 204, 205, 207
Harpuis 394
Haver 254
Havermout 292
Haverstroo 292
Hazelaarstok 61, 444
Hazensprong 149
Hazenvet 355
Heemst 201
Heggerank 288
Heggeranksworte l 95
Heidelbeeren 257
Heidenswondkruid 60
Helleborus niger . . . 225, 228

Bladz.

Helleborus viridis 225
Helm 92
Hemd . . 124, 160, 304, 309
Hennip 125, 438
Hennipolie 342, 343
Hennipzaad . . 172, 273, 274
Hertshoorn . . 240, 254, 416
Hippomanes 175, 176
Hoefijzer 43
Hond 71, 72, 126, 158, 318, 352 414, 415, 440
Hondebloem 291
Hondengervel 222
Hondenhaar . . 199, 403, 404
Hondenklamei 191
Hondenvet 218, 219, 331, 355, 440
Hondenvleesch 218
Hondsdraf 55, 201, 202, 203, 204 384, 385, 386
Hondspeterselie 240
Hondsroos 406
Honing 132, 162, 201, 202, 291 356
Hooi 438
Hop 50
Huig 210
Huislook 56, 75, 101, 131, 229 238, 339, 342
Hulst 262, 434
Hulstbalsem 356
Hyoscyamus niger . . 226, 227 291, 375
Hypericum perforatum 53, 60 395, 435
Hyssop 200

Ilex aequifolium . . . 262, 434
Imperatoria Ostrutium . . 242
Indigo 172
Inkt 304
Inula Helenii 242

Bladz.

Iriswortel 140

Jaag den duivel 435
Jachthagel 61, 380
Jalappe 249
St. Jansdauw 340, 343
St. Janskruid 60, 395
Jenever 240, 336
Jenever (Keulsche) . 281, 283
Jeneverbessen 240, 243, 254, 255 256, 279, 281, 288
Jobstranen 138
Johannisnacht 80
Judasooren 187, 379
Juffertje in 't groen . . . 282
Juniperus communis 57, 254, 256
Juniperus virginica . 101, 102

Kaarsvet . 200, 203, 209, 344
Kaas 259
Kaasjesbladeren . . 238, 375
Kaasjeskruid 335
Kajapoetolie 177, 226
Kalfsvleesch 190
Kalfsvlies 333, 355
Kalkwater 133
Kalmoes 132, 240
Kalverlong . 27, 62, 215, 217
Kamfer 124, 129, 224
Kamillen . . . 113, 163, 238 239, 254, 273, 430
Kaneel 254
Kankerbloem 429
Karnemelk 249, 339, 342, 388
Karwij 254
Kastanje 39, 243, 432
Kastanjebloesem 440
Kat . . 23, 144, 152, 153, 267
Kattenbloed 380, 390
Kattenhaar 223
Kattensnaar 169, 186

Bladz.

Kattenvel 438
Kattenvet . 134, 218, 331, 355
Kerkhof 317
Kerkhofsaarde 75, 317
Kersengom 289
Kersenstelen . . 101, 137, 201 202, 222, 273, 275, 281, 282, 288, 289
Kerstnacht 80, 187
Keukenstroop 292
Kies 140, 232
Kiespijnwortel 230
Kikkerboter 414
Kikkerdril 332, 338
Kikkervet 134
Kikvorsch 71, 205, 207, 305, 337 377, 378, 379, 384, 387, 412, 443
Kinapoeder 333
Kinderen (zevenmaandsch) 112 113
Kip. 23, 71, 156, 244
Kippenmaag 61, 137
Kippenmest 381, 382
Klauwvet 123
Klaver (zure) 320
Klei 241
Klimop 123, 131
Klimopblad . . 327, 377, 380
Klipzout 39, 243
Kliswortel . . . 61, 333, 379
Klokkenolie 82, 267
Knoffelbanden . 79, 425, 443
Knoflook 84, 161, 162, 164, 165 226, 259, 430
Knoop 324, 325
Koe . . . 361, 412, 413, 438
Koeietong 230
Koegal 332
Koekdeeg 375
Koekoeksspeeksel 333

Bladz.

Koemest 218, 380, 382, 383, 387 395
Koestal 224
Koffie 113, 126, 226, 249, 387
Koffieboonen 292
Kokosnoot 259, 260
Kolokwint 124
Komkommer 260
Konijnenvel 438
Kool (roode) 59, 101, 161, 272
Koolblad 172, 335, 343, 384, 385 388
Koolraap 208, 209
Koortsafnemen 67
Koperzuur 131
Koraal 40, 138, 150, 151, 152 159, 160, 241, 242
Koren 160
Kous 205, 208, 333
Kouseband 79, 311, 315, 317
Kreeft . . . 61, 305, 430, 431
Kreeftsoogen 40, 62, 150, 176 179, 195, 196, 240, 241, 430, 431
Krenten . . . 208, 249, 291
Kritische dagen 36
Kroontjeskruid 320
Kroten 272
Kruidenboek 91
Kruidnagel 225, 229, 254, 292
Kruiskruid 159
Kruissleutel 43
Kruizemunt 95, 237, 238, 275, 276
Krijt . . . 240, 342, 373, 394
Kwalsterbeien 243
Kwee 255, 256
Kweeperen 189
Kweepitten 95, 432

Labdanum 438
Lampenkatoen 438
Lamium album . . . 222, 383

Bladz.

Lappa minor 333
Larix 101
Laudanum 129
St. Laurentius 80, 395
Laurier 240
Lekolie 268
Lelie (witte) . . 125, 189, 360
Lelieblad 342
Leliebol 385, 386
Lelieolie 430
Lepelblad 238, 239
Levertraan . . . 35, 187, 440
Libelle 326
Lichen Islandicus 222
Lignum colubrinum . . . 292
Lignum Guajaci . . . 225, 434
Likken 69
Linde 56, 148, 153, 176, 177 179, 186, 201, 276, 388
Lindebloesem 113, 275
Longenkruid 222
Longenmos 222
Lood 187, 230, 433
Lourdeswater 187, 340
Louw 264
Luciferskoppen 282
St. Ludoïna 81
Luier 127, 131
Luizen 166, 184, 223, 262, 263 343
Lijk 73, 75, 135, 136, 171, 172 324, 331, 344, 358, 360
Lijkenhand 73
Lijkkleed 75
Lijnmeel 375
Lijnzaad 201, 279, 281
Lijsterbessen 138

Maagdenpalm 273
Maan 36, 112, 289, 325, 326, 333
Maanzaad 101

Bladz.

Madeliefje 275, 276, 291, 292, 296
Magnesium 132
Malva 238, 240, 335, 375, 376
Mandragora 50, 51
Manenvet . 61, 333, 416, 440
Mannetjesnoot . 230, 279, 432
Maretak 39, 56, 151, 173, 174
Marmotje 221
Matricaria chamomilla 57, 273
Meekrap 76, 433, 438
Meesterwortel 242
Meikever 440
Melk . 28, 129, 249, 258, 259
Melkblad 222
Meloen 260
Menschenbloed . . 25, 26, 152 153, 154, 155, 178
Menstruaalbloed 27, 277, 320, 321
Menstruatie 114
Mentha aquatica 95, 237, 275
Mentha rotundifolia . . . 346
Menyanthes trifoliata . . . 240
Merrie 106, 107
Mest 332
Mestkever 303, 304
Mier 375
Modder 350, 377, 395
Moederkoorn 102
Moer 356
Moerbei 292
Mol 180, 214, 243
Mollepoot 29, 140, 141, 146, 160 236, 392
Mos (IJslandsch) . . 201, 243
Mosselen 205, 209, 412
Mosterdpleister 159
Mosterdzaad . . 201, 202, 240
Muis 28, 134, 135, 142, 143, 144 145, 185, 186, 323
Munt (witte) 346
Muskaatnoot . . 122, 130, 149

Bladz.

Muur 188
Muurluizen 262
Muurt 384
Myrica gale 346

Naaigaren (duivels') . . . 320
Nageboorte 115, 116, 156, 178
Nagel . . . 72, 313, 318, 434
Nagelolie 225
Nagelriem 290
Navel 127
Navelstreng . . 106, 115, 116
Nieskruid 227
Nigella sativa 282, 283
Notebladeren 95, 169
Notedop 122, 197
Notemuskaat 243, 254
Noten 58, 222
Nymphaea alba 416

Oenanthe aquatica 220, 221, 224
Offer 24
Offerdier 24
Okkernoten . . 243, 254, 258
267, 331
Oleum lauri 440
Oleum myristicae 200
Olie . 123, 201, 356, 369, 394
Olie van Baay 416
Olie van „nip" 360
Oxalis acetosella 320
Onderdompelen 406
Ongel 254
Oniscus murarius . . 262, 412
Onze-lieve-vrouwedistel . . 416
Oogenklaar 62, 261
Oogentroost . . . 95, 188, 189
Ooglied 191
Oogniet 191
Oorsmeer . . . 332, 396, 397
Oranjeschillen 240

Bladz.

Orchis 286
Orego (olie van) 198
Origanum vulgare 198
Ossa sepiae 240
Ossengal 162, 163, 164
Overdragen (van ziekten) . 70

Paard 140, 246, 346
Paardeboonen 243
Paardedeken 346
Paardehoeven 346
Paardenbloem . 291, 380, 383
Paardeneelt 379
Paardenmelk 208, 337
Paardenmest 251, 252, 258, 394
Paardenmilt 175, 176
Paardenschedel 43
Paardenvet 416
Paardenzweet 101, 102, 103, 282
283
Paardevijgen 131
Paardewortels 161
Pad 42, 230, 305, 443
Paling 170, 171, 172
Palingvel . . . 394, 440, 444
Pannekoek 125, 335, 377, 380
438
Papaver 224
Papaver albus 101
Papier 243
Papier (grauw) . . . 224, 373
Paradijszaad 240, 243
Parels 149, 159
Paterzalf 432
Pediculi 263
Pekelharing 259, 297
Pekelvleesch 394
Peonia officinalis 55
Peper 200, 210, 243, 254, 292
Peperboom 101
Peperkorrel 225, 240

Bladz.

Pepermuntolie 254
Pet 374
Petalae rosarum 276
Peterselie 279, 280, 281, 374, 416
Petroleum 223, 224, 225, 332 356, 440
Phallus impudicus 286
Pier 205, 224
Pierolie 416, 417, 440
Pieterman 403
Pik 332, 394
Pikpleister 384, 438
Pioen 40, 55, 58, 149, 150, 151 158, 159, 177, 178, 179
Pioenzaad . . . 138, 141, 176
Pissebed 61, 129, 135, 262, 285, 286
Placenta 24, 115, 116, 155, 156
Plantaardige gemeesmiddelen 47
Plantago 254, 258
Plantago major 429
Plantago officinalis 385
Poeder van sympathie 361, 362
Pokhout 35, 225, 434
Pols 302
Polygonum aviculare . . . 203
Pompebladeren 416
Pompeljoenzalf 416
Pook 444
Populus candicans 359
Porcelio scaber . 61, 130, 262
Postelein 320
Postpapier 278
Potasch 385, 387
Potdeksel 438
Potentilla anserina . . 292, 295
Prei 198, 288, 396
Pruim 249, 298
Prunus cerasus 137
Pulvis liquiritiae compositus 249
Putwater 432
Pijlstaartolie 83, 356, 416, 419

Bladz.

Pyrethrum 62

Quassia 124
Quassiahout 291

Raap 266, 332
Rabarber 241, 247
Radix rhei 249
Radia valerianae . . 177, 178
Radix zedoar 176, 177
Ramenas . . . 211, 226, 388
Ranunculus acer 226
Ranunculus bulbosa . . . 101
Rat 402
Regenworm 178
Reigervet 134, 331
Reinvaren 57, 134
Reliquiën 81
Reuzel . . 200, 209, 356, 368
Rhamnus catarctica . 240, 317
Rheum 249
Rheumatiekplant . . 433, 434
Rhizoma galangae 230
Ribes niger 281
Ridderspoor 101, 345
Ridderzaad 254, 257
Ring . 74, 186, 230, 327, 442
Robbentraan 83, 434
Roet 100, 249, 394
Rogge 223, 361
Roode kleur 75, 76
Rookvleesch 254
Room 342, 356, 384
Roos 388
Roos (van Jericho) 113
Rosa canina 406
Rosmarinus officinalis . . . 275
Rosmarijn 95, 101
Rozenbladeren 275
Rozenkoordje 76, 138
Rozijn 127, 208, 380

Bladz.

Rubus fruticosus 201, 375, 376 377
Rumex acetosus 262
Rumex crispus 257
Rumex obtusifolius 254, 262
Run 333
Ruta graveolens 101, 102, 158
Rijksdaalder (Zeeuwsch) . 333

Sabina officinalis . . 101, 102
Saffraan 101, 273
Sago 254
Saldoniebladeren 357
Salie 131, 201, 237
Salix alba 275, 291
Salmiak 259
Salvia officinalis . . . 131, 237
Sambucus 56
Sambucus niger . . . 281, 292
Sandelhout 240
Sanguis draconis 434
Schaafstroo 221
Schaap 23, 339
Schapendrek 318
Schapenmelk 134, 169
Schapenmilt . . 172, 318, 319
Schapensmeer . . . 340, 341
Schapenvacht . . . 432, 438
Schapenwol 209
Scharrebijter 326
Schelp 147
Schelptanden 232
Schelvischbeentjes . 379, 431
Schelvischoogen 44
Schelvischtanden 44
Schimmel 246
Scrophularia nodosa . 269, 357 433
Secale cornuti 101, 102
Selderij . . 279, 280, 281, 288
Semina paradisi 243

Bladz.

Sempervivum tectorum 56, 131 229, 231
Senecio vulgaris 109
Signatuur . . . 57, 58, 59, 64
Sinapis alba 202
Slaapgoed 127
Slaapmuts 126, 278
Slak 72, 211, 212, 320, 321, 323
Slablad 123
Slaolie 106, 243, 436
Slang 399, 419
Slangenhout 292
Slangenkruid . . 208, 358, 359
Slijm 87
Slijpsteenafval 101
Smeerwortel 358
Smidswater 101, 169
Sneeuwwater 333
Sneeuwwater (Maartsch) . 187
Snoek 42, 265, 391
Snoekenvet 355, 416
Snoekkieuwen 431
Snoekoogen 431
Soda 259, 385
Sodawater 100
Solanum dulcamara . 201, 202
Solidago virgo aurea . 60, 660
Sorbus aucuparia 243
Speeksel 69, 70, 122, 140, 192 193, 320, 342, 352, 353, 354, 397, 398, 414
Speenkruid 60, 269
Spek 77, 243, 249, 318, 327, 328 329, 368, 379, 386, 430
Speld 79
Spiering 42, 265
Spin 39, 298, 299, 300, 301, 302
Spinneweb . 298, 299, 301, 302, 347, 348
Sprinkhaan 327
Sprokkenhout 249

Bladz.

Spijker 71, 78, 79, 101, 233, 311
Spijkerbalsem . 201, 416, 422
Steenmot 412
Steennetel 137
Steenplant 384
Stekelbos 317
Stellaria media . .188, 189, 375
376, 377, 384, 387, 388
Steranijs 240, 275
Sterrekruid 189
Stroomwater 77, 187
Stroop 249
Struisvogel 245
Strijken . . 67, 68, 425, 426
Strijker 94
Strijkijzer 438
Stijfsel 254, 342, 394
Suiker 113, 241
Suikerstroop 356, 393
Sulphas magnesicus 249
Summitates absynthi . . . 292
Sylibium Marianum 416
Sympathie . .64, 365, 366, 367
Symphytum officinale . . . 358

Tabak . . 225, 249, 254, 377
Tabaksblad 356, 357
Tabakspapier 267
Tabakszak 394
Tand . . . 139, 232, 236, 239
Tandwortel 140
Tandpinenzaad 226
Tanacetum vulgare 134
Taraxacum officinale . . . 291
Taxus baccata 101
Teer . 125, 203, 223, 225, 440
Terpentijn 356, 434
Thee 254
Theebladeren 190
Theelood 172
Theriac 401

Bladz.

Thuja 101
Thijm 213
Thymus sylvestris 213
Tin 380
Toorts 56, 268
Tortelduif 390
Trachinus draco 403
Trigonella caerulea . 360, 416
Trouwring 326
Tweeling 317

Ui 54, 84, 137, 159, 160, 162, 164
165, 198, 200, 201, 226, 259
281, 283, 292, 320, 376, 432
Unguentum minii compositum 432
Unguentum oxydi hydrargyrici
. 356
Unguentum populeum . . 416
Unguentum therebinthinaceum
. . . . . 200, 201, 356
Urine 131, 135, 137, 194, 195, 223
225, 265, 266, 267, 293, 296
297, 332, 335, 342, 354, 355, 436
Urinekijker 94
Urtica dioica 137, 281, 292, 333
Urtica urens 137

Vaatwater 333
Vaccinium myrtillus . . . 254
Valeriaan 273
Varen 132
Varken 387
Varkensgal 332
Varkensgehoor 230
Varkensgras 203
Varkensmest 226, 375, 380, 392
Veenmol 416
Veenmololie 355
Venkel 241, 279
Venkelwater 131, 254
Verbascum Schröderi 130, 268

Bladz.

Verbascum thapsus . . . 56
Verbranden v. ziekten 72, 75, 307
Vermicelli 226
Vernagelen (v. ziekten) .78, 410
Veronica 188, 201
Verpakkingskoord 128
Verzeerolie 440
Vet 368
Veulen 139, 175, 176
Vilt 361
Vinca minor 273
Viola odorata . . . 214, 430
Viola tricolor 131, 189
Violenstroop 131
Viool 190, 214
Visch 205
Viscum album . . . 39, 56, 173
Vitis vinifera 189
Vlaggedoek 438
Vlas 259, 336
Vleermuis 142, 143
Vlier 56, 95, 190, 201, 249, 281 283, 388
Vlierbast . . . 292, 293, 294
Vlierblad 296
Vlierbloem 292
Vlierboom 232
Vliesje (van een ei) 303
Vloed 113
Vloedwater 77, 187
Vossetong 411
Vrouwenmelk 104, 105, 194, 195
Vrijdag 162, 432
Vuur . . . 75, 307, 389, 399
Vuursteen 62, 75, 389
Vuurwortel 162, 345
Vijg 105, 201, 208, 209, 214, 225 228, 243, 380, 383, 394, 414.

Walschot 380
Wapenzalf 368

Bladz.

Was 123
Waskaars (gewijde) . . 82, 342
Water (brak) 339
Water (gewijd) 130
Waterbehandeling 77
Waterdrieblad 240
Watervenkel . . 220, 221, 224
Weegbree 254, 257, 258, 267, 349 350
Weegbreewortel . . 225, 226
Wegeblad 123, 198, 199, 295, 296 343, 377, 381, 388
Weggooien 315, 322
Wei 281
Welverrekes . . 129, 262, 285
Wierook 201, 436
Wilde wijngaard . . 240, 243
Wilg 95, 275, 276
Wilgebast 291, 293
St. Willebrordus 81
Willebrordusput 187
Wodansbaard 56
Wonderolie 249
Worm 29, 234, 235, 261, 418
Wormkoekjes 161
Wormkruid 161, 292
Wortel . . 209, 241, 261, 394
Wrangwortel 225
Wringkruid 291
Wijn 132, 291
Wijnruit 55, 101, 158, 177, 178 179, 200, 273, 274, 275
Wijnstok 189, 190

IJzer 432

Zaagsel 356
Zalf (doorgaande) 416
Zalf uit den aap zijn pot . . 416
Zand 132, 438
Zedoarwortel 431

Bladz.

Zeeajuin 288
Zeelt 62, 264, 265
Zeep 226
Zeep (groene) 100, 101, 102, 200 327, 343, 356, 384, 387, 393, 440
Zeep (Jeruzalemsche) 230, 240 391
Zeeschuim 240
Zeewater 132, 169, 187, 290, 335 340, 345
Zeezout 432
Zemelen 438
Zenuwbladeren 249
Zevenboom 101, 102
Zevengetijdenkruid 416
Zevenkwartier 360
Zilverblad 292
Zink 230
Zoethout 292
Zog 129, 140
Zoon (veertiende) 92
Zoon (zevende) 92, 93, 167, 168 336
Zout . . . 137, 198, 225, 230
Zoutevisch 259
Zuring 396
Zuur 107
Zuurdesem 130, 160
Zwaluw 191, 205
Zwaluwnest 205, 206, 207, 286
Zwavel . . 224, 249, 360, 432
Zwezerik 137
Zijde (Keulsche) . . . 209, 278
Zijde (roode) 373

STELLINGEN.

I.

De op het oogenblik bij het volk heerschende opvattingen omtrent het ontstaan en de genezing van ziekten zijn dezelfde, die bij natuurvolken voorkomen.

II.

De toepassing van dierlijke organen in de volksgeneeskunde is in hoofdzaak te beschouwen als een rudiment van het oorspronkelijke bloedige offer.

III.

Het verdient afkeuring een kraamvrouw in de eerste week na den partus te doen opstaan.

IV.

Lumbaalanaesthesie is gevaarlijker dan algemeene narcose.

V.

Calmette's ophthalmoreactie is geen onschuldig diagnosticum.

VI.

De tolerantie voor alkohol bij gewoontedrinkers berust op een snellere oxydatie daarvan in het lichaam.

VII.

Bij septichaemie diene men collargol intraveneus toe.

VIII.

Ten onrechte wordt er door de Staatscommissie, ingesteld bij Koninklijk besluit van 30 Juli 1902 op aangedrongen, de beslissing over het ontslag van krankzinnige veroordeelden uit het gesticht de rechterlijke macht in handen te geven.

IX.

Den gemeenten worde de bevoegdheid toegekend, goederen, door tuberculoselijders gebruikt, te doen onteigenen en vernietigen.

X.

Bij de radicaaloperatie der hernia indirecta volgens Bassini is sterke torsie van den breukzak, gevolgd door ligatuur, van meer belang ter voorkoming van recidief, dan de reconstructie van het lieskanaal.

XI.

Na een contusie van het handgewricht stelle men de diagnose: fractura ossis navicularis slechts dan,

wanneer het Röntgenbeeld een duidelijke dislocatie tusschen de twee fragmenten aantoont.

XII.

De doodsoorzaak na uitgebreide verbranding schrijve men toe aan uit de verbrande huid in het lichaam opgenomen giftige stoffen.

XIII.

De reflextheorie ter verklaring van de ziekte van MÉNIÈRE is onjuist.

XIV.

De resectie van den oogbol volgens L. MÜLLER kan slechts in enkele gevallen in de plaats treden van de enucleatio-bulbi.

XV.

In gevallen van stuwingspapil of papillitis, waarvan de oorzaak niet duidelijk is, moeten de achterste bijholten van den neus geopend worden.

XVI.

Prophylactische injectie van serum antidiphthericum is af te keuren.

921-419

DRUKKERIJ
J. VAN BOEKHOVEN
UTRECHT.